

6 Şubat Depremleri'nde hayatını kaybeden
vatandaşlarımızı rahmetle anıyoruz...

Değerli Okuyucu,

Elinizde tuttuğunuz kitap, yayın hayatına 2022 yılında başlayan *Yarının Kültürü*'nün 2023 yılında yayımlanan altmış bir yazısını içermektedir.

Edebiyattan siyasete, güncel kültürden sinemaya çeşitli konularda kaleme alınan çalışmalar, çoğunluğu akademik hayatına devam eden yazarlarımız tarafından özenle hazırlanmıştır.

Yarının Kültürü ismiyle üçüncü yılımızı kutluyoruz. Biz her cuma günü sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında Türkçe içerikler hazırlamaya devam edeceğiz.

Bu ekibin bir parçası olmak, projemize yazılarınızla katkı sunmak isterseniz bize yarininkulturu@gmail.com adresi üzerinden ulaşabilirsiniz.

Keyifli okumalar...

Kurucu
MURATCAN ZORCU

100*

Yarının Kültürü - II
(2023)

Editor
NAZLI ESEN ALBAYRAK

Yarının Kültürü - II
(2023)

100*

Editör
NAZLI ESEN ALBAYRAK

Yarının Kültürü diyor ki –

“Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzereyken birtakım bunalımlara şahit olmaktadır. Bunları aşmak için gerekli olan araçlar ise dönemimizin koşulları gereği kısıtlanmıştır. Diğer bir deyişle, popülizm çağından nasibini alan Türkiye, her ne kadar küresel ve teknolojik gelişmelerin avantajlarına sahip olsa da bir bunalımdan diğerine sürüklenirken ulusal kriz içerisine girmiştir. Türkiye’de böyle bir krizin geçmişte daha ağır şartlarda yaşandığını göz önüne aldığımızda bu bunalımların önüne geçme çabasının önemi anlaşılacaktır. Çünkü yüz yıl önce Cumhuriyet Türkiye’si de devraldığı sorunları 19. ve 20. yüzyılın en güncel ve akılcı yöntemlerini tercih ederek çözmüştür. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli detay, Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük talihinin, neredeyse her türlü probleme çözüm önerisi sunan eser ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bugünkü Türkiye’de ise bireyler ideolojik kamplaşmanın esiri olarak günlük politika girdabına sürüklendiği için başlıca sorunlar hep anlık değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bunalımların sürekliliğini yaratan sorunların ağır olması bireyleri gaflete düşürerek atalete sürüklemiştir.

Bugün 21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık. Sorunların ağırlaştığı bunalımların önüne geçilmesi, bu mümkün değilse bile bir nebze dindirilmesi gerekmektedir. Burada da güncel ve akılcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Tıpkı yüz elli yıl önce Gasprinski İsmail’in yaptığı gibi, Türkçe konuşan insanların birbiriyle iletişime geçmesi, fikirlerini tartışması ve buradan da özgün düşüncelerin doğması gerekmektedir. *Yarının Kültürü*’nde tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle ‘*bugünü miras edebilmeyi*’ amaçlıyoruz. Bu amaçla çıktığımız yolda, mevcut toplumumuza sağlıklı bir şekilde yaklaşabilmeyi umuyoruz. Zira düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda, düşünce kısırlığına mahal vermemeyi ilke edinen *Yarının Kültürü*, Türk kültürüne ve Türkiye’nin yarınlarına bir katkı olacaktır.”

© Muratcan Zorcu, ileride markalaşacak *Yarının Kültürü*

Yarının Kültürü II (2023)

Yıllık Derleme Eser

Yarının Kültürü Kitaplığı – No: üç.

Kurucu ve Yazı İşleri Koordinatörü: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Logo ve Kapak Tasarımı: Ece Konuk

Son Okuma: Ekin Bayur

Kapak Resmi: Nazmi Ziya Güran, *Taksim Meydanı*, 1935.

ISBN: 978-625-94491-0-4

Birinci Baskı: Şubat 2024 (150 Adet)

İletişim: yarininkulturu@gmail.com

Açık Erişim: <http://yarininkulturu.org/e-kitap/>

Baskı

Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.

Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No. 1

İskitler-Altındağ/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47538

Tel: 0312 341 38 08

E-posta: goktugofset@gmail.com

Matbaa Sertifika Numarası: 47538

Bu yıllık derleme eserde yazısı bulunan tüm yazar, tercüman ve fotoğraf sahiplerinden yazılı izinler alınarak Nazlı Esen Albayrak editörlüğünde hazırlanmıştır. Kaynak gösterirken kitap esas alınmalıdır.

YARININ KÜLTÜRÜ II
(2023)

EDİTÖR

Nazlı Esen Albayrak

Yarının Kültürü Kitaplığı
Ankara
Şubat 2024

KÜLTÜR HİZMETİDİR
PARAYLA SATILMAZ

Kurucu: Muratcan Zorcu

1995 yılında İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2019 yılında; Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden 2021 yılında yüksek lisans derecesiyle mezun oldu. Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora araştırmasına devam etmektedir.

Editör: Nazlı Esen Albayrak

1995 yılında Adana'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Ayrıca üniversitenin Film Çalışmaları Sertifika Programı'nı tamamladı. Şu anda uluslararası bir dernekte İş Geliştirme Bölümü'nde çalışmakta, aynı zamanda çeşitli platformlarda içerik editörlüğü yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

<i>Takdim</i>	<i>xiii</i>
<i>Ön Söz</i>	<i>xvii</i>
I. Bölüm: Haftalık Yazılar	1
Bir Yaşındayız! <i>Muratcan Zorcu</i>	3
<i>Zübük Nereden Gelmektedir?</i> <i>Zafer Engin Pekel</i>	7
Nerimanov Savunması: Güney Kafkasya'da Çarpışan Milliyetçilikler ve 'Ücralarda İnkılabımızın Tarihine Dair' <i>Oğul Tuna</i>	20
Ulusal Kimlik İnşasında Yemek Kültürü ve Yemek Kitapları: Ne Yiyorsak O Muyuz? <i>Işıl Sevimli</i>	30
Nasıl Millet Olduk: Yeni Türk Devletinin Temelleri <i>İrem Ertürk</i>	38
İşvec Kralı XII. Karl'ın Osmanlı Maliyesine Etkisi <i>Mustafa Koç</i>	50

Bir Deprem Yazısı <i>Muratcan Zorcu</i>	67
6 Şubat Depreminin Ardından: Kayıp Kamu Vicdanı ve Medya <i>Tamer Çerçi</i>	74
Unutulacak Dünler ve Bugünler: Steinbeck'in Rusya Günlüğü <i>Erdal Bilgiç</i>	84
Afet Döneminde Kadın Olmak <i>Ekin Bayur</i>	101
8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve İranlı Kadınlar <i>Ece Uğuz</i>	106
Japonya'da Depremin Tarihi <i>Yalın Akçevin</i>	111
Machiavelli ve Hobbes'a Göre Siyasetin Alanı <i>Caner Şafak</i>	121
Fetih'ten Sonra Osmanlı-Türk Mimarisinde Bizans Etkilerinin İdeolojik Niteliği <i>Hakan Dumlu</i>	127
Türkiye'de Basın Özgürlüğü ve RTÜK Kararları <i>Alkan Özdemir</i>	141
Yeni Toplumsal Hareketler ve Fransa'da Emeklilik Reformu <i>Funda Helin Coşkun</i>	147

Sıg Ekolojinin Sonuçları: Türkiye'nin AB'den Çöp İthalatı <i>Eylül Arslan</i>	158
Operada Kadın Besteciler ve Kendi Odasını Var Edebilenler <i>Melissa Aykul</i>	165
30 Yıllık Uykusundan Uyanan Hazine: Botter Han <i>Turan Farajova</i>	176
Nasıl Bir Yarın? <i>Batuhan Aksu</i>	184
Asya-Pasifik'teki Kritik Güçler Dengesi: Kore-Japonya İlişkilerine Bir Bakış <i>Yalın Akçevin</i>	197
Üremek Bir Hak Mıdır? <i>Yıldız Tuğçe Erduran</i>	206
Bahmut Cephesinde Yaşananlar Bize Ne Anlatıyor? <i>Enes Gündoğdu</i>	212
1980'lerde Kırdan Kente Göç ve Kadının Şehirde Oluşan Yeni İmajı <i>Zeynep Ezgi Kaya</i>	227
Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası <i>Hamza Dülger</i>	235

V. Karl'ın Osmanlılara Karşı Elde Ettiği Tunus Zaferinin Propaganda Unsuru Olarak Halılar <i>Emir Gürsu</i>	242
Bir Muhalifin Gözünden 14-28 Mayıs Seçimleri <i>Kutay Yavuz</i>	258
21. Yüzyılda Schmitt'in Siyasal Kavramı'nı Yeniden Düşünmek <i>Caner Şafak</i>	266
II. Abdülhamid Kimdir? <i>Tutku Akın</i>	283
İnönü Vakfı, Yüzüncü Yıl Dönümünde <i>Lozan Arşivini Açtı!</i> <i>Editöryal Haber</i>	290
Neoliberalizm ve Cemaatler: Yeni Devletler <i>Ekin Bayur</i>	292
Destansı Kadın Kahramanlar: Reşad Ekrem Koçu'nun <i>Erkek Kızlar'ı</i> <i>Zeynep Hazal Sevinç</i>	297
Rami Kütüphanesi'nin Dünü ve Bugünü ya da Bir Kütüphanenin Serüveni Üzerine Notlar <i>Bahaddin Tuncer</i>	304
İtalya'nın İlk Kadın Yargıtay Başkanı ve Türk Hukuk Tarihi'nde Öncü Kadınlar <i>Selin Topkaya</i>	311

Leh İhtilalciler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Vatan Arayanlar <i>Kadir Yozkalach</i>	332
Uzumaki ve Dışarıya Dair <i>Mustafa Türkan</i>	342
Pembe, Feminist Bir Ütopya: Barbieland <i>Nazlı Esen Albayrak</i>	358
Oceangate Titan Denizaltı Felaketi ve Hayatta Kalma Sineması Üzerine Bir Yazı <i>Asu Ege Zorlu</i>	366
“Sinemadan Nemalanan Simalar – Dahası : Sinemanın Yarını” <i>Halil Suat Saraç</i>	371
Cumhuriyet'in 100. Senesinde Türkiye'yi Bekleyen Çevresel Tehlikeler <i>Ece Özen İldem</i>	382
Bizim Ülkemizde Voleybol Asla Sadece Voleybol Değil... <i>Hilal Önal</i>	393
Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılı'nda Kadın Olmak <i>Doç. Dr. Hazal Papuççular</i>	397
İstanbul Modern Notlarım <i>Beril Şen</i>	401

Japonya'nın "Kürt Sorunu": Göçmen Karşıtlığı ve Toplumsal Dinamikler <i>Mehmet Gönültaş</i>	416
Talim ve Terbiyede İnkılap Yapan Bir Aydın: İsmail Hakkı Baltacıoğlu: <i>Hilâl Abenk Aki</i>	422
Yunanistan Genel Seçiminin Ardından: Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok <i>Emrah Aslan</i>	434
Nâzım Hikmet'in Aşkı: Hatıraları Işığında Şairin Gizemli İlham Perisi Vera Tulyakova <i>Margarita Tuna</i>	441
1923 Enflasyonu: Savaş, Para, Travma Sergisinden Notlar <i>Beste İrem Köse</i>	450
Futbolun İstenmeyen İşlevi: Şiddet <i>Emre Duman</i>	453
Türkiye'nin Siber Ufku: 100. Yılında Geleceğe Bakış <i>Ayşe Özge Erceiş</i>	459
II. Bölüm: Mektuplar	475
Cumhuriyet'imiz 100 Yaşında! <i>Muratcan Zorcu</i>	477
Berlin'den Mektubunuz Var! <i>Melissa Aykul</i>	481

Bakü Mektupları – I <i>Oğul Tuna</i>	485
Bakü Mektupları – II <i>Oğul Tuna</i>	494
Filistin’in Zeytin Ağaçlarına Vefa <i>Ekin Bayur</i>	502
24 Aralık 1984’ün Ardından: Kim Bu Bulgaristan Türkleri? <i>Sinem Arslan</i>	506
III. Bölüm: Röportajlar	525
Fotoğrafçı Sena Nur Altay ile Fotoğraf Üzerine <i>Muratcan Zorcu</i>	527
Tayyib Gökbilgin’i Oğlu Altay Bey’den Dinliyoruz! <i>Emir Gürsu</i>	537
Sinema Oyuncusu Esin Eden’le Röportaj <i>Burak Süme</i>	545
Bir Günlük Cumhurbaşkanı Abdülhalik Renda’yı Günsel Renda Anlatıyor! <i>Muratcan Zorcu</i>	555
IV. Bölüm: Metin Neşri	561
“Rize’de Çay İşi Nasıl Başladı?” <i>Ali Şefik Bakay</i>	563
Katkı Sağlayanların Listesi	575

6 Şubat Depremleri'nde
Hayatını Kaybeden Vatandaşlarımızı
Rahmetle Anıyoruz...

TAKDİM

Yarının Kültürü ismiyle hafızalara kazınan sitemiz, üçüncü yılında Halit Refiğ'in *Hanım* (1989) filmindeki Kaptan Necip Bey'in çatanasına telmihen İstanbul Boğazı'nda süzülerek yeni deneyimler kazanıyor. Bu deneyimleri içeren kaptanın seyir defterini birlikte inceleyelim mi?

Öncelikle, geçtiğimiz yıl *Takdim*'imde belirttiğim üzere Beşiktaş-Kadıköy vapurlarının dakikliği gibi güzel bir ritim yakaladık. Bu seyahatin ilk cildi sizlere 2023 yılının sonunda ulaştı, kitabımız yazarlara ve kütüphanelere dağıtıldı. Bu yolculuk bizim için çok öğretici oldu. *Yarının Kültürü-II (2023)* ismiyle serimizin yeni cildini hazırlayarak sizlerle buluşturuyoruz. Elinizdeki bu eserde de 2023 yılı boyunca yayımladığımız yazıların hepsi tekrar gözden geçirildi. Kimileri tekrar yazıldı, kimileri de genişletildi. Bu süreçte yazarlarımızın ilgisini düşündükçe bu eseri sizlere ulaştırmanın haklı kıvancı içerisindeyiz.

Bir yandan yarininkulturu.org/ adresinde haftalık yazılarımız mütemediyen devam etmekte. Ancak İstanbul Boğazı'ndaki seyrüseferi düşündüğümüzde tüm trafik yalnızca Beşiktaş-Kadıköy vapurlarından ibaret değil. Bir yandan Montrö Boğazlar Sözleşmesi şemsiyesi altında uluslararası

trafik devam ediyor. *Yarının Kültürü*'nün İsveç'le 2023 yılında yaptığı iş birliğini hatırlatıyor bana. 2024 yılında da yeni bir iş birliğinin içerisindeyiz, meyvelerini bu yıl vereceğini umuyoruz.

Gelelim iç hatlara. Şehir Hatları'nın Rumelikavağı-Emi-nönü seferleri gibi markamız altında ana direği haftalık yazılarımızdan mürekkep yıllık derleme kitaplarımız olan bir kitaplık kurduk. Rahmetli tarihçimiz M. Tayyib Gök-bilgin'in Atatürk ve ulusal bayramlardaki yazı ve konuşmalarının derlendiği kitabı, *Yarının Kültürü Kitaplığı*'nin ilk kitabı oldu. Altay Gökbilgin'in hatırşinas yaklaşımıyla *Atatürk ve Türk Milleti* kitabımız Türk okuyucusunun karşısına çıkmakla kalmadı, Macar okuyucusunun karşısına Macarca çıkması için hazırlıklara başlandı. Peki, önümüzdeki aylarda başka yayınlarımız olacak mı? Bu sorunun biraz merak edilmesini isterim. Söyleyebileceğim tek şey, merak uyandırabilecek bir İçişleri Bakanlığı raporu gündemimizde. 1940'lı yıllardan... Onu da 1950'li yıllardan yakası açılmamış mektuplar takip edecek. Böylece Türk kültür hayatının daha da canlanacağını umuyorum.

Peki, kaptanın seyir defterinde bunlar varken 2023 yılı nasıl geçti? Güzel tecrübelerin yanında zor bir yıldır. Şubat ayında Kahramanmaraş merkezli iki depremden yaklaşık yirmi milyon insanımız etkilendi. Deprem gündemi sıcakken öfkemizi ve düşüncelerimizi bu yılki ciltte bulabileceksiniz. Burada hayatını kaybeden vatandaşlarımıza rahmet dilerken deprem kayıplarını ağırlaştırılanları da aziz ulusumuza havale ediyorum. Deprem sonrası krediyle ev

satanları, kefenler üzerinde oy bezirgânlığı yapanları, EMASYA protokolünü kaldıranları, arama kurtarma faaliyetleri sırasında sela okutanları da!

Ekim ayı ise Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başarıyla çıkarılan bağımsızlık mücadelesinden sonra Cumhuriyet’le hakimiyette kılıç kuşanan Türk ulusunun bu hakkı elde etmesinin yüzüncü yıl dönümü idi. Ekim ayı boyunca çeşitli konulardaki Cumhuriyet yazılarımıza yine kitabımızdan ulaşabileceksiniz. Modern Türk müzik tarihinin önde gelen ailelerinden Selçuk ailesinin üçüncü kuşak temsilcisi Hazal Hanım, yazısının internet sitemizde kalmasını rica etti. O yazıyı derlememize alamadığımız için burada adresini belirterek¹ onun da 2023 yılı içerisinde değerlendirildiğini söylemek isterim. Bu vesileyle Münir Nurettin Bey ve Timur Selçuk’u tekrar özlemle anıyoruz. Yine Cumhuriyet’imizin yüzüncü yılı kapsamında karşımıza sık çıkmamış, arşivlerde kalmış nadir Atatürk fotoğraflarından oluşan mini bir albümü de kitabımızın sonunda sizlerle buluşturuyoruz.

2023 yılı *Bugünü Miras Edenler* sloganının hakkının verildiği bir yıl oldu bizler için. Fransa’da emeklilik yasası tartışmaları sırasında meydana gelen olaylar, Rusya-Ukrayna Savaşı süregiderken Bahmut cephesi özelinde paramiliter grupların hükûmetlerüstü hareketleri, İran’da

¹ <https://yarininkulturu.org/2023/10/13/turkiyede-muzik/>. Bkz. Hazal Selçuk, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye’de Müzik*, 13 Ekim 2023.

rejimin gazladığı okullar bu minvalde değerlendirilmesi gereken yazılardı. RTÜK yasakları, seçim sonuçlarının değerlendirilmesi, Botter Han'ın ve Rami Kütüphanesi'nin açılmasını sizlere sunmaktan dolayı mutluyuz. Diğer bir deyişle, Emirgan açıklarında süren gecelerde, Dolmabahçe'ye demirlediğimiz ikinci vakitlerinde, İstinye'de günü karşıladığımız sabahlarda gemimiz seyrine devam ediyor. 2023 yılında da farklı seyrüsefer tecrübelerini yine kaptanın seyir defterinden takip ediyorum.

Kaptan'ın seyir defterini temize çekip sizlerle paylaşırken tayfamızın yoğun mesaisini yadsıyamam. Bu yoğun mesaiyi öncelikle zabitimiz, editörümüz Nazlı üstleniyor. Sizlerin huzurunda kendisine şükranlarımı sunuyorum. Tayfamız gemimizin günlük, aylık ve yıllık bakımlarıyla sürekli ilgileniyor. Mustafa Türkan, Selin Topkaya, Ekin Bayur ve Emir Gürsu özelinde tüm ekibimize teşekkür ediyorum.

2024 yılı içinden 2025 yılını selamlarken hangi yazıları ve kitapları yayımlayacağımız az çok belli olsa da her Türk faaliyeti gibi, seferimiz yolda belli oluyor. 2025 yılının ilk aylarında 2024 yılında neşrettiğimiz yazıları yayımlarken nasıl bir haletiruhiyede olacağız, müteakip *Takdim*'de nelerden bahsedeceğim? Bu yıl da ben bu şahsi merakımla sizlere geçici bir veda ediyorum.

Muratcan Zorcu

İstinye / Şubat 2024

Ö N S Ö Z

Değerli Okuyucu,

Elinizde tuttuğunuz kitap, yayın hayatına 2022 yılında başlayan *Yarının Kültürü*'nün 2023 yılında yayımlanan altmış bir yazısını içermektedir. Edebiyattan siyasete, güncel kültürden sinemaya çeşitli konularda kaleme alınan çalışmalar, çoğunluğu akademik hayatına devam eden yazarlarımız tarafından özenle hazırlanmıştır.

Türkiye'nin kültür hayatına destek olmak, bir anlamda yarınlarımıza güncel bir miras bırakmak amacıyla çıktığımız bu yolda, kararlılığıyla bize yol gösteren Muratcan Zorcu'ya, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen bütün yazarlarımıza, logo tasarımı için Ece Konuk'a, röportaj, tercüme, danışma ekiplerimize ve kitabın son okumasını detaylı bir şekilde yapan Ekin Bayur'a çok teşekkür ederim. Herhangi birinin eksikliğinde yürütülmesi çok zor olacak bir süreci son derece keyifli hale getirdiniz.

Kitap boyunca dipnotlarda göreceğiniz yazar künyeleri, yazarların, yazıların yayımlandığı tarihteki konumlarını ifade etmektedir. Bazı durumlarda, aynı yazarın farklı iki kurumda lisans ve yüksek lisans hayatına devam ettiği, yılın başında yayımlanan bir yazısında öğrenciyken daha sonra mezun olduğu görülebilir. Ayrıca, yazıların düzelti sürecinde Türk Dil Kurumu'nun bütün kurallarına uyulmaya

alışılmamış, dilin sezgisel kullanımını ön planda tutulmuştur.

Yarının Kültürü ismiyle üçüncü yılımızı kutluyoruz. Biz her cuma günü sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında Türkçe içerikler hazırlamaya devam edeceğiz.

Bu ekibin bir parçası olmak, projemize yazılarınızla katkı sunmak isterseniz bize *yarininkulturu@gmail.com* adresi üzerinden ulaşabilirsiniz.

Keyifli okumalar dilerim...

Nazlı Esen Albayrak

Nispetiye / şubat 2024

I. BÖLÜM
HAFTALIK
YAZILAR

BİR YAŞINDAYIZ!

Muratcan Zorcu¹

Yarının Kültürü ailesi olarak sizlerin de gayet iyi bildiği şekilde yayımladığımız ilk yazı, 31 Aralık 2021 tarihindeydi. Sitemizin giriş yazısını, niyetlerimizi ve öykümüzü benim kalemimden okudunuz. O günden bugüne tam tamına bir yılı geride bıraktık. Geride bıraktığımız bu sürede, daha başlar başlamaz çok önemli bir krizle baş başa kaldık: On dört günde bir yazı yayımlanacağı yıllık olarak planlanmış, yazarlarla görüşülmüş ve yola çıkılmıştı. On dört günde bir yazı yayımlanması senaryosunda, sitenin geri kalan günlerde atıl kalacağı eleştirisi haklı bir itirazdı ve bizi yeniden yönlendirdi. Şubat 2022 itibarıyla her ay haftalık düzenle ilerlemeye çalıştık. Yüksel Gölpınarlı röportajımızı da Şubat 2022’de yayımlayarak Türk kültür hayatına reverans yapmamız çok kıymetliydi. Türkan Şoray röportajımız da yine Türk sinemasına gösterdiğimiz saygıyı ifade ediyordu.

Yıllık programımızı takip ederken çerçeveyi geniş tutmaya çalıştık. İstanbul temasıyla kıymetli büyüğümüz Gavsî (Bayraktar) Bey’in hatıralarına yer verdik. Politik gündemin nabzını tuttuk: Rusya-Ukrayna Savaşı’nın deniz tica-

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora öğrencisidir. Yazarın “Bir Yaşındayız!” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 30 Aralık 2022 tarihinde yayımlanmıştır.

retine etkisini kıymetli bir yazıyla ilan ettik, Kıbrıs'ı da gündemimize aldık. Angela Merkel sonrası Alman politikasını Emrah (Aslan) Bey'in değerlendirmeleriyle sizlerle buluşturduk. Sabık İngiliz Kraliçesi II. Elizabeth'in vefatına yetiştik; Kutay Yavuz dostumuz fotoğraflarını ve düşüncelerini bizle paylaştı. Yazının bir hafta içerisinde yazılması, editör arkadaşımız tarafından düzenlenerek yayına hazırlanmasıyla en hızlı yazılarımızdan biriydi. Altı çizilmesi gereken diğer bir çerçeve de hiç şüphesiz Japonya idi. Japonya politikası tarihsel arka planlarıyla incelendi kıymetli yazarlarımızca. Gezi yazılarımızın sayısı çok olmasa da bu alanda da kıymetli yazılar yayımlandı. Ceren Turna Fide'nin İsviçre yazısı ve Ece Uğuz'un Edinburgh yazısı ilk aklımıza gelenler... Bugünkü Türkiye şartlarında, oralardan Türk gençliğinin nefesini duymamız bizi iyileştirdi. Bahsetmek istediğim son nokta da ulusal bayramlarımız oldu. M. Kemal Atatürk'ün vizyonunu her daim zihinlerimizde taşıyan, her adımımızda ona minnet duygusuyla hareket eden Türk gençliği olarak ulusal bayramlarımıza özel bir önem gösterdik ve birbirinden kıymetli yazılar yayımladık. Nendense artık üzerinde pek durulmayan ama T.C. Anayasası'nın amir hükmü laiklik, sekülerizm ve devlet dini meselesi, Selçuk Erenerol dostumuzca yazıldı. 30 Ağustos'ta, Büyük Taarruz'un yüzüncü yılında, Doğan Oruç arkadaşımız genel çerçeveye bu kıymetli günü değerlendirdi. 29 Ekim'de de Türk gençliğinin gür sesini Gaye Naz (Özyol) Hanım'ın sesiyle bir kez daha duyduk.

Eksiklerimize gelirsek... En başta tercüme meselesine değinmek isteriz. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın yıla damga vurduğu 2022'de, Ukrayna konulu bir İngilizce yazıyı Batuhan Aksu arkadaşımız özenle Türkçemize kazandırdı. Keşke bunun gibi onlarca yazıyı dilimize kazandırabilecek kıymetli bir ekibi kurabilseydik. İlk eksiğimiz bizce burası. İran'da Mahsa Amini'nin katledilmesi sonrası meydana gelen gösterilere kolumuz yetişmedi. İçeride olanları yansıtan bir İran yazısı yayımlayabilirdik; planlarımız aksadı. Arkeoloji yazısı yayımlama maceramız keza aynı minvalde değerlendirilmeli. Arkeoloji yazısı yazmak isteyen insanlar çıksa da süreçler bir şekilde tamamlanmadı. Türkiye'nin özelineyse düzensiz göçler, kadın, toplumsal cinsiyet, spor eksik kaldığımız, kolumuzun yetişemediği kısımlar oldu. Mesleki deformasyon olarak yorumlanabilecek, tarih içeriklerinin biraz fazla olmasıysa 2023 içerisinde çözeceğimiz bir mesele, hiç merak etmeyin. *Bugünü Miras Edenler* olarak bu eksiklikleri de belirtmek isteriz. Önümüzdeki yıl, yine eksikliklerimiz olacak ama bunlardan bahsedilmesi bile *Yarının Kültürü*'nü inşa ederken birer tuğla görevi görecektir.

Yazıyı tamamlarken teşekkürlerden önce 2023 yılında devam edeceğimizin müjdesini tekrar vermek isterim. Belli bir düzene kavuşan *Yarının Kültürü*, bugünlerde yazılacak, yarınlarda paylaşılacaktır. En büyük umudumuz, yıllardır hep aynı fasit daire içerisinde dönüp duran politik dünyanın, daha renkli, daha kaliteli bir yere evrilmesi ve bu dönüşümün başta Türk halkı olmak üzere Türk politik dünyasına da etki etmesidir. Teşekkürlere gelince, bizi var eden

tüm yazarlarımıza çok teşekkür ediyoruz. Birçok yazarımızın ciddiyetini son teslim tarihlerine gösterdikleri uyumdan anladık. Bunun için tüm yazarlarımıza siz değerli okuyucularımızın önünde teşekkür ediyorum. Bu teşekkürü pek tabii, editörümüz Nazlı E. Albayrak takip edecek. Yazarlığa ilk adımlarını atanlardan yıllardır profesyonel olarak içerik üretenlere kadar geniş yazar kitlemizin yazılarını düzelten kıymetli mesai arkadaşımıza teşekkür ediyorum. Hem yazıların kalitesi konusunda değerli fikirleri, hem de *Yarının Kültürü* için ne zaman karmaşık bir zihne düşsem zihnimi berraklaştıran tavsiyeleriyle bir yılı başarıyla geride bıraktık. Sonrasında da sitemizin logosunu kullanmaya devam etmemize izin veren arkadaşımızdan, içerik için kıymetli fikirlerini devamlı olarak paylaşan sitemizin teşekkür listesindeki arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. 2023'te de her Cuma *Yarının Kültürü*'ne bekleniyorsunuz.

ZÜBÜK NEREDEN GELMEKTEDİR?

Zafer Engin Pekel¹

2000'lerin başında televizyonda sık sık görüp izlediğim filmlerden biri de *Zübük*'tü. Filmde 68 plakalı araçlar kullanıldığı için hikâyenin geçtiği Gülören'in Aksaray'da olduğunu sanmıştım. Tabii bu yanılgım çok uzun sürmedi. Son zamanlarda *Zübük* filmini ne televizyonlarda görebiliyoruz ne de internette filmin düzgün bir kopyasını bulabiliyoruz. Fakat kitabı okumak isteyenler için *Zübük* romanını internette veya bir kitapçıdan temin etmek çok kolay. Yaklaşık altmış sene önce yazılan bu roman geçen zaman içinde hem bir külte dönüştü hem de yeni bir kavram olarak dilimize yerleşti.

Zübük'le alakalı süregelen tartışmalardan biri, Zübük'ün kim olduğu ve memleketi Gülören'in neresi olduğu. Benim de kafamı meşgul eden bu soruyla ilgili birkaç küçük araştırma yaptım. İnternette bu konuyla alakalı bazı bilgiler mevcut. Aziz Nesin'in *Yurt Gezileri* isimli kitabında *Zübük*'e ilham kaynağı olan Anadolu gezisini ve doğrudan *Zübük* romanına referans olan bazı noktaları bulmak

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrencidir. Yazarın "*Zübük* Nereden Gelmektedir?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 6 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

mümkün. Ayrıca *Mum Hala* isimli hatıra kitabında da yazarın kendisi bu konuya değiniyor.

Zübük'le alakalı olarak, bu kitabın tek bir insana ve şehre dayanarak yazılmadığını; bilakis pek çok şahıs ve mekândan beslenen bir kompozisyon olduğunu söylemek gerekiyor. Yine de kitabı kurgularken Aziz Nesin'in çıkış noktası olarak kullandığı bir şehir ve politikacıdan bahsetmek mümkün. Kitapta Gülören olarak anlatılan şehrin ilham kaynağı Sivas'ın Suşehri ilçesi; Zübük karakterinin ana referans noktası da Demokrat Parti (DP) mensubu, 50'lerde Suşehri Belediye Başkanlığı ve Sivas Mebusu olarak görev yapmış politikacı Abdurrahman Doğruyol. *Yurt Gezileri*'nde romana mesnet olan kısımları bu yazıda tespit etmeye çalışacağız.

Suşehri ve Gülören arasındaki benzerliklerden bahsetmeye romandaki şu satırlardan başlayabiliriz: “*Otellerden birinin adına neden ‘Turistik’ eklenmiş diye şaşma. Çünkü içinde kaç yıl yaşayacağımı bilmediğim bu ilçe, Türkiye-İran transit yolu üzerindedir.*”² Aynı konuyu *Yurt Gezileri*'nde de görüyoruz: “*Söylenenleri size anlatıyorum: Suşehri transit yol üzerindedir. Avrupa'dan karayoluyla İran'a gidecek olanlar Sivas'tan geçer, Suşehri'ne uğrar*

² Aziz Nesin, *Zübük* (İstanbul: Nesin Yayınları, 2021), 101.

öyle giderler. Günde onbeş-yirmi, kimi zaman daha çok turist arabası Suşehri'ne uğrar. Orda geceleyenler olur, geçip gidenler olur."³

Sadece Suşehri için geçerli olmayan ancak romanda karşımıza büyük bir mesele olarak çıkan cami yaptıрма derneğini gezi notlarında şu satırlarda ana hatlarıyla görebiliyoruz: *"Bu gezimizde şimdiye dek en az kırk yerde bu türlü camiye yardım ilanları gördüm. Ama bitek okul yaptırmak için yola dikilmiş yardım ilanı, okula yardım için otobüsün yolunu kesip para toplayan görmedim."*⁴ Kitabın genelinde hemen her şehirde bu meseleyle alakalı kısımlara rastlayabiliriz. Belli ki o dönemde ülkede cami yaptıрма furyası varmış.

Zübük'te meşhur bir kaybolan manda hikâyesi vardır. Kasabın mandası kaybolur, bir ay kadar bulunamaz. Bir ay sonra mandanın camiye girip kendi kendine çıkmayı başaramadığı, bir aydır kimse camiye girmediği için de bir türlü bulunamadığı ortaya çıkar. Bu meselenin orijinali Nesin'in ismini vermek istemediği bir Karadeniz kıyı şehrinde geçer. *"Koca manda köy içinde gezerken başını vurup caminin kapısını açıyor. Camiye giriyor. Cami kapısı hamam kapıları gibi, itince açılıyor, sonra kendiliğinden kapanıyor. Elle çekmeyince içerden açılmaz. Manda içerde kalıyor, dışarı çıkamıyor. Yirmiyedi gün camiye kimse girmediği için*

³ Aziz Nesin, *Yurt Gezileri* (İstanbul: Nesin Yayınları, 2009), 302-303.

⁴ Nesin, *Yurt Gezileri*, 94.

ordaki mandayı gören olmuyor. Yirmiyedi gün değil, yetmişyedi gün de camiye uğrayan yok ya... Mandayı hergün her yerde arıyorlar, camiyi aramak hiçbirinin adına gelmiyor. Mandanın camide işi ne?”⁵ Orijinal hikâyede de yirmi yedi günün sonunda mandayı köyün delisi buluyor.

Yurt Gezileri’nde Aziz Nesin’in detay vermeden bahsettiği iki hikâye vardır. Ancak yazdıklarından Nesin’in bu hikâyeleri kitapta yer verdiğinden daha detaylı dinlediği bellidir. İlk hikâye, her siyasetçinin taşralıya evire çevire yutturmaya çalıştığı “Sizi vilayet yapacağız!” yalanı yüzünden Ankara’ya giden bir heyetle ilgilidir: “Söyleye söyleye Suşehrilileri de heyecanlandırmışlar. Suşehrililer il olma isteklerini Ankara’ya gidip ilgililere duyurmak için ilçeden bir kurul kurmuşlar. Bu kurulun Ankara’ya bir gidişini anlattılar, güle güle bir hal oldum! Sonunda Ankara’da kimseyle de görüşmemişler. Bir de ters geri dönüşleri var...”⁶ Romanda Ankara’ya Zübük’ün yanına gittikleri faslın bu hikâyeden beslendiğini de tahmin edebiliyoruz.

Üstü kapalı geçilen diğer kısım da belki Abdurrahman Doğruyol’u anlatmasa da esin kaynaklarından birisi gibi duruyor: “*Amasya’dan tirenle Sivas’a geliyordum. Başka bir adamın adını daha tirende duydum. Tirendekiler, siz onu daha çok duyacaksınız, dediler. Öyle de oldu. Sivas’ta herkes ondan konuşuyor. Ordan ayrılınca dek dinledim*

⁵ Nesin, *Yurt Gezileri*,126.

⁶ Nesin, *Yurt Gezileri*,307.

de dinledim, anlattılar da anlattılar. 1,90 boyundaymış. İleri gelenlerden biri gelmeye görsün, hemen kuzuları kestirir, zurnaları çaldırır, davullar vurdurur, köylüye halaylar çektirirmiş. Eskiden... Söylemeyeyim daha iyi... Okuması yazması yokmuş. Yükselmiş de yükselmiş.”⁷

Nesin’in *Zübük* için Suşehri ve Doğruyol’dan esinlendiğini gezi yazılarının birinde net bir şekilde anlıyoruz. Yazının başlığı: “*İt Kağnı Gölgesinde Yürümüş, Kendi Gölgem Sanmış.*” Yazının muhtevası şu şekilde: “*Biçok atasözü topladım. Ama bunların en güzelini Suşehri’nde duydum. Bakınız, ne güzel: ‘İt kağnı gölgesinde yürümüş de, kendi gölgem sanmış.’ İşte bir tümce içine sılışurulmuş bir kitap dolusu gerçek. Bu sözü Suşehrililer bir politikacı için söylüyorlar. Bu politikacı konuştu mu mangalda kül bırakmazmış. Sözü’nün en küçüğü, DP’nin en büyüğü olurmuş. Örneğin Adnan Menderes için ‘bizim Adnan’ diye konuşurmuş; ‘şu bizim Koraltan’...*

Konuşmalarından bikaçı: ‘Gelip bana danıştılar. Olmaz Hasan, dedim, olmaz kardeşim. Beni dinlemediler. İşte gördüler. Şimdi ocağıma düştüler. Aman, diyorlar. Acıyorum. Şeytan diyor ki hiç karışma. Ama olmuyor...’; ‘Dün bana telefon etti. Evde yok dedirttim.’; ‘Gazinoda içiyoruz. Garson hesap pusulasını getirdi. Bizim Hasan’ın rengi sarardı. Hemen anladım, parası yok. Yavaştan bir binliği parmağıma sıkıştırıp masanın altından buna uzattım.

⁷ Nesin, *Yurt Gezileri*, 234.

Parayı alınca bir ferahladı. Bu iyiliğin hiç unutmayacağım, dedi.’ Daha bunun gibi neler...”

“Bigün Ankara’dan (!) karısına telefon ediyor, ama başka sesle. Karısına kendisini soruyor. Kadın,

— Yok efendim. Kimsiniz? diyor.

— Ben (...). Kendisine bişey danışacaktık da...

Kadın şaşırıyor. Korkudan elinden telefonu düşürecek.

— Gelince söylerim efendim. Başüstüne.

— Acele (...)’e kadar gelsin. Çok rica ederiz. Biraz sonra evine geliyor. Karısı,

— Bey, seni (...) aradı. Acele (...)’e gelsin, bişey danışacağız, dedi.

Elinin tersiyle havayı itiyor.

— Bırak canım, gitmeyeceğim.

— Aman git, ayıp olur.

— Gitmeyeceğim işte...

Sonra kadıncağız bu olayı herkeslere anlatıyor:

— Bizim beyi rica ediyler, yalvariylere de gene gitmiy...”⁸

Bu yazıda işin rengi iyice ortaya çıkıyor. *Zübük*’ün Doğruyol’dan yola çıkılarak oluştuğu belli olmaya başlıyor. Bu

⁸ Nesin, *Yurt Gezileri*, 311-312.

yazıda Doğruyol isminin henüz açıkça telaffuz edilmediğini de söylemek gerek. Doğruyol'un mebusluk dönemi bittikten sonra siyasi olarak faaliyetlerine devam ettiğini de görebiliyoruz: “*Bu konuşmalar askerlik şubesi başkanının yanında geçiyor. Bu sırada Kaymakam Vekili Hamit Nacar şube başkanına dönüp dert yanıyor:*

— *Memleketimizde dört-beş tane grup var. Eski milletvekili Doğruyol grubu, belediye başkanının grubu, DP Başkanı Kırca'nın grubu, bir de CHP grubu. Birinin isteğini yapıyorum, öbürü darılıyor. Ne yapacağımı şaşırdım.*”⁹

İt Kağnı Gölgesinde Yürümüş, Kendi Gölgem Sanmış başlıklı yazı yayımlandıktan sonra Abdurrahman Bey bir tekzip yayımlatıyor. Tekzip yazısında Aziz Nesin'in daha önce isim vermeden bahsettiği politikacıyla ilgili yazıyı üstüne alınarak içinde Nesin'e yönelik hakaretler de bulunan bir tekzip metni gönderiyor. Tamamını buraya almayacağımız tekzip yazısı kurnaz taşra politikacısına has ucuz, hamasi bir üslupla yazılmış. Yazının tamamına *Yurt Gezileri* kitabında da yer veriliyor.

Aziz Nesin daha sonra bu tekzibe şöyle cevap veriyor: “*Suşehri'ne gitmiştim. Orası için de beş yazı yazmıştım. Elbet kendi görüşüme göre... Süşehri'nde bir politikacı tipi anlatıldılar. Çok ilginç bir tip. Onun için anlatılanları yalnız muhaliflerden duymadık, kendi parti arkadaşları da öyle*

⁹ Nesin, *Yurt Gezileri*, 319.

*anlatıyorlardı. Bu adamın yaptığı işler bir gülmece romanı konusu... Kimdi bilmem. Görmedim, tanışmadım. Adını bile bilmiyorum. İlginç olan onun adı-sanı, kimliği değil yaptığı işlerdi. Bunların yazılıp duyurulmasını yararlı gördüm, yazdım. Haydi, savcılık eliyle bir yalanlama... Bu nasıl yalanlama? Biz yazmışız da ad vermemişiz, kimlik, kişilik göstermemişiz; yer, zaman bildirmemişiz. Neyi yalanlıyorsun? Yalanlamada bir eski DP milletvekili olan Abdurrahman Doğruyol, 'O yazıda anlattıkların var ya,' diyor, 'işte o işleri yapan benim...' Ne diyelim? Bizim bişey dediğimiz yok, kendisi diyor.'*¹⁰

Abdurrahman Doğruyol'un biyografisine baktığımızda *Wikipedia* sayfasında dedesi Hacı Celâl Doğruyol'un da daha önce Suşehri Belediye Başkanı olduğu bilgisi veriliyor. Kesin olarak teyit edemesek de Doğruyol'un Suşehri eşrafından olmasına ve uzun siyasi kariyerine bakılırsa tutarlı bir bilgi. Siyasi kariyerinde işgal ettiği ilk makam DP Suşehri İlçe Başkanlığı olan Doğruyol, önce Suşehri Belediye Başkanı, 1954 seçimlerinde de Sivas Mebusu olarak seçiliyor. 1957 seçimlerinde ikinci kez milletvekili olamasa da aktif siyasetle bağlarını koparmıyor.

Romanda milletvekilliği sonrası şu şekilde: "*Onunla bir akşam öğretmenler derneğinde tanıştım. Adam birden beni sardı. Hiç de anlattıkları gibi değil, dahası, anlatılanların tersi. İçim ısınıverdi. Evet, liseyi bile bitirememiş ama, oldukça geniş bilgisi var. Dili bura ağzına çalıyor,*

¹⁰ Nesin, *Yurt Gezileri*,323-324.

anlatışı tatlı, sözü de dinleniyor, kavrayışlı bir adam. O da benim konuşmamdan, benden memnun kaldı sanırım. Kırk yaşlarında var yok. Evinden dışarı pek seyrek çıkıyor. Daba bu yaşta yalnızlığa gömülmüş, küskün. Hemşerilerinin onunla dostluk yapmağa pek niyetleri yok. Yanına bile sokulmuyorlar. Uzaktan selâm verip geçiyorlar. Onun da partiye, belediyeye uğradığı yok. Arada bir öğretmenler derneğine gelip yalnız başına oturuyor. Yanına gelen yok. Arada bir memurlar konuşuyorlar.”¹¹

Doğruyol’un mebusluk sonrası dönemi bu romandaki gibi yalnız ve dışlanmış değil; bilakis aktif siyasete devam ediyor. 1963 ve 1968 seçimlerinde iki dönem üst üste Suşehri Belediye Başkanı seçilerek 1973’te kendi isteğiyle siyaseti bırakıyor. 21 Haziran 1982 tarihinde vefat ediyor.

Aziz Nesin hayattayken de Zübük-Doğruyol benzerliği gündeme geliyor. Hatta Aziz Nesin Sivas’a gittiğinde sürekli bu konu açılıyor. Bu kısmı kendisinin *Mum Hala* isimli hatıra kitabından alıntılıyoruz: “*Vatan gazetesi benden bir mizah romanı isteyince, yine böyle yapacaktım. Romanın adı Vilayetlik İstiyoruz!’du. 1959’daki yurt gezisinde kafama takılmıştı bu konu. Ekonomik planda başarısız DP iktidarı oy avlamak için türlü yollara girmişti. Bunlardan biri de ilçeleri vilayet yapmak vaadiydi. İlçe bile olmaması gerekli küçük, verimsiz, az nüfuslu, bakımsız, yoksul yerlere ‘Vilayet Yapcağız!’ deniliyordu. Vilayet olmayı bir çıkar yol sananlar da inanıyordu. Yurt*

¹¹ Nesin, *Zübük*, 252-253.

gezisinde bu konuda çok gülünç olaylar gördüm, dinledim: Şebinkarahisar, Suşehri, Merzifon, Akşehir vb. yerlerde...”

“Vilayetlik İstiyoruz! romanında bunları yazacaktım. Romanın geçtiği çevre Suşehri olacaktı. Burda madrabaz bir politikacı, muhalifleri susturmak için, birçok yerde de olduğu gibi, ‘Vilayetlik istiyoruz!’ parolasını atmıştı. Halk buna inanmış, bağlanmış ve iktidarın burasını vilayet yapacağı umuduyla muhalifler seslerini çıkarmaz olmuşlardı. Bu madrabaz politikacı tipi de, gezide gördüğüm biriydi. Onun hakkında birçok gülünç olay dinlemiştim.”¹²

Mum Hala kitabındaki yazının devamından: “Romanın bu kadar iyi olmasını isteyince, hiç yazamadım, Vilayetlik İstiyoruz! Olmadı. Bu romanın tasarısındaki tip, Zübükzade İbraam Bey öne geçti. Yani benim uzun mizah hikâyelerimdeki tutumum değişti. Bir ana düşünce eksemine sıralanmış gülünç olaylar zinciri yerine bu sefer Zübükzade İbraam Bey diye bir karakter almış oldum. Böyle başlamak mizah romanı ‘uzun hikâyesi’ için zor. Bir belli karaktere durmadan gülünç olaylar yaşatamıyorsunuz. Oysa benden istenen bu. Okur her tefrikada gülecek. Yazdım bozdum, yazdım bozdum. Onüç gün durmamasıya kıvranarak çalıştıktan sonra, en sonunda bugün

¹² Aziz Nesin, *Mum Hala*, (İstanbul: Nesin Yayınları,2009), 1: 81-82.

olumlu bir yol buldum. Sanırım adını Kağrı Gölgesindeki İt koyduğum roman iyi gidecek, iyi bir roman olacak.”¹³

Aynı kitaptan, 1987 yılında Nesin Sivas’a gittiğinde yaşadıklarını da öğreniyoruz: “Sivas’ta bu kez kaldığım beş gün boyunca çok kişi (öğretmenler) Zübük’ten konuştu. Öyle anlaşılıyor ki Zübük bir söylence olmuş. Ne var ki, Zübük’ten konuşanların çoğunun Zübük romanını okumamış olduklarını, okumuş gibi davrandıklarını konuşmalarından anladım. Ben Abdurrahman Doğruyol adını bile unutmuştum. Belki romanı yazarken bile bilmiyordum. Ben ordayken o sevimli, tombul DP’li belediye başkanı vardı. O kalpten öldü. Ondan sonra Abdurrahman Doğruyol Suşehri belediye başkanı olmuş.

Zamanım olsaydı, yolları da kardan kapanmamış olsaydı Suşehri’ne gidip birkaç gün kalmayı çok isterdim. O zamanlardan beri ne gibi değişiklikler olmuş! 1958’di ilk gelişim. Yirmidokuz yıl olmuş. Asıl Zübük, bana Abdurrahman Doğruyol’u Zübük olarak anlatan avukat Vahit Bozatlı. Abdurrahman Doğruyol, hiç olmazsa partiden partiye transfer olmadı, hep DP ve süreği olan AP’li kaldı. Asıl Zübük Vahit Bozatlı, mecliste CHP’nin en atağiyken AP’ye geçip AP’nin havhavicısı olmuş.

Para oyunlarını filan anlattılar. Şimdi İstanbul’da notermiş. Çok merak ediyorum. Bir gidip görsem...

¹³ Nesin, *Mum Hala*, 1: 83.

Zübük'ün süreği olarak bir roman daha yazmak istiyorum. İkinci Zübük'ü yazarsam, başına bir önsöz yazıp Zübük romanının nasıl oluştuğunu yazmalıyım. Aslında romanda salt Abdurrahman Doğruyol anlatılmış değil ki... Bütün o Sivas, Zara, Suşehri, Tokat bölgelerinin Zübük'ünü anlattım. O tip bir kompozisyonudur. (Sanat gerçeği budur.)

Kıscası, Zübük söylencesi Zübük romanını çok aştı.

Romandaki Zübük'ün Abdurrahman Doğruyol sanılmasının nedeni, roman Akşam gazetesinde tefrika edilirken, o ben değilim yollu yalanlama göndermesidir Abdurrahman Doğruyol'un.

*İkinci Zübük'te Vahit Bozatl'ı anlatmalıyım.*¹⁴

Romanda Avukat Burhan karakteriyle temsil edildiğini düşündüğümüz Vahit Bozatl da aynı dönemde Suşehri CHP İlçe Başkanı. Avukat Burhan'ın aydın, mücadeleci, idealist bir karakter olarak tasvir edildiğini düşünürsek hadiseler yıllar içinde Aziz Nesin'in Bozatl hakkındaki fikirlerinde büyük değişikliğe sebep olmuş. Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Zübük kavramı ne Doğruyol'a ne de Suşehri'ne özgü bir durum. Anadolu'nun pek çok yerinde benzer olaylar ve kişiler o dönemde mevcut. Doğruyol ve Suşehri sadece tetikleyici konumundalar. Bu sebeple Zübük'lüğün yükünü onlar kadar herkese yüklemek gerekiyor.

¹⁴ Nesin, *Mum Hala 2*: 197-198.

Yurt Gezileri kitabında buraya alınabilecek daha bir dolu anekdot var, ancak o kadar detaylı bir yazı için bu satırlar yeterli olmaz. Uzun uzadıya hususi bir inceleme yazısı yazmak gerekir. *Yurt Gezileri* oldukça akıcı, kıvrak bir gazeteci üslubuyla yazılmış, okurken akıp giden bir kitap. Eğer ilginizi çektiyse okumanızı muhakkak tavsiye ederim. *Zübük*'ün yeni baskılarında da romana ilham veren kitap olarak tanıtımı yapılmaya başlanmış.

Yazıyı Suşehri Belediyesi'nin internet sitesinde yer alan ve Atatürk'e ithaf edilen bir sözle bitirmenin yerinde olacağını düşünüyorum. Bu sözlere göre, Suşehri Belediye Başkanlığı, Atatürk'ün alternatif kariyer planında da kendine yer edinmiş fevkalade mühim bir makam.

“Reis-i Cumbur olmasaydım Yalova'da ya da Suşehri'nde Belediye Reisi olmak isterdim.” (M. Kemal Atatürk)¹⁵

¹⁵ <http://www.susehri.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>, Erişim: 23 Ocak 2024.

NERİMANOV SAVUNMASI:
GÜNEY KAFKASYA'DA
ÇARPIŞAN MİLLİYETÇİLİKLER
ve
“ÜCRALARDA İNKILABIMIZIN
TARİHİNE DAİR”

Oğul Tuna¹

Sovyet Azerbaycanı'nın ilk lideri ve Kafkas Bolşeviklerinin önde gelen ismi Neriman Nerimanov (1870-1925), Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma hususunda önemli bir rol oynadı. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği, bir başka ifadeyle Başbakanlığı görevini yürüttüğü süreçte (1920-1922) Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın ülke sınırları içerisinde kalmasını sağladı. Öğretmenlikten hekimliğe uzanan hayatı İran (1906-1911) ve Rus devrimlerinin (1905 ve 1917) gölgesinde geçti.

¹ Kaliforniya Üniversitesi Irvine Kampüsü Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın “Nerimanov Savunması: Güney Kafkasya'da Çarpışan Milliyetçilikler ve ‘Ücralarda İnkılabımızın Tarihine Dair’” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 13 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

“Doğu’nun Lenin’i” olarak da anılan, Bolşevik Devrimi’nin lideri ile mesai arkadaşlığının yanı sıra dost da olan Nerimanov’un milliyetçiliğe ve sosyalizme bakışı zaman içinde değişti. Bunda hiç şüphesiz Sovyet liderliğinin Güney Kafkasya’da uyguladığı ve Lenin ile Stalin arasında büyük tartışmalara sebep olan milliyetler politikası etkili oldu. Nerimanov, Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) içinde Müslüman-Türk proleterlerinin nüfusa oranla az temsiline karşı çıkıyor ve parti içinde Moskova destekli Ermeni-Gürcü kliğinin yerel halkın âdetlerine saygı göstermediğini, Rusya’daki gibi topyekûn bir ihtilalin destek bulmayacağını, Müslüman işçilerin Ermeni ve Rus işçiler kadar önemsenmediğini söyleyerek tepki gösteriyordu. Özellikle Karabağ meselesindeki tutumu sonrası, önce 1922 Cenova Konferansı’na delege olarak yollanmış, ardından da Moskova’da daha üst bir mevkie “terfi” ile bölgeden el çektirilmişti.

Doktor Nerimanov’un fikrî ve eylemsel değişiminin en önemli tanığı, Stalin’e yazdığı 1923 tarihli mektuptu. Ermeni ihtilalcilerle uzun zaman yoldaşlık etmiş, Bakü Komünü’nün (1918) liderliğini üstlenen Stepan Şaumyan ile sürgün ve devrim yıllarını paylaşmış Nerimanov’un “milliyetçi, şoven” olarak suçlanmasına karşı çıktığı mektubu anlamak için dönemin önemli gelişmelerine kısaca bakmak gerekiyor. Güney Kafkasya tarihindeki bir dönüm noktasını simgeleyen bu metin ise milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki ilişkiyi; Sovyetler’de milliyetler politikasındaki

değişimin daha küçük bir bölgeyi ve yerel iktidar mücadelesini nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olabilir.

SÜRGÜNDE SAVUNMA

Nerimanov'un kısa fakat Azerbaycan tarihini değiştiren liderliği, onu 1923'te Moskova'ya sürükledi. Komünist Parti'nin merkezine yükseltilmişti. Fakat bu yükseliş, aslında bir sürgün ve düşüş anlamına geliyordu. Bunda da en büyük pay Azerbaycan'daki parti içerisinde aktif olan ve farklı etnik kökenlerden gelen komünistlerdi. Tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte Nerimanov'un düşüşü, kendisi için, yakın olduğu Mirsaid Sultangaliyev'in "ayrılıkçılık" suçundan mahkûm edilmesi kadar elim sonuçlara yol açmadı.

Yine de bu "terfi", Nerimanov'u Stalin ve Parti Merkez Komitesi'ne kendisini savunmak zorunda kalmasını önleyemedi. *Uçarlarda inqilabımızın tarixinə dair (Üçralarda İnkılabımızın Tarihine Dair)* adı verilen mektubunda Azerbaycan'daki parti içinde eş zamanlı yükselen Ermeni, Gürcü ve "genç" Azerbaycanlı kadroların milliyetçi ve ayrılıkçı olduğuna dair suçlamalara yanıt verdi. Haziran 1923'te kaleme alınan ve Stalin ile Rus Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi'ne yazılan mektubun kopyaları Trotskiy ile Karl Radek'e de yollandı. Nerimanov bu mektuba Aralık 1923 ve Mayıs 1924 tarihlerinde iki ayrı metin ekledi. Belgelerin tamamı Rusça olarak 1990'da ve Azerbaycan dilinde 1992 yılında yayımlandı.

Nerimanov'un savunması, temelde Stalin ve Gürcü yoldaşı Sergo Orconikidze'nin "Büyük Rus şovenleri" olmakla suçlandığı "Lenin'in vasiyeti" ile benzeşmektedir. Lenin'in Sovyet milliyetler politikası kurgusu, Stalin'inkinden ayrılmaktaydı. Nitelik ve nicelik olarak küçük ulusların büyük ulusların bir parçası ve bunların her türlü otonomiden uzak olması gerektiğini savunan Stalin'in aksine Lenin bu küçük uluslara belli bir kültürel özerklik verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Nerimanov da bu bağlamda şunu yazıyordu mektubunda:

*"Azerbaycan'ı Sovyetleştirirken Rusya'da ettiğimiz hatalara yol vermemeli, yerel şartlarla hesaplaşmalı; müstakil, örnek bir Sovyet Cumhuriyeti yaratmalıyız ki Şark işçileri öncelikle bizim işgalci, emperyalist maksatlarımız olmadığını bilsinler ve ikinci olarak görsün ve hissetsinler ki kendi hayatlarını hanlar, beyler ve başkaları olmadan kurabilirler."*²

Nerimanov, Lenin'e yazdığı daha önceki tarihli bir mektupta Stalin'in başını çektiği Uluslar Halk Komiserliği'nin (Narkomnats) "Denikin destekçisi" Ermenistan'ın ve "siyaseten ikiyüzlü" Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanıırken Azerbaycan'ın topraklarını ve bağımsızlığını kaybetmesine yol açmasına tepki göstermişti.³ Savunma metninde de aynı noktada durarak Orconikidze ve Ermeni Bolşevik Anastas

² Neriman Nerimanov, *Seçilmiş eserleri* (Bakü: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2017), 473.

³ Nerimanov, *Seçilmiş eserleri*, 519.

Mikoyan'ı suçluyordu. Doktor'a göre kendisini Azerbaycan'daki görevinden "onların 'Kafkas politikasının' gelişmesini engellediği için" azleden bu ikiliydi.⁴ Ayrıca Nerimanov, Mikoyan'ı Müslüman proletaryaya karşı ayrımcı davranmakla itham ediyordu.⁵ Milliyetçi olduğuna dair suçlamalara cevap verdiği bir bölümde de Güney Kafkasya'da Mikoyan ve ekibinin milliyetçiliğine ve Azerbaycan'daki Rus proleterlerin kibrine karşı koymak için "milliyetçi eğilime" sahip olduğunu ifade ediyordu.⁶ Devrim öncesine dönerek geçmişteki Ermeni yanlısı duruşuyla Mikoyan'ın milliyetçi eylemlerini kıyaslayan Nerimanov, Bakü ve Moskova'ya şöyle sesleniyordu: "*Benim 'Bahadır ve Sona' adlı romanım yoldaş Mikoyan henüz Taşnak iken başarı kazanmıştı. Ben yirmi yıl geçtikten sonra nasıl milliyetçi oluyorum da yoldaş Mikoyan [hâlâ] beynelmilelci [enternasyonalist] olabiliyor?*"⁷

⁴ Nerimanov, *Seçilmiş eserleri*, 514.

⁵ Jörg Baberowski, *Der Feind ist überall. Stalinismus im Kaukasus* (Munich: DVA, 2003), 286.

⁶ Nerimanov, *Seçilmiş eserleri*, 494. Mikoyan da kendi anılarında Ermenilerin Rus İç Savaşı'nda Anton Denikin ile ittifak kurduğunu tasdikliyor: Anastas Mikoyan, *Memoirs of Anastas Mikoyan: Volume I*, trans. Katherine T. O'Connor ve Diane L. Burgin (Madison: Sphinx Press, 1988), 554. Öte yandan Denikin'in ajanlarının Azerbaycan'daki varlığının ve "Azerbaycan burjuva hükümetiyle" (Müsavatchılar) yakın ilişkisini vurguluyor: *age.*, 487.

⁷ Nerimanov, *Seçilmiş eserleri*, 484. *Bahadır və Sona*, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış ilk romanlardan biri olarak kabul edilir

Nerimanov'un bir başka tepkisi de devrim sonrasında kamuda ve basında "Türk dilinin" yerine Rusça ve Ermenice-nin ağır basar hale getirilmesiydi.⁸ Ermenilerin Azerbaycan'da artan etkinliğine dikkat çeken Doktor'un hedefinde bir başka Ermeni figür Levon Mirzoyan da vardı. Mirzoyan'ı da Azerbaycan'da yükselen Ermeni milliyetçiliğinin bir parçası olmakla itham ediyor; AKP içindeki Ermeni ve Taşnak örgütü yanlısı kliği, bunlara yol verdiğini ileri sürdüğü Stalin ve Orconikidze'yi suçluyordu.⁹

Bu noktada Nerimanov'un geçmişte Ermeni devrimcilere dair yazdıklarına aykırı bir durumla karşılaşılıyor. Azerbaycanlı lider, Ermeni milliyetçiliğine ve Türk (Azerbaycanlı)-Müslüman işçilerin partiden uzaklaştırılmasına dair argümanlarını meşru zemine taşımak adına eski bir dostundan, yoldaşından söz açıyor: Eylül 1918'de Bolşevik karşıtı kuvvetlerce katledilen Ermeni devrimci Stepan Şaumyan.¹⁰ Ekim Devrimi'nin ve Bakü Komünü'nün hemen ardından partinin kapılarının yalnızca Türk değil, diğer Müslüman proleterlere de kapandığını şöyle ifade ediyor: "*Parti üyesi olan) Müslüman işçilerin sayısı suni şekilde azaltılıyor. Hatta Mirzoyan, Fars işçilerini partiye kabul etmek lazım*

(1896) ve bir Türk erkeği ile Ermeni kadınının aşkını konu alır: *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası*, vol. 7, s.v., "Nərimanov, Nəriman Nəcəf oğlu."

⁸ Nəriman Nərimanov, "Bəzi Yoldaşlara Cavab", *Bakinsky rabochi*, 15 Haziran 1922.

⁹ Nərimanov, *Seçilmiş əsərləri*, 518.

¹⁰ Nərimanov, *Seçilmiş əsərləri*, 490.

değil, demişti. Bu acayip değil mi? Sarkis¹¹, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra [...] beş yüz İranlı işçiyi partiden kovdu, Mirzoyan da şimdi bunları partiye almak istemiyor.”¹² Kendisine yöneltilen milliyetçi iddiasına karşı çıkarken de partideki Müslüman sayısının artışı için “Rus, Ermeni işçileri gibi devlet kuruculuğunda iştirak” etmeyen Müslüman işçiler “Bakü’de proletaryanın ekseriyeti[ydi]” diyor.¹³ Nerimanov’a göre bu iştirak etmeyişin, dışlanışın sebebi de Müslüman proletaryanın “gelişmişlik seviyesi” ile alakalıydı.¹⁴ Müslüman topluluklar, tıpkı Rusya İmparatorluğu döneminde olduğu gibi geri kalmış olarak sınıflandırılıyor, ayrımcılığa tabi tutuluyordu.

NERİMANOV SAVUNMASININ TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Azerbaycanlı devrimcinin partideki Rus ve Ermeni kliklerin kolonyalist ve ayrımcı tutumuna karşı çıkışı, savunmasının en önemli noktasını oluşturuyor. Bu tarihî metin, ayrıca, Nerimanov’un hayatının önemli bir kısmında iş birliği içinde bulunduğu Ermeni devrimcilere bakışında da bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Gelgelelim, bütün bu suçlamaları ve savunmaları iki gelişmeden ayrı tutamayız: İlki, AKP’deki iç iktidar mücadelesi. Bu mücadele yalnızca Azerbaycanlı devrimciler değil, aynı zamanda farklı etnik

¹¹ Kasyan mı kastediliyor?

¹² Nərimanov, *Seçilmiş əsərləri*, 497.

¹³ Nərimanov, *Seçilmiş əsərləri*, 476.

¹⁴ Nərimanov, *Seçilmiş əsərləri*, 476.

kökenden gelen isimler arasında da yaşandı ve kaybeden Nerimanov oldu. İkincisi ise Lenin'in vefatıyla beraber yükselmeye başlayan Stalin'in yerel milliyetçiliklere yaklaşımı. Millî soruna Marksist-Leninist cevap, şüphesiz Stalinist yaklaşımdan daha kapsayıcı ve daha hoşgörülüydü. Azınlıklara geniş kültürel, siyasi ve sosyal otonomi vaat ediyordu. Kafkasların patronu Stalin ve Orconikidze ise bu topluluklara ve ulusal hareketlere daha şüpheli yaklaşıyordu. Bununla birlikte Müslümanların “geri kalmış halklar” olarak sınıflandırılması, Nerimanov'un siyasi eylem ve söylemlerinde bir dönüm noktasına yol açtı.¹⁵ Nerimanov her ne kadar daha yüksek bir mevkie “terfi” etse de AKP'deki Ermeni kadroların, kendi ifadesiyle, Müslüman proletarya üzerinde hakimiyet kurarak Müslümanların bundan zarar görmesine sebep olmasına karşılık vermeye devam etti. Son tahlilde, “geri kalmışlık” tanımında cisimleşmiş kolonyal bakış, Stalin ve müttefiklerinin “Ermeni ve Rus yanlısı” tutumunu açıklamaya yetmiyor gibi gözüküyor. Tarihin bu döneminde, yeni belgelerle beraber Nerimanov'un ideolojik dönüşümünü ve yorgunluğunu da tartışmak gerekiyor. Böylece Sovyetler'in kuruluş sürecinde milliyetler politikasında ve Kremlin'de yaşanan değişim daha iyi anlaşılabilir.

¹⁵ Audrey L. Altstadt, *The Politics of Culture in Soviet Azerbaijan, 1920-1940* (New York: Routledge, 2016), 37.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Neriman Nerimanov ve Lenin bir arada, H. Ağayev. (S. Oğul Tuna aracılığıyla).

Fotoğraf II – Neriman Nerimanov (ilk kişi) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı Nesib Bey Yusifbeyli (en sağdaki kişi) Ukrayna'da oğrenciyken (Kaynak: Ceyhun Nabi).

ULUSAL KİMLİK İNŞASINDA
YEMEK KÜLTÜRÜ VE YEMEK
KİTAPLARI :
NE YİYORSAK O MUYUZ?

Işıl Sevimli¹

İnsanlık, doğuşundan beri dört eylemi kesintisiz gerçekleştirmiştir: Nefes almak, uyumak, üremek ve yemek yemek. Konuşmaya, yazmaya, yürümeye bile oldukça geç başlayan insan, hayatını sürdürebilmek için nefes almış, dinlenmek için uyumuş, yeni nesiller üretebilmek için sevişmiş ve hayatta kalabilmek için yemiştir. Bu dört eylemden yemek, bizi tarihte geriye götürebilen ender olgulardan biridir. Çünkü insan, yiyebileceği yemeklerin olduğu coğrafyalarda yaşamış, bu bölgelerde tarım yapmış, keşfettiği yeni yerlere hem eski dünyasından tohumlar götürmüş hem de yeni yiyecek maddeleriyle tanışmıştır. Bu yüzden denebilir ki insanların yediği yemeklerden geçmişte neler yaşadığına dair ipucu çıkarılabilir.

Bu yazının öteki yüzüne konu olacak, ulus devletlerin inşasında güçlü bir rol oynamış olan milliyetçilik kavramı, ne

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümleri öğrencisidir. Yazarın “Ulusal Kimlik İnşasında Yemek Kültürü ve Yemek Kitapları: Ne Yiyorsak O Muyuz?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 20 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

zaman ortaya çıktığı hâlâ tartışmalı olsa da 19. yüzyıldan sonra popülerleşmiştir. Bugün bile gerek dünya siyasetinde gerek Türkiye siyasetinde etkili olmaya devam etmektedir. Milliyetçilik, insanların “biz” ve “onlar” şemaları üretmelerini, bir noktada dünyayı belirli bir kalıba sokarak kendilerini anlamlandırmalarını sağlayan olgudur. Bu yüzden, sadece siyasette veya bir üst kimlik inşası olarak karşımıza çıkmaz. Aksine, “öteki”den bahsedilen herhangi bir yerde bu olguyla karşılaşmak mümkündür. “*Biz bu müzikleri dinleriz, onlar başka.*” “*Biz bayramlarımızı bu şekilde kutlarız, onlar başka.*” “*Biz bu yemekleri yeriz, onlar başka.*”

Tabii ki, milliyetçiliğin “ben ve başka” imajını besleyen tek olgu olduğunu savunmuyorum. Milliyet kavramı sesli olarak dile getirilmeye başlanmadan önce de insanlar kendilerini diğer insanlardan farklı kılan bazı durumların farkındaydı. Bu farkındalığa din, dil ve kültürel farklılıkları görek ulaşabiliyorlardı. Ancak milliyetçiliğin inşası ve insanların kendilerini bir millete olan aidiyetleriyle tanımlamalarının yaygınlaşmasından sonra dil ve kültür gibi kavramlar, milliyetçiliğin kimlik yaratmada kullanılan güçlü aygıtlarından oldular. Ben bu naçizane yazıda çok konuşulmayan ancak yukarıda bahsi geçenler kadar etkili olan diğer kavramlardan ve bunların kimlik ve millî bilinç inşasından bahsetmek istiyorum: Mutfak ve yemek kitapları.

Yemek yemenin sadece karın doyurmak olmadığını; insanlarla, anılarla veya çevreyle bağlantı kurmaya yarayan bir

eylem olduğunu düşünüyorum. Nitekim bu şekilde düşünen başkaları da var. Counihan, yemeğin organize bir sistem; yapısı ve bileşenleri aracılığıyla anlam taşıyan, doğal ve sosyal dünyanın organizasyonuna katkıda bulunan bir dil oluşturduğunu savunur.² Uzun lafın kısası yemek, sosyal çevremizdeki ilişkilerimizi belirlememize yardımcı olabilir. Bu düşünceyi milliyetler ve cemaatler için yorumlayacak olursak, yemek yeme alışkanlıkları ve ritüellerinin bir topluluğu birbirine yakınlıştırabileceği söylenebilir. Milliyetçilik alanında çalışmalar yapmış Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı kitabında ulusal bir mutfağın ulusal bir kültür oluşturmanın yararlı bir parçası olduğunu iddia eder.³

Yani bir ulusun ne yediğiyle kendini betimlemesi mümkündür. Bir başka deyişle, tıpkı dil ve din gibi mutfak kültürü de insanları kendileri gibi beslenmeyenlerden ayırmaya yardımcı olur. İnsanların “ben” ve “diğerleri” imajını çizerken çizgiyi nereden çekeceklerini belirlemelerini kolaylaştırır ve kimlik inşasında bazı ülkeler için önemli bir rol oynar.

Yemek kitaplarının buradaki rolü, hangi yemeğin hangi ülkeye ait olduğunu söylemeleridir. Yemeğin üstünde hak iddia etmek her zaman masum bir durum değildir. Hangi

² Caroline, Counihan. *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning and Power*, New York: Routledge, 1999.

³ Benedict, Anderson. *Imagined Communities*. Revised Edition, London, Verso, 1991.

yemekleri yediğinizi söylemek hangi coğrafyada yaşadığı-nızı söylemenin de bir yoludur. “*Bizim burada Türkiye’ nin en iyi domatesi yetişir*” dediğinizde, domatesin yetiştiği o bölgeyi kendinizin addetmiş olursunuz. Yani, yemek aracılığıyla o coğrafyayı da sahiplenmiş olursunuz. Yemek kitapları bu durumu kâğıt üzerine geãirerek meşrulaştırır. 1870’li yıllarda Bulgaristan’da Dimitri Smrikarov’un çıkar-dığı yemek kitabı, bu savın üzerinde temelleneceği bir örnek olma niteliğini taşır.

Öncelikle Smrikarov’un yemek kitabı hakkında bilinmesi gereken en temel şey, hitap ettiği kitlenin evde yemek pişiren insanlar olmadığıdır. Smrikarov, kitabının önsözünde Bulgar mutfağını modernleştirmeyi ve “kendi” toprakları-nın yemeklerini insanlara hatırlatmayı amaçladığından bahseder. Aynı zamanda bu yemek kitabını vatanına faydalı bir iş yapmış olmak için yazdığını da belirtir. Yani aslında yazdığı yemek kitabı, onun gözünde bir yemek kitabı olmaktan çok daha farklı amaçlara hizmet eder.

Değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta da kitabın sadece “Bulgar” yemek tariflerinden oluşmadığıdır. Tam tersine, bu kitabın içindeki yemeklerin daha sonraları Bulgar yemekleri olarak adlandırıldığı ve Ulusal Bulgar Mutfağı’nın oluşmasına yardımcı olduğu söylenebilir.⁴

⁴ Stefan, Detchev “From Istanbul to Sarajevo via Belgrade—A Bulgarian Cookbook of 1874”. In *Earthly Delights*, (Leiden, The Netherlands: Brill, 2018).

Bir başka deyişle, 1870’li yıllarda yaşayan biri, kitapta yer alan tariflere “Bulgar tarifi” demeyebilirdi; fakat bu yemeklerin “Bulgar yemekleri” adını alması, yazarların tıpkı Smrikarov gibi yemek kitaplarında bu tariflere yer vermelerinden kaynaklanmış olabilir. Buradan, yemek kitaplarının aynı zamanda yönlendirici bir role sahip olduğu sonucunu çıkarabiliyoruz. Yani yemek kitapları, geçmişten gelen ve insanların kendilerini tanımladıkları, büyükannelerinin veya büyükbabalarının pişirdiği yemekleri içeren kitaplar olmanın ötesinde bir işlev taşır. Aynı zamanda, kişinin büyükannesinin ne tür yemekleri pişirdiğini veya pişirmesi gerektiğini de söyler.

Smrikarov’un kitabının evde yemek yapmak isteyen insanlara yardımcı olmak için yazılmadığını hatırlatalım. Smrikarov, “kendi” topraklarından çıkan yemekleri insanlara tanıtmayı hedeflemiş, şehirli halkın yemek pişirme yöntemlerinin ve mutfağın modernleşmesinde de etkili bir kitap yazmayı amaçlamıştır. Kitapta sadece yerel tariflere değil, Balkan ve Osmanlı coğrafyasına 19. yüzyılda girmiş malzemelerden oluşan Batı usulü tariflere de yer verilmesi bu savı destekler. Okuyuculara sığır eti, rosto, çeşitli dolgulu yemekler, profesyonel şefler tarafından icat edilen sofistike yemekler, kekler, çikolatalar, tatlılar, kremalar ve jöleler için yönergeler verilir.⁵

⁵ Stefan, Detchev , a.g.y.

Bu durum yalnızca olanı göstermekle kalmaz; yazarın, okuyucuya bir mutfağın sahip olması gereken yemeklerle ilgili fikir aşılamaaya çalıştığını da işaret eder.

Dünyanın farklı bölgelerini incelediğimizde, farklı ulusların da gastronomi ve mutfak kültürüyle ilişkisinin Bulgaristan örneğinde olduğu gibi toplumun kimlik süreciyle yakın temasta olduğunu fark edebiliriz. Arjun Appadurai, *How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India* adlı makalesinde yemek kitaplarının Hindu mutfağındaki şekillendirici ve betimleyici rolünü tartışır. Appadurai, yemek kitaplarının sadece tarif içeren kitaplar olmadığını, aynı zamanda insanların yeme içme alışkanlıklarına dair düşüncelerini şekillendiren bir anlatı özelliği taşıdığını ve kültürel bir bağlam sunduğunu iddia eder. Ona göre yemek kitapları, Hindistan'ın çeşitli ve çoğulcu bir toplum olarak imajının şekillenmesinde, ayrıca tarihî ve kültürel geleneklerine dair bir anlatı oluşmasında rol oynamıştır.⁶

Bulgaristan örneğinde görülebileceği gibi, Hindistan'daki yemek kitapları da belli değer ve düşüncelerin empoze edilmesinde bir mekanizma olarak kullanılmıştır. Örneğin, bazı yemek kitaplarının yerel ve geleneksel tariflere yer verdiğini, bazılarının ise “modern” Hindistan mutfağında olma-

⁶ Arjun, Appadurai. “How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India: Comparative Studies” *Society and History* 30 (1): 1988, 3-24.

sı gereken tarifler içerdiğini gözlemleriz. Yani yemek kitapları, bir mutfak kültüründe hangi elementlerin olduğunun bilgisini verirken nelerin olması gerektiğine dair de bazı fikirler içerir.

Bu yazıda mutfak kültürünün; bir topluluğun, cemaatin veya ulusun kendini tanımlamada ve diğer takım oyuncularını belirlemede kullandığı araçlardan biri olarak ulusal kimlik inşasında oynadığı rolü anlatmaya çalıştım. Haritayı Avrupa ve Avrasya ekseninden çıkarıp Afrika kıtasına baktığımızda da durumun pek farklı olmadığını görüyoruz. Ulusal kimlik yaratmak için uğraşan ülkelerin yolu bir noktada mutfaka düşüyor ve tıpkı diğer uluslarda olduğu gibi Afrika uluslarının da kendi mutfaklarını tanımlamak için çabaladığı görülüyor.

Örneğin, Angola devletinin internet sitesinde “Sanat ve Kültür” başlığı altında “Angola Mutfağı” ibaresini de görürüz. Burada Angola’nın ulusal yemekleri denebilecek tarifler yazılıdır. Bir devleti tanıtmak için yapılan internet sitesinde, insanların kendilerine ait varlıkları gösterirken yemeği de es geçmeyip “bizim yemeklerimiz” olarak işaret etmeleri, mutfak kültürünü kendi kimliklerini meşru kılacak bir araç olarak gördüklerini doğrular. Buna ek olarak, Igor Cusack’ın *African Cuisines: Recipes for Nation Building* adlı makalesi, birçok Afrika ülkesinin, farklı kültürel geçmişlerini ve mutfak geleneklerini yansıtan bir ulusal mutfak tanımlama mücadelesi verdiğine dikkat çeker. Bunun kısmen, yerel yemek yollarını Avrupa’dan etkilenen,

ithal edilmiş yemekler lehine bastırın sömürgeciliğin mirasından kaynaklandığını savunur.⁷ Gerçekten de Afrika yemekleri diyebileceğimiz yemeklerin içindeki baharatın Türkiye’den, yanındaki eşlikçilerin Britanya’nın biralarından, pişirme tekniklerinin Fransızlardan geldiğini göz önünde bulundurursak bu tartışma daha farklı yerlere ilerler.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, dil, din, coğrafya gibi olguların yanı sıra mutfağın ve mutfak kültürünün de milliyetçilikle yakın ilişkide olduğu, kimi zaman milliyetçiliğin mutfak kültürünü, kimi zaman ise mutfağın milliyetçiliği ve kimlik inşasını şekillendirdiği söylenebilir. Bu düşüncemi öne sürerken yemek kitaplarının içinde geleneksel yemeklere yer verildiğini; fakat bazı yemeklerin devamlı bir grubun veya cemaatin yemeği olmakla anılarak zamanla bu grubun yemeğine dönüştüğünü ve yemek kitaplarının bu inşada aktif rol oynayabildiklerini iddia ettim. Çok sevdiğim bir hocam, yemek yemenin literatürdeki anlamına değinirken “*Yediğiniz yemekleri kendinize ait hale getirirsiniz*” demişti. Gerçekten de yediklerimizi kendimize ait kılıyor, bu aitlik üzerinden bizimle aynı sofrayı paylaşan insanları kendimize daha yakın konumlandırıyor, paylaşmadıklarımızı ayırıyor ve bazen de birbirimizi birbirimizin sofralarından yemek çalmakla suçluyoruz.

⁷ Igor, Cusack. African Cuisines: Recipes for Nation-Building? *Journal of African Cultural Studies*, Dec., 2000, Vol. 13, No. 2 (Dec., 2000), pp. 207-225.

NASIL MİLLET OLDUK? YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN TEMELLERİ

İrem Ertürk¹

Hannah Arendt, totaliter rejimlerin istediği ideal yurttaşı, olgu ile kurgu, doğru ile yanlış arasındaki ayrımın artık farkında olmayan kişi olarak tanımlar. Arendt'in bu yerinde tespiti, günümüz toplumlarını yorumlarken gerçeğin izinde yol almak isteyen biz sosyal bilimcilerin omuzlarına tarihî bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sebeptendir ki, temel kavramların içini boşaltmaya ve manipülasyona yönelik tüm popülist çabalara karşı bir duruş olarak bu yazıyı kaleme almak istedim. Sözü geçen kavramların tarihsel gerçekliğiyle ortaya konmasına bir katkı sağlamayı temenni ediyorum.

Son zamanlarda Türkiye gündemini meşgul eden 'Türk milleti' ve 'Cumhuriyet' kavramları üzerinde yaşanan tartışmaların da bu kurgu ve olgu sorununa güzel bir örnek teşkil ettiğini düşünüyorum. Ayakları yere basan sağlam bir

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümleri öğrencisidir. Yazarın "Nasıl Millet Olduk: Yeni Türk Devletinin Temelleri" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 27 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

argüman kurabilmek için de 20. yüzyılda yeni bir Türk devleti olarak Türkiye'nin ortaya çıkışında ve 19. yüzyılda tüm dünyayı etkisi altına almış düşünce hareketlerini, ulus-devlet akımlarını ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karşılığı olan ulusal kimlik denemelerini ve kökenlerini anlamaya ihtiyacımız var. Bunun için de bu kimliği barındıran, Türk-Osmanlı tarih yazımında 'millet' kavramının içeriğinden ve tarihsel dönüşümünden başlamamız gerektiğini düşünüyorum ki bu, bizi yeni Türk devleti kurulurken özellikle seçilmiş 'Türk milleti' kavramının neye tekabül ettiğine götürecektir. Nam-ı diğer dilimiz Türkçeye.

'Millet' kelimesi semantik olarak karşımıza 19. yüzyıl Osmanlı metinlerinde Osmanlı yönetimindeki dinî gruplar, Müslüman milleti, Yahudi milleti gibi dinî aidiyeti simgeleyen bir anlam ile çıksa da aslında dinî ve etnik referansın ötesinde 'halk' anlamında kullanışı, çok daha eski dönemlere rastlamaktadır. Türk-Osmanlı tarih yazımında 'millet' kavramına bu dinî atıf ile yaklaşan geleneksel görüşün aksine, Nikos Sigalas geçtiğimiz günlerde, millet kelimesinin aslında polisemik bir anlam yapısına sahip olduğunu ortaya koyduğu önemli bir çalışma yayımladı. Bu çalışmadan yola çıkarak özellikle 17. yüzyıl Osmanlı belgelerinde millet kelimesinin eklestik anlamda kullanılmadığı görülüyor. Yine öne çıkan önemli detaylardan biri, Âşıkpaşazade tarihinde de millet kavramının aslında 'halk' anlamında kullanılmış olması.

Diğer yandan 18. yüzyıl metinlerinde de ‘halk’ kelimesiyle aynı anlamda, bir grupla birlikte ulusu temsil eden, İngilizce *nation* kelimesinin tercümesi olarak kullanıldığını görüyoruz ki bu Antik Yunan’daki *laos, genos, ethnos* kelimelerine yakın bir anlam taşıyor. Farabi de benzer bir şekilde millet kavramını, Antik Yunan’daki *politea*’ya benzer olarak, “bir kanun ve bunları uygulatan bir yönetici çerçevesinde şekillenmiş bir toplumun içindeki düşünce ve eylemlerin toplamı” olarak yorumlar. Dinî metinlere baktığımızda da ‘millet’ kelimesinin (kökeni *milla*) çoğu yerde ruhsal bir liderlik altında örgütlenmiş insanlar anlamında kullanılmış olduğunu görüyoruz. İbrahimî dinlerin kutsal kitaplarında geçen “*Âdem’in tüm çocukları tek bir millet oluşturmuştu... Milletlerinin arasında hiçbir kavga yoktu, melekler inip ellerini sıkıp onları kutlamışlardı*” anlatısında da dinî referansın yanında onun ötesine geçen ve tüm toplumu kapsayan seküler bir atıf görüyoruz. Bu noktada, Osmanlı tarih yazımında, *nation* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış seküler bir anlam içeren ‘millet’ kelimesinin 18. yüzyılda Batı etkisiyle, Avrupa siyasetinin üstünlüğüne işaret eden ya da Batı’dan alınan bir kavram olduğu algısının yanlış bir kurgu olduğu görülüyor.

20. yüzyıla geldiğimizde, ‘millet’ kelimesinin ‘ulus’ ile eş anlamda kullanılmaya başladığını ve 19. yüzyılda başlayan ulus-devlet akımlarının bir parçası olarak ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Avrupa’da 18. yüzyılda ulus-devletlerin ortaya çıkması toplumsal yapıları kökten bir değişime uğratmıştı. Ulus-devletlerin ilk olarak ortaya çıktığı Fransa, İtal-

ya ve Almanya gibi devletlerde ulus-devletin meşruiyet kaynağı, din, soy veya krallık olmaktan çıkmıştı. Devletin meşruiyet kaynağı artık millettir. Aidiyetini millete yönelten bu toplumların içinde daha seküler ve demokratik bir yapı içerisinde eşit vatandaşlık kavramı da ortaya çıkmıştı ki bunun Osmanlı İmparatorluğundaki ilk karşılığı Osmanlı vatandaşlığıydı. Tabii ki her toplumu kendi dengesi içinde, bağlı olduğu dönemin konjonktüründe değerlendirmek gerekiyor. Avrupa ulus-devletlerine baktığımızda neredeyse tamamında gördüğümüz etnik temelli millet yapısı, kozmopolit Osmanlı'da mümkün değildi. Bu nedenle aidiyet duygusu vatanseverlik olarak karşılık buldu demek yanlış olmayacaktır. Çünkü özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, kendini Osmanlı halkına ve kültürüne ait hisseden ve Türkçe dilini sahiplenen, geniş kitlelerde yankı bulmuş, kozmopolit ve çok kültürlü bir millet yapısı gözlemliyoruz.

İmparatorluktan koparak kendi ulus-devletlerini kurmayı tercih eden milletler de vardı. 1821'de başlattığı bağımsızlık savaşıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak kendi ulus-devletini kuran ilk millet Yunanistan olmuştu. Lakin, 1830'da kurulan Yunanistan'a değil de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmayı tercih eden, Sultan tarafından atanmış Hristiyan bir Prens ile otonom bir şekilde yönetilen, kendi bayrağına sahip bir Sisam (Samos) Adası örneği de vardı.

Vatanseverlik değeri tüm dinden ve ırktan Osmanlı vatandaşları tarafından karşılık bulmuştu. İlerleyen dönemlerde

Nahda düşünce hareketinin ve Arap milliyetçiliğinin öncüleri olarak tarih sahnesine çıkacak olan Butrus Büstani gibi isimler, Osmanlı vatandaşlığını destekleyen vatansever isimler arasındaydı. O dönem Suriye Vilayetine vali olarak atanmış olan Mithat Paşa, Arapça gazete ve dergilerin basılması için verdiği destekle, Arap dili ve edebiyatının ve Arap milliyetçiliğinin önünü açan figürlerden olacaktı.

Aynı vatansever duygularla hareket eden Yeni Osmanlılar, Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla birlikte iyice perçinleşmiş sosyal eşitsizliklere ve yolsuzluklara karşı yeni bir entelektüel hareket başlatmışlardı. Cemiyetin uleması olarak bilinen Ali Suavi, Ermeni Filip Efendi ile *Muhbir Gazetesi*'nde bu reformist düşüncelere yer vermişti. Filip Efendi Osmanlı vatandaşlığının en büyük destekçilerindendi. Girit Krizi sırasında, Yunanistan işgali karşısında bitap düşmüş Müslüman ada halkı için, Filip Efendi önderliğinde bir yardım kampanyası başlatılmış ve Osmanlı Devleti'ndeki tüm vatansever Hristiyanlardan, Yahudilerden, Girit'teki Müslüman Osmanlı vatandaşları için yardım toplanmıştı.

Osmanlı tarihindeki ilk Türkçe mizah dergisi olan *Dijoyen*'i yayımlayan Rum kökenli Teodor Kasap da vatanseverliğiyle öne çıkan bu isimler arasındaydı. Yeni Osmanlı elit hareketinin ve Osmanlı vatandaşlığının en büyük destekçilerindi.

Osmanlı vatandaşlığı, dönemin tabiriyle Devlet-i 'Aliyye'nin taht-ı raiyetinde olan herkesi kapsayan Osmanlıcılık akımının bir neticesiydi. "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak

bilinen (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) düşünce akımlarından ilki olan Osmanlıcılık, o dönem için örneklerinde gördüğümüz gibi kozmopolit ve modern bir kavramdı. Tanzimat ve Islahat Fermanı sonrası gayrimüslimlere uygulanan ek vergiler, devlet memuru olma, askerlik gibi o güne kadar gayrimüslimlere yasaklanan çoğu uygulama kaldırılmış, tüm Osmanlı tebaasına kanunlar nezdinde eşit haklar verilmişti. Bu reformlar, tüm vatandaşlarına mal ve mülk sahibi olma hakkı tanıyan 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1868'de imzalanmasıyla yabancılara da toprak sahibi olma hakkı tanıyan İstimlâk Nizamnamesi ile devam etti. Lakin Yeni Osmanlıların da eleştirilerinin hedefi olarak, sadece teoride bahsi geçen bu reformların hayata geçmesi gecikiyordu. İmparatorluğun tüm tebaasına Osmanlı vatandaşı olma hakkını tanıyan 1869 Osmanlı Tâbiyet Kanunu ile dil, din ırk ayrımı olmaksızın imparatorluğun tüm vatandaşlarına eşit haklar sunan bir çalışmayla tüm bu reformlar taçlandırıldı diyebiliriz. Sonucunda, hem kendi ulus-devletlerini kurmak isteyen milletler hem de Fransız ve İngiliz himayesine girmeyi ticari avantaj olarak gören yabancı uyruklu vatandaşlar yüzünden Osmanlılık denemesi başarılı olamadı. Ulus-devlet projesi İslam-Türk ekseninde şekillenmeye devam etti.

Nitekim Osmanlılık akımının, Osmanlı toplum hayatı ve sonrasında Türk milletinin oluşumuna katkısı küçümsenemeyecek kadar büyük. Osmanlılık, Yeni Osmanlılar başta olmak üzere, dönemin aydınlarının vatansever duygularla desteklediği millî bir kimlik haline gelmişti. Her şeyden

önemlisi Osmanlı tebaası artık okuyan, düşünen, yazan, üreten, dünyadaki gelişmeleri takip eden, söz hakkı olan aktif yurttaşlar olarak harekete geçmişti. II. Abdülhamid, gayrimüslimlerin yabancı devletlerin himayesine geçme sevdalarından vazgeçmeyeceğini anlayınca, Panislamizm projesiyle senelerce atıl kalmış halifelik makamını canlandırmak istemiş, İslam kimliğiyle imparatorluğun tüm velayetlerini bir arada tutmaya çalışmıştı. Tabii ki tüm bu millî kimlik projelerinin ana ekseninde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere yabancı devletlere toprak kaybetmemek vardı. Ama samimi bir şekilde Osmanlı İmparatorluğunun tüm vatandaşlarını tek bir millet olarak birleştirme arzusu da vardı.

*

Bu noktada, tarihsel kopuşların yanında süreklilik arz eden detayların da altını çizmek gerekiyor ki, özellikle milleti tanımlayan ‘dil’ olgusunun önemini belirtmek istiyorum. 20. yüzyıl aynı zamanda metodolojik milliyetçilik çalışmalarının da başladığı dönem. Metodolojik milliyetçilik; dil, din ve etnik karakter ekseninde ulus-devlet yapısındaki sorulara veya sonuçlara odaklanan bir araştırma yaklaşımıdır. Ulus-devleti yeniden anlamaya ve tanımlamaya çalışır ve hangi dinamiğin (dil, din ya da etnik) ulusun kimliğini belirlemede daha etkin olduğunu sorgular. Şahsen, Türk milleti için buradaki belirleyici etkenin ‘dil’ olduğunu düşünüyorum. (Amiyane tabirle, milliyetçi olmak için illa etnik yönelimleriniz olması, ırkçı

olmanız gerekmiyor anlamına geliyor bu. Özellikle de 19. yüzyıl konjonktüründe.)

Avrupa ulus-devletlerinin neredeyse tamamının sistematik olarak düzenlenmiş dil bilgisi ile ulusal bir dile sahip olması da burada dikkat çeken bir unsur. Bugün Avrupa'daki çoğu ulusal dil, 19. yüzyıldan önce gerçek anlamda mevcut değildi. 19. yüzyıl Osmanlı'sında da Tanzimat edebiyatı olarak bildiğimiz dönemde, başta Namık Kemal olmak üzere dönemin yeni tip Osmanlı aydınlarının da benzer bir misyon üstlendiğini görüyoruz. Bahsi geçen vatansever aydınların amacı ve temel motivasyonu imparatorluğun içinde bulunduğu durumla ilgili halkı bilgilendirmek ve hep birlikte mevcut krizden çıkabilmenin yol haritasını geliştirmektir. Bu projelerini de dönemin gazeteleri üzerinden gerçekleştirdiler. 1860 itibarıyla *Tasvir-i Efkâr* ve *Muhbir* gibi özel gazeteler çıkarmaya başladılar. Ama halka ulaşabilmek için, herkesin anlayabilmesi için de o ağıdalı ve ağır saray Türkçesinin sadeleştirilmesi gerekiyordu. Saraya hapsedilmiş olan dil ve edebiyat artık sade ve yalın bir Türkçe olarak halka inmeyi başardı. Dönemin gazetelerinde yazılan bu sade Türkçeyle ilk tiyatro oyunlarından, makalelerden, hikâyelerden Tanzimat edebiyatı doğdu. Bu vesileyle de toplumda okuma yazma oranı artmıştı ki bu tam olarak halk kitlelerinin sisteme dahil olduğu aşamadır.

Burada tüm ulusu birleştiren ana unsurun vatanseverlik duygusu ve bu duygunun ifade bulduğu, yazılan ve konuşulan dil olan Türkçe olduğunu görüyoruz. Öyle ki aynı dönemde Ermeni, Rum ve İbrani harflerle Türkçe roman

yazan ve gazete çıkararak gayrimüslim vatandaşlar vardı. Ermeni harfleriyle Türkçe metin yazmak yüzyıllar öncesine uzanan bir âdetti. Aynı Karamanlıların Yunan harflerini kullanarak Türkçe yazması gibi. Arap milliyetçiliğinin çıkış noktasında da tıpkı Tanzimat edebiyatında olduğu gibi, Nahda öncesinde basılan Arapça gazete ve dergiler yoluyla Arap dilinin gelişimi yatıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan tüm milletlerin ve hatta Yugoslavya ve SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin de kendi dillerini ilan etmiş olması bu savı destekler niteliktedir. Arap isyanları, Arap milliyetçiliği ve imparatorluğun içindeki diğer milletlerin koparak kendi devletlerini kurmaya başlaması, İslamcılık düşüncesinin de yerini (zaten dille belli bir olgunluğa ulaşmış olan) Türkçülük düşüncesine bırakmasına neden oldu. Müslüman Türklerin askere alınmış olması da Türk milliyetçiliğinin yadsınamaz temellerinden biri olmuştu. Türkçülük düşüncesi 1913 yılından itibaren yönetimdeki İttihat ve Terakki'nin benimsediği ana ideoloji olacaktı.

*

Şahsen, bu ulusal kimlik sorununun bugüne kadar yanlış şekilde ele alındığını ve ulus-devlet yapısının göz ardı edildiğini düşünüyorum. Kemalizm'e odaklanarak bu durumu hegemonik baskıcı bir unsur gibi gösterip tüm faturayı Atatürk ve devrimlerine kesen popülist bir yaklaşım var. Halbuki burada söz konusu olan, 19. yüzyıl itibarıyla kademeli olarak gelişen, Avrupa'yı, hatta tüm

dünyayı etkisi altına almış modern ulus-devlet sisteminin toplumlara vermiş olduğu yeni şekildir.

Anne-Marie Thiesse'in de dediği gibi *“Ulusal kimliklerin şekillenmesinden daha uluslararası olan bir şey yoktur. Ancak bu kimlikler oluşumu yoğun uluslararası alışverişler çerçevesinde gerçekleşmiş olan tek bir modelden türemiştir.”* Bu değişim, zamanın Avrupa'sında olduğu gibi her toplumda benzer tepkilerle karşılanmıştır. Bu tepkilerin temelinde de dinî kimlik arayışı, devletin sosyal bağı olarak dini muhafaza etme arayışı vardır. Millet kavramı ise tüm bunların üzerinde seküler bir kavrama evrilmiştir.

Peki, yeni Türk devleti Türkiye kurulurken Türk milleti ne anlama geliyordu? Bunu da Namık Kemal ve arkadaşlarının izinden gittiğini çoğu yerde paylaşmaktan geri durmayan Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisinden, el yazılarından öğrenelim:

“Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal bir birliktir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına, Türk milleti denir... Türk milletinin dili Türkçedir. Türk milletinin her kişisi birtakım farklarla fakat genel olarak birbirine benzer, bazı yapı farklarını da doğal bulmak gerekir. Çünkü Mezopotamya ve Mısır vadilerinden başlayarak bilinen tarihten önce Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan önce Orta İtalya, velhasıl Akdeniz kıyılarına kadar yayılıp yerleşmiş ve bu başka

iklimlerin etkisi altında başka ırktan insanlarla binlerce yıl yaşamış, kaynaşmış olan bu kadar eski ve büyük bir insan topluluğunun bugünkü çocuklarının tam anlamıyla birbirine benzemesi mümkün müdür? [...] Milli ahlak ise toplum vicdanı olarak, din birliğinin ötesinde milli bir duygudur.”

Toparlayacak olursak; ‘millet’ ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bireyler topluluğudur. Burada vicdanları ve zihinleri birleştiren en güçlü araç ise dildir diyebiliriz. Bu noktada bizi millet yapan, Türk milleti yapan konuştuğumuz ortak dil olan Türkçe ve onun binlerce yıllık çanağında yoğrulmuş ortak kültürel ve tarihî mirasımızdır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün bahsettiği, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran “*Türkiye halkı kimdir?*” sorusuna cevap olarak da “*1921 Anayasası’nı oluşturan ekiptir*” demek yanlış olmayacaktır.

K A Y N A K L A R

Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*.

Fatmagül Berktaş, *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*.

Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*.

Nikos Sigalas “‘And Every Language that Has Been Voiced Became a Millet’: A Genealogy of the late Ottoman Millet”, *Die Welt des Islams*, 62, 3-4 (2022), 325-359.

Hasmi A. Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968 (2005)*.

Anne Marie Thiesse, *Ulusal Kimliklerin İnşası*.

İSVEÇ KRALI XII. KARL'IN OSMANLI MALİYESİNE ETKİSİ

Mustafa Koç¹

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla mağlup bir imparatorluk olarak girmişti. Dış siyasetteki başarısızlıklar iç siyaseti de etkilemiş, 1703 yılında Sultan II. Mustafa tahttan indirilerek yerine Sultan III. Ahmed geçirilmişti. Bu yıllarda Osmanlılar, Karlofça (1699) ve İstanbul (1700) Antlaşmaları ile kaybetmiş oldukları toprakları geri kazanma gayreti içindeydi. Öte yandan, Avrupa'da genel bir savaş durumu hâkimdi. İspanya Veraset Savaşları (1701–1714) nedeniyle Orta ve Batı Avrupa ülkeleri birbirleriyle savaş halindeyken İsveç ile Danimarka, Saksonya ve Lehistan arasında Büyük Kuzey Savaşı (1700–1721) sürmekteydi. Avrupa'da devletlerin merkezileşip büyümesi ile taraflar arasında uzun savaşların olması “güç dengesi” kavramını ortaya çıkarmış, ittifaklar kurulmuş, diplomatik girişimler önem kazanmıştır.² 18. yüzyılın ilk çeyreğinde

¹ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “İsveç Kralı XII. Karl'ın Osmanlı Maliyesine Etkisi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Şubat 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation*

Avrupa’da siyasi ve diplomatik tablo bu şekildeyken Osmanlı İmparatorluğu toparlanma sürecindeydi. Ancak 27 Haziran 1709 tarihinde İsveç Kralı XII. Karl’ın Poltova’da Rus Çarı Petro’ya yenilmesi neticesinde Osmanlı tarihi için önemli olaylardan biri yaşanmıştı. Yenilginin ardından İsveç Kralı, ordusunun kılıç artıklarıyla birlikte Osmanlı hududuna doğru yönelmiş ve 3 Ağustos 1709 tarihinde Osmanlı mülkü olan Bender’e gelmişti.³

Esasında XII. Karl’ın amacı, Osmanlı topraklarında uzun süre kalmak değildi. Padişaha yazdığı mektupta birkaç gün Bender’de dinlendikten sonra İsveç müttefiki olan Polonya’ya giderek oradaki birlikleriyle Ruslara karşı mücadelesini sürdürmek istiyordu.⁴ Ancak gerek kralın yaralı halde olması gerekse hâlâ mevcut olduğunu düşündüğü birliklerin etkisiz hale getirilmesi sebebiyle kralın dönüş planları gerçekleşememiş ve Osmanlı mülkünde oturmakta karar kılmıştır. Bu çalışmada ise İsveç Kralı XII. Karl’ın Osmanlı topraklarında kalmış olduğu beş yılın (1709–1714) Osmanlı ekonomisine maliyeti incelenecektir. Bunun için öncelikle 18. yüzyıl başlarında Osmanlı mali durumu irdelenecek, ardından XII. Karl’ın giderleri ele alınacak ve bu mali duruma yükü değerlendirilecektir. Son olarak ise İsveç

of Iran, 1722–1729, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017), 36-37.

³ Akdes Nimet Kurat, *XII. Karl’ın Türkiye’de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1943), 93.

⁴ Kurat, *a.g.e.*, 93–94.

Kralı'nın ülkesine dönüş süreci ve bu süreçte yaşananlar ele alınacaktır.

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI MALİ DURUMU

Felaket Yılları olarak adlandırılan ve *Büyük Türk Savaşları* şeklinde anılan 1683–1699 yılları arasındaki uzun savaş dönemi, Osmanlı mali yapısını oldukça kötü etkilemişti. Karlofça Antlaşması ile kaybedilen verimli Macaristan ovaları ile ticari konumu önemli olan Mora'nın Osmanlıların elinden çıkması mali durumu zora sokan diğer etkenlerdendi. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında yaşanan bu zorluk, Osmanlıların *malikâne* ismini verdiği uygulama ile hazineye sıcak (nakit) para girişi sağlanarak giderilmeye çalışılmıştı.⁵

Bununla beraber 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun başta İstanbul olmak üzere Halep, Selanik, Edirne ve Bursa gibi şehirlerinde dokuma tezgâhlarının yaygınlaşması neticesinde üretimde artış görülmektedir. Bu durum ticaret ve üretim sektörlerinde büyüme ve genişlemeye yol açmıştı.⁶ Bu büyüme ve genişleme yalnızca sanayi ürünlerinde değil, tarım ürünlerinde de görülmekteydi.⁷ Yine 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında Osmanlıların para politikalarında düzenlemeler yaptıkları

⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 156-157.

⁶ Genç, *a.g.e.*, 212.

⁷ Genç, *a.g.e.*, 213.

görülmektedir. Avrupa'dan (esasinda Amerika kıtalarından) gelen paraların enflasyon yaratması söz konusuydu. Osmanlılar 1690 yılında ilk büyük gümüş parayı basmışlardı.⁸ Para politikasında yapılan diğer bir düzenleme ise III. Ahmed döneminde *Zer-i İstanbul* veya *Fındık Altın* denilen altın paranın da basılmasıdır.⁹ Bunun yanında III. Ahmed döneminde tedavüle giren bir *gümüş kuruş*'un yüz yirmi akçe ettiğini belirtmekte de fayda var.¹⁰ 18. yüzyılın ilk döneminde ekonomide gözlenen rahatlamanın diğer bir etkeni de yeni madenlerdir. Gümüşhane başta olmak üzere Balkanların çeşitli yerlerinde gümüş madenlerinin bulunmuş olması dikkat çekmektedir. Öyle ki maden sahiplerinin işçi kapmaya çalışmaları görülmektedir.¹¹ Dolayısıyla yeni madenlerin bulunması ile uygulanan para politikalarının bu dönemde gerçekleşmesi tesadüfi değildir. Tüm bunlar göze alındığında, Osmanlıların “felaket yıllarından” ekonomik anlamda toparlanarak çıktıkları görülmektedir. Osmanlıların 1710/1711 yılında hazinelerine giren gümüş kuruş yaklaşık 11 milyon iken giderleri ise

⁸ Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, (New York: Cambridge University Press, 2003), 160.

⁹ Ursula Hagen Jahnke, Reinhold Walburg, Annelore Schmidt, *Early Modern Gold Coins from the Deutsche Bundesbank Collection*, çev. Edward Besley. (Munich: Giesecke & Devrient, 1985), 186.

¹⁰ Şevket Pamuk, “Kuruş”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 26, 438.

¹¹ Genç, *a.g.e.*,213.

yaklaşık 8 buçuk milyonda.¹² Mehmet Genç'in gelir-giderlere dair yapmış olduğu tabloya bakılırsa, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarındaki gelişmelerin kendisini daha çok yüzyılın ortalarında hissettirdiği görülmektedir. Öyle ki haritada (yani topraklarda) büyük değişiklikler görülmezken yüzyılın ortalarında gelirlerin yüzde 40 arttığı görülmektedir. Buna mukabil giderler de artmıştır. Ancak burada önemli olan nokta, İsveç Kralı XII. Karl Osmanlı mülküne sığındığında Osmanlıların mali durumunun 18. yüzyılın en iyi durumunda olduğudur. Böylelikle Osmanlıların iltica eden krala karşı misafirperverlikten çekinmedikleri söylenebilir.

İSVEÇ KRALI XII. KARL'IN OSMANLI MALİYESİNE ETKİSİ

İsveç Kralı'nın yanındaki maiyetin sayısı tam olarak bilinmese de yaklaşık bin kişilik bir birlikle Bender'e ulaştığı düşünülmektedir.¹³ Aynı zamanda, yanında Ukrayna Kazaklarının lideri olan müttefiki İvan Mazepa da bulunmaktaydı. Osmanlılar İsveç Kralı'nı "büyük bir saygıyla karşıladılar".¹⁴ Bunun yanında Osmanlılar ilk başta İsveç'e Rusya karşısında siyasi ve askerî anlamda yardım etmeyi düşünmüyordu. Osmanlılar ile Ruslar arasında halihazırda

¹² Genç, *a.g.e.*, 222.

¹³ Kurat, *a.g.e.*, 95.

¹⁴ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev: Özdemir Çobanoğlu c. 2, (İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü), 854.

bir barış antlaşması bulunmaktaydı. Üstelik Osmanlılar, Rusların İsveç'in hâkimiyetindeki önemli bölgelerinden biri Livlandiya'yı (Livonya/Litvanya) işgal ettiklerini öğrendiklerinde barışı korumaya daha çok özen göstermişlerdi.¹⁵ Bu gelişmeler üzerine XII. Karl Osmanlı mülkünde durmaya karar vermiş ve Osmanlıları Ruslara karşı savaşa sokmaya gayret etmiştir.¹⁶

XII. Karl'ın Bender'de ikameti esnasında kendisine ve maiyetine Osmanlı İmparatorluğu tarafından maaş bağlanmıştı. Aynı zamanda yiyecek giderleri ve diğer giderler de Osmanlılar tarafından karşılanmaktaydı.¹⁷ 1710 yılının ilk yarısında XII. Karl'ın giderleri yaklaşık 750 bin akçe tutmaktaydı.¹⁸ Bu hesaplara XII. Karl'ın Osmanlı hazine sine maliyeti günlük 206 gümüş kuruş, aylık 6200 gümüş kuruş ve yıllık 74.412 kuruşa denk gelmekteydi. Bunun yanında kralın masrafları zaman içinde artmıştır.

Osmanlıların Bender'de ikamet eden krala bağladıkları maaş zaman içerisinde XII. Karl'a yeterli gelmemiştir. Bunun üzerine Osmanlılar, 1710/1711 yılında krala 800 kese (400 bin) gümüş kuruş borç vermiştir.¹⁹ Devamında ise verilen miktar İsveç Kralı'na yeterli gelmemiş, Osmanlı tarafı

¹⁵ Kantemir, *a.g.e.*, 854.

¹⁶ Kantemir, *a.g.e.*, 856.

¹⁷ Tahir Sevinç, İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne İlticası ve İkameti, *Journal of History Studies* 6/1, (2014): 141.

¹⁸ BOA, Başmuhasebe Defteri, 1164. D.BŞM.d...

¹⁹ BOA, İbnülemin Hariciye, 19-1691. İE.HR.

bunun üzerine 200 kese gümüş kuruş daha borç vermiştir.²⁰ Verilen paranın oldukça yüklü bir miktar olduğu göze çarpmaktadır. Osmanlıların yıllık gelirinin 1710/1711 yılında yaklaşık 11 milyon gümüş kuruş olduğuna değinilmişti. Bu durumda kaba bir hesaplamayla her ay için devletin hazinesine yaklaşık 1 milyon gümüş kuruştan az bir meblağ girmektedir. Bu durumda XII. Karl'a verilen borç, Osmanlı hazinesi için en az 15 gün anlamına geliyordu. Osmanlı tarafının borcun tahsisi için cizye gelirlerini kullanması²¹ ise dikkat çekicidir. Öyle gözüküyor ki yöneticiler, İmparatorluğa sığınmış olan gayrimüslim bir kralın giderlerini karşılamak için Müslüman tebaanın değil gayrimüslim tebaanın vergilerini kullanma kararı almışlardı. Bunun yanında XII. Karl yalnızca Osmanlılardan maddi yardım görmüyordu. İstanbul tüccarlarından ve Fransızlardan da borç para almaktaydı.²²

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.4/1, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 93.

²¹ Sevinç, *a.g.m.*, 145.

²² Voltaire, *XII. Şarl'ın Tarihi*, çev. Nahid Sırrı. (Ankara: Hilmi Kitabevi, 1939), 186. Voltaire, XII. Karl'ın Osmanlılardan günlük beş yük ekü aldığını yazmaktadır. Ekü'nün (ecu) değeri için: Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 186. Aynı zamanda Jeremy L. Caradonna adlı tarihçi XVIII. yüzyılda bir Ekü'nün 3 Livre'ye denk geldiğini ve bir Fransız işçinin günde ortalama 3-10 Livre kazandığını belirtmektedir: <https://www.jeremycaradonna.com/french-currency-18th-century> (Erişim: 12 Nisan 2021).

Bütün bunların yanında XII. Karl aldığı borçları yalnızca günlük giderlerine harcamıyordu. Topkapı Sarayı'nda dönen siyasi meselelere dahil olma arzusu içerisindeydi. Kralın Osmanlı topraklarında yaşıyor oluşu Osmanlı yöneticilerinin olduğu kadar saray ahalisinin de ilgisini çekmekteydi. Ancak iki kesimin de krala dair görüşleri tamamen uyuşmuyordu. Padişah ve saray çevresi XII. Karl'a sempatiyle bakarken Bab-ı Âli ise genç kralın bir sıkıntı yaşanmadan ülkesini dönmesini arzulamaktaydı.²³ Voltaire bunun nedenini kralın genç, atik ve muzaffer (gerçekten de XII. Karl Poltova Savaşı'na kadar hiç yenilmemiştir) biri olması dolayısıyla kadınları etkilemesine bağlamaktadır.²⁴ Bunun yanında, XII. Karl Ruslara karşı Osmanlıları tamamen yanına çekebilmek için Stanislaw Poniatowski ve Portekizli Yahudi tabip Fonseca'yı görevlendirmiştir.²⁵ XII. Karl'ın kendisine göndermiş olduğu paralarla hediyeler alan Poniatowski de Osmanlı saray çevresinin gönlünü kazanmaya çalışmış ve bu amacında başarılı olmuştur.

²³ Kantemir, *a.g.e.*, 858.

²⁴ Voltaire, *a.g.e.*, 185.

²⁵ Voltaire, *a.g.e.*, 184. Voltaire bu bölümde bahsi geçen Portekizli tabiple çok iyi tanışıklığının olduğunu ve bu bilgileri ondan edindiğini belirtmektedir. Eğer bu durum gerçekten doğruysa Voltaire'in anlattıklarında gerçeklik ihtimali yüksektir. Nitekim, Fransa'da yaşayan birisinin bu kadar uzakta olmasına rağmen konunun detaylara hâkim olması ikili ilişkilerinin önemini göstermektedir.

Bu durum neticesinde ortaya çıkan durum şu şekildedir. Osmanlılar hazinelerinin aylık gelirinin büyük bir bölümünü krala borç vermişlerdir. Bunun yanında yevmiye olarak krala bir maaş da bağlamışlardır. Bağlanan maaş kral ve maiyetinin günlük giderlerini karşıladığı gibi verilen nakit borç para İsveç kralınca farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu borç paranın İstanbul'da XII. Karl'ın elçileri tarafından bir nevi lobcilik faaliyetleri kapsamında kullanıldığı söylenebilir. Öyle ki Valide Rabia Gülnuş Sultan'ın, vezirleri padişahın İsveç'e yardım etmesine ikna çabaları kaynaklara yansımaktadır.²⁶ Yani Osmanlıların XII. Karl'a sağlamış oldukları maddi yardım, siyasi entrika ve rüşvetlerle paşaların ceplerine giriyordu. Kısacası, hediyeleşmeler ve rüşvetler neticesinde Osmanlı sarayından çıkan paraların bir kısmı tekrar bir şekilde Osmanlı sarayına geri dönüyordu.

İsveç Kralı'nın ve Poniatowski'nin kışkırtmaları Osmanlıları etkilemişti. Öyle ki Poniatowski'nin, Rusya'nın Karadeniz'e dökülen nehirlerinde tersaneler kurması ve ileride Osmanlı'ya büyük tehdit oluşturacağı yönündeki uyarıları Osmanlıları rahatsız etmişti.²⁷ Bununla beraber Rusların Azak Kalesi'ni ele geçirmeleri Osmanlılar için sıkıntı yaratan bir durumdu ve burayı Karadeniz'e açılma fırsatı kollayan Ruslardan geri almak önemli hedeflerden

²⁶ Voltaire, *a.g.e.*, 185. Bu iddia pek gerçekçi gözükmesine de Voltaire devam eden satırlarda Poniatowski ile Valide Sultan'ın mektuplaştığını ve bu mektupların Poniatowski'de bulunduğunu belirtmektedir.

²⁷ Kantemir, *a.g.e.*, 859.

biriydi.²⁸ Zaten gergin olan iki taraf, 1711 yılında savaş durumuna gelmişti.

PRUT SAVAŞI VE XII. KARL'IN GERİ DÖNÜŞÜ

Osmanlılar 20 Kasım 1710 tarihinde Rusya'ya karşı savaş kararı almıştı.²⁹ Ancak iki tarafın savaş meydanlarında karşılaşması bir sonraki senenin yaz aylarında gerçekleşecekti. Bu arada XII. Karl'ın Osmanlı ordusuna katılması gündeme gelmişti. Bu durum Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen XII. Karl Osmanlı ordusuna katılmamıştır. Bu arada Dimitri Kantemir de Osmanlıların atadığı Boğdan voyvodası olmasına rağmen Rusların tarafına geçmiş durumdaydı. Petro mart ayında Moskova'dan hareket etmiş, temmuz ayında Boğdan'a gelmişti. Ordusu ise oldukça yorgun ve erzak sıkıntısı içerisindeydi.³⁰ Temmuz ayının sonlarında, Petro ve ordusu Osmanlılar tarafından kuşatılmış haldeydi. 20 Temmuz gününe gelindiğinde ise Ruslar beyaz bayrak çekmişlerdi. Taraflar 21 Temmuz 1711'de barış görüşmelerini neticelendirmişti. İmzalanan antlaşmaya göre, Osmanlılar 1699/1700'den beri hedeflerinden biri olan

²⁸ Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34, 360.

²⁹ Beydilli, *a.g.y.*, 360.

³⁰ Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1780*, çev. Gül Çağalı Güven. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), 103.

Azak'ı geri almayı başarmışlardı. Ancak en önemlisi, İsveç Kralı XII. Karl'ın ülkesine güvenli bir şekilde dönmesi Petro tarafından garanti edilmişti. Fakat XII. Karl antlaşma maddesi gereği ülkesine dönmeyi reddetmiş ve Osmanlı mülkünde kalmaya devam etmiştir.

İsveç Kralı'nın Osmanlı topraklarındaki iltica durumu bu dönemden sonra değişikliğe uğramıştır. Öncelikle XII. Karl imzalanan Prut Antlaşması'ndan hiç memnun değildi. Padişahı, Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut'ta kaçırdığı fırsat hakkında elçileri vasıtasıyla bilgilendirdi. Nitekim Baltacı Mehmed Paşa, 20 Kasım'daki Prut dönüşünde sadrazamlık makamından azledilmişti.³¹ Ancak Osmanlı yönetimi artık XII. Karl'ı gitme vakti gelmiş olan bir misafir olarak görmekteydi. Zira hem antlaşma maddesince geçiş garantisi vardı, hem de artık maliyeye yük oluyordu. İlerleyen aylarda kral ile Osmanlılar arasında çeşitli görüşmeler yaşandı ancak kral dönme konusunda hâlâ ayak diretmekteydi. 1712 yılı bu tartışmaların gölgesinde geçmişti. Ancak 1713 yılına gelindiğinde, Osmanlıların sabrı tükenmiş ve silahlı birliklerini kralın bulunduğu Bender'e yollamıştı. Literatürde Bender Çatışması (*Kalabaliken i Bender*) olarak geçen küçük çaplı çarpışmada Osmanlılar Kral XII. Karl'ı derdest etmişlerdi. Akabinde kral alıkonularak Dime-toka'ya gönderilmişti. Bender Çatışması Osmanlı yönetimi

³¹ Beydilli, *a.g.y.*, 361.

tarafından tepkiyle karşılanmış, olayı düzenleyenler ise azledilmiş ve cezalandırılmıştır.³² Bu sırada İsveç Kralı'na gittiği tarih olan Ekim 1714'e kadar tekrar maaş bağlanmıştır.³³ Aynı zamanda Osmanlılar dönüş yolculuğu için de krala çeşitli hediyeler ve yol parası vermiştir.

SONUÇ

Bütün bu gelişmeler üzerine Osmanlıların İsveç Kralı XII. Karl'a neden "*Demirbaş*" lakabı taktıkları ortaya çıkmaktadır. Poltova'da mağlup olarak Osmanlılara sığınmış olan XII. Karl geldiğinde *Carolus Rex* olarak anılıyordu. Osmanlı topraklarından çıktığı vakitte ise lakabı *Demirbaş* idi. XII. Karl Osmanlı topraklarını terk ettiğinde arkasında ödenecek yüklü miktarda borç bırakmıştı. Buna rağmen, döndükten sonra İsveç düşmanlarına karşı Büyük Kuzey Savaşı'nı sürdürmeye devam etti. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na ödenecek borç ertelenmişti. Osmanlılar alacaklarını nakit olarak temin etmediler. 1718 yılında XII. Karl Norveç'te Frederikshald Kalesi'ni kuşatırken kör kurşunun başına isabet etmesiyle hayatını kaybetti. Tahtı kardeşi Ulrika'ya (dolayısıyla Ulrika'nın kocası Frederick'e) kaldı. Buna rağmen Osmanlılar alacakları parayı temin etmek için İsveç tarafıyla görüşmeleri sürdürmüş ve taraflar 1738 yılında anlaşmaya varmışlardır. İsveç tarafı, XII. Karl'ın vereceklerine karşılık

³² Sevinç, *a.g.m.*, 153.

³³ Sevinç, *a.g.m.*, 153.

olarak Osmanlılara büyük bir gemi ve otuz bin tüfek temin edecekti.³⁴

Siyasi açıdan, XII. Karl'ın Osmanlılara ilticası Avrupa'daki güç dengesini etkilemiştir. Kralı ülkesine döndüğünde İsveç her taraftan kuşatma altındaydı ve çok geçmeden Nystadt Antlaşması ile (1721) *Büyük Kuzey Savaşı* sonlandı. Böylelikle Baltık Denizi'ne çıkan Ruslar ilgilerini güney bölgelerine çevirebilecek ve İran-Kafkasya sahasında Osmanlılar ile karşı karşıya geleceklerdi.³⁵ Avrupa için *30 Yıl Savaşları*'na damgasını vurmuş olan İsveç artık büyük güç olmaktan çıkacaktı. İsveç'in Pomeranya'daki topraklarını ele geçiren Prusya ise yükselmekte olan bir devlet haline gelecekti. Fransa, müttefiki İsveç'in saf dışı kalmasına karşın İspanya Veraset Savaşları neticesinde İspanya tahtına Bourbon prensini oturtmuştu. Buna rağmen zamanla Avrupa'daki gücünü ve Yeni Dünya'daki kolonilerinin bir kısmını kaybedecekti.

XII. Karl'ın Osmanlı hazinesine maliyeti oldukça yüksek olmuştur. Hata payı bulunmakla birlikte kralın giderleri için Osmanlılar beş yılda toplam 372 bin gümüş kuruş harcamıştır. Borç olarak verilen para ise 500 bin gümüş kuruştur. İsveç kralının ülkesine dönüşü için yapılan harcamalar da göz önüne alındığında toplamda bir milyon gümüş kuruşa yaklaşan bir masraf ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1738 yılında tarafların yaptıkları antlaşmaya

³⁴ BOA, Cevdet Hariciye, C.HR. 173-8634.

³⁵ Akbulut, *a.g.e.*, 17-18.

bakıldığında verilecek geminin ederinin 600 bin kuruş, silahların da 200 bin kuruşa denk geldiği görülmektedir. Buradan çıkan sonuca göre, Osmanlı hazinesinin 60 aylık gelirinin bir ayı İsveç Kralı'nın giderlerine ve maaşına ayrılmıştır.

Osmanlı tarihinde bir kralın Osmanlılara sığınması eşine az rastlanır bir olaydır. Aynı durum İsveç için de söz konusudur. XII. Karl'ın ilticası iki ülke arasındaki kültürel etkileşimlerin artmasına neden olmuştur. İsveç Devleti'nin resmî *Twitter* sayfası, günümüzde “İsveç Köftesi” olarak bilinen yemeğin aslında Türk kökenli olduğunu itiraf etti.³⁶ Bunun yanında, yukarıda Bender Çatışması olarak ele alınan olayın İsveç kaynaklarında *Kalabaliken i Bender* şeklinde geçmesi yine Türk etkisini göstermektedir. *Kalabaliken*, Türkçe *kalabalık* (kargaşa) kelimesinin yalnızca telaffuzunun değişmesiyle İsveççeye geçmiştir.³⁷ XII. Karl'ın ülkesine dönüşü esnasında ona refakat eden Türkler, İsveç'ten geri dönmemiş ve orada yaşamaya devam etmişlerdi. Günümüzde hâlâ İsveç'te yaşamakta olan bu insanların soy ismi “*Askersson*”dur.³⁸ XII. Karl'ın Osmanlı'ya ilticası ve Bender Çatışması popüler kültürde de kendine

³⁶ İlgili paylaşım için: <https://twitter.com/swedense/status/990223361648275456> (Erişim: 16 Nisan 2021).

³⁷ <https://www.wordsense.eu/kalabalik/> (Erişim: 16 Nisan 2021).

³⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Turks_in_Sweden (Erişim: 16 Nisan 2021).

yer bulmuştur. İsveçli ünlü bir müzik grubu olan “*Sabaton*”, yayımladıkları bir klipte Bender Çatışması’nı konu edinmektedir.³⁹

³⁹ İlgili video için: <https://www.youtube.com/watch?v=kZN5bw3wg9g> (Erişim: 16 Nisan 2021).

K A Y N A K L A R

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları

Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d...): 1172, 1164, 173 – 8634.

Cevdet Hariciye (C.HR.): 32 – 1584.

İbnülemin Hariciye (İE.HR.): 19 – 1691.

Makale ve Kitaplar

Abmet Cavid Bey'in Müntehabatı. Haz. Adnan Baycar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.

Akbulut, Mehmet Yılmaz, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017.

Aksan, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1789*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Beydilli, Kemal. "Prut Antlaşması". *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, 34, 359-362.

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*. Çev. Özdemir Çobanoğlu, c. 2. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Hagen-Jahnke, Ursula ve Walburg, Reinhold ve Schmidt Anne-lore. *Early Modern Gold Coins from the Deutsche*

Bundesbank Collection. Çev. Edward Besley. Munich: Giesecke & Devrient, 1985.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. c. 4, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Kurat, Akdes Nimet. *Prut Seferi ve Barışı*. Ankara: TTK Basımevi, 1951.

Kurat, Akdes Nimet. *XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1943.

Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2003.

Pamuk, Şevket. "Kuruş". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 26, 458-459.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. c. 4/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Voltaire, *XII. Şarl'ın Tarihi*. Çev. Nahid Sırrı. Ankara: Hilmi Kitabevi, 1939.

Sevinç, Tahir. "İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne İlticası ve İkameti". *Journal of History Studies* 6/1, (2014): 139 – 159.

İnternet Kaynakları

https://en.wikipedia.org/wiki/Turks_in_Sweden (Erişim: 16 Nisan 2021).

<https://www.wordsense.eu/kalabalik/> (Erişim: 16 Nisan 2021).

<https://twitter.com/swedense/status/990223361648275456> (Erişim: 16.04.2021).

BİR DEPREM YAZISI

Muratcan Zorcu¹

Hiçbirimiz iyi değiliz. Kimse iyi değil! Deprem gerçeğinin önlem alınmamış, müdahalede gecikilmiş bir veçhesine tekrar maruz kaldık. 1999’da İzmit, 2011’de Van yerle bir olmamış gibi. Her yerinden fay hattının geçtiği bir coğrafyada yaşarken sürekli ataletin hâkim olduğu bir ülkede hiçbir önlem alınmıyor olmasına şaşırıyoruz! Çünkü, “Benim manevi mirasım akıldır” diyen ülke kurucusunun idealleri ve politikalarını hatırlarken atalete sürüklenmiş ve kaderci bir zihniyete düşmüş bir cinnet evine dönüşmemizi kabullenemiyoruz! Bu yazıda mantık silsilesi takip etmeye çalıştım, ancak Kahramanmaraş depremleri ile olası büyük İstanbul depremi birbirinin içerisine geçerek bilinç akışının devam ettiği bir yere doğru evrildi.

6 Şubat 2023 Pazartesi günü merkez üssü Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesi olan 7.8 büyüklüğündeki deprem haberini takip ederken bölgeden bir şekilde haber alıp felaketin boyutlarını düşündük. Öğle saatlerinde de Elbistan’dan 7.6 büyüklüğünde ikinci bir deprem haberi aldık. Depremi merkez üssü Kahramanmaraş iken mücavir yerleşim yerleri de (Adıyaman, Malatya, Hatay, Adana, Gaziantep, Kilis)

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora öğrencisidir. Yazarın “Bir Deprem Yazısı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 17 Şubat 2022 tarihinde yayımlanmıştır.

depremden etkilenerek yaklaşık on beş milyon nüfusun hayatlarını değiştirdi. Peş peşe vuku bulan bu iki büyük deprem, devlet aygıtının sınırlarını da tartışmaya açtı, beklenen büyük İstanbul depreminin yine felaket getirecek sonuçlarını da. Biz *Yarının Kültürü* olarak iletişimin sınırlandırıldığı anlarda bile sosyal medya gücümüz yettiğince hesaplarımız üzerinden haberleşmeye katıldık, AKUT ve AHBAP Derneği'ne yardım edilmesini tavsiye ettik. Neticede bir kültür platformu olsak da herhangi bir depremde hayatımıza kastedildikten sonra *Yarının Kültürü* de pek bir anlam içermiyor. O yüzden, yazıma başlamadan önce hayatını kaybeden tüm vatandaşlarımızın dinlerince dinlenmelerini diliyorum. Yaralarımızı da umuyorum ki en kısa zamanda sararız.

1999 İzmit Depremi'ni bizzat yaşamış biri olarak depremin hayatın gerçeği olmasıyla çok erken yaşlarda tanıştım. O meşum geceye ait belli belirsiz bazı fotoğraf kareleri hâlâ zihnimdedir: Babamın kucağında olmam, sabaha karşı kaldırımında şortla oturmam, yakınlarımızın göçük altında kalması... Dönemin hükümeti yine görevde başarısız kalmış; EMASYA protokolü sayesinde Türk askerinin inisiyatifi birçok yerde yüzlerce can kurtarmıştı. Ancak bugün olduğu gibi realist bir toplum değildik. Kocaeli'nin Körfez ilçesindeki Tüpraş tesisleri yanmaya başladığında, Körfez halkının yüksek yerlere çıkarak camilerden dualar okuduğu ortadaydı. Yangın söndürmek için camilerde dua etmek... Deprem günü yine aynı camilerden selaların yükselmesi gibi, yirmi dört yıl sonra. Bunlar deprem denince

benim kişisel hatıralarım. Bir de Prof. Dr. A. M. Celal Şengör'ün büyük İstanbul depremi konusundaki bilimsel açıklamaları daha lisans yıllarımdayken hayatımı şekillendirdi. İstanbul'a karayoluyla giriş çıkışların kapanacağını öngören projeksiyonlar ortadayken korkmamak elde değildi, hâlâ değil! Yani, deprem her zaman hafızalarımızda olan, bir tarafımızda kayıplarımızı hissettiğimiz, uzak ama bir o kadar da yakın bir diyardıydı. Bu sefer de Kahramanmaraş'ta altı-yedi yüzyıldır hareketi kilitlenmiş, beklenen bir yerde deprem oldu. Bu depremlerin üzerinden biraz evvel bahsettiğim gibi yirmi dört yıl geçmesine rağmen daha ağır bir senaryo ile karşı karşıya kaldık. Hatay'daki bir arkadaşımın, Adana'da depreme yakalanan editörümüzün hayatta olduğu haberi bizleri mutlu etse de on binlerce insanımız göçük altında kaldı. İlk üç gün mezkûr yerleşim yerlerindeki insanlara ulaşılmaya çalışıldı. Bu sürede de *Twitter* depremlerdeki yaşam üçgeni kadar değerli bir konumdaydı. Hayattan daha değerli şeyler bulanlarsa insanların yaşam üçgeni *Twitter*'ı kapatarak oralara bomba atmayı ihmal etmediler. Devlet kurumlarının hem kurumlar arası hem de sivil toplumla gereksiz yarışı şahit olduğumuz diğer bir olaydı. 'Günlük siyasi didişmelere' kaptırdığımız için kendimizi, milletimizin kara gündeki kenetlenmesine tekrar şahit olduk. Bunun üzerine sivil toplumun, Türk ulusunun fedakârlığıyla büyüyen birliğine karar vericileri mutlu etmesi gerekirken korkuttu, çünkü sivil toplum, otoriter rejimlerde müsaade edilmemesi gereken bir olgudur.

Depremi öldürmediğini bir kez daha gördük, bunu da eklemek gerek. Avrupa Birliği'nin Adıyaman'da inşa ettiği kültür merkezinin camından aksamına hiçbir yerinde sorun yoktu. Benzer şekilde, Hatay'da bir cam mağazasındaki tabak ve çatalların yerlerinden dahi kıpırdamadığına sosyal medya videolarından şahit olduk. 16 Şubat itibarıyla resmî rakamlara göre 36 bini aşkın canımızı kaybettik. Tek görevi sıhhi şekilde Müslümanları gömmek olan Diyanet İşleri Başkanlığı, devasa bütçesi ortadayken insanlar toplu mezarlara yığıldığında ne hissetti, hiçbir fikrim yok! *Twitter* üzerinden kefen arandı, *kefen!*

Önlem alınması üzerine konuştu bilim insanlarımız. Ama önlem alabilmek için bilimsel düşünce ve gelir düzeyi gerçekten ilk sıralarda yer alıyor. Yoksa Prof. Dr. Naci Görür'ün dediği üzere, Avcılar'da bir ev inşa ettiğinizde temelini sağlam bir zemine sabitlemeniz gerekiyor. Fakat bunu yaparken inşaatçı firmanın kârı gündeme geliyor ve öylesine bir zemine önlemsiz hareket ediliyor. Önümüzdeki depremin müstakbel mezarları. Ya imar afları... Demografik düzen, devleti temsil eden hükümetlerin bile üstünde olmayıken yirmi milyonu aşkın insanı, İstanbul gibi küçük ve susuz bir coğrafyada, gecekondulardan dönüşmüş evlere, ölümlerini beklemeye hapsettik. İmar aflarıyla bu müstakbel mezarlara yasallık kazandırdık. Şimdi kapımızda büyük İstanbul depremi var. Bu yazıyı biraz da bu yüzden yazdım. Bakalım o depremden sonra arkamızdan mı yazı yazılacak

yoksa yine bu mecrada el birliğiyle “Önlem, önlem!” dediğimiz deprem yazılarına devam mı edeceğiz? O kara gün geldiğinde göreceğiz!

6 ŞUBAT DEPREMİNİN ARDINDAN: KAYIP KAMU VİCDANI VE MEDYA

Tamer Çerçi¹

– Prof. Dr. Ahmet Ercan, göçük altında kurtarılmayı bekleyenlerin sayısının 155 bin olduğu tahmininde bulundu.

– Bakan Murat Kurum, imar barışından 7 milyon 238 bin bağımsız birimin yararlandığını, toplanan paranın da 25 milyar 592 milyon Türk lirası olduğunu açıkladı.

– Hatay’da yıkılan üç yıllık sitenin müteahhidi “Bana binayı soramazsınız; bir sürü bina yıkıldı” dedi.

– Depremden etkilenen 10 ilde 294 bin yapı imar affından yararlandı.

Dinlediğiniz haberlerden özetler...

Eskiden televizyon ve radyoda o günün deyimiyle ajanslar-haber bülteni sona ererken anons bu olurdu. Birkaç ay sonra acaba kaçımız yukarıdaki haber başlıklarını hatırlayıp rahatsız olacak?

¹ 35 yıllık gazetecidir. Yazarın “6 Şubat Depreminin Ardından: Kayıp Kamu Vicdanı ve Medya” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 3 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

1999 Marmara depreminden 2023 Kahramanmaraş depremine uzanan yolda yükselen binaları, çıkarılan imar aflarını, deprem toplanma alanlarının bir bir yok olmasını, birkaç istisna hariç, ne basın ne birey ne de toplum olarak sorguladık. Bu mecburi alışma hali sonunda yaşadığımız son felaket gösterdi ki bir zamanlar filmlerde, romanlarda, açık oturumlarda sık sık duyduğumuz vicdan, kamu vicdanı gibi kavramları da unutmuşuz. Vicdanı, kamu vicdanını ayakta tuttuğu varsayılan *Basın dördüncü kuvvettir* kavramı da yok olmuş. 6 Şubat depreminden sonra ne olacağını anlamak için bu tarihe kadar neler yaşandığına; basın, vicdan ve kamu vicdanı açısından bakmamız gerekiyor.

VİCDANIN DOĞUŞU BİLE TOPLUMSALDI!

Vicdan kavramının kaybolup nereye gittiğini anlamak için önce nasıl doğduğuna bakmak gerekiyor. Bilim insanları İlk Çağ felsefesinde vicdan diye bir kavramın henüz yerleşmediğine dikkat çekiyor. Kavram ilk olarak Roma döneminde kullanılmış. Latince *'con'* müşterek anlamına gelirken *'scientia'* ise bilgi anlamına geliyor. Bu iki sözcük zamanla, *'conscientia'* yani toplum standartlarıyla ilgili bilgi anlamında kullanılmaya başlandı.²

O nedenle vicdan kavramının doğuşu toplumsaldır, kamuyla ilgilidir. Burada çıkış noktamız insan olduğuna göre, vicdan kavramını bireyin ahlaken doğru ya da yanlış şey

² Patricia S. Churchland, *Vicdan: Ablaki Sezginin Kökeni*, 9.

hakkındaki yargısı şeklinde tanımlamak mümkün. Bu tanıımı yapan Patricia Churchland, vicdanın yalnızca bilişsel olmadığına ve iki bağımsız unsuru içerdiğine dikkat çekiyor. Birincisi bizi genel bir doğrultuya sevk eden hisler; ikincisi ise belirli bir eylemde bulunma itkisini şekillendiren muhakeme.³

Dolayısıyla, hisler ve muhakeme bireyin eylemde bulunma itkisini şekillendirirken kavrama toplumsal bir boyut katıyor. Bu boyut 19. ve 20. yüzyılda kamusal alan, sivil toplum gibi kavramlarla daha geniş şekilde tartışılacaktır.

Sonuçta, kamu vicdanını toplumun kendi birikimi ve bilgi birikimi ile kendini sorgulama yetisi olarak düşünebiliriz. Zaten modern toplumların ortaya çıkmasını sağlayan da bu muhakeme ve sorgulamadır.

18. YÜZYIL VE EDMUND BURKE'ÜN VİCDAN TANIMI

Modern toplumlarda toplumun kendi kendini sorgulamasının, denetiminin siyasi partiler, dernekler ve temel konumuz olan medya tarafından yapıldığına inanılırdı. Bu nedenle medya; yasama, yargı, yürütme güçlerinin yanında sivil bir unsur olarak dördüncü kuvvet olarak tanımlandı. Bu tanıımı ilk kez yapan ise 18. yüzyılda İrlandalı siyasetçi ve siyaset kuramcısı Edmund Burke oldu.

Dördüncü kuvvet kavramının ülkemizde yaygınlaşması ise Türkiye'deki anayasa geleneği ile ilgilidir. Devletin idare

³ Patricia S. Churchland, *a.g.e.*, 11.

tarzı olan yasama, yürütme ve yargının ayrı ve bağımsız olarak çalışacağı *kuvvetler ayrılığı* ilkesinin 1961 Anayasası'na girmesi ile basın henüz medya haline dönüşmeden dördüncü kuvvet olarak görülmeye başlandı.

Bu dönemde yine her türlü yayın tekeli tamamen devletin elindedir. Özel gazetelerin kontrolü ve desteklenmesi, kamu ilanları ve kâğıt ithalatına konan kotalar ve vergilendirme yoluyla yapılmaktadır. Aslında daha o dönemde basın gerçek anlamıyla dördüncü kuvvet değil, Pierre Bourdieu'nün nitelemesiyle habitusun ve devletin doğal uzamıdır. Ancak, 27 Mayıs Anayasası'nın getirdiği demokratik haklarla idealize edilmiş hür basın havası bir süreliğine de olsa toplumu sardı. Basın, dördüncü kuvvet rolünü, merkez çizgideki gazetelerin toplumsal bakış açısına yönelmesi ve yeni fikir gazete-dergileri ile 12 Mart dönemine kadar kısmen de olsa oynayabildi. Bu dönem bağımsız basını savunan gazeteciler açısından da parlak bir dönemdi. Devlet tekelindeki TRT'de bile başarılı haberciliğin, tarafsızlığa yakın siyasi duruşun örnekleri görüldü.

Buna rağmen, asıl belirleyici olan devlet ve sermayenin basının üzerindeki tekelidir. Bu gerçeğe rağmen bir işletme olarak gazetelerin mülkiyet yapısı, hür teşebbüs olarak kabul edildiklerinden pek tartışılmamıştır. Bir başka deyişle basının iktisadi, kültürel ve sosyal sermayedeki konumu yeterince düşünülmemiştir. Bu nedenle de gerek devletin gerekse sermayenin kendisini yeniden üretmede oynadığı rolü yeterince bilmiyoruz. Özgür basının önemini vurgulayan muhalefet partilerinin de seçim ve program çalışmaları

rında bu çözümlenmeden uzak durması dikkat çekicidir. Çünkü tıpkı basın gibi siyasi partiler de özerk gibi görünse de büyük siyasi alanın küçük bir parçasıdır. Toplumunu oynandığı büyük bir saha olarak kabul edersek, basın da küçük bir oyun alanı olarak toplum sahasının içindedir. Bu nedenle toplumun tüm özelliklerini, çelişkilerini barındırır. Siyaset de dahil fizikteki bileşik kaplar kuralındaki gibi çalışır.

TOPLUMSAL ALAN VE MEDYA

O nedenle medyalaşan basının kamu vicdanı üzerinde ne gibi bir etki yarattığını anlamak için Pierre Bourdieu'nün alan kuramından yardım almak gerekiyor:

“Devlet alanı, siyasi alan tarafından ele geçirilmiş bir makro alandır. Bu makro alan diğer bütün mikro alanları şekillendirir ve medyayı öncelikle kendine ve daha sonra diğer mikro alanlara hizmet edecek şekilde yapılandırır. Mikro alanların devletle rekabet edecek kuvvetleri bulunmadığından her şey devlet alanına dâhil edilmiştir. Bu aşamada medya sadece bir mikro alan olarak devlete tabi olmakta ve devletin mutlak kontrolündeki bir alana dönüşmektedir. Medya siyasi, ekonomik ve sosyal alanlar arasında alanları içine hapsedilmiştir. Bunlara hizmet edecek bir yapıda geliştirilmiştir. Medyanın en önemli unsuru olan enformasyon işlevi bu alanlara hizmet etmektedir.”⁴

⁴ Hüseyin Çelik, “Yeni Medyayı Bourdieu Açısından Okumak”, *İletişim Çalışmaları Dergisi* 18, (2020).

Bu hizmet de yukarıda belirttiğimiz gibi büyük toplum sahasında geçerli olan kurallara göre verilecektir. Bir farkla: Sahanın hakemi yani devlet dilediği vakit bu kuralları değiştirebilir.

ENFORMASYON MU HABER Mİ?

Dikkat ederseniz Bourdieu medyanın en önemli unsuru olan haberi, enformasyon olarak ifade etmektedir. Çünkü günümüz medyasında söz konusu olan, olayları haber vermek değil; siyasetten otomobile, parfümden giyime kadar insanları neyi tüketmesi-seçmesi gerektiği konusunda enforme etmektir.

Bir zamanlar haberin bir günde eskidiği söylenirdi. Şimdi ise enformasyon saniyede eskiyor ve yüksek ses, hızlı görüntü, hızlı konuşma ama kısa süreli bir yapım olarak bilinçaltını güdülüyor. Bağırarak konuşan sanatçı, futbol yorumcusu ve siyasilerin ikna edici bulunması, saydığımız bu teknolojik olanaklarla destekleniyor.

Bağırarak satıyor, kapan alıyor ve haklı oluyor.

Kültür kuramcısı ve sosyolog Byung-Chul Han ise bu açıdan günümüz toplumunu “şeffaflık ve performans toplumu” olarak tanımlıyor.⁵ Buna göre, her şey aynı zamanda görünür hale geliyor ve bu teşhircilikten şeffaflık anlaşılıyor. Günümüzün mottosu böylece, “Her eyleminde skoru kır, teşhir et ve puanı kap” oluyor. Enkaz altındaki

⁵ Han Chul-Byung, *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, 16-35.

binlerce kişinin akıbetinin tartışılması yerine zaman ve kur-
tarılan kişi sayısı, bölgede bulunan görevli sayısı
skorlaştırılarak ekranlara yansımaktadır. Depremden ön-
ceki dönemde ise birbirini kaybeden anne kızın canlı
yayında kavuşması, istifaların *Twitter*'dan açıklanması, te-
levizyonda doğumun canlı yayımlanması, intiharların
sosyal medyaya bırakılan sesli ve görüntülü mesajların ar-
dından gerçekleşmesi; bu skor ve teşhirin sadece birkaç
örneği olarak hatırlanabilir.

Walter Benjamin daha 1930'larda bu trendi fark etmiş ve
ünlü *Pasajlar* kitabında şu uyarıyı yapmıştı:

*“Kısa ve belli bir bağlam içerisinde yer almayan haber,
ayrıntılı haberle rekabet etmeye başladı. Kısa haber, ti-
cari bakımdan değerlendirilebilir oluşu nedeniyle
rağbet gördü. ‘Reclame’ diye adlandırılan tür ile kısa
haberlerin tarihini, basının yozlaşmasının tarihinden
ayrı olarak kaleme almak, çok güçtür.”⁶*

Görüldüğü gibi teknoloji geliştikçe ve devletin kültürü
kendi meşruluğunun yeniden üretimi sürecine katkıda bu-
lundukça haberler kısalıyor, içerik boşalıyor ve reklam ağır
basıyor. Puanlama, skor, performans kriterlerinin evveli-
yatı sinema ve radyonun 1930'larda Almanya'da devlet
tarafından propaganda aracı olarak kullanılmasına kadar
gidiyor.

⁶ Walter Benjamin, *Pasajlar*, 122.

“OKUR”DAN PERFORMANS ÖZNESİNE

Peki, bu süreçte gazete okuruna ne oldu?

Byung-Chul Han, performans toplumunda yurttaşın yerini performans öznesi kişilerin aldığına dikkat çekerek bu soruyu yanıtlıyor. Bu yanıt okurun da günümüzde nasıl değiştiğini, piyasa ekonomisinde nasıl konumlandığını anlamak için önemli. Han’a göre, bir topluma ait olma aidiyetini kaybetmiş okur, günümüz performans toplumunda sadece tüketicidir. Yorgundur, canı sıkılmaktadır, vakti yoktur.⁷

Hem okur hem yurttaş olarak kişinin, olayları vicdani bir muhasebeye tabi tutması değildir söz konusu olan. Tek doğru yoktur, herkesin kendi doğrusu kendinedir artık. O zaman talep buysa medya işletmesine düşen de buna uygun ürün arz etmektir. Benjamin’in “*Reclame*” diye bir tür olarak nitelediği yeni medya anlayışı budur. *Reclame* denilen tarz, elektronik posta, *podcast* ile devam etmiş, nihayetinde Batı basını artık robot gazetecileri, yapay zekâ ve algoritma ile haber üretiminin ne zaman başlayacağını tartışmaya başlamıştır. Gazeteci de performans öznesi okur karşısında yenilmiştir. Zaten kendisi de performans, tıklanma öznesidir. Bu yenilgi aslında gazete, televizyon muhabirlerinin haberci, yayın kuruluşlarının ise şirket diye adlandırıldığı 2000’li yılların başında gerçekleşmişti.

⁷ Han Chol-Byung, *Şeffaflık Toplumu*, 16-35.

ÖNCE TECRİT SONRA TAHAKKÜM MÜ?

Yurttaştan performans öznesine, gazete okurundan medya seyircisine dönüşen bireyi bekleyen bir başka tehlike ise dijitalleşmenin insanları önce tecrit etmesi sonra da üzerinde tahakküm kurmasıdır. Bu durumun boyutlarını ve ileride alacağı şekli bilemiyoruz. Ancak Elon Musk'ın *Twitter*'ı aldıktan sonra kullanıcıları cezalandırması ve çalışanları hızla işten atması, bazı gazetecilerin hesaplarını askıya alması; dijital tahakkümün sinyallerini vermektedir. Anlaşıyor ki yöntem dijital olmakla birlikte tahakkümün klasik mekanizması işleyecektir. Hannah Arendt *Totalitarizmin Kaynakları* eserinde bu mekanizmayı şöyle anlatmaktadır:

“Tecrit, ortak bir tasanın peşinde birlikte hareket ettikleri yer olan yaşamlarının siyasal alanı tahrip edildiğinde insanların içine çekildikleri çıkmaz bir sokaktır.”⁸

İster klasik ister dijital olsun, bu mekanizma o kadar mükemmel işlemektedir ki gerek düşünsel gerek eylemsel şekilde siyaset alanından tecrit edilen birey, sadece üretme, tüketme ve üreme görevini yerine getirmektedir. Bu bireyler tüzel kişiliklerini kaybettikleri için günden güne büyüyen yığınların arasına dâhil olmaktadır. Toplumsal alan daraldıkça, habere olan ihtiyaç da azalmaktadır.

Daha önce toplumsal olaylarda ve doğal afetlerde gördüğümüz gibi 6 Şubat depreminde *Twitter*'ın fişinin belirli bir

⁸ Arendt Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları*, 308.

sürelğine çekilmesi, ardından Türk hükümetinin bazı taleplerinin *Twitter* tarafından dikkate alınacağıının açıklanması bunu doğrulamaktadır. Depremin acısının ülkemizdeki göçmenlere yöneltilmesi gerek afet bölgesinde gerekse sosyal medyada yığınlar halinde desteklenmektedir.

TABANDAN YENİ BİR DALGA

Franco ‘Bifo’ Berardi ise *The Third Unconscious* adlı kitabında, bu çöküşün sonuçlarına daha olumlu yaklaşıyor: “*Bütün bu dijitalleşme süreci, her ne kadar vahşi ve patolojik olsa da bir yandan da pek çok kişiyi kolektif bir yazarlığa da itti, birlikte düşünüp çözüm aramaya yöneltti.*” Buna ‘yeni kozmos’ diyor Berardi; bütün bu kaotik süreçte herkesin kendi hikâyesinin kaydını tuttuğu, kendi mahallesindeki küçük küçük olayları, durumları büyük hikâyeye eklemeye çalıştığı bir yazma süreci...

“Bu neoliberal küreselleşmenin sonu, tabandan gelen yeni bir küreselleşmenin önünü açacak gibi görünüyor.”

Sosyal medya, tüm kısıtlamalara ve “Yüzyılın Depremi” sloganıyla kesilmeye çalışılan aykırı seslere rağmen, yardımlaşma ve olup biteni sorgulama konusunda kamuoyunu motive etmeyi başardı. Belki de bu durum, Berardi’nin söz ettiği, ters yönden yeni bir küreselleşmenin ilk örneklerinden olabilir. Tabii fiş çekilmediği sürece.

⁹ Bülent Usta, “Kaçış Yok”, *Birgün Gazetesi*, 9 Kasım 2022.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde post-modernizmin bu yıkımıyla akılcılık, birey hakları ve toplumsal sorumluluğun yanı sıra aradığımız kamu vicdanı da kötü pozitivist anlayışın atıldığı çöp sepetindedir. Vicdanla birlikte canlı-cansız bütün varlıklar ve duygular, tüketildikten sonra çöp sepetinde yer almaktadır. Bu çöp sepetinin en önemli özelliği “*risk toplumu algısının yarattığı bellek ile unutma arasındaki gerilimdir...*”¹⁰

Anlaşıyor ki hem medya hem de yurttaş, sıfatsız, tanımsız, aidiyet duygusu olmayan, sadece yiyen, içen, izleyen, uyuyan ve çalışan iki ayaklı-iki eli bir canlıya dönüştürülmeye çalışılan okur rolünden memnun olmak zorundadır.

*“Hiçbir yükümlülük altına girmeme günümüzde, şehrin en cazip ve en çok oynanan oyunudur. Hareketin bızı ve özellikle de kuşların tünemek için yuvaya dönme vaktinden önce kaçışın bızı bugün en yaygın kullanılan iktidar tekniğidir.”*¹¹

Medyanın, dijitalleşmenin bundan sonraki seyri; mülkiyet ilişkilerine, teknolojik mülkiyetin yapısına, kullanılış şekline (devlet, devlet-sermaye-teknoloji, bürokrasi, devlet-sermaye) ve okurun bürüneceği yeni kimlik veya kimliksizliğe bağlı olacaktır.

İleride gerçekleşmesi muhtemel doğal afetlerin bizi etkileme derecesi de.

¹⁰ Zygmunt Bauman, Tim May, *Sosyolojik Düşünmek*, 189.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, 22.

K A Y N A K L A R

- Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları*, çev. İsmail Serin, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Banman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020.
- Bauman, Zygmunt, May, Tim. *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Akım Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.
- Benjamin, Walter. *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Berard, Franco. 'Bifo', *The Third Unconscious*, Verso Books, 2021.
- Churchland, Patricia. *Vicdan: Ablaki Sezginin Kökeni*, çev. Mehmet Doğan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021.

UNUTULACAK DÜNLER VE BUGÜNLER : STEINBECK'İN RUSYA GÜNLÜĞÜ

Erdal Bilgiç¹

Bu yazının amacı, John Steinbeck'in 1947 yılında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği gezisinin ardından kaleme aldığı Rusya Günlüğü kitabı üzerinden savaşın yıkıcılığının unutulmamasını sağlamaktır. Savaş, bir yılı aşkın süredir bütün yıkıcılığı ile Ukrayna topraklarında devam ediyor. Savaşın getirdiği ve insanları mecbur ettiği açlık, ölüm, hastalıklar, yaralanmalar, çaresizlikler; gözlerimizin önünde şiddetinden hiçbir şey kaybetmeden sürüyor. Steinbeck, *Rusya Günlüğü* kitabında aslında tek bir cümle ile "Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşayan ve savaş istemeyen insanların gündelik hayatlarında ne kadar da geleceğe umutla bakmak istediklerini" anlatır. Steinbeck'in anılarında yer alan Moskova, Kiev, Stalingrad, Tiflis ve Batum'un insanlarının, kaleme alındıktan yıllar sonra bile gelecekle ilgili kaygılarının değişmediğine şahit olmak gerçekten üzücü. Steinbeck'in bu eseri, Amerika'ya dönüşün-

¹ İstanbul Topkapı Üniversitesi (Türkçe) Ekonomi Bölümü öğretim üyesidir. Yazarın "Unutulacak Dünler ve Bugünler: Steinbeck'in Rusya Günlüğü" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

den bir sene sonra basıldı. Rusça baskısı ise Gorbaçov döneminin Perestrojka'sını beklemek zorundaydı. Türkçeye Deniz Keskin'in enfes tercümesiyle kazandırıldı ve 2022'nin aralık ayında satışa sunuldu.

Steinbeck, Sovyetler Birliği'ne gidip sonradan gözlemlerini aktarabileceği bir gezi düzenlemeye New York'ta müdavimi olduğu bir barda karar verir. Yazarın motivasyonu, bu dünyada bireylerin özgürlüğünden yana ve dürüst insanların ne yapabileceği üzerine olan düşünceleridir. Steinbeck'in aklından bu düşünceler geçerken Amerikan toplumu aslında Stalin'in ne düşündüğünü merak etmektedir. Basın; Sovyet ordusunun savaş planları, askerî manevralar ve tatbikatlar, nükleer silahların durumu ve konuşlanması, güdümlü füze denemeleri hakkında çalkalanmaktadır. İnsanlar, yaklaşan başka bir dünya savaşı hakkında haklı olarak endişeler taşımaktadır. Ancak Steinbeck, toplumdaki bu kaygılardan ziyade Sovyet insanların özel hayatlarını ve ritmini merak ediyordu. Kafasını meşgul eden soruların yanıtlarını aramak adına dönemin ünlü savaş fotoğrafçılarından olan yakın arkadaşı Robert Capa'yı² ikna etmesi fazla uzun sürmedi ve birlikte gidecekleri Sovyetler Birliği seyahatini büyük bir iştahla planlamaya

² Robert Capa, Macaristan doğumlu dünyaca ünlü savaş fotoğrafçısıdır. İspanya İç Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Arap-İsrail Savaşları'nda görev yapmıştır. 1954 yılında Vietnam'ın Fransız işgali sırasında mayına basarak hayatını kaybetmiştir.

başladılar. Sovyetler'e dair anlatılmayanları dile getirecekler ve Sovyetler'in görünmeyen yüzünü fotoğraflayacaklardı. Ancak birbirlerine söz verdiler; anlatılarda mümkün olduğunca siyasi konulara girmeyeceklerdi. Steinbeck ve fotoğrafçı Capa, seyahatleri neticesinde izlenimlerini aktarmada başarısız olabilirlerdi; ancak akıllarında kalan tarifsiz hikâyelerle Sovyetler'den döneceklerine eminlerdi. Böylelikle konuyu *Herald Tribune* gazetesinden George Cornish'e açtılar ve maceralarını bastırmayı kabul ettirdiler.

Rusya'ya olumsuz yargılarla gitmek istemeyen Steinbeck ve Capa, yazılarında Sovyetler'i sorgulayan bir üslup kullanmayacaklardı. Gördüklerini yorumlamadan kayda geçirecekler, hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları konularda kesin hükümlerle Amerikan okuyucusuna aktarım yapmayacaklardı. Bu motivasyon ile hareket eden Steinbeck ve Capa, New York'taki Sovyetler Birliği elçiliğine vize için başvurular. Ünlü yazar vizesini hemen aldı; ancak fotoğrafçı arkadaşının biraz beklemesi gerekecekti. Steinbeck Sovyetler'in bu tavrına şaşırmişti. Çünkü ona göre, insanların çektikleri fotoğrafları negatiflerine el koyarak engelleyebildiniz. Ancak bir insanın, bir yazarın gördüklerine ve zihnine nasıl ket vurabiliydiniz? Steinbeck'in, Sovyet elçiliğinin neden bir fotoğrafçıya böyle davrandığı konusunda okuyucularını ikna etmesi uzun sürmedi. Sovyetler Birliği, yıkıcılığı ağır bir savaştan yeni çıkmıştı ve yaralarını sarıyordu. Fotoğraf ise bombalarla yerle bir olan bir ülkenin travmalarını canlandırıyor. Bunun nedeni

ise basitti. Her bombalamadan önce bombalanacak bölgenin fotoğrafları çekiliyor ve insanlar bunu biliyordu. Bu nedenle, fotoğraf makinesi savaşın yıkıcı etkisini gösteren, halkın gözünde korkutucu bir nesneydi. İnsanların belleklerinde anıları kaydeden bir aletten çok yıkımın öncüsü olarak yer alıyordu.

Steinbeck ve Capa yola çıkmadan tanıdıklarıyla planlarını paylaştılar. Amerika'da herkes duyduklarının, okuduklarının ve yönlendirilen düşüncelerinin etkisiyle birer Sovyet uzmanı kesilmişti. Tanıdıklarının yargıları kesindi. Ünlü yazar ve fotoğrafçı arkadaşları kesinlikle birer ajan damgası yiyecekler, sorgulanıp ağır işkenceler sonucunda ruhlarını teslim edeceklerdi. Steinbeck haklı olarak acaba Ruslar da biz Amerikalılar için aynısını mı düşünüyor diye sorgulamadan edemiyordu. Steinbeck ve Capa Sovyetler'e giderken yanlarında o zamana dek iyice demlenmiş ve derlenmiş bir rivayet arşivini de yanlarında götürdü.

Steinbeck ve Capa, Sovyetler'e Helsinki üzerinden uçarak ulaştılar. Steinbeck'in ilk karşılaştırması, İsveç'in tertemiz, pırıl pırıl uçakları ile Amerikalıların savaştan önce ve savaş sırasında Sovyetler'e sattığı C47 tipi uçaklar hakkındadır. Boyaları dökülen Sovyet uçakları, kırık dökük görünümünün altında içinde havalandırması olmayan uçan kafeslerdir. Rus uçaklarında emniyet kemeri yoktur, havada sigara içilmesi yasaktır ve yemek servisi bulunmamaktadır. Rus pilotları ile havalimanında karşılaşan yazara Ruslara dair ilk izlenimi ise umursamaz olmalarıdır.

Rus uçaklarının Rusya coğrafyasında iniş yapmak konusunda herhangi bir sıkıntısı yoktur. Rus coğrafyasının her yeri dümdüz alanlardan oluşmaktadır. Moskova'ya ulaşmak için Leningrad üzerinden aktarma yaparlarken Steinbeck'in Rus kadınlarıyla ilk teması gerçekleşir. Havalimanında bagaj boşaltmada görevli kadınlardan bahseden yazar, kadınların kaslı ve güçlü olduklarının altını çizer. Yazar kuvvetle muhtemel bir kadını başkalarıyla konuşurken de görmüştür. Çünkü kadının altın dişlerini görünce şu yorumu yapar: “İnsan ağzını bir tür makine parçası gibi gösteren paslanmaz, parıldayan çelik dişleri var!”

Moskova'ya indiklerinde Amerikalı çok bilmiş Sovyet uzmanlarının tahminlerinin aksine, havalimanında kahrmanlarımızı karşılayan ya da takibe alan kimse yoktur. O kadar ki havalimanından şehre varmaları ancak Fransız elçiliğinde görev yapan birinin yardımıyla olacaktır. Sovyetler'in kültür alanında dünyada da sözü geçen bir kurum olan VOKS'tan³ kimsenin gelmemesi Steinbeck'i biraz korkutmuş ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü eğer

³ VOKS Sovyetler Birliği'nde 1925 yılında yurt dışı ile kültürel bağları kuvvetlendirmek ve Sovyet kültürünü tanıtmak üzere kurulan kurumdur. VOKS'un Türkiye ile olan ilişkilerini konu eden Raşit Tacibayev'in *Kızıl Meydan'dan Taksime* (Truva Yayınları) ve Antonina Sverçeskaya'nın *Türkiye-Sovyetler Kültürel İlişkiler 1925-1981* başlıklı kitapları bulunmaktadır. VOKS Steinbeck ve Capa'ya yardımcı olduğu gibi Türkiye'den Sovyetler'i ziyarete giden Aziz Nesin ve Yaşar Kemal gibi yazarlara da tercüman temin etmiştir.

VOKS'un himayesinde değil, Dışişleri Bakanlığı'na akredite olarak gezilerine devam edeceklerse, Moskova'dan başka bir yer görmeleri mümkün olmayacaktır. Steinbeck ve Capa'nın şansına, şehirde görevli olan Amerikalı muhabirler vardır ve onlar bir otel odası bulmalarına yardımcı olur.

Kahramanlarımızın yanında ruble yerine dolar olduğundan sağlıklı bir döviz kuru üzerinden paralarını bozdurmaları gerekmiştir. Resmi kur beş ruble iken Amerikan elçiliğinin kabul ettiği kur bir doların 12 rubleye eşit olduğudur. Ancak doları karaborsa dahil olmak üzere birçok yerde bu kuru üzerinde bozdurmak mümkündür. Moskova'ya varır varmaz aklıktan kırılan Steinbeck ve arkadaşı hemen otelin restoranına iner ve başkentin gündelik hayatına dair ilk gözlemlerini edinmeye başlarlar. İlk olarak, Sovyetler'de insanların yemek yiyebileceği iki farklı restoran türü vardır. İlki karne ile yenen veya daha ucuz ürünlerin bulunduğu restoranlardır. Ancak, yabancıların yoğunlukta olduğu otellerde hiç de ucuz olmayan ama iyi yemeklerin bulunabildiği restoranlar da vardır. Buralarda ise sıkıntı her yerdeki ile aynıdır. Yemek servisleri oldukça uzun sürmektedir. Bürokrasinin tekelci yapısından kaynaklanan bir muhasebe sistemi yemek servislerine de sirayet etmiş ve süreleri uzatmıştır. Otel restoranında özellikle swing müzikleri çalarken insanlar Frank Sinatra parçalarının Rusçası eşliğinde eğlenmektedir.

Steinbeck'in Moskova'ya ilk gelişi 1936 yılıdır. Yazara göre Moskova büyük bir değişim geçirmiştir. Eski Moskova'nın

caddeleri dar ve pisken yeni Moskova geniş caddeleri olan, yeni apartmanlarla büyüyen farklı bir kenttir. Savaş yıllarında hava savunmasının mükemmelliğinden dolayı Almanlar Moskova'ya istedikleri zararı verememiştir. Yakın zamanda ise Moskova'nın kuruluşunun 800. yılı kutlanacaktır. Şehirde hummalı bir çalışma vardır. Bütün sokaklarda, caddelerde ve binalarda hummalı bir çalışma içinde süsleme, onarım ve bakım çalışmaları devam etmektedir. Ancak sokaktaki insanlar bütün bu hengâme içinde yorgundur. Kadınlar makyajsızdır, kıyafetleri eskidir ve şık değildir. Erkeklerin çoğu terhis olduğu halde üstlerinde hâlâ eski asker kıyafetlerini apoletsiz ve rütbesiz bir şekilde taşımaktadır. Moskova'nın ruh hali Steinbeck ve Capa'nın orada olduğunu fark edecek durumda değildir. Bırakın takip edilmeyi, belki de hiçbir devlet görevlisi kahramanlarımızın Moskova caddelerini arşınladığını bilmiyordur.

Steinbeck ve Capa, Moskova'ya ulaştıkları günün ertesinde, yapacakları gezilerde fotoğraf çekmek ve kalacakları yerleri ayarlamak için resmî dairelere başvuru yapmak ister. Fakat ikilinin sonradan kendi aralarında "Rus Hamlesi" olarak adlandıracakları bir bürokratik refleksiyle karşılaşır. Hiçbir devlet dairesinde kendileri ile muhatap olacak bir görevli yoktur. Memurlar ya tatildedir ya hastadır ya da görevleri gereği bir yerlere kadar gitmiştir. Dahası, Rus devlet dairelerinde öğleden önce işbaşı yapılmıyordur. Herkes öğleden sonra işbaşı yapmakta ve gece geç saatlere kadar çalışmaktadır. Moskova'da birçok şey aksasa da hemen bulunabilecek ve ulaşılabilecek tek şey sıcak sudur.

Steinbeck ve fotoğrafçısının beklediği cevap birkaç gün sonra nihayet gelir. VOKS kurumundan aranılır ve görüşmek üzere davet edilirler. Böylelikle diğer şehirlere de gidilecekler, Sovyet hayatının gündelik ritmine şahit olabileceklerdir. VOKS'ta Steinbeck ve Capa'yı Karaganov isimli bir görevli karşılar. Görüşme, bir tanışma faslından ziyade sorgulama gibi geçer. Karaganov'u, Steinbeck'in edebiyatçı kimliği ilgilendirmiyordur. Aklında daha çok Amerikalıların Sovyetler'e saldırıp saldırmayacağı vardır. Steinbeck ise doğal olarak aynı meraklı sorulara Amerikalılar tarafından da cevap arandığını söyler. Arkasından ise şu yorumu yapar: "Rus yazarlara Rus devletinin iyi olduğu, yazarın vazifesinin devleti hep ileriye taşımak olduğu ve onu her halükârda desteklemek zorunda olduğu öğretiliyor." Steinbeck'e göre Amerikalılar ve İngilizler'de durum bunun tersidir. Kimsenin yazarlara bir şey öğretemeyeceği, yazarların ortak olarak devletin her türlüşününün bir miktar tehlikeli olduğunu sezdikleri herkes tarafından bilir. Karaganov ile görüşme neticesinde Steinbeck ve Capa gereken izinleri alır ve yanlarına Svetlana isimli İngilizcesi oldukça iyi olan bir tercüman verilir.

Steinbeck ve Capa, gezinin ilerleyen kısımlarında yanlarına verilecek olan diğer tercümana yaptıkları gibi, bir kelime oyunuyla Svetlana'yı Sweet Lana olarak çağırmaya başlarlar. MGU'da Amerikan Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi olan Svetlana, aslında ketum biridir. Ancak, Steinbeck ve Capa'yı gezdirmekten büyük bir zevk almış ve ikiliyle beraber oldukça eğlenmiştir. Steinbeck'in Moskova'daki kadın-

lara dair bazı tespitleri belki de insanlarda savaş sonrasında oluşan travmalardan kaynaklanmaktadır. Yazara göre, Moskovalı kadınlar yeni bir ahlak anlayışı üretmişlerdir. Bu ahlak anlayışına göre, iyi kadınlar kulüplere gitmez, sigara içmez, oje sürmez, içki içmez, edepli giyinir. Svetlana ile beraber gittikleri Lenin müzesinde Steinbeck enteresan bir tespit yapar. Lenin, sanki hayatı boyunca her şeyi saklamış, tek bir çöp bile atmamıştır. Müzede devrimin liderinin hayatındaki her anına şahit olmak mümkündür; ancak Lenin'in gülen yüzünü gösterecek ne bir fotoğrafı ne de bir resmi vardır. Diğer yandan, Troçki sanki hiç var olmamış, devrime hiç katkı sunmamış gibidir. Troçki'nin izleri Sovyetler'in tarihinden ustalıkla silinmiştir. Moskova sokaklarını arşınlarken Capa sık sık fotoğraf çeker. Lakin sürekli polis tarafından durdurulmakta olan ikiliye izin belgeleri sorulmaktadır. Steinbeck ve Capa'ya asıl vakit kaybettiren şey, sürekli durdurulmalarından ziyade, polislerin devamlı olarak üstlerine danışma gereği duymalarıdır. Memurların hiçbiri herhangi bir soruya evet ya da hayır dememektedir. İhtiyaçları olan tek şey üstlerine sorup onaylarını almaktır.

Moskova'daki ortalama bir Rus'un önemli gıda maddeleri ekmek, lahana ve patatestir. Karneli satış yapan mağazalarda bu ürünleri genelde ucuz yollu bulmak mümkündür. Kıyafetlerin satıldığı mağazalardaki kumaşlar ise genelde kalitesizdir. İkinci el ve karaborsa ürünler de bulmak mümkündür. Mağazalar genelde doludur ancak alışveriş yapanlar azdır. Mağazaları dolduran Rusların en çok sevdiği şey ise yeni bir şeyler alan insanları seyretmektir.

Moskova'da kıymetli olan diğer şeyler ise arabalar ve şoförlerdir. Şoförlerin canını sıkmamak gerekir, yoksa gideceğiniz yol her halükârda uzayacaktır.

Steinbeck ve Capa'nın bir sonraki durağı, savaşın yaralarının henüz sarılmadığı Kiev'dir. Bu sefer yanlarında Hmarsky isimli ama Humor Sky dedikleri bir tercümanları vardır. Havalimanında gördükleri Stalin fotoğrafları için Steinbeck şöyle düşünür: "Ruslar Çar döneminden bu yana devlet liderlerinin fotoğraflarını asmaya alışkındır, ya da Ruslar ikon asmaya alışık olduklarından Sovyet rejiminde ikonların yerini devlet başkanlarının fotoğrafları almıştır, ya da Ruslar Stalin'i çok sevmektedirler." Ukraynalılar, kahramanlarımızı Kiev havalimanında karşılarlar. Steinbeck'in daha ilk görüşte kanı bu güleç yüzlü insanlara kaynamıştır. Ukraynalılar açık yürekli, güler yüzlü, rahat ve içtendir. İri kıyım olan Ukraynalılar mavi gözlüdür. Ayrıca kadınları çok güzeldir. Steinbeck, Moskova'da bulamadığı sıcak ortamı daha havalimanı çıkışında Kiev'de bulmuştur. Ukraynalılar Moskova'daki Ruslardan daha iyi giyimlidir. Ukraynalıların dillerindeki tarımla alakalı sözcüklerin tamamı Macarcadan alınmadır. Ayrıca dilleri Rusçaya değil Çekçeye daha yakındır.

VOKS'un Ukraynalı üyeleri, Amerika konusunda Moskova'daki meslektaşlarından daha meraklıdır. Steinbeck'e yakın ilgi gösterip birçok soru sorarlar. Ukraynalıların soruları daha derin konuları içerdiğinden Steinbeck ve Capa cevapların çoğunu bilmedikleri için yanıt veremezler.

Çünkü onların da Amerika'ya dair anlamadıkları mevzular vardır.

Steinbeck'in Ukraynalılar ile sohbetlerinde ilgisini çeken konu, Ukraynalı yazarların atom bombasından korkmadıklarının altını birkaç defa çizmeleridir. Atom bombası ancak şehirleri yıkabilir. Zaten Ukrayna'nın şehirleri yerle bir olmuştur. İşgalin ne demek olduğunu bildiklerinden, Amerikalıların ülkelerini işgal etme ihtimalini önemsemezler. Eğer işgal olursa yine aynı şekilde direnerek cevap vereceklerdir. Karın içinde, ormanlarda, tarlalarda vatanlarını savunacaklardır. Ancak Ukraynalılar, Steinbeck ve arkadaşına Amerika'nın bir işgal hareketine hazırlanıp hazırlanmadığını, atom bombası kullanmaya niyetlerinin olup olmadığını sormaktan kendilerini alamazlar. Öte yandan Ukraynalılar, Stalin'in herhangi bir savaşta asla atom bombası kullanmayacakları sözüne çok güvenmektedir.

Steinbeck Kiev'de her türlü makinenin parçalanmış veya götürülmüş olduğunu tespit eder. Tarih boyunca Ukrayna birçok kez işgale uğramıştır ancak Almanlar kadar canı olanıyla karşılaşmamıştır. Ukraynalılar şehirlerini, ülkelerini, evlerini, iş yerlerini yeni baştan kol gücüyle inşa etmektedir. Ukraynalılar ülkelerini yeniden ayağa kaldırırken bir yandan da Sovyet coğrafyasının tahıl ambarı oldukları için bütün bir ülkeyi beslemekle yükümlüdür. Bu nedenle, inşa süreci devam ederken bir yandan da gıda üretmeye devam ediyorlardı. Akıllarında sadece gelecek vardı. Çiftçinin karını yarmışlar, içinden kırk yıl çıkmış misali Ukraynalılar

da hep gelecek yıllardan bahsediyordu. Sadece onlar değil, bütün Sovyetler enerjisini umuttan alıyordu.

Kiev'de Steinbeck ve arkadaşı şehrin sirkindeki bir gösteriye katılır. Sovyetler'in hemen her şehrinde bir sirk bulunuyordu. Sirkün gösterilerinden birinde palyaçolar Amerikalı taklidi yapıp insanları güldürüyordu. Palyaçolardan kadın olanı zengin bir Chicagolu'yu canlandırıyordu. Sirkteki eğlenceli gösterilerin ardından Kiev'deki bir gece kulübüne giden kahramanlarımız yerel müziklerin yanında Rusça, Gürcüce, Ukraynaca şarkılar eşliğinde doyasıya dans eder, kadehlerini barış için kaldırırılar. Burada Steinbeck Moskova'da kötü şarkı taklitlerinden kurtulduklarını ima etmektedir.

Steinbeck ve Capa, Ukrayna'da birkaç köyü ziyaret edip kırsalın yaşam ritmine tanık oldular. Şevçenko ismi verilen köylerde Steinbeck'in ilk dikkatini çeken şey, insanların ve evlerin tertemiz oluşudur. İkincisi, birçok insanın savaş nedeniyle uzuvlarını kaybetmiş olmasıdır. Buna rağmen Ukraynalılar yaşama sevincinden bir şey kaybetmemiştir. Sürekli şakalar yapıp şarkılar söylemektedirler. Tarlalarda herkes yalın ayaktır. Çünkü savaş sonrası ayakkabı üretimi henüz istenilen seviyede değildir. Ayakkabı lüks bir üründür. Ancak yine de köylülerin neşeleri yerindedir çünkü 1941'den beri ilk defa hasat bu kadar iyidir. Biraz vakit geçtikten ve köylüler tarlalardaki işlerini bitirdikten sonra, misafirleri kimin konuk edeceğine dair aralarında bir yarış başlar. Misafir oldukları evde kalabalıktırlar. Köylülerin Amerika ve Amerikalılara dair kafalarında bir sürü soru

vardır. Steinbeck kendi sorularından önce köylüler tarafından sıkı ama neşeli bir sorguya çekilir. Şevçenko iki köyünde de Steinbeck savaşın yıkıcı izlerine şahit olur. Köyde neredeyse uzvunu ve yakınlarını kaybetmemiş birisi yoktur. Bu köyde Amerikalı misafirlerin şerefine köy sahnesinde bir piyes oynanır. Oyun, genç kızlık hayallerinin peşinde koşmak için büyük şehirlere gitmek isteyen köyün tembel kızının piyesin sonunda akıllanmasını, sosyalist ekonominin önemini kavrayıp çalışkan ve üretken biri haline gelmesini anlatmaktadır. Ancak bu sefer oyunun ritmini Capa'nın çektiği fotoğraflar bozar. Oyuncular fotoğrafları çekilince bir anda konsantrasyonlarını kaybeder, repliklerini unuturlar ve bir curcuna başlar. Ama utanılacak, üzülecek bir şey yoktur çünkü köylüler bu oyunu zaten sıkılıncaya kadar tekrar tekrar görmüşlerdir. Oyunun ritminin bozulması, ortaya herkesin eğlendiği bir kurgu çıkarır ve buna neden olan bir fotoğraf makinesidir.

Kiev'e geri döndüklerinde VOKS üyeleri ile konuşmalarında Steinbeck Sovyetler'in ünlü piyes, şiir ve roman yazarı Simonov'un⁴ yeni bir oyun sahnelemek üzere olduğunu öğrenir. Simonov üretken biridir ve savaş yıllarında cephede bulunmuştur. Savaş yıllarında karısına yazdığı "Bekle Beni" isimli şiiri hâlâ Rus ve Ukrayna coğrafyasını etkileyen bir başyapıttır. Simonov yeni oyununda Amerikalı bir muhabiri konu almaktadır. Zamanın ünlü ve

⁴ Konstantin Mihayloviç Simonov.

zengin bir ismi, Sovyetler'e gidip muhabirden gezi notlarından oluşacak bir metin ortaya koymasını ister. Ancak metin, kapitalist hınzırın istediği şekliyle Sovyetler'i kötüleyecek ve insanların bu sistemden uzaklaşmasını sağlayacak şekilde hazırlanmalıdır. Muhabir Sovyetler'i gezer, notlar alır; ama sistemi kötüleyecek ya da Rusların Amerika'ya saldırmaya hazırlandığını düşündürecek herhangi bir şey görmez. Patronun talebi, Rusların savaş istediği yönündeki telkinleri işe yaramaz, muhabir kendi gözlemlerini aynen aktarır ve vaat edilen refaha ulaşamaz.

Steinbeck ve Capa'nın bir sonraki durağı, savaşın en yıkıcı anlarına şahit olmuş Stalingrad'dır.⁵ Sovyet coğrafyasının birçok şehri bombalar altında ezilmişti ama hiçbiri Stalingrad gibi roketler ve topçu ateşleriyle yerle bir edilmemişti. Savaşın ardından geçen iki senede henüz yaralar sarılmış değildi. Stalingrad bir enkaz denizini andırıyordu. Yine de Stalingradlılar şehirlerini terk etmemişlerdi. Şehrin içindeki enkazlarda, deliklerde, kilerlerde yaşıyorlardı. Steinbeck ve Capa, Stalingrad'da Sovyetler maceralarındaki etkili sahneye tanık oldular. 20. yüzyılda yaşamayı reddeden, aklını yitirmiş ufak bir kız çocuğu, bahsi geçen deliklerden birinde yaşıyor ve çöplerden besleniyordu. Capa hemen fotoğraf makinesine sarıldı ve bu üzücü sahneleri sonsuzluğa kazımak için deklanşöre bastı. Ne var ki, Moskova'dan ayrırlırlarken Sovyet yetkililer özellikle bu fotoğrafa el koydular. Fotoğraf albümleri, Rus günlük

⁵ Şehir, Rusya Federasyonu kurulunca Volgograd adını almıştır.

hayatında önemli yerini korumaya hâlâ devam eder. Ruslar anı biriktirmeyi ve onları özlemle yad etmeyi severler. Fotoğraf albümleri eve gelen misafirlere övünçle gösterilen ve anlatılan hikâyelerle doludur. Steinbeck, Stalingrad yıkıntıları arasında yaşayan bir aileyle bu tecrübeyi yaşar. Aile yazarla tanışınca yıkıntıların arasından fotoğraf albümlerini çıkararak savaşın etkilerini anlatmaya koyulur. Aile, savaş koşulları sürse de anılarının silinmesine müsaade etmemiştir. Steinbeck'e göre, Stalingrad'a Sovyet yönetimi tarafından sürekli olarak payeler veriliyordu. Ama şehrin ihtiyacı olan yeni bir madalya değil, buldozerlerdi. Stalingradlılar şehirlerini yeniden inşa etmek istiyorlardı.

Steinbeck ve Capa, Stalingrad'dan sonra Rusların gözünde rüya gibi bir anlatısı olan Tiflis ve Batum'a doğru yola çıkar. Gürcistan, Rusların dilinde sihirli bir kelimedir. Gürcistan'a gıpta etmeyen neredeyse yok gibidir. Steinbeck'in aktardığına göre, iyi bir insan olarak vefat edenlerin cennet yerine Gürcistan'a gönderileceklerine dair şakalar bile yapılmaktadır. Gürcistan'dan bu şekilde övgüyle bahsedilmesinin sebepleri arasında meyvenin bol, ikliminin ılıman olması, plajlarının ve doğasının tadına doyum olmaz olması ve tabii ki Stalin'in Gürcü olması etkili olmuş olabilir. Steinbeck bütün bunlara bir ek yapar, Gürcistan'da bütün erkekler bıyıklı, kadınlar ise çok güzeldir.

Tiflis'teki insanlar diğer Rus şehirlerindeki insanlardan daha iyi giyimli, daha bakımlı ve neşelidir. VOKS'un şehirde geniş bir örgütlenmesi vardır. Tiflis'e çok ziyaretçi ve turist gelmektedir. Tiflis'in başka bir özelliği, şehirde çok

sayıda kilisenin yer alması; ama şehrin bir o kadar da engin bir hoşgörüyeye sahip olmasıdır. Fotoğrafçı Capa ilginç bir yorumla Steinbeck'e katkıda bulunur. Capa'ya göre, Sovyetler'de kilisenin yerini müze almıştır. Aynı Kiev'de olduğu gibi Tiflis'te de insanlar futbolu çok sevmektedir. Tiflis İşçiler Parkı'nda şahit oldukları bir olay, Sovyet coğrafyasının makineleşmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Parkın içinde tamamını çocukların işlettiği bir tren çalışmaktadır. Makinistinden biletçisine bütün çalışanlar cocuktur. Çünkü her Gürcü için demiryollarında görev almak bir şereftir. Tiflis'teki VOKS üyeleri ile koyu bir sohbet ortamında birçok yemekli davete katılırlar. Steinbeck'e göre, Sovyet yazarlarının misyonu, sistemi ileri taşımak için ellerinden geleni yapmaktır. Ama Amerikalı ve İngiliz yazarların kendilerine biçtikleri böyle bir misyon yoktur. Yazarlar bu toplumlarda herkesi göz altında tutan bir bekçidir. Ama mantalite olarak bir ziyaretçi Amerika'ya gelse, hemen ulusun neler başardığını anlatan binalara, yapılarla götürülür. Rusya'da ise misafirlere ilk olarak müzeler ve kültür evleri gösterilir.

Steinbeck'in Gürcistan'da hayran olduğu ikinci yer plajları, çay bahçeleri ve yemekleriyle Batum'dur. Steinbeck, çay bahçelerinde Ukraynalı yetimleri görür. Tercümanları vasıtasıyla köylülerle konuşur. Gürcistan'ın vakur emekçileri, Ukraynalı yetimlere sahip çıkmalarının bir borç, savaş gören yerlere bir vefa göstergesi olduğunu söyler. Bu sırada Steinbeck, bitmek tükenmek bilmeyen yemek ikramlarından ötürü, Rusya'nın gizli silahının yabancı misafirlere

yapılan ikramlar olduğunu söyler. Steinbeck'e göre Gürcüler isteseler de sıkıcı olamazlar. Ruhlarındaki bireysellik buna asla izin vermez. Steinbeck ve Capa, Tiflis'ten dönerken uçaklarını kaçırlar. Bir sonraki uçak, eğer kabul ederlerse, Türkiye'den Moskova'nın 800. yıl kutlama törenlerine gitmek için gelen diplomatik bir heyettir. Steinbeck her nedense burada gurur yaparak Türk heyetinin yüzüne söylemese de içinden "Yüce devletlerindeki demokrasiyi korumak için Amerikalı vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerden finanse edildiğini unutmamaları gerekir" diye geçirir.

Steinbeck ve Capa, arada dil bariyeri olsa da Sovyet coğrafyasında unutulmaz anlar geçirerek Moskova'dan ayrılırlar. Dönüşlerinden önce Moskova VOKS üyeleri tarafından kendileri için düzenlenen bir yemeğe katılırlar. Yemekte Rus yazarlar Steinbeck'ten hakikatin görünmeyen yüzleri olduğunu unutmamasını isterler. Sovyetler ve Amerika arasındaki iyi ilişkiler ancak hakikatin değişik yüzlerini anlamakla mümkün olacaktı. Steinbeck ise bu hakikati kitabının sonunda şöyle dile getirir: "Rusya'da tanıştığım insanlar savaştan nefret ediyorlar, başka insanlar ne istiyorlarsa onlar da onu istiyor. Daha iyi, daha rahat, daha güvenli ve barış içinde yaşamak!"

A F E T D Ö N E M İ N D E K A D I N O L M A K

Ekin Bayur¹

6 Şubat 2023'te dokuz saat arayla gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli iki deprem 11 şehrimizi etkiledi. Bu depremlerde on binlerce kişi hayatını kaybetti, on binlerce bina yıkıldı. İlk depremin gerçekleştiği anı takip eden 72 saat ise aklımızdan çıkmayacak görüntülerle ve yardım çığıllıklarıyla geçti, hepimizde ömür boyu unutmayacağımız yaralar açtı. Deprem sonrası arama kurtarma süreci ve depremedelerin ihtiyaçlarını karşılama noktalarında eksikliklere ve ihmallere şahit olurken odaklanılması gereken bir diğer konu ise depremede kadınların özel istek ve ihtiyaçları olmalıydı.

DEPREM SIRASINDA KADIN OLMAK

Deprem anlarındaki tahliye süreçleri ikiye ayrılabilir. İlki binanın az veya orta hasarlı olup yıkılmadığı durumlardaki tahliye süreçleridir. Tahliye planlarının olmaması, kaçış planlarının bilinmemesi ve hatta afet

¹ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü yüksek lisans mezunudur. Yazarın "Afet Döneminde Kadın Olmak" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 8 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

koordinasyon anında acil müdahale ekiplerinin alanda olduğu durumlarda dahi erkek görevlilerin çoğunlukta olması, kadınların tahliyesini zorlaştırmaktadır.² Bunun yanında kadınların mahremiyet ve güvenlik endişesiyle tahliyelerde erkeklere kıyasla daha çok zaman kaybetmesi, hasarlı binalardan acil çıkışın önemi göz önünde bulundurulduğunda hayati tehlike taşımaktadır.

Binaların yıkıldığı ve arama kurtarma çalışmalarının yapıldığı tahliye anlarında ise enkaz altındaki kadınların mahremiyet temelli isteklerine ek olarak, arama kurtarma ekiplerinin büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu da düşünüldüğünde, hayati tehlike atlattığı kadınların kurtarılma süreçleri ekstra bir psikolojik yük oluşturmaktadır. Bunun en yakın örnekleri ise 2020 Elazığ depreminde ve 2023 Maraş depremlerinde enkazdan çıkarılırken başörtüsü isteyen kadınlar³, yine 2023 Maraş depremleri sonrası enkazlardan kurtarılan kadınların sosyal medya video görüntülerinde bu rahatsızlıklarını dile getirmeleridir. Bu nedenle arama kurtarma ekiplerinde kadınların yer alması, kadınlara özel ihtiyaçların da göz önünde bulundurulması hayati önem taşımaktadır.

² Pincha C. *Gender sensitive disaster management: A toolkit for practitioners*. Mumbai: Earthworm Books, 2008.

³ <https://www.haberler.com/guncel/enkazdan-cikarilmadan-once-basortusunu-istemisti-12883315-haberi/>, <https://www.yenisafak.com/gundem/28-saat-sonra-enkazdan-cikti-ilk-istegi-basortusu-oldu-imanini-seveyim-imanini-4505807>. (Erişim: 7 Mart 2023).

DEPREM SONRASINDA KADIN OLMAK

Afet sonrasında ise kadınların ihtiyaçları erkeklere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Kadınlara özel hijyen ürünleri (ped gibi) ihtiyacının karşılanması ve bu ihtiyaçların dağıtımını sırasında kadın görevlilerin yer alması gerekmektedir. Regl dönemlerinde kadınların ihtiyaçlarını en iyi anlayacak olanlar yine kadınlardır.

Aynı zamanda tuvalet, duş vb. hijyen alanlarının sağlanmasının hem tüm depremedeler hem de özellikle mahremiyet ve güvenlik endişesine sahip olan kadınlar için önemi barizdir. Bugünlerde de gördüğümüz üzere kadınların deprem sonrası bu alanlara erişimi yok. Daha geriye gittiğimizde, 2011 yılında gerçekleşen Van depremi sonrası çadır kentlerdeki kadınlar, tuvalet ve duşlara gitmeye çekindiklerini, hatta engellendiklerini⁴ anlatmışlardır. 2020 Elazığ depremi sonrasında ise kadınların en çok zorluk yaşadıkları konulardan biri yine tuvalet erişimi ve hijyen eksikliği⁵ olmuştur.

Güvenlik ve şiddet ise deprem sonrasında geçici barınma alanlarında geçecek sürenin en büyük sorunudur ve Maraş

⁴ Işık Ö., Özer N., Sayın N., Mishal A., Gündoğdu O., Özçep F. “Are women in Turkey both risks and resources in disaster management” *Int’l J. Res. Public Health* 12 (2015): 5758-5774.

⁵ <https://t24.com.tr/haber/depremin-ardindan-elazig-da-yasayan-kadınlar-anlattı-4-derecede-yasam-kurma-cabası,858910>.

(Erişim: 7 Mart 2023).

depremleri sonrasında da gözlemleyeceğimiz en büyük sorunlardan biri olacaktır. Çadırlarda yalnız yaşamaya çekinen kadınların hasarlı binalarda kalmaya devam etmesi⁶, yoğun artçı depremlerle birlikte hayati tehlike yaratmaktadır. Geçici barınma alanlarında yalnız başına veya çocuklarıyla kalan kadınlar için de güvenlik endişesi oluşmaktadır. Geçtiğimiz günlerde sosyal medyada yayılan bir videoda, çocuklarıyla toplu alandan uzakta kendi imkânlarıyla yaptığı yarım çadırda kalan ve düzgün bir çadır isteyen depremzede kadının çocukları ve kendisi için yaşadığı güvenlik endişesi de net olarak görülmekteydi.⁷

Barınma sorunlarının ağırlaşması ile kadınlara yönelik fiziki, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddetin artması da önceki depremleri göz önüne aldığımızda beklenmeyen bir sonuç değil.⁸ Özellikle 2011 Van depremi sonrasında bölgedeki intiharlarda şiddet görmüş kadın oranının oldukça

⁶ Okay, N. & İlkcaracan, İ. “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Afet Risk Yönetimi” *Resilience 2 (1)* (2018): 1-12 . DOI: 10.32569/resilience.431075.

⁷ <https://twitter.com/kazimkizil/status/162658102711956685> 3. (Erişim: 7 Mart 2023).

⁸ Karancı N., Kalaycıoğlu S., Başbuğ B. B., Özden T. Tabanlı-Van (23 Ekim 2011) ve Edremit-Van (9 Kasım 2011) ODTÜ Depremleri İnceleme Raporu. Ankara, 2011.

yüksek olduğu açıklanmıştır.⁹ Bu durumların önüne geçilmesi için tüm geçici barınma alanlarında asayişin sağlanması, güvenlik güçlerinin arttırılması, hatta kadın güvenlik görevlilerinin de bölgede sürekli kadın odaklı çalışmalar yapması önem arz etmektedir. Bunlar geçici çözümler olmakla beraber, insanlık onuruna yakışır barınma olanaklarının sağlanması devletin topluma yönelik bir görevidir. Bölgede özellikle yalnız başına kalan kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi ve bu alanda sivil toplum iş birliği ile projeler yürütülmesi kadınların güvenliği ve geleceği açısından önemlidir.

Yıllardır her deprem sonrası tüm Türkiye'nin dayanışması ile çözülmeye çalışılan bu sorunların hiç yaşatılmaması asıl öncelik olmalıdır. Kriz ve afet yönetim planlamalarında kadınlara özel ihtiyaçların göz önünde bulundurulması, uygulama aşamasında dikkat edilmesi gereken hususların önceden belirlenmesi ve kadınların planlama aşamalarına dahil edilmesi gerekmektedir. Halkı daha ölmeden tabutlarda yaşamaya zorlayan inşaat-rant sisteminin yok edilmesine, müteahhitleri değil halkı önceleyen politikaların geliştirilmesine ön ayak olunmalıdır. Her afet sonrası yalnız bırakılan değil, devletin yanımızda olacağını bilenler olmalıyız. Her olağanüstü durumda kadınlar olarak iki kat endişe yaşamak yerine eşit, huzurlu ve güvenli bir hayat yaşamak hepimizin hakkı.

⁹ Işık Ö., Özer N., Sayın N., Mishal A., Gündoğdu O., Özçep F. (2015). "Are women in Turkey both risks and resources in disaster management". *Int'l J. Res. Public Health* 12: 5758-5774.

8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜ VE İRANLI KADINLAR

Ece Uğuz¹

Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanan ve her yıl mart ayının 8’inde kutlanan Dünya Emekçi Kadınlar Günü, temelinde insan haklarını barındırarak kadınları bilinçlendirmek amacıyla onların sosyal, siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını ve eşitliğini savunmak adına düzenlenmiş bir sivil farkındalık, diğer bir deyişle ayrımcılıkla mücadele günüdür.

Farklı yaşam tarzlarını gördükçe sıklıkla dile getirdiğimiz bir cümle: “Coğrafya kaderdir.”

Çoğu batılı ülkede her yıl daha özgürce, daha büyük bir coşkuyla kutlanabilen 8 Mart, maalesef bazı ülkelerde kutlanamıyor. Kadın haklarının hiçe sayıldığı ülkelerin başında da İran geliyor. 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrimle birlikte özgürlüklerini her geçen gün biraz daha kaybeden, şeriat kanunları altında ezilen İranlı kadınlar

¹ Edinburgh Üniversitesi Uluslararası Hukuk Bölümü yüksek lisans mezunudur. Yazarın “8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve İranlı Kadınlar” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 10 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

uzun zamandır özgürlük mücadelesi vermekte. Batı'nın kadına "insan hakkı" olarak tanıdığı her hak için İran'daki kadınlar yıllardır mücadele ediyor.

Son zamanlarda ise bu mücadelenin sesi çok daha yüksek bir şekilde duyuluyor. 6 ay önce öldürülen Mahsa Amini'yle birlikte ardı arkası kesilmeyen protestolar, hâlâ şiddetli bir biçimde devam ediyor.

Kısaca hatırlayacak olursak; 13 Eylül'de ailesiyle birlikte Tahran'a gelen Mahsa Amini, başörtüsünü düzgün takmadığı ve "İslam'a uygun giyinmediği" gerekçesiyle ülkede görev yapan "Ahlak Polisleri" tarafından gözaltına alındıktan sonra darp edilerek öldürülmüştü. Amini'nin ölümüyle birlikte neredeyse ülkedeki 7'den 70'e kadın/erkek tüm vatandaşlar, özgürlükleri için ayaklandı.

Hak mücadelesi sadece sokaklara değil, okullara da sıçradı. Liselerdeki kız öğrenciler sokak protestolarına destek vermekle birlikte, okullardan başörtüsüz fotoğraflarını paylaşarak hiç olmadığı kadar cesur bir biçimde eylemleri devam ettirdiler. Tüm bunların karşısında afallayan rejim, tabii ki en iyi bildiği şeyi yaparak, aralarında pek çok öğrencinin bulunduğu binlerce vatandaşı tutukladı; darplar, işkenceler, hatta tecavüzler havada uçtu. Birçok şehirde çeşitli bahanelerle okulların kapatılması bile gündeme geldi.

Tüm bunlar konuşulurken son günlerde gündemi sarsan bir başka büyük olayla karşılaştı. Kız okullarında farklı zaman dilimlerinde zehirlenme vakalarının yaşandığı öğrenildi. 3 ay önce Kum kentinde 18 öğrencinin zehirlenme-

siyle başlayan bu olay, Tahran, Kirmanşah ve Erdebil gibi İran'ın pek çok şehrine yayılmış durumda. Farklı zaman dilimlerinde meydana geldiği için ilk etapta “tesadüf” olarak nitelendirilse de şu ana kadar 1200 kişinin zehirlenmesi ve buna karşı yükselen toplumsal tepki, rejimin durumu resmî olarak soruşturmasını zorunlu kıldı.

Henüz kim/kimler tarafından yapıldığı bilinmese de bunun bir saldırı olduğu ve birileri tarafından kasten organize edildiği apaçık ortada. Dinî lider Hamaney her ne kadar bu zehirlenmeleri dış güçler tarafından toplumu kışkırtmak amacıyla yapılmış devlet karşıtı bir saldırı olarak nitelendirse de halk bu işin arkasında bizzat rejimin kendisinin olduğunu iddia ediyor. Geçtiğimiz 6 ayda öğrencilerin rejim karşıtı eylemlerde ne kadar aktif rol aldığını ve rejimin nasıl zalimce kadınları susturmaya, bastırmaya çalıştığını göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu aslında çok da absürt bir iddia değil. Rejim, kız öğrencileri korkutmak, onların protestolara katılımını engellemek ve hatta zehirlenme bahanesiyle okulların kapatılmasının önünü açmak istiyor olabilir.

Uzun yıllar İran'da yaşamış bir kadın olarak aslında oradaki durumun kadınlar adına ne kadar can sıkıcı olduğunu daha önce uzun uzun anlatmıştım.² Kamusal alanda başörtüsü takmak, vücut hatlarının herhangi bir kısmı belli olmayacak şekilde uzun ve bol kıyafet giymek zorunda olan kadın-

² <https://aposto.com/s/62dfcd734c4ba300067accbb> (Erişim: 8 Mart 2023).

lar, anayasada yer alan bu kurallara uymadıkları takdirde kırbaç ve hapis cezası ile karşılaşılıyorlar. Kadınlar baba izni olmadan evlenemiyor, koca izni olmadan ülke dışına çıkamıyor. Boşanma özgürlüğü sadece erkeklerde. Kadınlar çocuklarının velayetini bile alamıyor. Dolayısıyla dışarıdan bakıldığında, başörtüsü zorunluluğu aslında buzdağının sadece görünen kısmı.

2014'te "Kadınların Gizli Özgürlükleri" hareketiyle başlayıp 2017'de "Beyaz Çarşamba" hareketiyle rejim karşıtı protestolarına devam eden İranlı kadınlar, özellikle son 6 ayda belki de ilk defa bu kadar kararlı ve korkusuz bir şekilde rejime başkaldırıyor. Ve bunu, alışılmış bütün tabularını yıkararak yapıyorlar. Bu durum da baskıcı şeriat rejiminin haliyle uykularını kaçırıyor. Çünkü korkuyorlar. Özgürlüğe susamış halkın neler yapabileceklerinden çok korkuyorlar.

Kimse, kadınların demokratik hak ve özgürlüklerini dinî gerekçelerle onların elinden alamaz. Her özgürlük gibi kapanma özgürlüğü de kişinin inancına göre Allah ile kul arasındadır. Allah ile kul arasına girmek de kimsenin haddi değildir. Amini cinayeti, İranlı kadınlar için bir dönüm noktası olarak baskıcı rejimin yarattığı korku eşliğinin aşılmasını sağladı. İranlı kadınlar korkusuzca, hiç olmadıkları kadar kararlı bir biçimde bağımsız bir birey olmanın haklı mücadelesini veriyor.

Kadın-erkek eşitliğine inanmayanların, tecavüzcüyü değil kadını suçlayanların, kadının kahkahasına bile tahammül

edemeyenlerin, kadını köle olarak gören hastalıklı zihniyetin karşısında adil bir yaşam, eşit hak ve özgürlükler uğruna yüzyıllardır mücadele eden tüm kadınlara bin selam olsun. Bundan böyle korkması gerekenler sadece kadın düşmanları ve gerici mollalardır.

Öldürülmediğimiz, giyim ve yaşam tarzımızla yargılanmadığımız, kalıplara sokulmadığımız, bastırılmaya çalışılmadığımız, daha eşit ve özgür yaşayacağımız nice 8 Mart'lara...

JAPONYA'DA DEPREMİN TARİHİ

Yalın Akçevin¹

6 Şubat'ta ülkemizde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler yarattıkları yıkım ile sebep oldukları ölüm ve acılarla bizleri yasa boğduğu gibi, kadim bir coğrafyanın hafızasına da darbe vurarak bizleri derinden etkiledi. 20 Şubat'taki Hatay depremi de bir önceki depremlerle birlikte Türkiye'de baştan başa deprem konusunda yeni bir bilgilendirme seferberliği başlattı. Hem yaşadıklarımızı anlamaya çalışırken hem de enkaz altında kalan bir milletin ve devletin hayatına nasıl devam edeceğini tartışırken pek çok ülkeden kendimize örnekler çıkardık. Ancak bu örneklerin herhalde hiçbirini Japonya kadar tekrar etmedik. Depremle bu kadar iç içe yaşayan Japonya adeta bir şimal yıldızı halini aldı ve depreme hazır olmaktan uygun inşaaata kadar birçok örnek Japonya'dan çıkmaya başladı. Tarihin bu tekerrüründe Japonya yine yapmamız gereken ancak bir türlü yapamadığımız şeyleri başaran örnek devlet olarak karışımızda beliriverdi.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Asya Araştırmaları Programı yüksek lisans mezunudur. Yazarın "Japonya'da Depremi Tarihi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 17 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Ancak Türkiye'nin senelerdir gelemediği bu noktaya, Japonya bir akşam ansızın, insanların “Japonlukları” neticesiyle ya da alın yazıları sayesinde gelmedi. Japonya'da devlet ve iktidar işini ne şansa ne de kadere bıraktığı, deprem dendiğinde taviz vermeyen bir tutum takındığı ve ihmalle yetersizlikler vatandaşlarca affedilmediği için bugünlere gelinebildi. Japonya, deprem tarihini unutmadığı ve “deprem ülkesi” olmayı felaket anlarında pazara çıkarmak yerine hayatın temel taşı olarak zihinlere yerleştirdiği için insanların depremlere –büyük özveri, cesaret ve başarıyla– göğüs gerebildiği bir memleket haline geldi. Japonya'nın kurmuş olduğu depremle mücadele rejiminin evrimini daha iyi anlayabilmek ve bu rejimin oluşmasına sebep olan deneyimlerin Türkiye'nin deneyimlerinden pek de farklı olmadığını göstermek amacıyla, burada modern Japonya'nın depremlerle olan tarihini mercek altına alacağım.

DEPREMLE YAŞAMAYI ÖĞRENMEK

Modern Japonya'nın depremle mücadele rejimini, büyük felaketler ve bu felaketlerden alınan dersler oluşturmaktadır. Her biri büyük can kayıplarına ve yıkıma yol açmış olan 1923 Büyük Kanto depremi, 1948 Fukui depremi, 1978 Miyagi depremi, 1995 Kobe ya da Büyük Hanshin depremi ve 2011 Tohoku (Fukuşima) deprem ve tsunamisi, bütün yüzyıl boyunca Japonya'nın deprem ve tsunami konusundaki durumunu gözden geçirmesine sebep olmuştur. Yaşanan her felaketten sonra afetlere hazırlık, yapısal dayanıklılık ve afet bölgelerine müdahale

edilmesi gibi çok çeşitli konularda hem toplumdan gelen tepkilerin ışığında hem de bilimsel çalışma ve gözlemlerden alınan verilere dayanarak Japonya'nın depremle mücadele rejimi geliştirilmiştir.

Bu süreç, 1923 Büyük Kanto depremi ile başlamıştır. 1 Eylül 1923 tarihinde sabah 11.58'de gerçekleşen Büyük Kanto depremi Japonya'nın 20. yüzyılda yaşadığı en ölümcül doğal afet olmuştur. Bu dönemde Tokyo ahşap binaların çoğunlukta olduğu, çok katlı tuğla ya da beton binaların yeni yeni inşa edildiği hızla modernleşen bir şehirdi. Tahminen 100 bin ila 140 bin arasında insanın ölümüne sebep olan deprem, şehrin –bu boyutta bir depreme hazır olmayan– ahşap yapılarıyla, yeni inşa edilmiş olan tuğla ve zayıf beton binalarını yerle bir etmiştir. Ancak ölümlerin çoğu depremin kendisinden değil, yemek hazırlıklarının devam ettiği saatte gerçekleşen yıkımların arasında Tokyo'nun bir ateş gölüne dönmesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Buradan alınan dersler ışığında, 1924 senesinde Japonya'da ilk defa depreme dayanıklı inşaatın nasıl yapılacağına dair bir yönetmelik hazırlanmış, ancak bu yönetmelik sadece şehirlerde uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde Japonya'da şehirlerin sürekli büyüme ve gelişme halinde olması ve bu sebeple depreme karşı zafiyetlerinin ve afet riskinin kesintisiz şekilde artmasının, deprem yönetmeliğinin sadece şehirlerde uygulanacak şekilde düşünülmüş olmasında etkili olduğu söylenebilir.

1924'te formüle edilen deprem inşaat yönetmeliği ilk defa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra elden geçirilmiştir. 1948

Fukui depreminin, ismini aldığı ve savaş sonrasında yeniden inşa edilen Fukui şehrini ve çevredeki tarım bölgelerindeki evlerin büyük kısmını neredeyse tamamen yerle bir etmesi deprem yönetmeliğinin uygulanmasındaki eksikliği gözler önüne sermiştir. 1950 senesinde sadece şehirlerde uygulanmakta olan yönetmelik kaldırılmış, yerine Japonya'nın ilk İnşaat Standartları Yasası çıkartılarak depreme dayanıklı inşaat standartlarının ülke çapında uygulanmasına başlanmıştır. 1960 senesinde inşaat standartları üzerinde yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra, 1923 Büyük Kanto depreminin yıl dönümü olan 1 Eylül günü Afetlerden Korunma Günü ilan edilmiştir. Bu kararın alınmasından sonra her sene 1 Eylül'de Japonya'nın her yerinde afet tatbikatları düzenlenmeye başlanmış ve hem vatandaşların hem de ulusal ve yerel yönetimlerin afetlere karşı hazırlıklı olmaları için çalışılmıştır.

1950'de oluşturulmuş olan depremle mücadele rejiminin ilk büyük revizyonu 1978'de yaşanan Miyagi depreminden sonra yapılmıştır. 1948 Fukui depremi gibi yıkımın öne çıktığı bir deprem olan Miyagi depreminde yaşanan yıkımın boyutları neredeyse otuz senedir kullanımda olan İnşaat Standartları Yasası'nın yetersiz kaldığının bir göstergesi olmuştur. Buradan alınan dersler ışığında 1950'den beri yürürlükte olan İnşaat Standartları Yasası'nda köklü ve kapsamlı bir değişiklik yapılmış ve 1981'de Japonya'nın depremle mücadele rejimi topluca revize edilmiştir. 1981'de yapılan bu köklü değişikliğin ne kadar gerekli ve isabetli olduğu ise 1995 Kobe depremiyle anlaşılmıştır.

Yaklaşık 6500 kişinin hayatını kaybettiği depremde hem geniş çaplı yıkımlar olmuş hem de bölgesel altyapı çökmüştür. Ancak depremde yaşanan yıkımın sadece yüzde üçünü 1981 sonrası standartlarda inşa edilmiş olan yapılar oluşturmuştur. Burada hem eski binaların yapımında gözetilen standartların yetersizliği bir kez daha görülmüş hem de Kobe gibi deprem riski ve zafiyetinin az olduğunun düşünülmediği bir bölgede bile depreme karşı hazırlıklı olmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Kobe depremi bir yandan yeni deprem rejiminin güvenilirliğini kanıtlamışsa, diğer yandan Japonya’da o dönemde mevcut olan idari afet müdahale mekanizmalarının yetersizliğini göstermiştir. Dönemin Tomiichi Murayama hükûmeti; kriz anında hızlı bir şekilde harekete geçmediği, Japon Öz Savunma Kuvvetleri’ni (JSDF) harekete geçirmede geciktiği ve uluslararası toplumun yardım tekliflerini geri çevirdiği için eleştirilmiştir. Devletin bu şekilde yetersiz kalması karşısında alternatif kurumlar öne çıkmış, bir yanda gönüllü yardım hareketleri oluşurken diğer yanda Yakuza (Japon mafyası) gibi kendi paralel lojistik yapıları ve kaynakları olan örgütler Kobe’de insanlara yardım etmek için harekete geçmiştir. Burada yaşanan sıkıntıların sonunda Japonya’nın afetle mücadele ve müdahale rejiminde düzenlemeye gidilmiş, hem JSDF’nin hükûmet direktifi olmadan müdahale edebilmesinin kriterleri belirlenmiş hem de afet koordinasyon ve iletişim mekanizmalarının geliştirilmesi sağlanmıştır. Ancak Murayama hükûmeti göstermiş olduğu yetersiz performansın altından

kalkamamış, 1995 seçimlerinde Japonya Ulusal Dieti'nin üst kamarası olan Danışmanlar Meclisi kontenjanının neredeyse yarısını kaybettikten sonra Ocak 1996'da istifaya etmiştir.

Japonya'da yakın dönemin en büyük ve yıkıcı depremi, 11 Mart 2011'de gerçekleşen Tohoku depremi olmuştur. Bu deprem 1981'de yapılan depremle mücadele rejimi revizyonlarının isabetliliğini tekrar göstermiş; ayrıca JDSF'nin hızlıca bölgeye gönderilmesi, ulusal ve yerel yönetimler arasındaki iletişimin açıklığı ve uluslararası yardımın hem kabul hem rica edilmesiyle Kobe depremindeki başarısızlıktan bazı derslerin alındığı gözler önüne serilmiştir. Ancak bu sefer de Japonya'nın tsunamilere ve nükleer afetlere karşı hazırlıksızlığı ve bunlarla bürokratik olarak baş etmedeki yetersizliği fark edilmiştir. Yaklaşık 23 bin insanın depremde değil, sonrasında gelen tsunamide hayatını kaybettiği bilinmektedir. Yaşanan yıkımın da en büyük kaynağı deprem değil, sonrasında gelen tsunami olmuştur. Fukushima Daiichi nükleer reaktöründe yaşanan afet ise tsunaminin başlattığı ancak gerçek zararının; hükûmetin, bürokrasinin ve Tokyo Elektrik Şirketi'nin (TEPCO) ihmalleri ve süreci yönetmekteki başarısızlıkları sebebiyle insan yapımı olduğu bir afettir. Görüleceği üzere, depreme karşı alınan önlemler yeterli olmuş, ancak bu sefer de tsunaminin verebileceği zarar öngörülemediği ve kriz yönetiminde başarısızlıklar olduğu için insanlar hayatlarını kaybetmiş ve nükleer serpinti sebebiyle çeşitli bölgeler yaşanmaz hale gelmiştir. Dönemin iktidar partisi olan Japonya

Demokratik Partisi –çeşitli sorunlar sebebiyle zaten popü-
lerliğini kaybetmekteydi– Tohoku depreminden sonra
aldığı tepkilerle 2021 seçimlerinde ezici bir yenilgiye uğra-
yarak iktidardan düştü.

Modern Japonya'nın deprem tarihçesine şöyle bir dönüp
baktığımızda ortaya iki önemli sonuç çıkıyor. Bunlardan
ilki, ülkenin afet öncesinde ve sonrasında gerekli müdaha-
leyi yapabilmesini sağlayacak depremle mücadele rejiminin
oluşturulması ve bunun katı bir şekilde uygulanması gerek-
tiğidir. Deprem kendisinin öğretmenidir; nasıl oluştuğun-
dan başlayıp verdiği zarara kadar incelenmeli, edinilen de-
neyim ve bilgilere göre hareket edilmelidir. Japonya'nın
tecrübeleri bize gösteriyor ki, depremden ders çıkarmak,
depremle mücadele rejimi oluşturmak ve bunları ülkenin
her yanında sıkı bir şekilde işletmek, sadece kamu kurum ve
kuruluşlarının değil, aynı zamanda vatandaşların da dep-
reme (ve her türlü afete) karşı hazır ve bilgili olmasını
sağlamak elzemdir. İkinci sonuçsa, depremin bittiği nok-
tada başlayan ve depremin etkileriyle birleşen diğer afetlerle
idari yetersizliklerin krizleri daha kötü hale, hatta can ka-
yıplarının ana sebebi haline bile gelebileceğidir. Depreme
hazır olmak, sadece sağlam binalar inşa etmek ve deprem
için tatbikat yapmak demek değildir. Depremle beraber
tsunamilere, yangına, salgın hastalıklara, yağmaya, hipoter-
miye hazır olunmalı, gerek ulusal gerek yerel yönetim ve
kurumların inisiyatif alabilmelerinin önü açılmalı, sivil
toplumun ve gönüllülerin yardımlarının koordinasyonu ve
iş görürlüğü de gözetilmelidir.

DEPREMLE YAŞAMAK, DEPREME RAĞMEN YAŞAMAK VE YAŞATMAK

Bugüne kadar Japonların kendi vatanlarından, üzerinde yaşadıkları coğrafyadan ve deneyimledikleri yıkımlardan çıkardıkları dersleri Türklerin çıkarmasının önünde zihniyet haricinde hiçbir fark yok desek yeridir. İnsanoğlu yaşadıklarından ders çıkarabildiği için yükselmiş bir varlıktır; yaşamak, düşünmek, anlamak ve edinilen bilgiye uygun hareket etmek insanlığın alametifarikalarından biridir. Eğer bir memlekette insanlar deprem gibi bir afetten ders almıyorsa, depremi sadece gerçekleşince hatırlıyorsa, depremden sadece yıkım ve ölüm olduğunda korkuyorsa ve depremi unuttuğu gibi aynı tas aynı hamam devam ediyorsa bu müthiş bir zihniyet sorunun eseridir. Bu zihniyetle çıkılan yolda kim bilir insanlığın geleceğini aydınlatacak nice güneşler doğamadan sönmüştür, kim bilir bizleri biz yapan kültürümüzün ve tarihimizin nice parçaları yok olmuştur ve nice güneşler sönmeye, nice parçalar yok olmaya da hâlâ mahkumdur.

K A Y N A K L A R

BBC. "Fukushima Disaster: What Happened at the Nuclear Plant?" BBC News, 10 Mar. 2021, <http://www.bbc.com/news/world-asia-56252695>. Accessed 24 Feb. 2023.

Choate, Allen. "In Face of Disaster, Japanese Citizens and Government Pull from Lessons Learned." The Asia Foundation, 3 Apr. 2016, asiafoundation.org/2011/03/16/in-face-of-disaster-japanese-citizens-and-government-pull-from-lessons-learned/. Accessed 24 Feb. 2023.

Cooper, James D., and Ian Buckle. "Lessons from the Kobe Quake." *Public Roads*, vol. 59, no. 2, 1995, highways.dot.gov/public-roads/autumn-1995/lessons-kobe-quake. Accessed 24 Feb. 2023.

Edgington, David. "Lessons for Japan from Kobe Quake." Interview by *The Diplomat*, 23 Mar. 2011, thediplomat.com/2011/03/lessons-for-japan-from-kobe-quake/. Accessed 24 Feb. 2023.

Jameson, Sam. "Criticism of Quake Response Rises in Japan; 3,000 Dead; Disaster: More than 600 People Remain Missing, and 240,000 Are Homeless. Officials Decry Government Tardiness in Kobe, Which Has Little Food and No Water, Gas, Electricity." *Los Angeles Times*, 19 Jan. 1995, <http://www.latimes.com/archives/la-xpm-1995-01-19-mn-21833-story.html>. Accessed 24 Feb. 2023.

Japan Property Central. “Earthquake Building Codes in Japan.” JAPAN PROPERTY CENTRAL, japanpropertycentral.com/real-estate-faq/earthquake-building-codes-in-japan/.

Narafu, Tatsuo, et al. “Outline and Features of Japanese Seismic Design Code.” 16th World Conference on Earthquake, 2017, <http://www.wcee.nicee.org/wcee/article/16WCEE/WCEE2017-770.pdf>.

Plaza Homes Ltd. “Earthquake Resistance of Buildings in Japan.” Plaza Homes, 2018, <http://www.realestatetokyo.com/news/earthquake-resistance-of-buildings-in-japan/>. Accessed 24 Feb. 2023.

Schencking, J. Charles. “The Great Kantō Earthquake of 1923 and the Japanese Nation.” *Education about Asia*, vol. 12, no. 2, 2017, pp. 20–25, <http://www.asianstudies.org/publications/eaa/archives/the-great-kanto-earthquake-of-1923-and-the-japanese-nation/>.

Schencking, J. Charles. “The Great Kantō Earthquake of 1923.” <http://www.greatkantoeearthquake.com>, 2013, <http://www.greatkantoeearthquake.com/index.html>.

MACHIAVELLI VE HOBBS' A GÖRE SİYASETİN ALANI

Caner Şafak²

Bu yazıda, siyaset felsefesi ve siyaset biliminin kurucu sayılabilecek metinlerini ortaya koyan Machiavelli ve Hobbes'un siyaset anlayışlarını, meşruluk ve egemenlik gibi kavramlar etrafında karşılaştırarak ele almaya çalışacağım. Yazıda derinlemesine bir çözümleme veya yorumlama yapmaktan ziyade siyaset ile temel düzeyde ilgilenen okuyucu için genel bir çerçeve çizmeye çalışacağım.

Machiavelli'ye göre siyaset biliminin konusu, olması gerekeni tasarlamak değil, olanı yani siyasal olguları incelemektir. Machiavelli, siyasal olguları da iktidarın kazanılması ve korunması şeklinde anlamlandırır. Dolayısıyla siyasetin konusu, normatif olmaktan çıkmış; stratejik ve teknik bir konu haline gelmiştir. Hem dinsel dogmaları hem de geleneksel ahlaki değerleri, siyasetin alanı dışına çıkarmıştır. Hobbes da benzer şekilde dinsel savların, siyasal alanla ilgili değerlendirmelerin dışında olması gerektiğini söyleyerek felsefe/bilim ile teoloji arasına bir sınır koyar.

² Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Machiavelli ve Hobbes'a Göre Siyasetin Alanı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Yani her iki düşünür de görüşlerini laik savlar üzerine geliştirmişlerdir. Ve her iki düşünür de bize rasyonel bir insan portresi çizerler. Machiavelli; insanın doğası gereği kötü olduğunu, sürekli bir elde etme isteği ve sahiplenme güdüsü tarafından yönlendirildiğini söyler. Yani insan, sahip olduklarıyla yetinmez ve her zaman elde etme tutkusu ile davranır. Her insan, diğerinin önünde bir engel teşkil eder ve ona göre kötüdür. Dolayısıyla insan hırsının bir sınırının olmaması bireysel istekler ile çıkarların çatışmasına yol açar.

Machiavelli, “Birileri elde etmek isterken, diğerleri elde ettiklerini yitirmekten korkarlar” der ve “Her insan, elindeki yeni şeyler elde ederek korumayı düşünür” diye ekler. Hobbes’a göre de insan, varlığını sürdürebilmek için kendine zararlı olan şeylerden uzaklaşıp yararlı olan şeylere ulaşmaya çabalayan bencil bir varlıktır. Her iki düşünür için de insanlar, kendi yararları peşinde koşarlar.

Machiavelli’ye göre insanlar, sürekli daha fazla iktidar peşinde koşarlar, dolayısıyla sürekli bir iktidar mücadelesi içindedirler ve bu durum siyasal alan için de geçerlidir. Siyaset; siyasal aktörlerin, siyasal iktidarı ele geçirme veya koruma amacıyla birbirleriyle giriştikleri bir iktidar mücadelesidir.

Hobbes’a göre de insanın doğasından kaynaklanan bu özellikler, henüz bir egemenin var olmadığı doğa durumunda sürekli bir belirsizliğe, çatışmaya ve şiddete yol açacaktır. Hobbes, bir savaş durumu olan doğa durumunu “*homo homini lupus*” (insan, insanın kurdudur) şeklinde betimler.

Bir egemenin var olmadığı bu durumda; insanın sınırsız güç isteği içinde oluşu, insanın varlığını yok eden bir tehlikeye dönüşür. Dolayısıyla, en temel güvence olan yaşam güvencesinin olmadığı bu doğal savaş durumundan çıkmak insanların yararınadır ve insanların akıllarını kullanarak barışı aramaları gerekir. Herkes, her istediğini yaptığı sürece savaş durumu ortaya çıkacağı için tüm insanların haklarından feragat etmesi gerekir. İnsanlar doğal haklarından vazgeçerek aralarında bir sözleşme yaparlar ve haklarını egemene devrederler. Böylece çokluk, tek bir kişide birleşmiş olur, devlet (*Commonwealth*) yani ölümlü tanrı olan *Leviathan* doğar.

Hobbes'un kuramındaki doğa durumu ve sözleşme, tarihsel değil kurgusal bir niteliktedir. Hobbes, "Kılıcın zoru olmadan, sözleşmeler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez" diyerek zorlayıcı bir güç olmadan toplum sözleşmesinin bir hükmü olmayacağını ifade eder. Machiavelli de benzer şekilde bütün silahlı peygamberler galip gelirken silahsızların yıkıma uğradığını söyleyerek güç kullanılmadığı takdirde kötü bir sonla karşılaşılacağını ve hiçbir şey gerçekleştirilemeyeceğini ifade eder. Bu durumu, "Musa, Kyros, Theseus, Romulus silahsız olsalardı yasalarına uzun süre saygı gösterilmesini sağlayamazlardı" diyerek örneklendirir.

Machiavelli'ye göre, salt kendilerini düşünen ve kötülüğe eğilimli olan "insan doğası"ndan dolayı insanlar ancak virtu sahibi bir egemen tarafından kurucu şiddet kullanılarak ortak bir amaç doğrultusunda harekete geçirilebilir ve

zorunluluk içine sokulabilir. Machiavelli, mücadele etmenin insanlara özgü yasa ve hayvanlara özgü güç olmak üzere iki yolu olduğunu ve egemenin başarılı olmak için ikisini de kullanması gerektiğini söyler. Prensın “tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için de aslan” olması gerektiği söyler; yani siyasal öznenin kaba güç kullanması yetmez, aynı zamanda kurnaz olması da gereklidir.

Hobbes, vazgeçilmez, mutlak ve bölünmez bir egemenlik olması gerektiğini söyler. Egemen, sözleşmeye taraf olmadığından sözleşmeyi ihlal edip egemenlikten vazgeçemez. Yönetim biçimi ne olursa olsun, tek yasa koyucu güç egemen olmalıdır. Dolayısıyla insanları yasaya uymaya zorlayan, mutlak egemen güçtür; egemen, devredilemeyen ve vazgeçilemeyen yetkilerle donatılmış olmalıdır. Egemen, *auctoritas* ve *potestas*'ı elinde bulundurur. Temsil edilenler, egemeni kendileri hakkında karar alma konusunda yetkilendirmişlerdir; halkın iradesi, egemenin iradesi şeklinde vücut bulur, yani egemenin kişiliği ile halkın kişiliği özdeşdir. Bu yüzden egemen, meşruluğunu halktan alır diyebiliriz.

Machiavelli ise meşruluğu iktidarı elde etme ve koruma olgusu içinde değerlendirir. İktidarı ele geçirmek ve korumak maksadıyla gerçekleştirilen eylem, başarıya ulaşırsa meşru olur. Machiavelli, Hobbes'tan farklı olarak yurttaşları siyasal yaşamın kurucu öğeleri olarak değil prensin iradesine bağımlı bir topluluk olarak görür. Yönetimin amacı, halkın

esenliği değil, devletin istikrarı ve dzenin devamıdır. Bununla birlikte Machiavelli, istikrarlı bir ynetim iin yurttaşların desteğini almak gerektiğini de yadsıamaz.

Hobbes'ta ise halkın gvenliği, adaletin efit bir biimde sağlanması, halkın eğitimi ve kamu esenliğinin sağlanması egemenin gvredir. Bunun yanında, Hobbes'a gvre uyruğun ozgurluğu, egemenin yasaklamamış olduğu şeylerdir. Machiavelli ile benzer şekilde ozgurluk, devletlerin yani egemenin ozgurluğu anlamına gelir. Son olarak Hobbes, ruhani iktidar ile dnyevi iktidar arasına bir ayırım koymaz; ruhani olanın tamamen dnyevi olanın egemenliği altında olması gerektiğini sgyler. Aynı şekilde Machiavelli de dini siyasetin hizmetine sokar; dini siyasal bir araç olarak gvrr (Machiavelli burada "din"i teolojik anlamının dışında sosyolojik bir oğe olarak kullanıyor.)

Tm yazdıklarımızı irdeleyecek olursak diyebiliriz ki, her iki dűřnürde de sarsılmaz, kalıcı ve sınırsız bir gvce sahip olan siyasal iktidarın amacı; ozel ııkarları bastırarak, zor kullanarak gvenliği, adaleti, esenliği, eğitimi vb. sağlayarak genel iyiye ulaşmaktır. Bununla birlikte devlet, yasalarla işlemelidir; "hukuk devleti"nden sız edemesek de bir yasa devletinden sız edilebilir. Egemenliđin kaynağını tanrısal haklara gvnderme yapmadan aııklamaları da son derece onemli bir gelişmedir. Bgylece devletin laik bir temele oturtulmasıyla sreklı, kalıcı ve kurumsallaşmış egemenliğin yani modern devletin temelleri atılmıştır.

K A Y N A K L A R

Ağaoğulları, M.A. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.

Hobbes, T. *Leviathan*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Machiavelli, N. *Prens*, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2018.

FETİH'TEN SONRA
OSMANLI - TÜRK
MİMARİSİNDE
BİZANS ETKİLERİNİN
İDEOLOJİK NİTELİĞİ

Hakan Dumlu¹

Büyük Konstantin'in kurduğu Konstantinopolis, bin yılı aşkın bir süre boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'na başkentlik yapmış ve böylelikle Roma İmparatorluğu mirasının Hristiyanlık ve Doğu kültürüyle harmanlandığı bir medeniyet merkezi olmuştur. Türklerin hakanı II. Mehmed, 1453'te bu şehri fethetmiş ve Konstantinopolis o günden bugüne dek bir Türk şehri olarak varlığını ve dünyadaki önemini sürdürmüştür.

Bir şehrin kimliği, o şehri elinde tutan hakim kültür tarafından inşa edilmektedir. Devletler, geçmişten günümüze, sahip oldukları kültürü egemen kılmak için mimariyi adeta bir "dil" olarak kullanmıştır. Konstantinopolis'i bir Hıristiyan-Roma şehri yapmış dilin en güzide ifadesi ise Ayasof-

¹ İstanbul Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Yazarın "Fetih'ten Sonra Osmanlı-Türk Mimarisinde Bizans Etkilerinin İdeolojik Niteliği" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 31 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

ya olmuştur. Hakeza Türk İstanbul'un kulaklarımızda son-
suza değin yankılanacak en muhteşem sözleri Fatih,
Süleymaniye ve Sultanahmet camileri ve külliyelerinde te-
rennüm etmektedir. Nitekim Osmanlı-Türk mimarisi de
aynı bir dil gibi öncülleri ve çağdaşlarından etkilenmiş,
böylelikle kendi oluşunu bulup nihayet özgün bir ifade ya-
kalamıştır. Söz konusu mimari ifade, bilhassa Fetih'ten
sonra edinilen imparatorluk mirasıyla kendisini kuvvetle
besleyecek ideolojik bir kaynağa sahip olmuştur. Bu bakı-
dan Osmanlı-Türk mimarisinin bütünüyle Doğu Roma
mimarisinden etkilenip onun bir devamı olma hüviyetine
büründüğünü iddia etmek her ne kadar yanlış olsa da Doğu
Roma'nın imparatorluk ideolojisinin mimariye yansıyan
dilini, Osmanlı Türklerinin Fatih'ten itibaren resmî olarak
benimsedikleri iddia edilebilecektir.

Osmanlı-Türk mimarisi, birçok farklı medeniyetin mira-
sıyla yoğrulmuştur. Selçuk, Anadolu Türk Beylikleri,
Bizans ve Memlûk renklerini Osmanlı-Türk mimarisinin
kuşağında görmek mümkündür. Ancak Osmanlı Türkleri,
siyasi teşkilatlarını coğrafi bakımdan Bizans sınırlarında
vücuda getirmiş ve Anadolu'daki diğer Türk illerinden ev-
vel Bizans topraklarında hakimiyet kurmuştur. Böylece
erken dönemde, Osmanlı Türklerinin mimari birikiminde

Bizans etkisi aşamalar halinde görülmektedir. Ahmet Ersen'e göre, Fetih'e kadar bu aşamalar şu şekildedir:² (i). Devşirme malzeme kullanma – doğrudan aktarma, (ii). Doğrudan aktarma – uyarlama, (iii). Uyarlama – özgün tasarım. Ersen'in ortaya koymuş olduğu bu aşamalar dikkate alındığında, Osmanlı-Türk mimarisinin doğrudan doğruya Bizans mimarisinin bir devamı olmadığı; aslında Bizans'ın yanı sıra başka birçok kültürün de tesirinde gelişme gösterdiği görülebilecektir. Nitekim Selçuklular ve Beylikler de bu sentez mimari anlayışta mühim bir yer işgal etmiştir. Buna rağmen Bizans topraklarında yürütülen fetihlerin bir sonucu olarak Osmanlı Türklerine etki eden Bizans tortusu da göz ardı edilmemelidir.³ Ancak Fatih Sultan Mehmed ile edinilen imparatorluk ideolojisi sayesinde Osmanlı-Türk mimarisi özgün bir niteliğe kavuşmuştur.

Artarak devam eden Türk fetihleri neticesinde Bizans, 14. yüzyıldan itibaren siyasi bir istikrarsızlık ve toplumsal karışıklıklara sürüklenmiştir. Böylece Bizans'ta sanat faaliyetlerinin ve mimarinin ancak söz konusu yüzyılın ortalarına kadar sürdüğü görülmektedir. Nitekim kabaca 1350'den sonra, Bizans'ın hakim olduğu bölgelerde kayda değer bir mimari eser meydana getirilememiştir. Bununla beraber

² Ahmet Ersen, *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği* (İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1986), 58.

³ *a.g.e.*, 56.

önemli bir hususa da dikkat çekmek gerekmektedir. Fetihler neticesinde Türk hizmetine girmiş Bizanslı ustalar, bir takım teknik bilgileri Osmanlı-Türk mimarisinin bilhassa ilk yıllarında inşa edilen bazı Türk eserlerinde kullanmışlardır. Fakat yine de Bizans sanatı ile Osmanlı-Türk mimarisi arasında bir devamlılık söz konusu olamaz. Zira Bizans mimarisinde yaşanan yaklaşık bir yüzyıllık, yani iki ya da üç nesillik bir kesinti buna engel teşkil etmiştir.⁴ Bu sebeple Osmanlı Türkleri, Fatih döneminden itibaren kurgulamaya başladıkları kendi imparatorluk ideolojilerinin Türk, İslam ve Roma medeniyetlerinden oluşan sacayağındaki Bizans mimarisini bir dil olarak yani yalnızca ideolojik açıdan benimsemiştir. Zira henüz bir imparatorluk tecrübesine sahip olmayan Osmanlı Türklerine, mimarlık alanında Doğu Roma mirası mükemmelen rehberlik edebilecek nitelikte olmuştur.

Söz konusu imparatorluk ideolojisi, geniş bir bakış açısına sahip olmayı ve yüksek bir medeniyet inşa etmeyi gerektirmiştir. Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Türklerini bir beyliğin mahdut dünya görüşünden kurtarıp engin bir imparatorluk bakış açısına kavuşturmuştur. Bu iddialı geçişi mümkün kılan İstanbul'un fethi olmuştur. Zira Osmanlı Türkleri, Türk-İslam-Roma sacayağı üzerinde imparatorluklarını inşa etmek uğrunda mühim bir

⁴ Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1980), 141

psikolojik engeli aşmıştır. Böylece Fatih döneminde, Osmanlı-Türk sanatı ve mimarisinin klasik biçimlerinin doğmasına elverişli bir ortam oluşmuştur.⁵

Doğu Roma'nın imparatorluk ideolojisinin mimari dildeki en mümtaz temsili şüphesiz ki Ayasofya olmuştur. Kendisini “Kayser-i Rûm” yani Roma İmparatoru olarak tanımlayan Fatih için Ayasofya, bu sebeple artık bir rekabetin ve bu rekabet sonucunda kendi oluğunu bulacak olan Osmanlı-Türk mimarisi için gelişmeye yol açan nazirelerin mücessem bir muhatabı haline gelmiştir. Zira genç Fatih, İslam bilimleri ve sanatının yanı sıra Hristiyan kültürüne de fevkalade alaka göstermiştir.⁶ Böylece bir dünya devleti yaratmayı arzulayan Fatih, bir eline Türk ve İslam medeniyetlerinin, diğer eline ise Hristiyan Roma medeniyetinin ekinlerini almıştır. Fakat Fatih'in Türk İstanbul'da büyütmeye başlayacağı bu ekinler, ancak kendisinden sonra biçilecek olgunluğa erişebilmiştir.

Ersen'in ortaya koyduğu aşamalardan sonuncusu Fatih dönemine denk düşmektedir. Osmanlı-Türk mimarisi bu dönemde, Ayasofya ile sonunda kendi oluğunu bulacağı bir rekabete girişmiştir. Zira Roma mimari geleneğinin tekâ-

⁵ Hatice Eker, “İstanbul’un Fethi’nin Osmanlı Cami Mimarisi Üzerindeki Etkileri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* c. 9, S. 43 (Nisan 2016): 731, <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164317644>.

⁶ *a.g.m.*, 730.

mül ettiği nihai nokta olan Ayasofya, kubbe mimarisi bakımından şüphe yok ki her mimar için amansız bir çekişmenin, kimi zaman zayıf kimi zamansa kuvvetli nazirelerin muhatabı olmuştur.⁷ Bu noktaya dair Stephanos Yerasimos'un tespiti mühimdir. Ona göre "Bizans ve Osmanlı-Türk mimarisi arasındaki gerçek bağlar Konstantinopolis'in fethinden sonra Ayasofya'nın gölgesinde ve imparatorluk ideolojisi bağlamında ortaya çıkmıştır."⁸

Ayasofya, Doğu Roma'nın en mümtaz imparatorluk simgesi olmuştur. Konstantinopolis'i 6. yüzyılda harabeye çeviren Nika Ayaklanması'nı İmparator Justinianus güçlülükle bastırması olmasına rağmen kesin zaferi sonucunda elde ettiği muazzam gücünü mimari olarak sergilemek istemiştir. Bu durum, imparatorluk ideolojisinin mimarlık sayesinde mücessem bir hale bürünme durumudur. Justinianus, isyan sonrasında ciddi biçimde hasar gören Ayasofya'yı da eskisinden daha görkemli bir şekilde yeniden inşa ettirmiştir.⁹ Buna binaen Fetih'ten sonra kendisini Roma İmparatorluğu'nun vârisi ilan eden Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'yı camiye dönüştürerek fethin bir simgesi haline getirmesi de kurguladığı imparatorluk ideolojisine yönelik tarihî bir dayanağı haiz önemli bir adım olmuştur.

⁷ *a.g.m.*, 731.

⁸ *a.g.m.*, 731.

⁹ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 148-150.

Konstantinopolis'in fethinden sonra iskânlar ve mimari faaliyetlerle şehrin Türk İstanbul haline getirilmesi amaçlanmıştır. Zira sanayi devriminden önceki dönemlerde siyasi ve toplumsal değişimin en önemli temsil aracı mimarlık olmuştur.¹⁰ Bu sebeple Fatih, bugünkü Türk İstanbul'un kurucusu olmuştur ve onun devrinde klasik Osmanlı-Türk mimarisinin esasları ortaya çıkmıştır.¹¹ Bu amaçla başlatılan mimari faaliyetlerin en önemlisi Fatih Camii ve Külliyesi olmuştur. Zira doğrudan doğruya Fatih'in emriyle inşa edilen bu külliye, daha sonraki bütün külliyelerin esası olmuş ve ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesine ulaştığı dönemde Süleymaniye Külliyesi ile aşılabilmektedir.¹²

Fatih, Roma İmparatorluğu'nun mirasını sahiplenmek adına Ayasofya'ya dokunmamış ama bir yandan da şehrin Türk kimliğine bürünmesi için derhal mimari faaliyetleri başlatmıştır. Doğu Roma'nın simgesi Ayasofya'ya nazire için evvela bir imparatorluk camii inşa ettirmek istemiştir. Bunun için seçilen yerde, Roma mirasını devralmanın siyasi tutumu görülmektedir. Zira Fatih Külliyesi'ndeki cami, Bizans'ın önde gelen temsilî yapılarından Havariyun

¹⁰ Nuray Özaslan, "Konstantinopol'da Bir Osmanlı Kentinin Kuruluşu: Eyüp," *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras* (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999), 242.

¹¹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Mimarisi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996), 33.

¹² *a.g.e.*, 33.

Kilisesi üzerine inşa edilmiştir.¹³ Ayrıca külliyeinin inşası için seçilen söz konusu arazi üzerinde, Büyük Konstantin gibi Bizans imparatorlarının gömülü olduğu yere Fatih kendi türbesini de yaptırmıştır.¹⁴ Bütün bunlar, Fatih'in imparatorluk ideolojisine hizmet eden ve Roma İmparatorluğu'nun vârisi olma iddiasını meşrulaştırmaya yönelik simgesel anlamlar taşımaktadır.

Ayasofya'ya nazire için inşa edilen Fatih Camii, sultanın arzusunu pek tatmin etmemiştir. Zira Ayasofya'ya denk bir cami bina edilememiş ve bu sebeple yapının mimarı Azadlı Sinan, sultanın emriyle öldürülmüştür.¹⁵ Genç sultanın amacı, yeni fethettiği şehre Türk kimliği kazandırmanın yanı sıra Ayasofya'ya denk bir cami inşa ettirerek kendi iktidarını ve saygınlığını sergilemek olmuştur. Fakat buna mâni olan etmenlerin başında tecrübeden yoksunluk gelmiştir. Zira Ayasofya'nın mimari modeli, Bizans mimarları tarafından zaten çok uzun zaman önce unutulmuş ve Osmanlı-Türk mimarisinde ise daha önce hiç tecrübe edilmemiştir. Hal böyleyken büyük ve yekpare bir kubbenin inşası statik sorunlar yaratmıştır. Buna ilaveten Ayasofya, daha önce de bahsedildiği üzere Doğu Roma imparatoru Justinianus döneminde yapılmış ve bu bakımdan

¹³ Eker, *a.g.m.*, 731.

¹⁴ Stephanos Yerasimos, "Osmanlı İstanbul'unun Kuruluşu," *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras* (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999), 201-202.

¹⁵ *a.g.m.*, 204.

imparatorluğun eşi benzeri olmayan bir örgütlenme gücünün şaheseri olarak yükselmiştir. Ayrıca mimarları da birer deha olan Ayasofya'ya nazire için Osmanlı Türkleri, ancak Muhteşem Süleyman'ın rakipsiz gücünü ve o dönemin mimarı olan Sinan'ın eşsiz dehasını; yani Justinianus devriyle benzer koşulların oluşmasını beklemek zorunda kalmıştır.¹⁶ Nitekim birçok Osmanlı mimarı, Ayasofya'ya denk bir eser meydana getirmeye çalışmış ve hatta onun kubbe genişliğini geçmeyi bile denemiştir. Fakat bunu yalnızca büyük dâhi Mimar Sinan, Edirne'de inşa ettiği Selimiye Camii ile başarabilmiştir.¹⁷

Mimar Sinan, kendi ağzından yazdırdığı kabul edilen *Tezkiret'ül-Bünyan*'ın, Selimiye Camii ile alakalı bölümünde başarısının sırrını âdetâ destanlaştırmıştır. Buna göre Hristiyanlar, Ayasofya'nın mimari olarak katiyen geçilemeyeceğini her fırsatta dile getirmiş ve bu sözler de Sinan'ın içinde bir ukde olmuştur. Fakat nihayet büyük dâhinin azmedip meydana getirdiği eser, Ayasofya'yı bile geçmiştir.¹⁸

Ayasofya ile rekabet etme geleneği, sonuç itibarıyla tek kubbeli cami modelinin Osmanlı-Türk mimarisinde benimsenmesine olanak sağlamıştır.¹⁹ Bursa tipi cami modelinden tek kubbeli cami modeline geçiş, aslında Osmanlı

¹⁶ *a.g.m.*, 203.

¹⁷ Eker, *a.g.m.*, 731.

¹⁸ Aslanapa, *a.g.e.*, 71.

¹⁹ Yerasimos, *a.g.m.*, 202.

Türkleri için ideolojik bir eşiğin aşılması anlamına gelmiştir. Bu konu hakkında Aptullah Kuran'ın tespiti takdire şayandır. Ona göre “Osmanlı camiinin giderek merkezileşmesi ve bunun sonucunda iç mekânın büyük ve yekpare bir orta kubbe altında toplanması bir boyutuyla evrenin bütünlüğünü simgeliyorsa diğer bir boyutuyla da Osmanlı Türklerinin siyasi gücünü yansıtmaktadır.”²⁰ Böylece Osmanlı-Türk mimarisi, Fatih'in imar faaliyetleri sayesinde Roma mirasını “Osmanlıca” yorumlayarak görsel bir “dil” haline getirmiştir.

Fatih'ten sonra gerçekleştirilen yoğun imar faaliyetlerinin amacı, yalnızca politik bir iddiaya meşruiyet kazandırmak değil, aynı zamanda bu iddiayı jeopolitik seçimlerle güvence altına almak olmuştur. Topkapı Sarayı, Büyük Konstantin'in de kavramış olduğu, şehrin jeopolitik önemini yeniden canlandırmıştır. Zira saray, Boğaz'dan geçen gemileri gözetleme ve denetleme imkânı sunan yarımada'nın burnunda inşa edilmiştir.²¹ Öte yandan, Topkapı, mütevazı yapısına rağmen Fatih'in kurguladığı imparatorluk ideolojisinin mücessem hali olmuştur. Fatih, sarayın bahçesine, vârisi ve mümessili olduğu üç dünyayı temsilen Türk, İran ve Bizans tarzında üç tane köşk yaptırmıştır.²² Köşklere birinin İran tarzında olmasının sebebi, muhtemelen, İslam medeniyetine yapılmak istenen bir referanstır.

²⁰ Eker, *a.g.m.*, 731.

²¹ Yerasimos, *a.g.m.*, 202.

²² *a.g.m.*, 204.

Zira Türkler, Anadolu ve sonrasında Balkanlar'a ulaşabilmek için evvela İran platosundan geçmiştir. Hal böyleyken ata yurtları Türkistan'dan çıkıp İran'ı bir geçit olarak kullanan Türkler, buradan geçerken İslamiyet'i İranlılardan öğrenmişlerdir. Sonuç itibarıyla bu köşkler, âdeta Osmanlı İmparatorluğu'nun piştiği sacayağını temsil etmektedir.

Fethin ve mimari dille şehirde inşa edilmeye çalışılan Türk kimliğinin güvencesi İstanbul'daki iskân faaliyeti olmuştur. Bilhassa Türkleri iskân edebilmek için bir "mitoloji"ye ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için de şehre, sahip olduğu iddia edilen kadim bir Müslüman kimlik üzerinden bir kutsallık atfedilmiştir. Eyüp Sultan efsanesi sayesinde, fethedilen Konstantinopolis'te başlangıcı sahabeye dayanan dinsel bir ortaklık yaratılarak Türk İstanbul'a yerleşim teşvik edilirken aynı zamanda bu yerleşimlere bir meşruiyet de kazandırılmıştır. Öyleyse bu efsane, Fetih ve türbe arasında kurgulanan politik ve sembolik bir ilişkiyi işaret etmektedir. Aslında bu kurgu, İstanbul'un fethine de özgü değildir. Zira dinî bir figür etrafında bir mitoloji yaratarak fethedilen yerlere iskânı teşvik edip yerleşimleri meşrulaştırma sanatı, diğer Osmanlı fetihlerinde ve Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethedilmesi sürecinde de görülmektedir. Böylelikle fethedilen topraklarla yeni gelenler arasında fiziksel, işlevsel ve kültürel bir bağ oluşturulmuştur.²³ Bu inanış, aslında eski Türk dininin bir kalıntısıdır.²⁴ Zira

²³ Nuray Özaslan, *a.g.m.*, 240.

²⁴ *a.g.m.*, 241.

Eyüp Sultan'ın türbesi, Fetih sırasında inşa edildiğinden beri, kutsal olduğu düşünölen kişilerden yardım dileme ve onlara tapınma güdüsüyle hareket eden insanların zihinlerinde İstanbul'un geçmişindeki Müslöman izlerinin bir temsili haline gelmiştir. Fakat işin aslı şudur ki Eyüp Ensari efsanesi Fetih'ten sonra uydurulmuştur. Zira Tursun Bey, Aşıkpaşaoğlu ve Kritovolous gibi çağdaş kaynaklar, sonradan inşa edilen külliyyeden bahsetmelerine rağmen Eyüp Ensari'nin mezarının mucizevi keşfinden söz etmemektedirler. Hakeza Fatih Sultan'ın, Fetih'i Müslöman dünyaya ve Mekke'ye duyurmak için yazdığı mektuplarda da Eyüp Ensari'nin mezarının bahsi geçmemiştir.²⁵ Halbuki Müslömanlar için büyük bir öneme sahip olduğu aşikâr olan bir keşfi duyurmak hem Fatih'in Müslöman âlemindeki saygınlığını hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun vesayetini daha da artırmak için bir fırsat olmuştur. Bu yüzden söz konusu keşfin gerekçesi ve anlamı irdelenmelidir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik çıkarları, genç sultanın tecrübeli vezirlerine galebe çalıp otoritesini tesis etmesi ve dehasını kanıtlayabilmesi Konstantinopolis'in düşmesine bağılı olmuştur. Gerçek bir dâhi olan genç Mehmed, bu nedenlerden ötürü askerlerinin daha inançlı savaşabilmeleri için böyle bir dinî referans yaratmıştır. Demek ki Fatih Sultan'ın, dünyaya gönderdiği mektuplarında keşiften bahsetmemiş olmasına rağmen kuşatma sırasında keşfe-

²⁵ *a.g.m.*, 240.

²⁶ *a.g.m.*, 240

dildiği iddia edilen Eyüp Ensari'nin mezarının çevresinde bir külliye yaptırması, askerlerin motivasyonunu yükseltmekle alakalıdır.²⁷ Eyüp Ensari örneğinde de görüldüğü gibi, yaratılan ve hatta daha sonra farklı yorumlarla yeniden üretilen çeşitli mitolojiler, bir devletin, bilhassa yeni teessüs eden bir devletin ideolojisini besleyen en kuvvetli kaynaklar olmuştur.

Fatih'ten sonra Roma mirasına sahip çıkıp kendisini kayser ilan eden Fatih, bu iddiasını gerçekleştirmek hususunda, kendi ölçütlerine göre, büyük oranda başarılı olmuştur. İskân ve imar faaliyetleri birbirini beslemiş, yekdiğerine olanak sağlamıştır. İmparatorluk ideolojisinin geçmişten o güne dek yankılanan gür sesini Ayasofya'da işiten Fatih Sultan, bu evrensel dilin inanç ve köken fark etmeksizin herkes tarafından anlaşılabilceğini bizzat tecrübe etmiştir. Böylelikle imparatorluk ideolojisinin Türk sesini, Osmanlı-Türk mimarisıyla o günden günümüze ve hatta günümüzden de geleceğe taşımıştır. Hazreti Fatih'in eşsiz dehası, üç medeniyeti birden bilen, anlayan, kavrayan ve nihayet özümseyen engin ufku sayesinde Doğu Roma'nın başkenti Türk İstanbul haline getirilmiş ve taşla, toprağa Türk mühürünü vuran Osmanlı-Türk mimarisinin asırlara meydan okuyan eserleri adeta birer tapu senedi olmuştur.

²⁷ *a.g.m.*, 241.

K A Y N A K L A R

- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Mimarisi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.
- Eker, Hatice. “İstanbul’un Fethi’nin Osmanlı Cami Mimarisi Üzerindeki Etkileri.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* c. 9. S. 43 (Nisan 2016): 728-732. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164317644>.
- Ersen, Ahmet. *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1986.
- Eyice, Semavi. *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul’da Palaio-logoslar Devri Anıtları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1980.
- Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Özaslan, Nuray. “Konstantinopol’da Bir Osmanlı Kentinin Kuruluşu: Eyüp.” *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999.
- Yerasimos, Stephanos. “Osmanlı İstanbul’unun Kuruluşu.” *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999.

TÜRKİYE'DE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE RTÜK KARARLARI

Alkan Özdemir¹

Basın özgürlüğünün Türkiye yolculuğu, Cumhuriyet öncesi yıllara kadar uzanıyor. Hatta Ağâh Efendi'nin Şinasi ile birlikte *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkardığı 1860 yılına kadar gidebiliriz. Söz konusu deneyim önemlidir çünkü halkın yaşananlarla ilgili fikir sahibi olması gerektiği ilk kez Şinasi'yle ortaya koyulur. Birinci sayıda, Osmanlı'da padişahın mülkü olarak görülen insanları nitelemek için kullanılagelmiş “tebaa” kelimesi yerine “umum halk” ifadesinin bilinçli tercihi dikkate değerdir.² Yüzyıllar boyunca süregelen topluma dönük edilgenlik beklentisi, yerini etken olmayı teşvike bırakır. İtaat eden, emri uygulayan, sorgulamayan kişi arzusu; fikir sahibi, uyanık, aydınlanmış, farkındalığı yüksek bireylerin ortaya çıkması isteğine dönüşür. Ne var ki, çabası cezalandırılır: Belli bir zaman sonra, Şinasi'nin gazetesinin yayımlanmasına son

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Türkiye’de Basın Özgürlüğü ve RTÜK Kararları” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 7 Nisan 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 19-20.

verilir; Genç Osmanlılar hareketi içinde de yer alan yazar sürgüne gönderilir.

İlk özel girişimli basın deneyiminin üzerinden yüz altmış yılı aşkın bir zaman geçti. Bu uzun sürede imparatorluktan Cumhuriyet'e geçildi; dünya düzeni, devlet yapıları, fikirler, kurumlar başkalaştı. Fakat eleştirel bakışa dönük tepkisellik, yerilmekten rahatsız olan iktidarın karşdakini sessizleştirme isteği var olmaya devam etti. Lord Acton'a atfedilen "*Güç, yozlaştırır; mutlak güç, mutlaka yozlaştırır*"³ sözü, kendini kanıtlarcasına yeniden ve yeniden devlet-toplum ilişkisinde haklılık payı üstlendi. Cumhuriyet ile basın özgürlüğünde tedrici bir iyileşme yaşandı; ancak Türkiye'yi çağdaşlaştırıcı devrimleri kısa bir süre içinde gerçekleştirme zorunluluğu, kuruluş yıllarını olağanın dışında bir evre kılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Cumhuriyet fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister*" sözü hedeflenen gayeyi gösteriyordu. Diğer yandan, çok partili siyasal yaşam, demokratik rejim, kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı ve basın özgürlüğü gibi noktalarda olumlu gelişmeler yaşanmasına karşın bu noktalarda istenilen sonuca ulaşılammıştı.

Cumhuriyet tarihinde 1960'lı yıllarda yaşanan özgürleşme ortamının yanında, 1980 sonrasında özgürlüklerin kısıtlanışına da şahit olundu. Dolayısıyla, geçmişten bugüne ba-

³ "Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely."

sın özgürlüğünde dalgalı bir seyir izlendiği söylenebilir. Demokrasimizin raya oturamayışında basına yönelik tavrın da payı büyüktür. Demokratik rejimin inşasında özgür basın olmazsa olmazdır. Özgür basının güçlü olabilmesi ise söz konusu basın yayın organlarının bağımsız şekilde var olabilmeleriyle mümkündür. Geçmişten bugüne bakıldığında, çeşitli parti, kurum, ticari kuruluşlar eliyle sürdürülen basın faaliyetlerinin, ait oldukları zümrelerin isteklerine uygun hareket etmek durumunda kaldığı söylenebilir.

Halkın “doğru haber alma hakkı”nın savunulmasıysa yayın organlarının bu odaklardan bağımsızlaşabilmeleri derecesinde mümkün olmuştur. Seçimlerin düzenli şekilde yapıldığı, demokrasisini ağır aksak da olsa bugüne dek sürdürebilen Türkiye için basın özgürlüğü güvence altındaymış gibi gözükmektedir. Burada “-mış gibi”nin altı çizilmeli; çünkü pratikte böyle olmamasına karşın ifade hürriyetinin ve basın özgürlüğünün var olduğu savunulmakta, aksi iddialar otoriteler tarafından reddedilmektedir. Ülkemizde her dönemin kendine has kısıtlamaları, sansür uygulamaları, basına dönük baskı mekanizmaları olmasına rağmen bugünkü kadar ağır bir yıldırma çabasının olduğu dönemler enderdir.

2000’li yılların başında iktidara yakın ve muhalif gazeteler ya da televizyon kanalları bulunduğu gibi aynı zamanda “merkez medya” da vardı. Genelde ana akım medya organları içinde her iki tarafa da yakın, çıkar ilişkileri gözetmeden fikrini paylaşan insanlar bulundurulur; doğrudan bir partinin tarafı olunmaz. Bugünse ana akım medya ortadan

kalkmış durumda. Mevcutta bütünüyle hükûmeti savunan ya da hükûmete muhalefet eden yayın organları göze çarpıyor. Hükûmetin sözcülüğünü üstlenen gazetelerin ve televizyon kanallarının ekonomik açıdan desteklenerek faaliyetlerine kolaylıkla devam edebilmelerinin önü açılırken diğer yanda muhalif yayın organları mali kaynaklar yaratmanın mücadelesini veriyor. Yazılı basın üzerindeki hükûmet baskısı genellikle sözlü tehditler, idari para cezaları, yayın yönetmelerine ve yazarlara yönelik davalar, haberlere erişim kısıtlamaları ve ilan yasakları üzerinden devam ediyor. Bünyesinde tartışma ve haber programlarını içeren televizyon kanallarında ise benzeri bir baskı mekanizması, RTÜK (Radyo ve Televizyon Üst Kurumu) eliyle sürdürülüyor. Muhalif TV kanallarının, RTÜK aracılığıyla sıkı bir denetime tabi tutulmaları, kamuoyu önünde itibarsızlaştırılmaya çalışılmaları ve büyük miktarda para cezalarına çarptırılmaları onları olumsuz şekilde etkiliyor.

Bu durumun en yakın örneklerinden biri olarak, şubat ayının son haftasında TELE1'in üç gün ekran karartma cezasına çarptırılması gösterilebilir. Benzer şekilde, iki gün sonra Fox TV, KRT ve Halk TV de para cezalarına çarptırıldı. Yine mart ayının ilk haftasında Flash TV ve Habertürk'e verilen idari para cezaları dikkat çekiyor. 6 Şubat 2023'te yaşanan deprem sonrası verilen cezalarda bir artış olduğu görülüyor. Deprem sonrası basın yayın organlarına ilişkin kısıtlayıcı girişimlerle ilgili Emre Kongar'ın yazısı bir özet niteliğinde. Kongar, Utku Çakırözer'in raporundan yararlanarak sadece birkaç hafta içinde yaşananları

şöyle özetliyor: “Deprem bölgesinde 20’den fazla gazeteci engellendi. 3 kanala 7 milyon liralık ‘deprem yayını’ cezası verildi. TELE1 ekranı üç gün boyunca tümüyle karartıldı. Twitter en kritik zamanda kapatıldı. (...) İktidar daha arama kurtarma çalışmaları tamamlanmadan televizyon kanallarına ‘normale dönün, depremzedeleri yayına almayın’ talimatı verdi. Ekşi Sözlük kapatıldı. 340 haber ve siteye erişim engellendi. 31 gazeteci, hâkim karşısına çıktı.”⁴

RTÜK kendileriyle aynı düşünmeyenleri ezme amacıyla, onların üzerinde tehdit edici bir unsur gibi durdukça TV kanallarında sağlıklı tartışma ortamının ve özgür yayıncılığın var olması oldukça zor. Yıldırmaya dönük bu cezalar, aslında muhalif yayınlar yapmaya çalışan kanalları baskı altında tutmanın ötesinde halkın bir kesimini cezalandırma amacı da taşıyor. Kanal eliyle toplum da cezalandırılıyor. Oysa bir demokrasinin gelişmesi, insanların düşünce özgürlüklerinin var olması ve farklı fikirlerin rahatça ifade edilebilmesi, hoşgörülü tartışma ortamlarıyla mümkün. Çoğulcu demokrasiler çok seslilik esasına dayanmaktadır.

Üstelik, demokratik rejimin hayati bir unsuru olmasının yanı sıra “Basın özgürlüğü neden önemlidir?” sorusuna güncel bir örnekten yola çıkarak yanıt vermek de mümkün. Cumhuriyet gazetesi yazarı Murat Ağırel, mart ayının ilk haftasından itibaren ülke çapında ses getiren bir habere imza attı: Kızılay, afet anında çadır satmıştı. Birkaç gün

⁴ Emre Kongar, “Su, Özgürlük, Deprem ve Seçim,” *Cumhuriyet (İstanbul)*, 5 Mart 2023.

arayla devam eden yazılarında Türkiye; yalnızca çadır satılmadığını, fasulye ve barbunya gibi konserve yiyeceklerin, buna ek olarak halktan toplanan ikinci el eşyaların parayla satıldığını öğrendi. Eğer Murat Ağırel, yazılarını özgürce yazmasına ket vurabilecek bir holdinge bağlı kuruluşun köşe yazarı olsaydı bulguları bu şekilde kamuoyuyla paylaşamayabilirdi. Çünkü paylaşmak istese işinden olmak ya da sessiz kalmak seçeneklerinden birini tercih etmek zorunda kalabilirdi.

Dolayısıyla, geçmişi çok uzun bir sürece yayılan özgür basın mücadelesinin, günümüzde basılı yayın organları ve TV kanallarında sürdüğü söylenebilir. Çoğulcu demokrasi, anayasal haklar, demokratik rejim, hukukun üstünlüğü, fikir hürriyeti, liyakate dayalı atamalar, eleştiriye tahammül gibi hayati noktalar, basın özgürlüğüyle doğrudan ilgilidir. Bu özgürlükse yalnızca demokrasiye katkı sunmakla kalmayıp halkın haber alma hakkının da savunulmasını sağlar. Yazıda bahsedilen örneklerde olduğu gibi, kapalı kapılar ardında yaşananların halkla buluşturulabilmesi, farklı bakış açılarının topluma sunulabilmesi, çıkar ilişkilerine bağlı kalmadan hür iradeyle yazılar yazılıp haberler yapılabilmesi; basının güç odaklarından bağımsızlaşabilmesi ve basının özgürlüğünün sözde değil özde sağlanabilmesiyle mümkündür.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE FRANSA'DA EMEKLİLİK REFORMU

Funda Helin Coşkun¹

Size böylesine hâkim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük. Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu?

Étienne de La Boétie – Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev.

En basit ifadesiyle kolektif bir eylem biçimi olarak tanımlanan toplumsal hareketler, 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde var olan uluslararası ve ulusal konjonktürlerin etkisi altında bir dönüşüm geçirmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin amaçları, katılan eylemcilerin profilleri, eylemlerin stratejileri, kazanımları ve sonuçları eski toplumsal hareketler ile karşılaştırıldığında başka bir nitelik ve yön kazanmıştır. Bir diğer deyişle, 1970'li yıllar itibarıyla gelişmiş sanayi ülkelerinde yaşanan kolektif eylemlerin biçimi ve niteliğindeki değişim, toplumsal hareketlerin o za-

¹ Grenoble-Alpes Üniversitesi Sciences Po Grenoble yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Yeni Toplumsal Hareketler ve Fransa’da Emeklilik Reformu” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 14 Nisan 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

mana değin var olan özüne dair bir değışimi veyahut dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu değışiklik özellikle kıta Avrupası literatüründe “Yeni Toplumsal Hareketler” olarak kavramsallaştırılmıştır. Kendisinden önceki toplumsal hareketlerin aksine yeni toplumsal hareketler, “devlet” olgusunun dönüşümüne de eşlik etmekte ve post-modernitenin etkisi altında devlet ve toplum arasındaki yeni ilişkileri de göz önüne alarak yeni bir paradigma yansıtmaktadır.² Nitekim bu paradigma, modernleşme sürecinin ve 20. yüzyıl refah devletinin ortaya koyduklarına dair bir eleştiridir; post-endüstriyel toplum yapısı ve ortaya koyduğu çelişkilere karşı bir duruştur.³ Var olan toplumsal düzende maddi ve somut taleplerin yanı sıra, post-modernitenin sebep olduğu bir kimlik buhranı ile bir hak arayışı ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketler artık ideolojik bilinç ya da sınıf bilinci ile açıklanamayacaktır. Nitekim bu hareketleri oluşturanlar tek bir talep veya tek bir gruba aidiyet belirtmemekte ve heterojen bir yapı sergilemektedir. Bir diğer deyişle, yeni toplumsal hareketlerin talepleri arasında tek bir odak yoktur; gündelik olan siyasete dahil

² Claus Offe, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, *Social Research* 52 (4) (1985): 826.

³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, 274.

edilmek istenir. Genel çerçevede karşımıza “hayatı anlamaya yönelik yeni bir paradigma arayışı”, yaşam kalitesi ve kültürel değişim⁴ talepleri çıkar.

Bunların yanı sıra küreselleşmenin, olguların, fikirlerin, değişimin ve dönüşümlerin; sınırları, bölgeleri ve coğrafyaları aşarak hızlı ve kontrolsüz bir şekilde yayılmasını sağlayan özü, eski ve yeni olarak ayırım yaptığımız toplumsal hareketlerin yapısında, niteliğinde, yayılabilme ölçeğinde ve başarısında belli başlı değişiklikler yaratmıştır. Aslında, eskinin yeniden ayrılmasını gerektiren en önemli özelliklerden biri de küreselleşmenin toplumsal hareketlere kattığı bu yeniliktir: Mobilizasyonların çok hızlı ve efektif gerçekleşebiliyor olması ve hareketlerin “ulus-ötesi” hareketler olarak nitelendirilmeleri. Bu yenilik, teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın sivil halkı bir araya getirmekte eskisine nazaran çok daha efektif olabilmesiyle yakından ilgilidir.

Yeni Toplumsal Hareketler, talepleri ile bağlantılı ve kendi kimliklerine özgü bir eylem repertuarı barındırır ve siyasi alanda kendisine ait bir yer talep eder. Bu, muhakkak kurumsallaşmış siyaset alanlarında olmak zorunda değildir. Asıl amaç iktidarı ele geçirmek değildir. İstenen, iktidarın güdülmesinde efektif olabilecek bir kamuoyu yaratımıdır.⁵ Bunun yanı sıra hareketlerin örgütlenmesi, sosyal medya ve

⁴ Nelson A. Pichardo, “New Social Movements: A Critical Review”, *Annual Review of Sociology* 13 (1997): 414.

⁵ Alain Touraine, *a.g.e.*, 274.

ağlar, forumlar ve platformlar gibi çağın getirdiği yenilikler aracılığıyla sağlanmaktadır. Özellikle *Facebook* ve *Twitter*, eylemcilerin haberleşme ağı olarak öne çıkan iki sosyal medya aracıdır. Burada eylemciler arası koordinasyon sağlanabilmesinin yanı sıra polis şiddetine karşı güdülecek eylem repertuarları dahi kararlaştırılabilmektedir.⁶ Tilly, yeni toplumsal hareketlerdeki bu “yeniliğin” önemini gösterebilmek için 2011 yılında *Sınır Tanımayan Gazeteciler’in Basın Özgürlüğü* raporunu işaret ederek, 2006’dan beri devletlerin sosyal medyayı kendisine yönelik bir tehdit olarak gördüğünü söyler.⁷

Bu yazının amacı, özellikle 20. yüzyıl sonunda toplumsal hareketlerin kavramsallaştırılması sonucu ortaya çıkan Yeni Toplumsal Hareketler’in kriterleri göz önüne alınarak son dönemlerde Fransa’yı büyük ölçüde etkisi altına alan emeklilik protestolarının ve protestolara dair kişisel gözlemlerin okuyucuya sentezlenerek aktarılmasıdır.

AVRUPA’DA EMEKLİLİK REFORMU DALGASI

Aslında emeklilik reformlarına dair tartışmalar, son birkaç senedir Brüksel merkezli düşünce kuruluşlarının ajandasını meşgul eden bir konu. Özellikle Ukrayna-Rusya savaşının etkisiyle ekonomik olarak zor bir dönemden geçen Avrupa ülkeleri, bütçe açıklarını kapatabilmek için

⁶ Charles Tilly, Ernesto Castaneda, Lesley J. Wood, *Toplumsal Hareketler*, çev: Orhan Düz, İstanbul: Alfa Yayınları, 2022, 31.

⁷ *a.g.e.*, 185.

yıllar önce tartışılmaya başlanmış bu konuyu tekrar gündeme getirdi. Konu ulusal olduğu için Avrupa Birliği'nin müdahale yetkisi yok; fakat reform tartışmalarının arkasında yatan düşünce işçiliği diğer birçok konuda olduğu gibi Brüksel merkezli.

Fransa'da bir yüksek lisans öğrencisi olarak gerçekleştirdiğim staj programının sorumluluklarından biri de Avrupa'yı etkisi altına alan tartışmaların çeşitli düşünce kuruluşları ve kurumlar tarafından nasıl ele alındığını aktarmak ve konu üzerinde perspektif kazanmak. Bu bağlamda, otoriteler tarafından Avrupa ekonomisinin yeşil dönüşüm ve dijitalleşme ile paralel şekilde yol alması teşvikinin yanı sıra kamu reformları konusunda atılacak adımlara da bir ivme kazandırılmak isteniyor. Brüksel'de katıldığım *Centre for European Policy Studies* tarafından gerçekleştirilen "*Public Pension Systems: Changing Narratives, Changing Realities?*" adlı panelde İspanya ve İtalya ekonomi bakanları ve bakanlık çalışanları emeklilik reformunun kendi ülkeleri açısından ne derecede hayati bir önem taşıdığına önemi üzerinde uzun uzun durmuştu. Panelde bize aktarılan meselenin özü şuydu: Avrupa'da gittikçe artan ortalama yaşam süresi, emeklilik hakkına sahip olmuş her kişinin, hayatının sonuna kadar almaya devam edeceği emeklilik maaşını daha uzun süreyle almasıyla sonuçlanacağından devletler hazinelerini korumayı görev ediniyor ve emeklilik yaşlarını yukarıya çekmeye yönelik reformları empoze etmek istiyor.

Bir diğer deyişle, devlet mekanizması gözünü yıllarca vergisini aldığı vatandaşının güvencesine dikmiş a bir canavara dönüşmüş durumda. Fransa’da ise halk, devlete hiçbir Şey borçlu olmadığına ve alacaklı olanın kendisi olduğuna emin; bu nedenle de sokaklarda.

“*KATI OLAN HER ŞEY BUHARLAŐIYOR*”⁸

“Macron İstifa” pankartlarının görüldüğü grev gösterileri ilk büyük çaplı eylem değil aslında. 2018 sonbaharında da Fransa’nın bütün Şehirlerini ele geçiren büyük çaplı bir rüzgâr yaratılmıştı. Sarı Yelekliler Hareketi, Yeni Toplumsal Hareketler kavramsallaştırmasına büyük ölçüde uyum sağlıyordu. Karbon vergisinin artırılmasının tetiklediği protestolar, büyük ölçüde ekonomik sebeplerle sosyal medyadan mobilize olan halkı sokağa dökmüştü. Halk, vergi yükünün orta sınıfın üzerine düşürüldüğünden Őikâyetiydi ve yatırım bankası Rothschild & Cie’nin yönetim ortaklarından biri olan başkanlarının istifasını istiyordu. Katılımcıların profilleri de çok genişti, öyle ki eksenin en zıt cepheleri olan radikal sol ve ekstrem sağ tabanlarının ikisi de Sarı Yelekliler hareketini “ideolojisiz” olmakla suçluyor ve düşmanı gördüğü bileşenlere sahip bir harekete katılmayı açıkça reddediyorlardı. Bununla beraber, Sarı Yeleklilerin bütün ülkeyi etkisi altına alması hiç de zor olmadı. Gerçekten de halk eski toplumsal hareketlerin aksine bir siyasi parti ya da sendika bayrağı altında birleşmektense

⁸ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey BuharlaŐıyor*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

toplumsal bir sorun olarak gördüğü problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için “birey” sıfatıyla harekete katılıyordu. Hareket daha sonra İtalya, Belçika ve Hollanda’ya sıçradı. Nitekim Sarı Yelekliler Hareketi sırasında Devlet Bahçeli’nin, sosyokültürel yapısı bambaşka olan ve binlerce kilometre ötemizde yaşanan bu hareketin Türkiye’ye sıçraması endişesiyle yaptığı “*Sarı yeleklilere özenen olursa bedelini öder*” konuşmasını hatırlamakta fayda var.

Yeni Toplumsal Hareketler gerçekten de sınırları devirip çevresinde böylesine etkili bir rüzgâr oluşturabilecek güçte miydi? Evet. 2011 – 2012 İspanya Protestolarını hatırlayalım. “*Indignados*” adlı, Türkçeye “Öfkeliler Hareketi” olarak çevirebileceğimiz bu hareket İspanya’dan sıçrayarak bütün Avrupa’yı etkisi altına almıştı.¹⁰ Neoliberal ve kapitalist sistem eleştirisini merkezine alan bu hareket aynı zamanda okyanusu aşarak New York’ta gerçekleştirilen “*Occupy Wall Street*” hareketinin de tetikçisi haline gelmişti.¹¹ Bunların yanı sıra, lisanstan mezun olurken Latin Amerika’ya ve toplumsal hareketlere olan ilgin sebebiyle

⁹ Devlet Bahçeli: Sarı yeleklilere özenen olursa bedelini öder <https://www.evrensel.net/haber/368247/devlet-bahceli-sari-yeleklilere-ozenen-olursa-bedelini-oder>. (Erişim: 13 Nisan 2023)

¹⁰ Indignados : quelles leçons pour la démocratie? <http://www.nouvelle-europe.eu/indignados-queelles-le-ons-pour-la-democratie>. (Erişim: 13 Nisan 2023).

¹¹ Castañeda, Ernesto. *The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street*. Social Movement Studies, 2012.

bitirme tezimi Şili ve Bolivya’da gerçekleşen toplumsal hareketler üzerine yazdım. Bu hareketlerin sonucunda, halkın kendi liderini iktidara taşıdığını ve hareket sırasında da kendine özgü bir demokrasi mekanizması güderek “kurumsallaşmış siyaseti” inşa edebildiğini savundum. Araştırma yaparken beni oldukça şaşırtan bazı bulgulara da rastladım.

Latin Amerika’daki toplumsal hareket kültürünü ve geleceğini anlayabilmem için büyük ölçüde eski hareketlerden veri toplamam gerekliydi. Brezilya’da 2013 yılında gerçekleşen Devlet Başkanı Dilma Roussef karşıtı protestolar sırasında röportaj yapılan birkaç kişi, Türkiye’deki Gezi Parkı Protestoları’nı işaret ederek Türkiye’de olanlardan etkilendiklerini söylüyorlardı.¹² Biz de Gezi Parkı Hareketi’nin Arap Baharı’nın sonuçlarından biri olup olmadığına dair yapılan tartışmaların tanığı değil miyiz? Veyahut şimdiki Rus-Ukrayna savaşının tetiklerinden biri olan 2014 Maidan Olayları sırasında eylemcilerin Gezi Parkı’nın “*Zıpla, Zıpla, Zıplamayan Tayyip’tir!*” sloganını Başkan Yanukovych’a uyarlayarak kullandıklarını biliyor muydunuz?¹³

¹² Brezilyalı göstericiler: ‘Türkiye’deki eylemlerden etkilendik’ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130621_brezilya_eylemciler. (Erişim: 13 Nisan 2023)

¹³ *Ukraine On Fire* (Belgesel Film), Igor Lopatonok, 2016.

FRANSA'DA DİRENMENİN ESTETİĞİ¹⁴, SARI YELEKLİLER'DEN EMEKLİLİK REFORMU'NA

Fransız halkının emeklilik reformuna karşı başkaldırısı, ülke çapında sendikaların başlattığı grevler olarak cereyan etti. Benim bu harekete dair kişisel gözlemlerim ise çoğunlukla öğrenci merkezli. Yüksek lisansımı yaptığım Avrupa'nın Yeşil Başkenti Grenoble şehri Yeşiller (Europe Écologie-Les Verts) tarafından yönetiliyor. Bunun bir getirisi olarak şehir çoğunlukla sol ekseninde ve Grenoble küçük bir şehir olmasına rağmen mikro düzeyde toplumsal hareketlerin çokça yaşandığı bir geleneğe sahip. Bunun yanı sıra okulum Sciences Po Grenoble, gerek kendi akademik kadrosu gerek öğrenci profili olarak solun en kuvvetli olduğu fakültelerden biri. Nitekim ulaşım sendikalarının grev ilan etmesinden sonra okulun öğrenci meclisi ve kampüs sendikalarının iş birliği çerçevesinde, benim daha önce emsaline tanık olmadığım bir *blocage* süreci yaşandı. Bu süreç daha önceki jenerasyonların bıraktığı bir miras olmalı ki öğrenci sendikası ve öğrenci meclisi arasında konsensüs sağlandıktan sonra okul yönetiminin kendisi resmî bir bildiriyle derslerin iptal edildiğini ve okulun öğrenci işgali altında bulunduğunu ilan etti. Fakat yalnızca kendi okulum nezdinde değil; Fransa'daki birçok okul ve fakültenin de greve

¹⁴ Peter Weiss, *Direnmenin Estetiği*, çev: Çağlar Tanyeri, Turgay Kurultay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

katıldığını, şu anki süreçte üç ayı aşkın süredir okul işgallerinin eylem ve protestolara eşlik ettiğini söylemem gerek. Bu nasıl mı gerçekleşiyor? Yalnızca öğrenci kesimi değil, gündelik hayatın devam etmesini sağlayan iş ve endüstri sektörleri, sendikalarıyla hem sokaklarda hem de politik hayatta kendi temsilcilerini sağlamakta. Eylem ve protestoların 3 ayı aşkın süredir devam ettiğini göz önüne alırsak, kamuoyunda buna karşı bir tavır alınması da söz konusu değil. Eylemciler ve polis arasındaki çatışma sonrası yangın çıkan bir sokakta yemeklerini yemeye devam eden Fransızların görüntüsü sosyal medyada oldukça tartışılmıştı. Fransızlar içinse gelinen süreçte bu normalleşti-rilmek zorunda. Şehirlerarası trenlerin grev sebebiyle iptal edilmesine yönelik dahi bir eleştiri yok. Paris içinde normalde metroyla 20 dakika sürebilecek bir yolu 3 saatte gidebiliyor olmak da garipsenmiyor. Bir diğer deyişle, toplumun bütün tabakalarının dahil olduğu bu grev ve protestolar ağır örgütlülük anlamında oldukça kuvvetli. Devlet tarafından kısaca alınmasını gerektiren, yasal olmayan hiçbir etiketi de yok. Hareket, bir politik parti bayrağına sahip değil; katılımcılar kendi özneleriyle bu hareketin bir parçası ve Macron'un istifasını istiyor.

Eylem repertuarları ise 21. yüzyılın gelmesiyle cereyan etmeye başlayan toplumsal hareketlere nazaran daha klişe öğelerden oluşuyor. Hareketin tabanı, ilan edilen gün ve saatlerde yürüyüşler düzenleyerek grevler aracılığıyla direnişlerini devam ettireceklerini duyuruyor. Fakat bu süreçte aslında söz edilmesi ilgi çekici olabilecek ve belki

Fransa'daki politik hayatın bir dönüşümden geçtiğini gösterebilecek bir olay yaşandı. Bir kadın direnişçinin kortej sırasında yaptığı dans hem Türk hem de Fransız kamuoyunun oldukça dikkatini çekti.¹⁵ Yazımızın en başında da bahsettiğimiz gibi, yeni toplumsal hareketler kendi özüne uygun bir eylem repertuarı ortaya koyuyor. Örneğin 2011 Şili Baharı gösterilerinde, parasız ve eşit eğitim hakkı için öğrenciler Michael Jackson'ın *Thriller* şarkısı eşliğinde 3000 kişilik bir dans performansını sokağa taşımışlardı.¹⁶ Fransa'da şu anda gerçekleşen protesto gösterileri sırasında bir kadın direnişçinin kortej esnasında yaptığı dansa verilen tepkiler ise Fransa solunun birçok konuda içine düştüğü kırılmanın bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Fransa başkaldırış tarihinin bir geleneği olan sokak çatışmaları ve devlet kurumlarının ateşe verilmesinin yerini kortejlerde eylemciler tarafından performe edilen dansların alması, Fransız sol geleneğinde ve daha genel olarak Avrupa solunda bazı çözümler yaşandığının da habercisi aslında. Ateşe verilen kamu binalarının yerini dans gösterilerinin alması yeteri kadar güçlü bir karşı koyuş mudur? Veya iktidar bu eylem biçimini kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılayacak mıdır? Göreceğiz.

¹⁵ On a retrouvé Mathilde, la danseuse star des manifestations, Le Parisien, https://www.youtube.com/shorts/-x-AhnVEM_A. (Erişim: 13 Nisan 2023).

¹⁶ Spirit of the Chilean Students Protests... We Love You! https://www.youtube.com/watch?v=mInwTgalfKc&ab_channel=99thminer. (Erişim: 13 Nisan 2023).

SIĞ EKOLOJİNİN SONUÇLARI: TÜRKİYE’NİN AB’DEN ÇÖP İTHALATI

Eylül Arslan¹

“Modern toplumlar ne kadar çok çöp üretirse, bu toplumların fertleri de çöp konusunda o kadar az kafa yormak isterler. Bu nedenle de kültürel anlatılarda büyüme ve kirlilik arasındaki bağlantıyı yok etme eğilimi gittikçe artmaktadır.”

Luis I. Pradanos, *Postgrowth Imaginaries*, 165.

BBC Türkçe’nin 18 Mayıs 2021 tarihli haberine göre, dünyanın en büyük plastik atık ithalatçılarından biri olan Çin’in 2017 yılında atık ithalatını yasaklaması sektörde yeni ülkelerin yükselişine neden oldu. Bu ülkelerden biri de Türkiye. Statista’nın BM Comtrade veri tabanından derlediği bilgilere göre Türkiye, 2019 yılında dünyanın en büyük plastik atık ithalatçısı oldu.² Bu yazıda, dünya plastik atık ticaretini ve Türkiye’nin nasıl dünyanın en büyük plastik atık ithalatçısı haline geldiğini anlamaya çalışacağım. Hem Avrupa Birliği (AB) ülkeleri hem de Türkiye gibi

¹ Koç Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın “Sığ Ekolojinin Sonuçları: Türkiye’nin AB’den Çöp İthalatı” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 21 Nisan 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² *BBC Türkçe*.

AB dışı ülkeler tarafından çevrenin korunması için geliştirilen politikaların ve denetim mekanizmalarının etkinliğini sorgulayarak Norveçli filozof Arne Næss tarafından ortaya koyulan ‘sığ ekoloji’ kavramıyla çöp ve plastik atıkları düşünmeye çalışacağım. Çöpün (atığın) görünmezliğinin çevresel ve politik sonuçları nelerdir? Türkiye’nin, dünyanın en büyük plastik atık ithalatçısı olmasının sonuçları nasıl yorumlanmalı?

“*Geri dönüştür!*” Geri dönüşüm, çevreye verdiği zararla bilinen plastikle mücadele için kabul edilebilir bir çözümdü. Sanırım geri dönüşüm dendiğinde hepimiz çevre için iyi bir şey yaptığımızı düşünüyoruz. Türkiye’de ve birçok AB ülkesinde aynı oranda olmasa da plastiğin ayrıştırılıp toplandığını biliyoruz. Peki plastik atık ticareti nereden çıktı? Ülkeler kendi sınırları içinde ürettikleri plastik atıkları toplayıp ayrıştırarak geri dönüştürüyor mu? Daha da önemlisi, her ülke tükettiği plastiği geri dönüştürecek altyapıya sahip mi? Geri dönüşüm gerçekten düşündüğümüz kadar işlevsel mi? Dünyanın en büyük plastik tüketicisi olan bazı gelişmiş ülkelerde yeterli geri dönüşüm tesisi yok.³ Ayrıca, bazı hükûmetler atık yakma fırınlarının neden olduğu hava kirliliği nedeniyle ülkelere atık yakma tesisleri inşa etmek istemiyor.⁴ Eurostat’a göre, plastik ambalajların yüzde 78,5’i AB’de ayrıştırılıp toplanıyor; ancak plastik

³ BBC Türkçe.

⁴ BBC Türkçe.

ambalajların yalnızca yüzde 41,5'i AB içinde geri dönüştürülüyor. Çok fazla plastik tüketen gelişmiş AB ülkeleri, bölgelerinin ekosistemine zarar vermemek için tüm bu kirli işleri kendi ülkelerinde yapmak istemiyor. Bunun bir sonucu da plastik atık ticareti.

Son yıllarda Türkiye, dünyanın en büyük plastik atık ithalatçısı haline geldi ve basında “Avrupa’nın çöplüğü” olarak eleştirildi.⁵ Basında yer alan bu tür manşetler aslında küresel sistemi oluşturan merkez ve çevre (*core and periphery*) ülkeler arasındaki ayrıma gönderme yapıyordu. Immanuel Wallerstein tarafından geliştirilen dünya sistemleri teorisinde, çevre ülkeler (*periphery countries*), yarı çevre (*semi-periphery*) ve merkez (*core*) ülkelere daha az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler genellikle küresel servetten orantısız olarak küçük bir pay alırlar. Zayıf devlet kurumlarına sahiplerdir ve bazı dünya sistemleri teorisyenlerine göre daha gelişmiş ülkelere bağımlıdır. Son dönemde dünyanın en büyük plastik atık ithalatçısı olan Türkiye’nin, Wallerstein’in çevre ülke tanımına yaklaştığı söylenebilir. Bu durumda merkez ülkeleri temsil eden AB ülkelerinin, plastik atığın çevreye verdiği zararı bilmelerine rağmen, küresel sistemdeki “merkezî” konumlarını kendi ekosistemlerini korumak için kullandıklarını ve plastik atık ihraç ettiklerini söyleyebiliriz. Burada çevresel adalet kavramını Wallerstein’in dünya sistemleri teorisi ile ele almak istiyorum. Çevresel adalet nedir? Defne Gönenç’e göre çevresel adalet,

⁵ *Diken*.

doğal kaynakların, ekolojik faydaların, çevresel tahribatın, zararların ve risklerin toplumun farklı kesimleri arasındaki dağılımını ve bu dağılımdaki siyasi süreçleri ve katılımcıları inceleyen bir kavramdır.⁶ Öte yandan, çevresel adaletsizlik, toplumun bazı kesimlerinin çevresel bozulmaya, tahribatlara ve risklere az/çok maruz kalması ve/veya doğal kaynaklardan, güzelliklerden ve ekolojik faydalardan diğerlerinden daha az/fazla yararlanması durumunda ortaya çıkar.⁷ Bu noktada çevre ve merkez ülkeler arasında uluslararası arenada gözlemlenen güç eşitsizliklerinin dünya plastik atık ticaretine yön verdiğini ve çevresel adaletsizliğe sebep olduğunu söyleyebiliriz. Plastik atık ticaretinin Türkiye için sonuçları nelerdir? Türkiye'nin ithal ettiği plastik atık miktarı dikkate alındığında Türkiye'de ilgili kurumların gerekli denetimleri yaptığı söylenebilir mi?

Yine BBC Türkçe'nin Mayıs 2021 tarihli haberine göre, Doç. Dr. Sedat Gündoğdu, 2017'den bu yana Türkiye'de bu atıkları geri dönüştürmek için birçok fabrika kurulduğunu, devletin bu fabrikalara getirilen her plastik atık için ekonomik büyüme ve istihdam sağlamak amaçlı teşvik verdiğini söylüyor. Doç. Dr. Sedat Gündoğdu'ya göre, devlet tarafından verilen bu teşvikler merdiven altı birçok fabrikanın kurulmasına sebep oldu.⁸ Ayrıca BBC Türkçe'nin

⁶ Defne Gönenç, "Çevresel Adalet." *Çevre Hukuku ve Politikaları: Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar*. Ankara: Seçkin, 2021, 83.

⁷ Gönenç, a.g.y., 83.

⁸ BBC Türkçe.

haberinde, Türkiye'nin AB ülkelerinden tonlarca plastik atık ithal etmesine rağmen ilgili kurumların çoğunlukla gerekli kontrolleri yapmadığı ve ithal edilen tüm bu atıkların, içinde yaşadığımız ekosisteme ya yakılarak ya da dökülerek karıştığı bilgisi veriliyor. Uluslararası seviyede, merkez ve çevre ülkeler arasındaki güç eşitsizliği yapısal sorunlara neden oluyor. Bunu Wallerstein'in dünya sistemleri teorisi ile açıkladım. Benzer şekilde, ulusal düzeydeki plastik atık ticaretinin sonuçlarına baktığımızda, uluslararası düzeydeki çevresel adaletsizliklerin yerel sonuçları olduğunu görüyoruz.

Bu çevresel adaletsizliklerin olumsuz sonuçlarının uluslararası düzeyden ulusal düzeye sirayet etmesini önlemek için başta Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olmak üzere yerel kurumların *Greenpeace Türkiye* gibi çevreci sivil toplum kuruluşlarının raporlarını dikkate alan etkin bir çevre koruma politikası geliştirmesi ve uygulaması gerekmektedir. Ama belki de öncelikle içinde yaşadığımız insan-merkezci çağı ve çevre sorunları karşısında üretilen geri dönüşüm gibi kısa vadeli ve yüzeysel çözümleri sorgulamalıyız. Bu bağlamda Norveçli filozof Arne Næss tarafından ortaya koyulan 'sığ ekoloji' kavramından bahsetmek istiyorum. Næss, sığ ekoloji terimini ilk olarak 1972'de Bükreş'te düzenlenen "Üçüncü Dünya Geleceğinin Araştırılması" konferansında, sığ ekoloji ile derin ekoloji arasında ayırım

yaparak ortaya attı.⁹ Næss için sığ ekoloji, çevre sorunlarına kısa vadeli ve oldukça yüzeysel bir yaklaşım sunuyordu. Bunlar arasında geri dönüşüm, elektrikli araba kullanma, enerji tasarruflu tüketim ürünleri satın alma gibi girişimler vardı. Bu yaklaşımlar ne kadar yararlı olsa da *“insan-merkezci, fosil yakıtı bağımlı, tüketici odaklı yaşam tarzlarımızla kendimize çok az sıkıntı vererek ve dünyada bulunan diğer tüm canlıları düşünmeden devam etmemizi sağlıyor”* (Ceylan, *Derin Ekolojiyi Anlamak*).

Benzer şekilde, dünyadaki güç dengesizlikleriyle şekillenen geri dönüşüm mitinden doğan plastik atık ticareti, ülkelerin çevre sorunlarına derin çözümler aramak yerine ekosistemimiz pahasına sistemsiz sürekliliğe öncelik verdiğini gösteriyor. Sonuç olarak, gerek Türkiye gerekse gelişmiş ülkeler bağlamında plastik atık sorunuyla karşı karşıya kalındığında, uluslararası ve yerel kurumlar, Næss’in derin ekoloji kavramına göre oluşturulan yeni bir paradigmayı benimsemeli ve uygulamalıdır.

⁹ Cansu Ceylan, “Derin Ekolojiyi Anlamak.” <https://thepentacle.org/2023/04/02/derin-ekolojiyi-anlamak/> (2023).

K A Y N A K L A R

- Ceylan, Cansu. “Derin Ekolojiyi Anlamak.” <https://thepen-tacle.org/2023/04/02/derin-ekolojiyi-anlamak/> (2023).
- Gönenç, Defne. “Çevresel Adalet.” *Çevre Hukuku ve Politikaları: Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Wallerstein, Immanuel. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke: Duke University Press, 2004.
- “Plastik atık ticareti nedir, Türkiye nasıl en çok atık alan ülkelerden biri oldu?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57142579>. (Erişim: 19 Nisan 2023).
- Luis I. Prados. *Postgrowth Imaginaries: New Ecologies and Counterhegemonic “Culture in Post-2008 Spain*. Liverpool: Liverpool University Press, 2018.

OPERADA KADIN BESTECİLER VE KENDİ ODASINI VAR EDEBİLENLER

Melissa Aykul¹

İflah olmaz bir sonbahar romantîği olduğum için ekinoksun gelişi ile Nat King Cole'dan *Autumn Leaves* dinlemeyi severim, öyle ki kimileri için ilkbahar gelmişçesine çocuklar gibi şenim; çünkü bilirim ki sonbahar beni daha neşeli ve çalışkan yapar. Daha ne isterim? İneceğim durak ve evimin kapısı arasındaki süre ise kritik. Adımlarımı ve seçeceğim parçaları öyle ayarlamalıyım ki kapıya vardığımda parçanın da sonu gelmeli. Gelmeyeceğini hissettiğim noktada süratimi düşürmem ya da yolumu uzatmam gerekebilir. Tabii müziği durdurmayıp direkt odama çıkmayı da tercih edebilirim; ama ev arkadaşınızın küçük bir kızı var ve anahtar sesini duyar duymaz sizi kapıda karşılıyor ise bunu yapmak büyük kabalık. Yürümeyi, müzik dinlemeyi ve bu ikisini aynı anda yaparken düşünmeyi çok seviyorum. İşbu yazının konusu da sonbaharın olabilecek en güzel haline geldiği bir ekim günü, West Lafayette'in kırmızıya dönmüş akçağağaçları arasında, sık kul-

¹ Freie Universität Berlin Fizik Bölümü'nde araştırmacıdır. Yazarın "Operada Kadın Besteciler ve Kendi Odasını Var Edebilenler" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 28 Nisan 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

landığım müzik platformunun hazırladığı liste kulağımda, evime doğru yürürken ortaya çıktı. Bu listede Nat King Cole yok. Hayatta sadelikten ve sakinlikten yana olan ben, sanatta Barok döneme bayılıyorum ve o gün, Antonio Vivaldi'den *Autumn I Allegro* ile yere düşen yaprakları kutluyorum ve diyorum: “*Ne de güzel düşmüşsünüz, tuncundan kırmızıya dar bir spektrum ama hoş bir renk paleti.*” Demiştım ya, çocuklar gibi şenim. Fakat şu dikkatimi çekiyor; bu listedeki bestecileri çok iyi tanıyorum ama içlerinde tanıdığım bir kadın besteci yok. Orta Çağ'ın buharında kendini hezarfen olarak var edebilmiş Hildegard von Bingen'i biliyorum, tamam. Fakat bu liste gerek Barok gerek Klasik ve Romantik dönem bestecilerinden oluşuyor ve listede kadın besteci göremiyorum. Kapının önündeyim, müziği durduruyorum ve anahtarı çeviriyorum.

“Kendi kapımın basamaklarına vardığımda, dahası, bir yüz yıla kadar kadınlar korunan cins olmaktan çıkmış bulunacaklar, diye düşündüm. Sonuçta bir zamanlar kendilerinden esirgenen tüm eylemlere ve etkinliklere katılacaklar.”

(Kendine Ait Bir Oda, Virginia Woolf, Eylül 1929)

O sırada Virginia Woolf da nehir kıyısındaki evine dönüyor. Viktorya döneminin kadına dikte ettiği toplumsal rollere inat, *Kendine Ait Bir Oda* adlı eserinde edebiyatta neden kadın yazarların sayıca az olduğunu sorgulayıp yazar olabilenlerin de eril tahakküm altında var olabilme çabasını bize oda metaforu üzerinden açıklıyor. Ben de Woolf'tan bir yüzyıl sonra odamın kapısındaım, laboratuvardan eve

dönüşlerimde vaktimin çoğunu geçirdiğim, okuduğum, yazdığım, çizdiğim, önünde kırmızıya dönmüş akçaağacı olan odam. Çemberi daraltıyorum, yol üstünde başlayan sorgulamalarım merdivenden çıkarken “*Neden kadın opera bestecileri az ve besteci olanlar ne şartlar altında başarılı olabilmiş?*” sorularına evriliyor, penceremi hafif aralıyorum, güzel bir esinti var ve bilgisayarımı açıyorum.

Size bu yazıda, bugüne dek karşıma çıkmış tüm kadın opera bestecilerine kısaca yer vermek yerine, odaklandığım iki isimden bahsetmek istiyorum. İlki 17. yüzyıldan Francesca Caccini, diğeri ise Woolf’a da ilham vermiş Ethel Smyth. Tabii önce yaşadıkları dönemde kadın olarak var olabilmeyi ve toplumun kadına bakış açısını açıklamak daha yerinde olur diye düşünüyorum.

Opera, ilk olarak Jacopo Peri ile Rönesans’ın sonunda Flo-ransa’da ortaya çıkıyor ve Barok Dönem boyunca Medici ailesinin de desteği ile gelişmeyi sürdürüyor. “*Concerto delle donne*” adı verilen kadın vokal grupları sayıca artmaya başlıyor. Bu önemli; çünkü Erken Barok Dönemi’ne dek yalnızca erkekler ve rahibeler müzik eğitimi alabiliyor. 1600’lerde Venedik’te yetim çocukların öğrenim gördüğü “*ospedale*” adı verilen manastırlardan da bahsetmek istiyorum, zira varlıkları beni bir nebze mutlu ediyor. Yetim kız çocuklarına din eğitiminin verildiği bu okullar aynı zamanda konservatuar işlevi görüyor. Örneğin, Ospedale de Medicanti’den, yazdığı bir mektupta kadınların sanatsal duyarlılığını ve zekasını aşağılayan J. J. Rousseau’yu hayran bırakacak sesler çıkıyor, çevre ülkelerden besteciler bu kız

çocuklarını dinlemek için Venedik'i ziyaret ediyor. Bir nebze diyorum, çünkü kız çocuklarının bazı enstrümanları çalması hoş karşılanmıyor. Çellonun prototipi diyebileceğimiz "lirone" ya da diğer adı ile "lira da gamma" toplumun nezdinde onları ahlaksız yapan enstrümanlardan yalnızca biri.

Venedik'in zat-ı muhtemleri toplumun kurallarını yazarken Floransa'da Francesca Caccini ilk kadın opera bestecisi olarak ortaya çıkıyor. İlk sahne deneyimini aile üyelerinden oluşan Concerto Caccini topluluğu ile 1. Ferdinando de Medici'nin önünde elde ediyor. Jacopo Peri'nin, Maria de Medici'nin ve 4. Henry'nin düğünü onuruna bestelediği *Euridice* operasında koroda yer alıyor. Ardından Fransa'dan gelen davet üzerine Concerto Caccini ile turneye çıktığında kendisine 4. Henry tarafından "La Cecchina" adı veriliyor. Saray orkestrasında müzisyen olması için 4. Henry'den davet gelse de ailesi ile Floransa'ya, Riccardi Sarayı'na dönüyor. Burada tanışıp evlendiği müzisyen eşi ile turnelere çıkıyor ve 1625'te, Polonya prensi 4. Ladislaus'un ziyareti üzerine librettosunu Saracinelli'nin yazdığı *La liberazione di Ruggiero dall'isola d'Alcina*'yı (*Ruggiero'nun Alcina Adasından Kurtuluşu*) besteliyor. Caccini'nin bu operası günümüze dek ulaşabilmiş tek eseri. İlk operalar mitolojiden beslenirken Caccini'nin eseri, konusunu Rönesans şairi Ludovico Ariosto'nun epik şiiri *Orlanda Furioso*'nun (*Çılgın Orlando*) 6., 7. ve 8. kantosundan alıyor. Operanın başlığından anladığımız üzere

eserin protagonisti Ruggiero, antagonist olarak ise Alcina'yı görüyoruz. Melissa ise Ruggiero'yu Alcina'dan kurtarmaya çalışan büyücü rolünde karşımıza çıkıyor. Caccini'nin başarısında müzisyen babasının rolü de mutlaka önemli ama hangi dönem olursa olsun klasik müzikte adınızı duyurmak istiyorsanız turnelere çıkmak, çevrenizi genişletmek zorundasınız. Kadının yerinin evi olduğu bir dönemde, erkek egemen bir mesleği icra etmek kolay olmasa gerek. Barok Dönem'de kadınları daha çok operalarda ve madrigallerde vokal olarak görebiliyoruz. Caccini'nin asıl başarısı ise besteci kimliğiyle öne çıkmış olması. Aşağıda, Caccini'nin en sevdiğim ariasını bulabilirsiniz. (Acaba neden?)

Bu yazıda yer vermek istediğim bir diğer isim ise Ethel Smyth (1858-1944). Smyth'in hayatının büyük bir kısmı Londra'da, Viktorya Dönemi'nde geçiyor. Önce Viktorya Dönemi'nden biraz bahsetmek istiyorum. Smyth'in çocukluğunda kızların her zaman daha aşağıda olduğu kabul edilirken oğlanlar bağımsızlıklarını geliştirmeye teşvik ediliyordu. Öyle ki bu dönemde kız çocuklarının yetiştirilmesine dair makaleler ve kitaplar literatüre girmişti. Örneğin, Sara Stickney Ellis'in *The Daughters of England (İngiltere'nin Kızları)* adlı kitabı ebeveynlere tavsiye niteliğinde idi. Kız çocuklarına ev işleri öğretilir, bilim ya da mühendislik gibi alanlarda eğitim görmelerinin feminenliklerine zarar vereceği düşünülürdü. Ellis'e göre, bir noktaya dek entelektüel uğraşlar kabul edilebilirdi, en azından gelecekteki eşlerini dinlerken konuya yabancı

kalmamaları için. Toplum için güçlü kadın; dobra, küstah, kibirli, inatçı, topluma aykırı olan demekti. Bilgili ve başarılı olmak ise yalnızca erkeklere atfedilirdi. Buna rağmen bir kadının sanata ve müziğe aşına olması, bilime ve mühendisliğe ilgi duymasından daha kabul edilebilirdi, ne de olsa çocuklarını ve eşini eğlendirebilirdi; ancak yine de sanatta profesyonel düzeyde ilerlemek istemese iyi olurdu çünkü evini, eşini ve çocuklarını aksatırsa toplumun dayattığı ideal kadın imajından aforoz edilirdi.

Ethel Smyth böyle bir ortamda çocukluğunu ve gençliğini geçirdi. Her ne kadar ailesi istemese de 17 yaşında Leipzig Konservatuarı'nda müzik eğitimine başladı. Brahms ve Clara Schumann ile tanıştı. Grieg, Dvorak ve Tchaikovsky ile aynı havayı soludu. 1878'de bestelerini kendi ismi ile yayımlatmak istese de reddedildi. 50 yıl önce Fanny Mendelssohn'un erkek kardeşi Felix'in adıyla, Clara Schumann'ın ise eşiyle bestelerini yayımlatabildiği bir dönem için Smyth'inki oldukça marjinaldi. Shakespeare'in *Antony ve Cleopatra*'sına bestelediği uvertür olumlu eleştiriler aldı, daha sonra bestelediği *Mass in D* ise Beethoven'ın *Missa Solemnis*'i ile karşılaştırıldı. 1890'da İngiltere'ye dönüp bir süre ailesi ile yaşadı. Sonrasında Frimhurst yakınlarındaki küçük kulübesinde çalışmalarını sürdürdü. İlk operası *Fantasio* 1898'de prömiyer yaptı ve sonrasında 2. operası *Der Wald*, 1902'de Berlin Operası tarafından sahnelendi. Kadınlara en fazla iyi bir eş ve anne rolünün biçildiği bu dönemde, Smyth'in kendi odasını inşa edip yetkinliğinde bestelediği *Der Wald* operası, New York

Metropolitan Opera tarafından sahnelenen, bir kadın tarafından bestelenmiş ilk opera olacaktı.

Operalarının librettoları Henry Brewster tarafından Almanca yazılmıştı; çünkü Royal Opera, yeni bestecilerin eserlerini sahnelemekten imtina ediyordu. En azından Almanca librettolar ile Kıta Avrupası'nda tanınabilirdi. Başarıyı yakaladığı 3. operası *The Wreckers*'ın librettosu ise yine Smyth'in Cornwall kıyısında yaptığı bir geziden aldığı notları dostu Henry Brewster'a göndermesi üzerine Fransızca yazıldı, sonra İngilizceye çevrildi. *The Wreckers*, Musical Times tarafından "*Müzikteki harika eserler arasında sayılması gereken, çok az modern operadan biri*" olarak nitelendirildi. Tüm bunlar olurken maestrolar ile sorunlar yaşıyordu. Leipzig'teki maestronun, *The Wreckers*'ın 3. perdesini oldukça karmaşık yönettiğini fark etti. Ertesi gün, birlikte çalıştığı şeflere bu konu ile ilgili notlar gönderdi; ancak geri dönüş alamadı. Bunun üzerine bir sabah partiyonlarını orkestradan geri aldı ve konserini iptal ederek Prag'a geçti. *The Wreckers*'ın Londra'da sahnelenmesini çok istiyordu. Birkaç arkadaşının araya girmesi ile sahneleyebildi. Londra'daki konserinden etkilenen arkadaşı Mary Dodge'un, daha rahat çalışabilmesi için hediye ettiği evde ölümüne dek yaşadı. 1913'te duyma yetisini kaybetmeye başladı, buna rağmen *Fete Galate* ve *Entente Cardiale* ismini verdiği iki opera daha besteledi. Bu süreçte süfraj hareketinde aktifti. Oy kullanma hakkını isteyen kadınlar için bestelediği *The March of the Women* (*Kadınların Yürüyüşü*), süfraj hareketinin marşı oldu.

Bakan Lewis Harcourt'un penceresine taş attığı için tutuklandı ve hapse atıldı. Orkestralarda daha fazla kadının istihdam edilmesi için makaleler yazdı, kampanyalar yürüttü. Besteciliğinin yanında kadın yazarların ve müzisyenlerin biyografilerini yazdı. Woolf'un dostluğundan oldukça etkileniyor ve onunla sürekli fikir alışverişinde bulunuyordu. Özetle Smyth, döneminin "kadın" anlayışına meydan okudu.

Latince "boş zaman" anlamına gelen sevdiğim bir kelime var: "*otium*". Otiumu en verimli şekilde kullanmanın yolu; kişinin, yapmakla mükellef olduğu işlerden arta kalan zamanını entelektüel uğraşlarına ayırabilmesi. En azından benim için. Fiziksel ya da zihinsel emeğin gerektiği bir alanda kendini var edebilmek de otiumu en verimli şekilde kullanabilmekten geçiyor. Francesca Caccini ve Ethel Smyth kendi odasını var edebilenlerden ve Woolf haklı; kadının kendine ait bir odası olabilmeli ki entelektüel uğraşına ayırabileceği otiumu olsun. Yukarıda alıntıladığım cümlelerde bir yüzyıl sonrasında umutlu, kadınların kendilerinden esirgenen tüm eylemlere ve etkinliklere katılabileceğini düşünüyor. Kırmızı yapraklı akçaağacı gören odamda, oturduğum noktadan Eylül 1929'a baktığımda iyimser olmakta da haklı. Çalıştığım alanın en iyi okullarından birinde, kimilerinin "erkek mesleği" olarak gördüğü havacılık mühendisliğinde araştırma yapıyorum, kendime ait bir odam var, otiumumu kendimce en doğru şekilde kullandığıma inanıyorum. Fakat içinden geldiğim toplumun nezdinde fikirlerimin, merakımın ve literatüre katkımın bir

ehemmiyeti olmadığını gördüğüm anlar da oldu. “Erkek gibi kadın” değilseniz ve naif, sakin, sade biriyseniz hoş geldiniz, Hugovari bir sefilliğin içindediniz, belki de *Sefiller*’de bir yan karaktersiniz. Bunun yanında toplumun kadına yüklediği sorumluluklar, onları kendilerini gerçekleştirmekten, kıyıda köşede bulduğu otiumunda çevreye kulak tıkayarak ilerleyebilmekten alıkoyuyor. Toplumun nesilden nesile çeyiz gibi taşıdığı sıfatlar sandığından payıma düşenler de kibirli, ukala ve asi oluyor. Bilgisayarımı kapatıyorum, West Lafayette’de güneş batıyor, odamın içi serinlemiş. Ben penceremi kapatana dek kırmızı bir akçaağaç yaprağı masama düşüyor.

Not: Okuyucuya ipucu vermeyi pek tercih etmem; ancak bu yazıda vermek istiyorum. Sonbahar boyunca akçaağaç yaprağı sarıdan kırmızıya renk değiştiriyor. Kırmızı akçaağaç yaprağı ise Japon kültüründe sabrı ve dayanıklılığı sembolize ediyor.

K A Y N A K L A R

- Woolf, V. *Kendine Ait Bir Oda*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.
- Gorham, D. *The Victorian Girl and The Feminine Ideal*, London: Routledge Library Editions: Women's History, 1982.
- Cusick, S. G. *Francesca Caccini at the Medici Court*, Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2009.
- Clements, E. *Virginia Woolf, Ethel Smyth, and Music: Listening as a Productive Mode of Social Interaction*, Baltimore, MD: The John Hopkins University Press, 2005.
- Moon, M. S. *The Organ Music of Ethel Smyth: A Guide to Its History and Performance Practice*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2014.
- Beer, A. *Sounds and Sweet Airs: The Forgotten Women of Classical Music*, London: Oneworld, 2016.
- Letzter, J., Adelson, R. *French Women Opera Composers and the Aesthetics of Rousseau*, Feminist Studies Inc., 2000.
- McVicker, M. F. *Women Composers of Classical Music*, London: McFarland, 2011.
- Colin, C. A. *Exceptions to the Rule: German Women in Music in the Eighteenth Century*, Los Angeles, CA: UCLA Historical Journal, 1994.
- Alexander, R. J., Savino, R. *Francesca Caccini's Il Primo Libro Delle Musiche of 1618*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004.

Tonelli, V.M. *Women and Music in the Venetian Ospedali*, East Lansing, MI: Michigan State University, 2013.

Wiley, C. *Music and Literature: Ethel Smyth, Virginia Woolf, and "The First Woman of Write an Opera"*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

<https://www.classicfm.com/discover-music/periods-genres/baroque/francesca-caccini-earliest-opera-woman-composer/> (Erişim: 25 Nisan 2023).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/21426> (Erişim: 24 Nisan 2023).

30 YILLIK UYKUSUNDAN UYANAN HAZİNE: BOTTER HAN

Turan Farajova¹

Asırlık Botter Han, 30 yılı bulan uykusundan nisan ayında uyanarak tekrar şehrimize döndü!

İBB Miras tarafından restorasyonu devam eden 123 yıllık Botter Han'ın giriş ve birinci katı ziyarete açıldı. Güzelleştirilmiş haline yönelik düşüncelerimden önce Botter'in tarihinden kısaca bahsetmek isterim: 1900 yılında mimar d'Aronco tarafından II. Abdülhamid'in terzisi Jean Botter için inşa ettirilen Botter Apartmanı, Art Nouveau tarzıdır. Aynı zamanda ilk modaevi unvanını da taşıyan bina, İstiklal Caddesi üzerindeki İsveç Sarayı'nın yanında bulunuyor. Botter Modaevi, 1901 yılında, yani binanın inşasından bir yıl sonra açılır. Bir modaevi olmasının yanı sıra defilelerin de gerçekleştirildiği binada Avrupa modasının son kreasyonları da sergilenirdi. Dönemin giyim modasını 30 yıl boyunca belirlemiş olan Botter, saray eşrafından Atatürk'e, memurdan esnafa kadar her kesimden insanın giyim tarzına etki eder. Apartman, 1917 yılında Botter Ailesi tarafından Mahmud Nedim Paşa'nın oğluna satılır.

¹ İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde doktora öğrencisidir. Yazarın "30 Yıllık Uykusundan Uyanan Hazine: Botter Han" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 5 Mayıs 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Jean Botter'in dönem modası açısından mihenk taşı olmasını sağlayan işlerinden biri de Osmanlı Devleti'nde hazırlanmış ilk beyaz gelinliği Naime Sultan için tasarlamış olmasıydı. Sultan II. Abdülhamid, Avrupa'da katıldığı bir düğünde gelinin beyaz gelinlik giydiğini görür ve çok beğenerek kızı Naime Sultan'ın düğünde beyaz gelinlik giymesini ister. Beyaz gelinliğin ilk kez giyildiği bu düğüne kadar Osmanlı düğünlerinde genellikle kırmızı renkli elbiseler giyilirdi.

İşte tüm bu zengin tarihiyle Beyoğlu'nun en gözde noktalarından birinde yer alan Botter Han, ne yazık ki uzun yıllar boyunca bakımsız ve atıl durumda kaldı. İyiden iyiye metruk hale gelen Botter, 2021 yılının şubat ayında başlayan restorasyon çalışmalarına kadar artık bir hazine olmaktan çıkmış, korkunç bir hal almaya başlamıştı ne yazık ki. Şehrin kültür varlıkları arasında ilk Art Nouveau örneği olması, ilk modaevine ev sahipliği yapması gibi birçok özgül ve önemli özellikle öne çıkan Botter, Beyoğlu severlerin her zaman odak noktasında oldu. Akıbetinin ne olacağını merakla beklediğimiz, kimi zaman üzülerken kimi zaman hayranlıkla baktığımız bu güzel ev, hak ettiği değeri görmeye başladı.

14 Nisan'da görkemli bir açılışla halka takdim edilen kültür mirasımız, geçtiğimiz yıl restorasyon öncesi gerçekleşen lansmanda gördüğüm halinden hayal edemeyeceğimiz aşamaya gelmiş. Zarif vitrayları, yüksek tavanları, eşsiz manzarasıyla büyüleyen Botter, özenli çalışma sonrası güzelliğine güzellik katmışa benziyor.

Öncelikle yenileme çalışmalarında gözüme en çok çarpan, aslının korunmasına verilen önem oldu. Yıpranmış duvarları, önceki yıllarda gerçekleşen restorasyon çalışmalarında sıkça gördüğümüz şekilde yeniden sıvalamak yerine temizleyerek yaşanmışlıkların izini silmeden bırakmaları oldukça şık olmuş. Tarihî yapıları güzelleştiren en önemli şeylerden biri de bu yaşanmışlıklar değil midir zaten? İşte tam da merak ettiğim bu konu, tercih edilen yöntemle beni mutlu etti. Eminim tarihî yapılarda yaşanmışlıkların izini arayan, anılara dokunmayı bilen ve seven herkesin de hoşuna gidecektir.

Gelelim kullanım şekli hakkındaki görüşlerime... Son yıllarda kamu kurumları tarafından restore edilen birçok tarihî yapının, halka açık alanlara dönüştürülmesinden oldukça memnun olduğumu söylemek isterim. Kültür varlıklarının bireylerin inisiyatifine bırakılmayacak kadar önemli bir konu olduğunu her zaman vurgularım. Maliklerin insafına bırakılan yapıların, çoğu zaman metruk yapılara dönüştüğüne ne yazık ki şahit oluyoruz. Kamu kurumlarının bu konuda yetkiyi ele alması, gereken güçlendirme çalışmalarını yapması bile oldukça önemli bir konuyken bir de şehre geri kazandırılan yapıların halka açık hale getirilmesi bu işi daha da cazibeli kılıyor. Kurumların tarihî yapıları topluma geri kazandırma yarışını keyifle izlediğim bu dönemde, Botter Han'ın hem sergi hem de Beyoğlu'nun orta yerinde bir çalışma alanı olarak faaliyet gösterecek olması biz İstanbul severleri oldukça mutlu etti.

Casa Botter adıyla yaşamına devam edecek olan Botter Apartmanı'nın giriş katı ücretsiz sergi alanı olarak dizayn edildi. 14 Nisan-16 Temmuz 2023 tarihleri arasında ziyarete açık olacak olan Düşler, Hakikatler adlı sergi, Casa Botter'in ev sahipliği yaptığı ilk sergi olarak kayıtlara geçti. Melike Bayık küratörlüğünde hazırlanan sergi, farklı disiplinlerden sanatçıların eserleriyle rüya, hatırlama, canlanma ve uyanış gibi soyut kavramları kullanarak gerçek bir uykudan dinlenmiş, kendisiyle ve sokakla bütünleşmiş olarak uyanmayı odağına alıyor.

Ziyarete açılan bir diğer bölüm olan birinci kat, Art Nouveau balkonuyla İstiklal Caddesi'ni seyretmek isteyenlerin ilk günden gözdesi oldu. İlk haftasında 100 bin insanı ağırlayan Casa Botter'in en gözde noktalarından biri tartışmasız balkonu oldu diyebiliriz. Elbette sadece balkonuyla değil, çalışma alanları ve İstanbul hakkında birçok bilgiye erişilebilen kitaplığıyla da Beyoğlu'nda keyifli vakit geçirmek isteyenlerin uğrak noktası olacağı benziyor. Ayrıca Papier Atelier'nin uluslararası camiada da oldukça beğeni toplayan Anka Kuşu eseri, sizi bu katın girişinde zarafetiyle karşılıyor.

Restorasyon sürecinde en merak ettiğim konulardan bir diğeri de binanın asansörüydü. Eski Beyoğlu evlerinde rastladığımızda oldukça mutlu olduğumuz tarihî asansörlerden biri de Botter'de bulunuyor. Henüz yeniden çalıştırılmamış olan asansörün, restorasyondan sonra açılıp açılmayacağı belli değil. Kim bilir? Belki bu zarif asansör de yeniden çalışır ve bizi zamanda yolculuğa çıkarır...

Henüz restorasyonu tamamlanmamış diğerkatların akıbetini sabırsızlıkla beklediğimiz Botter Han'la ilgili ilk izlenimlerim bu şekildeydi. Gitmek isteyenlere önerim, binayı gezerken dönem ruhunu hissetmeleri olacak. Sayıları çok az kalan eşsiz kültür varlıklarımızı geri kazandıktan sonra unutmamak, ruhunu anlamak, sahip çıkmak bu güzel emanetlere yapabileceğimiz en büyük iyilik olacaktır. İBB Miras başkanı Sayın Oktay Özel'in açılış günü dediği gibi, "*Biz yaptık, sizlere emanet ettik. Bundan sonra bu yapılar size emanet.*" Zaten şehremaneti yani emanet şehir de böyle bir şey değil mi? Yöneticiler ve halk olarak el ele verip daha nice güzellikleri sahipleneceğimiz günleri görmemiz dileğiyle...

FOTOĞRAFLAR²

² Fotoğraflar telif hakkına sahip olup yazarın kendisi Turan Farajova'dan temin edilmiştir.

NASIL BİR YARIN?

Batuhan Aksu¹

Yüzyılımızın ilk 22 yılı, dünyayı şekillendiren ve dünya karşısında şekillenen insanlığın tarihî eşikleri teker teker geçmesine sahne oldu. İnsanlık, karanlık bir galaksi denizinin içinde bazen yanan bazen yüzen ışık kümeleri olan yıldızların arasında yalnızlığıyla yürüyen bir dünyanın düşünebilen sakinleri. Yaşadıklarımızı tasvir ve yaşayacaklarımızı tahmin etmeden önce önemli bir noktayı hatırlayalım. Bir kelimenin köküne inmek, bir kaleyi temelinden kuşatmak gibidir. Kelimelerin köküne doğru indikçe, kelime kendi kabuğundan sıyrılır, kavuşmak için soyunur. Bir kelimenin kökünü anladığımız an zihnimiz kelimeyle evlenir. Kale kilidini, kelime kendisini sunar. İnsan kelimesinin kökü ise “unutmak” (nisyan) fiili. Latincedeki bir tabir de bu tanıımı tamamlar: “*Nomen est omen*” yani ismin senin işaretin. Bu anahtar kelime sanki şunu hatırlatır: “İnsan” kelimesi unutmaya işaret eder ve belki de insanlık unutmamak için dünü yazar, bugünü yaşar ve yarına yürür. Bu sebeple insan, “geçmiş zamanın” selinden bir avuç hatırayı elinde tutar ve yarına uzatır. Bu denemede benim teşebbüsüm unutmamak için dünyamızın son 22 yılının ruhunu

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. “Nasil Bir Yarın?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Mayıs 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

anlatmak ve “yarının kültürünü” anlamaya çalışmak. Bu deneme, yazarının yaşadığı yurdu ve kenti ihmal ediyor. Vatan ve şehir kümelerini aşarak bu kümelerin hepsini içine dolduran dünya çuvalını ele alıyor.

DEMOKRATİKLEŞEN VE TEKELLEŞEN TEKNOLOJİ

Geçmiş 22 yıldaki teknolojik gelişmeler insanlığın ilerleyişine umut dolu sinyaller sundu. Yeni bir milenyuma girmenin de heyecanıyla 1 Ocak 2000 sabahı geç uyanan, ekonomik alım gücü oldukça kuvvetli bir dünya vatandaşını hayal edin. Bu insan masa başına oturduğu zaman karşısında beş kilodan ibaret kocaman bir masaüstü bilgisayar bulacaktı. *Windows 98* işletim sistemine sahip bilgisayarıyla yavaş interneti kullanıp sınırlı bir yelpaze arasından bilgiye ulaşmak isteyecekti. 413 milyon internet kullanıcısından biri olmasına rağmen neden her şey kör bıçağın hafifçe zedelediği bir damardan akan kan gibi yavaştı? Cevabı, Bill Gates’in kara yol kapaklı kitabı *The Road Ahead*’de (1995) arama macerasını “*Dünya aslında yuvarlak değil*” diyenlere bırakmak hayırlı olacak. Bu insanın *Apple*’a büyük bir rağbet göstermediğini düşünmek mümkün. Zira 1990’larda devamlı gerileyen müessese, 1997’den sonra toparlansa dahi mazideki itibarını henüz tamamıyla tesis edememiş, teknolojik istidadını tekrar ispat edememişti. 700 MB hafızaya sahip CD-ROM’lar ve disketlerin yaygınlaşmasına paralel olarak birkaç GB hafızaya sahip olan DVD’ler henüz 1996’da icat edilmişti. Böylece, dünya vatandaşının masasında bir yığın disket kutusu ve CD-

ROM paketinin varlığını tahayyül etmek makuldür. Şu noktayı hatırlamak gerekir ki bu insan *Windows 98* sistemli bilgisayarını asla kâfi göremeyecek; ansiklopedi, gazete ve televizyon gibi öğrenim ve iletişim vasıtalarını kullanmayı ihmal etmeyecekti. 1999'un sonunda basılan Almanaklar ise başucu kitabı olacaktı.

Elinde tuttuğu cep telefonunun her geçen yıl popülerleşen *Nokia*'ya ait *3210* model olduğu farz edilebilir. Mart 1999'da piyasaya sürülen *Nokia 3210* yeniliklerin müjdecisi ve ilerlemenin mübeşşiri yani habercisi sıfatını kendinde tutabilecek birçok vasfa sahipti. Resimli mesaj yüklenebilen, 270 saate kadar konuşulabilen ve üç farklı oyun oynanabilen bu model, 160 milyon alıcısıyla en çok satılan cep telefonuydu ki 2000 yılında dünyada cep telefonu sayısı topyekûn 738 milyon olacaktı. Bundan böyle muadillerini senelerce raflarda beklettirecek bir teknoloji titanı ve iletişim ahtapotu vardı. Öyle ki bu satış rekorunu yine 2003'te *Nokia 1100*, 250 milyonun üzerindeki satışıyla tazeleyecekti. Televizyonlar ise tıpkı bilgisayarlar gibi küp şeklinde ağır bir kutuydu. Yine de yukarıda bahsedilen insan, akşam evine gelince birkaç saat bu kutunun kuyusuna eğilerek eğlence yudumlayabilirdi.

Nihayet bu insanı 2022'ye getirince hayatında nelerin değiştiğini tasavvur etmek için yukarıda bahsedilen marka ve modellere dönüş yapmak lazım. 6 milyar insanın dünyada nefes aldığı 2000'de 738 milyon cep telefonu tedavüldeydi. Yani, dünya vatandaşımız cep telefonuna sahip olma açısından küredeki en şanslı kişilerden biriydi. Mamafih, 20 yılda

telefon sayısı 10 kat artarak 2021’de 7 milyar eşiğini geçti. Son 22 yılda icat edilen ve inanılmaz bir hızla imal edilen akıllı telefon kullanıcı sayısı ise 6,5 milyara erişti. 2000’in imtiyazı, 2022’nin ihtiyacı olmuştı. Teknolojinin tekâmülü bir statü sembolünü hayatın orta noktasına fırlatmıştı. Bugün insanların yüzde 83’ü akıllı telefona, 91’i ise cep telefonuna sahip. Her evrimin bir mağlubu, her devrimin bir mahsulü olacaktı. *Nokia*’nın giderek silinişi ve *Apple*’ın silkinerek yükselişi geçen 22 yılın önde gelen mağlup ve galiplerini işaret ediyor. *Amazon* ve *Tesla* gibi şirketler zuhur edip büyümekle kalmadı, devasa monopoliler haline geldi. Tam bir tezat olmak üzere büyük şirketler konglomerasından halka inelim. 1999’da insanların yüzde 4,6’sı internet sahibiyken 2020’de bu oran yüzde 60’a ulaştı. İnternet kullanıcı sayısı 2000’de 413 milyonken 2005’te 1 milyar eşiğini geçti. Bugün ise internet kullanan 5 milyardan fazla insan var. Geçen 22 yıl bize iki farklı senaryo gösteriyor: Demokratikleşen bir teknoloji ve tekelleşen bir bilgi kontrolü mekanizması. Bir yandan bilgiye erişmek her geçen gün kolaylaşıyor ama diğer yandan bilgiye ulaşmayı kontrol eden şirketlerin sayısı gün geçtikçe azalıyor. 1999’da internet ve cep telefonu sahibi olan yukarıdaki zat bugün belki de böyle bir şirkette terfi alarak *LinkedIn*’de ilan etmiştir, kim bilir? Aksi takdirde 2008 ve 2020’deki krizlerle sallanıp yerinde sayması ve son çare olarak *Apple Watch* ile oynaması da muhtemel. Amiyane ve bazen pespaye bir *LinkedIn* sertifikası ve “Gülerseniz hayat

da size güler” diyen bir *TED* konuşması moral kaynağı olarak yetmez mi?

Şimdi müstakbel mesleki pelerinimi (inşallah tarihçilik) çıkararak ve sadece geçmişin bana sunduğu bazı bilgilere dayanarak tahmin etmek istiyorum. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında da teknolojiye benzer bir sancı vardı. Bu devirde demiryolu ve otoyol ağları bütün dünyayı öreerek sadece seçkin şahsiyetleri değil sıradan insanları da birbirine hızla ulaştırdı. Buna ulaşımın demokratikleşmesi denebilir. Lakin, J. P. Morgan ve John Rockefeller’in öncülüğünde kurulan monopoli ve *trust*’lar (bir nevi birleşen korporasyonlar) bu ulaşım ağının beynini kontrol eden kişi sayısını hızla azaltıyordu. ABD ve Avrupa’da yüzlerce müteşebbisin beraber başlattığı demiryolu projelerinin nihai ve yegâne tamamlayıcısı bir avuç şirket oluyordu. Böylece, *trust* mekanizması dolaşımdaki halkı kontrol edebilir bir mahiyet alarak cemiyeti yönlendiren bir organa dönüştü. Bu, “modern devlet” için esaslı bir tehditti ve devletler birçok tedbirle tekellerin gücünü II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar kısmen kırabildi. Son 22 yılda gürbüzleşen teknolojinin yarını için de buna benzer bir senaryo düşünüyorum. 10 yıllık kripto para teknolojisi ve merkezî devlet bankalarının buna verdiği tepkiler fikrimi destekliyor. Herkesin erişimine açık olan bir sanal para âleminin damarlarını kontrol eden beynin Pandora’nın kutusunda cilveyle saklanması ne hazin. Dünün teknolojik kavgasının merkezi, ulaşımın demokratikleşmesi ile tekelleşmesi arasındaki gerilimdi. Yarının çatışmasının fay hattı, erişimin demokra-

tikleşmesi ile tekelleşmesi arasındaki çekişme. Mars'ın hayalperesti, *Tesla*'nın kadim ve *Twitter*'in taze sahibi ile Biden Hükûmeti arasındaki mücadeleye benzer birçok mücadele birçok farklı aktör arasında farklı zemin ve zamanlarda tekrar edebilir. Şirketler ile devletlerin global savaşlarında veya şirketlerin lokal savaşlarında galip kim olursa olsun sıradan insanlar nerede yer alacak? 21. yüzyıl boyunca teknolojinin paletinden bizi kışkırtıcı ve baştan çıkarıcı eserler çıkacak. Mesele şu ki, bu cilveli güzellerin resimlerini kim çizecek? Yarın bize iyimser bir ihtimal teklif ediyor ama aynı zamanda kötümser bir çöküşü de sunuyor. Bence, ihtiyatlı bir iyimserlikle yarına bakabiliriz. Elektronik arabaların hem iklim değişikliğiyle mücadele etmesi hem de (21. yüzyıl boyunca hızla düşeceğini düşünsem de) fiyatlarının cep yakması ihtiyatlı iyimserliğin güzel bir tim-sali değil mi?

SİYASET VE SAVAŞ: DÜDÜKLÜ TENCERELER

Soğuk Savaş'ın sona ermesi sayesinde 2000 yılında bilim insanları, diplomatlar ve siyasetçiler yeni yüzyıl için gayet iyimser yorumlar yapıyordu. 1995'te Bosna'da, 1999'da Kosova'da yaşanan katliamlara rağmen ABD ve diğer NATO ülkeleri için Berlin üzerinden politik duvarlar yıkılmış, Doğu bloğu tamamen zapt edilemese bile zayıflatılmıştı. Kapitalist sisteme alışma yolunda Çin, muhteşem bir partner; Rusya, muhtemel bir müttefik olabilirdi. Bu esnada, eşitsiz büyüme tuzağına rağmen neoliberal ekonomi, kısa vadede kârlı teklifleriyle ABD'de Cumhuriyetçi

Reagan-Bush (1980-1992) ve Demokrat Clinton (1992-2000) hükûmetleri altında popüler oldu. İngiltere’de bu iktisadi modelin sancaktarı Thatcher-Major (1979-1997) hükûmetleri idi. Bu optimizm meltemi arasında bir hadise öyle bir anafora yol açtı ki 2022’nin dünyası hâlâ o girdabın büyüğü sihrinden ve büyük tesirinden çıkmaya çalışıyor. Bu satırların yazarı 11 Eylül 2001’i hatırlamasa da bu kanlı günün çift başlı neticesi Afganistan-İrak Savaşları’nın zuhuru (2003) onun hayata dair hayal meyal de olsa ilk intibalarından birisidir. Bu savaşlar, tarihin sonunu müjdeleyen masalları spekülasyonlar müzesine bile kaldırmadı, geçmişin ninniler çöplüğüne fırlattı. Diplomaları müphem ve meçhul, kerametleri kendinden menkul bazı sözde Orta Doğu uzmanları dışında bu ninniler 2022’de kimseyi uyutuyor. Bununla beraber, yine bazı Orta Doğu uzmanlarının Ukrayna hakkında ufuk turuna çıkaran (!) yorumları istisna tutulursa III. Dünya Savaşı’nı gösteren hiçbir işaret bulunamıyor.

2001’le birlikte 21. yüzyılın başında askerî karşılaşma ve çatışmaların mihranı Balkanlar’dan Orta Doğu’ya kaydı. Yazının başında bahsedilen kişi, önündeki 20 yıl boyunca önce gazetelerden sonra sırayla televizyon, bilgisayar ve akıllı telefonundan Mezopotamya hattı boyunca savaş faaliyetlerinin sık sık çatırdadığına şahit oldu. Savaşın şapkasından neler çıkmıyordu ki? Bombalı eylemler, bitmeyen idamlar, aşırı hareketler, kaybedilen hak ve hürriyetler... Kanlı oyunun ilk perdesi Irak’ta sekiz sene sürdü (2003-2011). 20 yıl devam eden ikinci perdenin merkezi ise Afganistan’dı

(2001-2021). Bu iki savaş küçük küremizin sakinlerine askerî kuvvete sahip olmanın mutlak muvaffakiyet manasına gelmediğini gösterdi. Aksine, bu iki örnek Soğuk Savaş sonrası karanlıkta kalan coğrafyanın reddedilemez rolünü tekrar aydınlattı. Birinci karşılaşmada Saddam'ın ordusu bütün tedhiş ve tehdidine rağmen yenildi. Zira, Irak topraklarının kuzey kısımları dışında dağlık olmaması, ABD ve koalisyon kuvvetlerinin hareket manevrasını genişletti ve Saddam'ın mukavemetini gerilette. İkincisinde ise Afganistan'ın dağlarla ve mağaralarla kaim tabiatı ABD ve NATO birliklerinin kaderini mühürledi: El-Kaide ve Taliban'ın öldürüldükçe dirilen karanlık hayaletler gibi hortlaması. Bu hayalet bir yılan başı gibi Akdeniz'e yaylanarak *IŞİD (DEAŞ)* şeklinde göründü. Böylece, oyunun üçüncü dramatik perdesi 11 yıldır cereyan eden Suriye'de açıldı. Herkesin hakkında bir şeyler düşündüğü ama pek az kimsenin fikir sahibi olduğu bu üçüncü perdeyi mülhaza ve münakaşa etmeyi savaş sonrasına bırakmak şimdilik faydalı. Orta Doğu'nun çeyrek hatta yarım asırlık hortlaklarını boğmak gayesiyle Tunus'tan çıkan Arap Baharı rüzgârı, şimdilik, geride bir siroko fırtınasının acı izlerini bıraktı.

Türkiye'den gözlüklerle dünyaya bakan birçok izleyicinin kaçırdığı karşılaşmalara ve çarpışmalara temas etmek de elzem. Hafızalarda tozlarla bulanık Sudan İç Savaşı 2011'de kuzey ve güneyde iki müstakil ülke bırakmadan önce birkaç milyon insanın ölümüne yol açtı. Yeni devletler yeni savaşları tetikledi. Güney Sudan'da 2013-2020 arası devam eden

383 bin insanın ölümüyle sona eren diğer bir iç savaş, Orta Doğu'daki hesaplaşmalar arasında gölgede kaldı. 2014'ten beri Yemen'in doğusundaki meşru hükûmetle Sana'yı işgal eden gayrimeşru Husiler arasındaki mücadelede ibre her sene değişiyor. Değişmeyecek olansa 377 bin insanın hayatını kaybetmesi, DSÖ'ye göre kolera salgınları ve BM'ye göre yüzyılın en büyük kıtlığı. Afrika ve Asya merkezli savaş mihveri 2020'lerle beraber Ukrayna'da olduğu gibi tekrar Avrupa'ya kaydı. Güney Osetya ve Abhazya ile başlayan Rusya-NATO karşılaşmaları gittikçe ciddileşti.

Bununla beraber Ukrayna'nın, Rusya'nın ikinci Afganistan'ı olacağına inanıyorum. Ukrayna, Afganistan'ın aksine dağların ve mağaraların emzirdiği bir yurt değil, "dünyanın ekme sepeti" olarak adlandırılan bir tahıl beşiğinin üstünde beslenen bir step yavrusu. Böylece, Rusya'nın savaş başındaki ilk müessir hücumunu Rus harp teknolojisinin maharetinden ziyade steplerde ilerlemenin kolaylığına bağlamak mantıklı olur. Coğrafyanın dezavantajını şimdilik NATO koalisyonu telafi etmeye çalışıyor. Yarının dünyasında bu mümkün olmasa bile Kiev'den ayrılan Ukrayna rejimi Lviv'e, yani Ukrayna'nın Kırım dışındaki tek dağlık sahası Karpat Dağları'nın gölgesine sığınacaktır. Lviv'de yürütülecek bir yıpratma hamlesi, nihayetinde Rusya için ricat çanlarını çaldıracaktır. Diğer taraftan, Ukrayna coğrafya ateşli dansıyla raks etmeden önce Rusya'yı yenebilse bile Kırım Dağları'nı aşması lüzumu onu Dinyeper Nehri'nin ötesine geçirmekten alıkoyabilir. Velhasıl, bir

barış masası kurulmadan Doğu Avrupa’da mutlak sulh sahasını tesis etmenin zaman içinde imkânsızlaşacağını düşünüyorum. Ukrayna sonrası Polonya ve Macaristan’da ideolojik kamplaşmalar ve politik kutuplaşmalar Doğu Avrupa’nın mukadderatını temsil edecek. Bu ülkeler Rusya’ya mı yaklaşacak yoksa eski Yugoslavya gibi “üçüncü yol” veya “bağlantısızlık” gibi tercihlere mi yönelecekler, göreceğiz. Doğu Avrupa’da kaynayan düdüklü tencerenin kokusu ise kısa vadede Balkanlar’a ulaşmayacaktır. Zira, AB 20 yıldır boşuna mı dünyaya armağan toplayan Noel Baba gibi kendi çuvalına Balkan ülkelerini doldurdu?

20 yılın sancısı arasında Çin’in yalnız yükselişini ele almak için satırlar çok dar. Yine de Çin’in 2000’de 959 dolar olan gayri safi yurt içi hasılasının (GSYİH) 2021’de 12.500 dolar sınırını aşması iktisadi gelişimi birçok boyutuyla gözler önüne koyar. Yıllık yüzde 8 GSYİH büyümesine rağmen Çin’de COVID-19 sonrası artan sosyal huzursuzluklar bugünkü İran’da olduğu gibi isyan ihtimalini tetikler mi? Çin hükümeti milyarlarca insanı kontrol edebilen devasa bir robotik organizmadır ve bu organizmanın mekanik beyni ve mutlak hakimi, Xi Jinping, koltuğunu tutmakta kararlı. Doğu Türkistan ve Hong Kong’u aşan bu organizmanın kolları Tanganika Gölü’nden Zagros Dağları’na uzanan yeni bir İpek Yolu’nu döşüyor: Artık, bu yolun kervansaraylarında mor ipeklere bürünen esmer güzeller, geceleri sarılmak için kimseyi beklemiyor. Bu yolun sıcaklığında Çin’in borç vahaları ve kredi kuyularından beslenen mustarip ülkeler, Hobbit filminde Baggins ve arkadaşlarının

başına geldiği gibi önce hayallerle örülü bir rüya, sonra hakikatle yanmış bir dünya görüyor. Bu fakirin tahmini odur ki Rusya ve Orta Asya yüzünden kuşatılması zorlaşan Çin'i ancak kendi özünde filizlenen iç çatışmalar köreltebilecektir. Çin, komşuları üzerindeki ekonomik yayılcılık kılıcını Rusya'da olduğu gibi askerî yağmacılık silahıyla beslerse, bu organizmanın zararlı difüzyonu kendi kendini afallatıp total bırakacaktır. Bu yüzden Hong Kong ve Tayvan'daki münakaşalar birkaç neslin ideolojik kavgalarının ötesinde, yüzyıllardır bir sarkaç gibi Şangay'dan Kaşgar'a sallanıp duran Çin hakimiyetinin hudutlarını gösterecektir.

NETİCE YERİNE

Teknolojik ve bilimsel ilerlemeler ile politik ve askerî gelişmeler bize 20. yüzyılda olduğu gibi hem müspet hem de menfi bir yarın vaat ediyor. Geçen 22 yılın en önemli sosyal hadisesi COVID-19 pandemisini gören günümüz dünyası daha olgun ve daha olumsuz bir yarın kurguluyor. Olgun, çünkü 1945'ten beri büyük ölümlere aşına olmayan dünya, yeni ihtimalleri ihtiyatla defalarca düşünecek. Olumsuz, zira devlet ve şirketlerin aşularla sağladığı geçici kontrol birçok topluluğu komplolara sürüklüyor. Böylece, siyaset sahasında ismi lazım olmayan bir yığın siyasetçinin toplumlar arası temsil ettiği irrasyonel reaksiyonların geri çekilmesi kalıcı olmayabilir. Popülizm şu an bir medcezir dalgasına benziyor ve şu an cezir safhasında olması yarın bu dalgaların geri gelmeyeceğini ispat etmez.

Kuzey Amerika ve Avrupa'da siyasetçileri artık muhafazakâr/liberal/sosyalist şeklinde tasnif ve tefrik etmenin ötesinde popülist/popülist olmayan şeklinde yeni bir usul geliyor. Yazının başında vurgulandığı gibi unutmamasıyla meşhur insanlık, umutlarıyla menfur kararlarla popülistleri besleyecek mi? Yine de COVID ile olgunlaşan dünyanın yıpranan ama savaşımlara dayanan demokrasi gemisi bu dalgaları aşacaktır. Elverir ki, yarına olan ümit ve insana olan güven kaybolmasın! 19. yüzyılda doğan klasik ideolojiler kendisini meydana çıkaran şartlar yok olunca silinebilir veya değişebilir. 21. yüzyılın ilk 22 yılı henüz bu şartların tamamıyla yok olduğunu izah eden bir emareden mahrum. Artan ideolojik kavgaların sarsmaya hazır fay hatlarına ve politik meydanların mayın tarlalarına dönüşmesi gerçeği de malum. Bunun yerine galaksiler arası farklılıklara saygının esas olduğu, hayalî sınırları ve suni sınıfları olmayan yeni dünyalarda UFO'larla seyahat etmek ve telepatik iletişim kurmak hayali muhteşem. 2122'de 22. yüzyılın ruhunu ve kültürünü anlamak isteyen birisinin 21. yüzyılın uç hayallerine çapkın bir tebessüm atması da muhtemel. Yazının ilk kısmındaki teknolojik ilerlemeler arttıkça 2122'de bugünlere hayretle gülümseyecek insanların sayısı da artacak. Yapay Zekâ (AI) sahasındaki her adım bizi şimdiden hem güldürmüyor hem de düşündürmüyor mu? Genetik ve moleküler biyolojideki ilerlemeler bütün canlıları ve biz insanları yeni bir merhaleye sürükleyebilir mi; kesin cevap vermek için çok erken veya çok geç. Çok erken, çünkü 21. yüzyılın geriye kalan 87 yılında insan

zekâsının ulaşacağı hacmi hayalle hesaplamak çok zordur. Çok geç, belki yarının hayallerinde çoktan taze bir hudut çizilmiş, yeni bir boyut filizlenmiş, başka bir kâinat kurulmuştur.

ASYA – PASİFİK’TEKİ
KRİTİK GÜÇLER DENGESİ:
KORE – JAPONYA İLİŞKİLERİNE
BİR BAKIŞ

Yalın Akçevin¹

Günümüzde küresel siyasette başlangıç evresinde olan ve uzun dönemde de en belirleyici olacak hadise, Amerika Birleşik Devletleri’yle (ABD) Çin Halk Cumhuriyeti arasında başlamakta olan Pasifik Soğuk Savaşı’dır. Bu yeni çatışma –bir önceki halinden bildiğimiz gibi– her şeyden önce ekonomik kuvvetlerin ve siyasi/ekonomik modellerin çatışması şeklini alacaktır. Bu iki küresel devî birbirine bağlayan Asya-Pasifik coğrafyası ise kaçınılmaz olarak ana sahne olacaktır. Bölgesel dinamiklerin büyük bir çoğunluğu hâlâ belirsiz ve değişim halinde olmakla beraber, ABD’nin bölgesel politikasında kilit rol oynayacak iki ülkeye şimdiden işaret edebiliriz: Kore Cumhuriyeti ve Japonya. Geleneksel olarak ABD’nin müttefiki olan bu iki ülke arasındaki ilişkiler günümüzde oldukça gergin seyretmekte ve bölgesel dengelerin nasıl şekilleneceğine dair belirsizliği arttırmaktadır.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Asya Araştırmaları Merkezi yüksek lisans mezunudur. “Asya-Pasifik’teki Kritik Güçler Dengesi: Kore-Japonya İlişkilerine Bir Bakış” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 26 Mayıs 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

16-17 Mart 2023'te Kore Başkanı Yoon Suk-yeol ve Japonya Başbakanı Kishida Fumio'nun ikili zirvesi on iki yıllık bir aradan sonra büyük bir gelişme olmuş, ancak Kore halkının verdiği reaksiyonla birlikte ilişkilerin ne kadar engembeli olduğu bir daha gözler önüne serilmiştir. Kore-Japonya ilişkilerinde halihazırda mevcut olan sorunlar ve bu sorunların tatmin edici bir şekilde çözümlenip çözümlenememesi, bu ülkelerin ekonomik ağırlıkları ve stratejik önemleri de düşünüldüğünde, bölgedeki dengeleri derinden etkileyecektir.

DİKKAT YÜKSEK GERİLİM: SEUL-TOKYO ARASI DİPLOMASİ

Kore ile Japonya arasındaki gerilim iki ülke arasındaki tarihin günümüze bıraktığı bir mirastır. Ancak, bu miras iki ülke arasında asırlarca devam etmiş olan ilişkilerin değil, aksine geçtiğimiz yüzyılın başında Japon emperyalizminin Asya-Pasifik bölgesindeki yükselişinin bir eseridir. Kendi emperyal ve kolonyal genişlemesi çerçevesinde, Japon İmparatorluğu Kore'yi 1910'da ilhak etmiş ve 1945'te İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine kadar Kore'yi kendi ekonomisinin ve savaş makinesinin entegre bir parçası olarak yönetmiştir. Bu dönemin Kore'de açtığı maddi ve manevi yaralar ise 1945'te Kore'nin bağımsızlığını kazanmasıyla açığa vurulmuş ve iki ülke arasında kesintisiz denebilecek bir gerilimli diplomasi havası başlamıştır.

Bu yaraların en önemlisi, Kore'nin ilhak edilip sömürgeleştirilmesi ve bu süreçte Japonların Kore'nin insanını ve

kaynaklarını kullanıp kültürünü yok etmeye çalışmış olmalıdır. Japon İmparatorluğu, Kore'yi yönettiği dönemde Korece yerine Japoncanın kullanılması politikasını gütmüş, Korelilerin Japonca isimler almalarını ve Japon kültürüne uygun olarak her gün Tokyo'daki imparatoru selamlamalarını zorunlu kılmış, birçok tarihî dokümanı ve yapıyı yok etmiş, Korelileri Japon adalarında işçi olarak çalıştırmış ve yarımadanın ekonomisini tamamen imparatorluğun ihtiyacını karşılayacak şekilde sokmuştur. Tarihi boyunca kendi yüksek kültürüne sahip olmuş, Japonya ile Çin arasında köprü görevi görmüş ve emperyalizmin Uzak Doğu'ya tam anlamıyla el attığı 19. yüzyıla kadar bağımsızlığını korumuş olan Kore halkı için bu yaşananlar büyük bir millete karşı işlenebilecek en fena bir suç teşkil etmiştir.

Sömürgeleştirilmiş –ya da bu akıbetten kendini tüm benliği pahasına kurtarabilmiş– her milletin bilincine yerleşen sömürgeci nefreti, ezilen ve kullanılan Kore halkının da bilincinde yer etmiştir. Bağımsızlığın üzerinden neredeyse seksen yıl geçmiş olmasına rağmen bu yaralar tam anlamıyla kapanmadığı gibi, Kore'nin yaşamış olduğu tahribatın millî bilinçte bıraktığı iz, Kore ile Japonya arasındaki ilişkileri kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Diplomasiyi ve insan ilişkilerini her daim etkiler durumda olmanın yanı sıra, iki ülke arasındaki tarihin özellikle Japonya'da okul kitaplarına sterilize edilmiş bir şekilde sokulmaya çalışılması Kore (ve Çin'in) tepkisini çekmekte ve iki ülke arasındaki tarihî “revizyonizm” kavgalarına sebep olmaktadır.

Bu dönemde Korelilere karşı işlenmiş olan suçlardan biri, suçun boyutu ve Kore halkında yaratmış olduğu manevi etkiyle diğerlerinden sıyrılmakta ve iki devlet arasında başlı başına bir anlaşmazlık kaynağı teşkil etmektedir: “*konfor kadınları*”². 1991’de Kim Hak-sun’un başlattığı adalet arayışı ile Kore ve dünya kamuoyunun gündemine giren “*konfor kadınları*”nın bu talepleri Kore’de hem devlet kademelerinde hem de halkta karşılık bulmuştur. Japon İmparatorluk Ordusu’nun elinde cinsel, bedensel ve zihinsel olarak şiddete maruz kalmış Koreli kadınların hikâyeleri, Kore’nin millî bilincinde halihazırda Japonya’ya yönelik var olan rahatsızlığa yeni bir boyut katmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde de büyük bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Bugün, hayatta olan Koreli “*konfor kadınlarının*” sayısının giderek azalıyor olması da bu konu üzerinde yaşanan sorunların çözülmesi için özellikle Kore tarafında aciliyetten doğan bir baskı yaratmakta ve bu sorunun çözülmesine verilen önemi arttırmaktadır.

SEUL-TOKYO İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME DÖNGÜLERİ

Emperyalizmin ve sömürgeciliğin gölgesi, iki ülke arasındaki ilişkileri zedelemiş olsa da ilişkileri düzeltmek ve

² Bu terim için ufak bir not düşelim. İngilizcesi “*comfort women*” olan bu terimin tatmin edici bir çevirisi maalesef yok. Bire bir çeviri çok elverişli olmasa da alternatiflerinin yokluğunda kullanmayı tercih ediyorum. Bu terimin tırnak içinde kullanılması üzerinde bir uzlaşma var.

normalleştirmek adına çeşitli adımlar da atılmıştır. 1965 yılında yapılan bir anlaşma ile iki ülke arasında ilişkiler normalleştirilmiş, Japonya'nın Kore'yi ilhakı ve işgal dönemi için tazminat ödemesi kararlaştırılmış ve iki devlet arasındaki sorunların “nihai” bir şekilde çözüldüğü ilan edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, Kore tarafının bu anlaşmayı Park Chung-hee diktası sırasında, ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyduğu bir dönemde Japonya'ya açılmak motivasyonu ile yapmış olduğudur. Japon İmparatorluk ordusunda subaylık yapmış olan Park Chung-hee'nin, bu anlaşmayı yakın ilişkiler kurduğu Japon Başbakanı Kishi Nobusuke'nin kardeşi olan Başbakan Sato Eisaku ile oluşturduğu da gözden kaçmamalıdır. Burada kurulmuş olan diplomatik düzen, 1990'larda Kore'nin demokratikleşmesi ve “*konfor kadınları*” hikâyelerinin ortaya çıkması ile bozulmuştur. Kore halkının sesinin devlet tarafından bastırılmaz olduğu noktada, iki ülke arasında kamuya mal olmuş hislerin ve rahatsızlıkların da kontrolü zorlaşmış, gerilimler daha da açığa çıkmıştır.

Taraflar, 2015'te “*konfor kadınları*” sorununu çözmek amacıyla özel bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşma ile konunun “tamamen ve geri çevrilemez” şekilde çözüldüğü açıklanmıştır. Ne ilginçtir ki, bu anlaşma yapıldığında Kore'de başkanlık koltuğunda oturan Park Geun-hye, 1965 anlaşmasını yapan Park Chung-hee'nin kızı; Japon Başbakanı Abe Şinzo ise Kişi Nobusuke'nin torunu ve Sato Eisaku'nun yeğeniydi. Ancak 1965 anlaşmasında kurulmuş olan düzenin kaderinden 2015 anlaşması da kaçmamıştır.

Kararlaştırılmış olan tazminat, içten bir özür bekleyen ve çoğu artık ileri yaşta olan Koreli “*konfor kadınları*”nın bu basit ama önemli taleplerine cevap ver(e)mediği için, anlaşma Kore’de pek de karşılık bulamadı. 2019 yılına gelindiğinde, özellikle Kore’de halkın desteğini alamayan ve eski “*konfor kadınları*”nın bir kısmı tarafından beklentileri karşılamadığı gerekçesiyle lanetlenen anlaşma, Başkan Moon Jae-in’in aldığı bir kararla yürürlükten kalkmış oldu.

Kore-Japonya ilişkisinin temel sorunlarını teşkil eden bu konuda huzursuzluğun ve anlaşmazlığın tam anlamıyla çözülememiş olması, iki ülke arasındaki ilişkilerin tamir edilemeyecek düzeyde sorunlu olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Kore’de 2022 seçimlerinde iktidara gelen Başkan Yoon Suk-yeol’un kabine üyeleri ve danışmanları arasında, Kore-Japonya (ve ABD) arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin arttırılması konusunda açıkça taraftar olan kişiler vardır. Japonya’nın ise Liberal Demokrat Parti iktidarda olduğu sürece, Kore ile olan tarihî defterlerin kapatılması şartıyla, ikili (ya da ABD’yi ekleyerek çoklu) ilişkileri güçlendirmek konusunda hevesli olacağını söyleyebiliriz.

Mayıs 2023’te gerçekleşmiş olan Yoon-Kishida zirvesinde, iki ülke arasında iş birliğinin yeniden sağlanması ve bölgesel bir güç merkezinin tesis edilmesi için önemli kararlar alınmıştır. Ancak, özellikle Kore halkının alınan kararlara tepkisi ve uzmanlarla vatandaşların tarihe dayanan sorunların çözülmesinde Japonya’nın üstte olmasına karşı çıkması, normalleşmenin kolay olmayacağını bir göstergesidir. Kore halkının bilincine işlemiş olan, Japonya’ya yönelik

olumsuz imge ve duygular tatmin edici bir şekilde çözümlenemediği sürece, iki ülkede devletler arası kararlar istenen şekilde alınabilir; ancak toplum desteğinin olmadığı durumda ilerleme kaydetmek mümkün olmayacağı gibi, Kore’de her iktidar değişiminde ilişkiler sıfırlanma riski yaşayacaktır. Japonya, Kore halkının gönlünü kazanmayı başardığında iki tarafın ilişkilerini ileri taşımak için ortada pek bir engel de kalmayacaktır.

YENİ SOĞUK SAVAŞTA SEUL-TOKYO HATTI

Kore Cumhuriyeti ve Japonya ilişkilerinde yaşanacak her iyileşme, ABD-Çin arasındaki potansiyel çekişmede, Asya-Pasifik coğrafyasında ABD ve bloğunun hanesine yazılacak bir artı olacaktır. Bu iki kuvvetin iş birliği kurabilmesi ve sorunlarını çözme (ya da kenara koyma) başarısını göstermesi durumunda, bölgede ekonomik ağırlık, stratejik konum, erişim ve diplomatik anlamda güçlü bir odak oluşturmak da mümkün olacaktır. Bu hem Kuzey Pasifik ve Doğu Asya’da stratejik üstünlük sağlanması konusunda, hem de Asya-Pasifik’te ekonomik kuvvet kullanılarak ilişkiler kurulmasında ABD tarafını avantajlı bir yere getirecektir. Bu noktaya gelmek için iki tarafın ihtiyacı olan tek şeyse, tarihin kendilerine miras bıraktığı çekişmeleri dürüst ve samimi bir şekilde çözmektir.

K A Y N A K L A R

- AsiaNews.it. "Seoul Critical of Tokyo's Revision of History Books." <http://www.asianews.it>, 4 May 2022, <http://www.asianews.it/news-en/Seoul-critical-of-Tokyo%27s-revision-of-history-books-55518.html>.
- Aum, Frank. "Mended Ties between Japan and South Korea Would Boost Regional Security." United States Institute of Peace, 28 July 2022, <http://www.usip.org/publications/2022/07/mended-ties-between-japan-and-south-korea-would-boost-regional-security>.
- Blakemore, Erin. "How Japan Took Control of Korea." HISTORY, 27 Feb. 2018, <http://www.history.com/news/japan-colonization-korea>.
- Cummings, Bruce. "Korea, a Unique Colony: Last to Be Colonized and First to Revolt." The Asia-Pacific Journal: Japan Focus, 1 Nov. 2021, apjpf.org/2021/21/Cummings.html.
- Gramer, Robbie. "As Security Threats Mount, Japan and South Korea Begin (Carefully) Mending Fences." Foreign Policy, 30 June 2022, foreignpolicy.com/2022/06/30/japan-south-korea-bilateral-relations-north-korea-china/.
- In-hwan, Jung, et al. "Korean Experts Call Yoon-Kishida Summit a One-Sided Win for Japan." English.hani.co.kr, 17

Mar. 2023, english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_national/1084090.html. Accessed 25 Apr. 2023.

Laufer, Jessie. "Hitting Reset on Japan-South Korea Relations." *The Diplomat.com*, 9 Aug. 2022, thediplomat.com/2022/08/hitting-reset-on-japan-south-korea-relations/.

Megerian, Chris. "US Seeks United Front in Asia despite Korea, Japan Tensions." *AP NEWS*, 28 Sept. 2022, apnews.com/article/taiwan-technology-japan-asia-united-states-ebbc0ee4cbf31d4d0b78a783e831a6a3.

Sharma, Abhishek. "South Korea and Japan Relations: Moving beyond the Horizon." *WION (World Is One)*, 29 Aug. 2022, www.wionews.com/south-korea-and-japan-relations-moving-beyond-the-horizon-511160.

ÜREMEK BİR HAK MIDİR ?

Av. Y. Tuğçe Erduran¹

Tüm kavramların önce cilalanıp sonra eritilerek birbirine lehimlendiği günümüzün “füzyon” hastalığından hukuk da nasibini aldı. Nasıl almasın ki? Vecdi Aral Hoca'nın hukuk felsefesine giriş notuyla, “*Hukuk, adalete yönelmiş bir toplumsal yaşama düzeni*” değil artık. Ne yazık ki hukuk, ayrıcalıklı bir kesimin kullanışlı aparatı halini aldı. Üstelik bu, pek de yerel bir sorun değil. Yani, eşitsizlikte eşitiz.

Bu yazıda, girişteki tiradıma tezat olarak bir kavramlar kokteyli irdeleyeceğim: Bilim, hukuk ve etik. Bu üçlünün merkezinde üreme teknolojileri ve bu teknolojilerin köleleştirdiği kadınlar var.

Tarihçesine göz atmak istersek, 1980'li yılların başından itibaren dünya kendini hızlı bir biyoteknolojik devrimin içerisinde buldu. Biyoteknoloji şirketi *Genentech*'in halka arzıyla biyolojik ürünlerin artık borsada işlem gören bir meta haline gelmesi ve ilk kez canlı bir organizmaya patent verilmesi (Diamond v. Chakrabarty) 1980 yılına tekabül

¹ İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı'ndan yüksek lisans mezunudur. “Üremek Bir Hak Mıdır?” başlıklı yazısı *yarinkulturu.org/* sitesinde 2 Haziran 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

eder. 2000 yılında İnsan Genom Projesi'yle insan genetik haritası çıkarılarak bunun kamuya ifşası sağlandıktan sonra “*Kutsal Kâse*” de kendi kırılımını yaratmaya başladı. Bir açıdan biyolojik yazılımımız olan genler, dokunulmazlık alanından çıkmalı yıllar oluyor. Artık bu yazılım üzerindeki ufak bir dokunuş, o genin bir şirketin güdümüne patent yoluyla girmesine el veriyor.

Peki, bu gelişmelerin kadınlarla ne ilgisi var? Çok ilgisi var! Doğal ürünün bir emtia olarak pazarda işlem görmesiyle, teknoloji, hızını “*paraya tabvil edilen*” her olasılığı mümkün kılmaya adadı. Burada üreme teknolojilerinin de oldukça önemli bir payı var. Çocuk sahibi olmak isteyen çiftler için yeni olanakların sağlanması oldukça müspet bir alan açsa da; madalyonun karanlık tarafı, bu teknolojilerin bir “*gen pazarına*” dönüştüğünü de gösteriyor.

Artık laboratuvar ortamında sperm ve yumurta saklanabiliyor. Kadınların yumurtaları dondurularak çocuk sahibi olmak istedikleri zaman vücutlarına nakledilebiliyor. Sperm ve yumurta laboratuvarında döllenip donduruluyor ve istek üzerine annenin karnına nakledilebiliyor. Dahası da var; sperm bankalarından sperm, yumurta bankalarından yumurta satın alınabiliyor. Kendi yumurtasını kullanmak isteyen bir kadın, sperm satın alabileceği gibi bir kadın bedenini de “*sözleşme*” ile kiralayabilir. Üç farklı insanın iç içe girdiği bir ebeveynlik gibi görülse de burası meçhul. Zira hamilelik sona erdikten sonra doğan bebeğin –sözleşmeye göre “*ürünün*”– annesi, sözleşmesel ilişkide

ödemeyi yapan taraf oluyor. Duruma göre kiraladığı anneye yumurtasını veren kadın, duruma göre de kendi bedeninde başka bir kadının yumurtasını kullanan kadın, çocuğun annesi olmaya hak kazanmaktadır. Hatta kişi isterse yumurta ve spermi de marketten satın alabilir ve kiralık bir kadın bedeninden çocuk sahibi olabilir. Bu çoklu gen haritasında ebeveynlik hakkı sadece “ödemeyi” yapana verilebilir. Zira “*sözleşmesel hak ve sorumluluklar*” zincirine göre ücretini ödediği takdirde bunların hepsine sahip olmaya hakları var.

Bir çift, annenin hem bedenini hem de yumurtasını kullanabilir ve taşıyıcı anne ajansına parasını ödediği takdirde kiralık anneyi kontrol altında tutabilir. Ola ki, bedeni o bebeğe yuva olmuş kiralık anne bebek üzerinde hak iddia etmek için mahkemeye gitsin, burada da müspet bir düzen tayin edilmiyor. “*Çocuğun üstün yararı*” gözetilerek verilen mahkeme kararları, çocuğun (ürünün) sahibine, hakkını genelde teslim ediyor. Her ne kadar sosyal medya reaksiyonunu eşcinsel erkek çiftlerin bir çekirdek aile olması alkışları üzerinden alsa da alttan düpedüz ticari bir ilişki yürütülüyor.

Sperm ve yumurtanın, raf ömrü sınırlı tüketim ürünlerine dönüşmesi, arz ve talep döngüsü içerisinde kendi standartlarını yarattı. Danimarkalı, yüksek lisans bitirmiş, boyu 1.85'ten uzun sperm bağışçıları bu marketin en lüks tüketim ürünü olarak talep görüyor. Enteresan bir biçimde yumurta bağışçılarının ürünlerinde duygusal kodlara hitap eden özellikler de var. Yani yumurta bağışçısının; yumuşak

kalpli, iyi huylu, neşeli bir karaktere sahip olduğu özellikleri de marka değerini belirliyor.² Herhalde yumuşaklık anneden, güç babadan geçer inanışını reklamcılar kullanmaya devam ediyor. Yumurta bağışçılığı, sperm bağışlamaktan farklı medikal prosedürleri gerektirmektedir. Yumurtaların büyümesi için yapılan enjeksiyon hormon dengesini değiştirirken yumurtaların vücuttan alınması da bir operasyonla gerçekleştiriliyor. Bu komplikasyonlar kalıcı etkiler de yaratabilir ancak ajanslar elbette bunlardan bahsetmiyor. Donör kadınların sağlık durumu, bahsettiğimiz satış sözleşmesinin dışında kalıyor.

Kiralık annelik ise bambaşka bir boyut! Kiralık anneye sözleşme yapan “*ebeveynler*”; kiralık anneyi 9 ay boyunca bir çeşit hapis hayatına mahkûm edebiliyor. Örneğin bebeğin sağlığı için, kiralık anneye takılan izleme cihazlarıyla günlük sporunun takibi, beslenme hakkında talim alma gibi uzun listeler dayatılabilir. Kiralık annenin, bebek hakkında hak iddia edemeyeceği akitte yer alıyor. Kiralık anneye ödemeler taksit halinde yapılıyor; bebek sağ doğmazsa son taksit ödenmiyor. Doğum sırasında annede gerçekleşen komplikasyonlara ilişkin bir maddeye ben rastlamadım.

Peki bebelere ne oluyor? Sağlıklı doğmayan bir bebek olursa, kiralık anne kusuru halinde tazminat doğuyor mu? En nihayetinde borçlar hukukundaki “*ayıplı mal*” satıcının sorumluluğu hükümleri doğabilir. Peki, sağlıklı bebe-

² Rene Almeling, *Sex Cells The Medical Market for Eggs and Sperm*, California: University of California Press, 2011.

ğın, alıcılar tarafından “*beğenilmemesi*” hakkında bir genel uygulama var mı? Bunların hiçbirinin cevabı yok. Üstelik bu bebekler nüfusa geçirilmediği için “*vatansız*” statüsünde koruma altına alınabileceği bir devlet babaya da sahip olmuyor. İşte bu düzene uygun olarak sadece kasanın kazandığı bir sistem dizayn edilmişken buna olumlu bir tablo olarak bakmak pek içimden gelmiyor.

Eşcinsel çiftlerin aile olmak istemesi elbette kimsenin el uzatamayacağı ve haddinin olmayacağı bir talep. Ancak kendi biyolojik materyalleri ile bir kadının köleleştirilerek üremesi bir hak mıdır? Bu hakkın kullanımı için bir kadının bedeninin köleleştirilmesine göz yumulmalı mıdır? Ben buna tamamen karşıyım. Aynı şey, hamile kalmayan/kalamayan kadınlar için de geçerli. Kantsal argümanla okursak, insan bedeni asla araçsallaştırılmamalı. Nasıl ki böbrek satmak istisnasız her ülkede yasaksa, aslında kiralık annelik de bundan farklı değil. Bilakis, hamilelik ve doğum vücutta kalıcı değişimler bırakan bir süreç. Zaten bu sebeple, üremek bir hak öznesi olarak cilalanmaya çalışılıyor. Üstelik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 4. maddesinde öngörülen kölelik tamamen yasakken herkesin kendi biyolojik ürününe “*sahip olma*” arzusunun bir hak olarak görülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, üremek bir hak değildir.

Hukuki açıdan taşıyıcı annelik yasal değil ancak yasak da değil. Gri bir alanda varlığını sürdürüyor. Yasaklı ülkeler haricinde taşıyıcı annelik sözleşmeleri uygulanıyor. Ancak yasal olmadığı için standartları, ihtilaflardaki çözüm yöntemlerinde bir birlik yok. Sorunlar genelde “*çocuğun*

üstün” yararı altında, esasen alıcının lehine çözümleniyor. Ancak uygulama birliğinden söz edemeyiz. Şimdilerde Hindistan, İngiltere gibi ülkelerde en azından hukuki standartların getirildiği görülmektedir. Ülkemiz, taşıyıcı anneliği tanımıyor. Ticari yolla anne kiralamak yasak. Bu açıdan içim rahat.

Kıssadan hisse: Teknoloji, hukuk ve etik disiplinlerinden daha hızlı ilerliyorsa da bence sosyal bilimcilerin en önemli görevi bu yenilikleri yere sağlam basan bir formda toplumun kullanımına sunmak. Aksi halde teknolojiye erişebilir ayrıcalıklı kesimin yeni bir sınıf yaratması işten bile değil. Görünen o ki, biz kadınlar yaklaşan bu canavarın ilk kurbanları olacağız. Bu sebeple erken dönemde şerhimi koymak istiyorum.

BAHMUT CEPHESİNDE YAŞANANLAR BİZE NE ANLATIYOR?

Enes Gündoğdu¹

Savaşların tarihteki önemini anlatarak başlamaya-
cağım bu yazıya. Herhalde bu konuda hepimiz mutabıkız.
Hatta savaşların değişimdeki rolünü abartma eğiliminde ol-
duğumuz bile söylenebilir. Bu, abartı tarihçiliğin kronik
sorunu olan dönemlendirme probleminden kaynaklanır.
Savaşların azameti ve dehşeti o denli göz alıcıdır ki tarihi
dönemlendirirken başka bir milat, nirengi noktası arama-
yız. Dönemleri savaşlarla başlatır savaşlarla bitiririz.
Osmanlı'nın yükselişi İstanbul'un fethiyle başlar, İnebahtı
(veya II. Viyana) kaçınılmaz sonun başlangıcıdır. Yük-
selme, gerileme gibi iddialı konseptler çağdaş tarihçilikteki
saygınlıklarını yitirmiş olsa da dönemlendirme yaparken
savaşlara referans vermeyi sürdürüyoruz. Osmanlı'nın ku-
ruluş tarihinin genel kabulün aksine (1299 değil) 1302
olduğunu söylerken Halil İnalçık'ın dayanak noktası
Bafeus savaşıydı. 1299 yılında bir beyliğin miladı olmaya

¹ İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Lisans öğrencisidir. “Bah-
mut Cephesinde Yaşananlar Bize Ne Anlatıyor?” başlıklı yazısı
yarininkulturu.org/ sitesinde 9 Haziran 2023 tarihinde yayım-
lanmıştır.

değer bir olay kayıt altına alınmamıştır. Bir beyliğin miladı olmaya değer bir olay tabii ki bir savaştır.

Diğer taraftan, savaşın asıl önemi devlet yapıcı (*state-maker*) olmasıdır. Devlet yapıcılık kavramı Bafeus örneğinin aksine devlet kuruculuğunu anlatmaz. Savaşma biçimindeki değişimin yeni bir rejim tipinin (*state-formation*) oluşmasındaki rolünü anlatır. Ulus-devletin ortaya çıkışını düşünün. Ateşli silahlarla birlikte meydan muharebeleri yerini kale kuşatmalarına bırakır. Top ateşine dayanıklı kalelerin inşa edilmesiyle hem savaş süreleri uzar hem de savaşlar geniş bir coğrafyaya yayılır. Bu da daha fazla asker ve daha fazla para demektir. Sonuçta halktan daha fazla vergi ve orduya da daha fazla asker alınır. Ayrıca kuşatma savaşlarının doğası gereği sivil halk meydan muharebelerine oranla savaşlardan çok daha fazla etkilenir. Bu durumun doğrudan sonucu tebaanın politikanın parçası haline gelmesidir.

Tüm bunlar ulus-devlete giden yoldaki taşlardır. Elbette süreç gerçekte bu kadar doğrusal işlemez. Dürüst olmak gerekirse savaş tarzının mı devlet tipini belirlediği, yoksa devlet tipinin mi savaş tarzını belirlediği sorusunun kesin bir cevabı yok. Hegelci bakışla, şeyleri aşan bir ruhun varlığından bahsedebiliriz. Şeyler eşgüdüm halinde değişmektedir. Değişen “bir” şey değil, “her” şeydir. Savaş ve devlet (ve başka şeyler) sadece birer semptomdur.

Bu yazıda Ukrayna savaşının Bahmut cephesini merkeze alıp ulus devletin kurumsallaştığı 19. yüzyıldaki savaşlarla

bugünün yeni savaşlarını karşılaştırarak geleceğin uluslararası düzeni hakkında öngörüde bulunmak istiyorum. İzninizle sondan başlayacağım.

BAHMUT NEDEN ÖNEMLİ?

Şubat 2022’de başlayan Rus saldırısı beklendiği gibi Kiev’in düşmesiyle sonuçlanmadı. Aslında “beklendiği gibi” kısmına bir şerh koymak gerekiyor. Çünkü bu bir medya aldatmacası. Kimse Kiev’in birkaç hafta içinde düşeceği gibi uçuk bir beklenti içinde değildi. Putin’in hareket öncesi üst perdeden ettiği laflar tipik bir “gaza getirici konuşma” örneğidir. Rus karar alıcıların kısa vadeli askerî hedefleri arasında Kiev’in fethi olduğunu düşünmemiz için neden yok. Asgari savaş bilgisine sahip herkes ABD ordusu dışında hiçbir kuvvetin böylesi hızlı ve kesin bir süpürme harekâtını başarıyla sonuçlandıramayacağını bilir. Yıldırım savaşı Amerikalılara Almanlardan miras kalmış bir ayrıcalıktır. Hedef odaklı yoğun hava bombardımanıya düşmanın savunma hattı çökertilir, ardından *non-stop* bir kara harekâtıyla başkente girilir. Ruslar (el mahkûm) böyle savaşmaz. Osetya işgalini kenara ayırırsak Çeçenistan ve Suriye savaşlarında yıldırım savaşından çok yıpratma savaşı görürüz. Şehirlerin altyapısını çökertmeyi amaçlayan hava saldırılarının, sabotajlar ve taktik operasyonlarla kombinlendiği hibrit bir savaştır. Hastane, okul gibi dramatik hedeflere saldırılar, düşman devletin askerî ve siyasi liderlerine suikastlar hibrit savaşın gözde taktikleridir. Ancak Rusya hibrit savaş taktikleriyle asla taktik bir zaferi amaçlamaz. Maksimum sayıda stratejik noktayı ele geçirip sivil

hedeflere yönelik saldırılarla dūřman halkın moralini çökertmiş halde anlaşma masasına oturmayı amaçlar. Yıpratma savaşı basitçe saldırgan ülkenin uyguladığı “teknoloji yoğun gerilla stratejileri”nin tümüdür. Alan kontrolüne değil, öfke kontrolüne dayanır. İşgalci devletin sahip olduğu sermaye, teknoloji ve insan kaynağını taktik bir zafere değil de karşı tarafın moralini bozmaya harcadığı düşünülürse yıpratma savaşı Hart’ın dolaylı tutumunun militarist bir versiyonuna benzer.

Ukrayna savaşı ilk üç aydan sonra zaten yıpratma savaşına dönmüştü. Savaşın bundan sonra (tıpkı Çeçenistan ve Suriye savaşlarında olduğu gibi) Rusya’nın halkı hedef alan acımasız saldırılarıyla geçeceği, sahada oluşan pat durumunun ise kolay değişmeyeceği öngörülüyordu. Mart ayında başlayan geniş çaplı Ukrayna taarruzu pek çok analisti şaşırttı. Ukrayna ordusu, Rusya’nın savaşın başında ele geçirdiği az sayıdaki şehri geri almakla kalmayıp Donbass’ta ilerlemeye başladı. Rusya’nın ilhak ettiği bölgelerde yaşadığı toprak kayıplarıyla birlikte Ukrayna’nın 2014’ten sonra kaybettiği yerleri -Kırım dahil- geri alabileceği dillendirilmeye başlandı. Artık ufukta Rusya için başarısızlığın ötesinde hezimet görünüyordu.

Aslında Rusya’nın kesin yenilgisi abartılı bir görüştür. Ukrayna Ordusu güneyde Herson’u geri almayı başarsa da kuzeydoğuda Harkov’da durduruldu. Ukrayna ilerleyişinin hızı Rus sınırına yaklaştıkça kesildi. İç bölgelerde ilerlemek kolaydı çünkü lojistik avantaj ev sahibi devletteydi. Ancak Rusya (ve Belarus) sınırına doğru Ukrayna

ordusu coğrafi avantajını kaybediyordu. Karadeniz'deki Rus donanmasının varlığı düşünülürse Kırım'a saldırmak da gerçekçi değildi. Üstelik Kırım'ı aldıktan sonra Rusya'nın ilk işi büyük bir köprüyle yarımada'yı ana karaya bağlamak olmuştu. Ukrayna'nın bu köprüye sabotaj düzenlemesi bu yüzden büyük infial uyandırdı. Bu sabotaj Kırım taarruzunun işaret fişeği olabilirdi. Ama olmadı.

Ukrayna taarruzunun hız kestiği mart sonunda Ruslar Bahmut üzerindeki baskıyı arttırdı. Bahmut aslında ayrılıkçı Donetsk ve Lugansk cumhuriyetlerinin kesişiminde yer alan küçük bir taşra kasabasıdır. Fakat hem ikmal yolları üzerinde bulunması hem de Ukrayna'daki kömür madenlerinin yüzde 93'üne ev sahipliği yapması nedeniyle stratejik önemi çok büyük. Bahmut düşerse (Bu yazı yayımlanana kadar yüksek ihtimalle düşecektir), Rus ordusu tekrar Ukrayna içlerine dalecek. Ama girişte de belirttiğim gibi, Bahmut benim için bir semptom. Savaşın gidişatına etkisi bu yazı özelinde ilgilendiğim bir konu değil. Açık konuşmak gerekirse Ukrayna savaşının taktik seyrini -Suriye savaşının aksine- pek takip etmedim. Sıcak çatışmalardan çok savaşın diplomatik ve ekonomik gündemiyle ilgiliyim. Savaş bültenlerinde Wagner'in adı bu kadar sık geçmese Bahmut –büyük stratejik önemine rağmen– dikkatimi çekmezdi.

Wagner, adını dünya kamuoyuna Suriye savaşıyla birlikte duyurdu. Ardından Afrika'daki iç savaşlarda boy gösterdi. Bahmut'a kadar hakkındakiler spekülasyondan ibaretti. Rusya resmî ağızdan varlığını kabul etmedi. Putin'in açışısı

Yevgeni Prigojin tarafından kurulduğunu biliyorduk ama bu sadece gerçekliğinden şüphe etmediğimiz bir efsaneydi. Şimdiyse elimizde Prigojin'in öldürülen Wagner milislerinin cesetleri başında savunma bakanına küfrettiği bir videosu var. Sadece bu tuhaf olay bile Bahmut'ta yaşananların önemini sezdirmiş olmalı. Ama esas olay, Wagner'in sislerin arkasından çıkıp yüzünü göstermesi değil. Bahmut harekâtı Wagner'in basit bir özel askerî şirket (*private military company*) olmaktan çıkarak konvansiyonel orduya alternatif –SS ve Devrim Muhafızları namzedinde– bir milis ordusuna dönüştüğünü görmemizi sağladı.

Normalde bir askerî şirketin misyonu sabotaj, suikast ve operasyon liderliği gibi tanımlı özel kuvvet görevleridir. Ayrıca madenler, boru hatları ve tren yolları gibi stratejik hedefleri korumak da bu şirketlerin sunduğu hizmetler arasındadır. Şirkete göre değışse de insan kaynağı ortalama bir tugay büyüklüğünü geçmez. Bu da aşağı yukarı bin ile beş bin arasında bir sayıya tekabül ediyor. Bahmut'a kadar hakkında çıkan haberler Wagner'in olağan büyüklükte bir askerî şirketten fazlası olmadığı izlenimi verdi. Bu noktada bir parantez açmam gerekiyor. Bir askerî şirket her ne kadar uluslararası bağlantılara sahip olsa da mutlaka bir ulus-devletin koruması altındadır. Farklı uluslardan üyelere sahip olabilir ama tıpkı çok uluslu diğer şirketler gibi ait olduğu bir devlet vardır. Devletiyle şirketin ilişkisi karmaşıktır. Yine de bu ilişkiyi kabaca ikiye ayırmak mümkün. İlk ilişki biçiminde şirketler doğrudan devletin açtığı savaşlarda operasyonel görevler üstlenirler. Irak'ta Blackwater'ın, Suriye'

de ise Wagner'in rolü bu ilk ilişki biçimine örnektir. Fakat devletler sürekli bir yerleri işgal edemezler. Bu durumda şirketlerin odağı çevredeki iç savaflara kayar. Savaş beyleri (*warlords*) ve yabancı şirketler müşteri portföyünü oluşturur. Savaş beyleri askerî şirketleri savaşçıların eğitiminde, zorlu taktik görevlerde veya basitçe kendi şahsi güvenlikleri için koruma (*bodyguard*) olarak kullanırlar. Bölgede yatırımı olan yabancı şirketler ise maden, fabrika, tren yolu ve liman gibi stratejik hedeflerin güvenliğini sağlamak için özel askerî şirketlerden faydalanır. Askerî şirketin bölgedeki faaliyetleri devletin çıkarlarıyla tam uyuşmak zorunda değildir. Bu ikinci ilişki biçiminde askerî şirketler aslında herhangi bir özel şirket gibi davranır. Devlete bağlı değildir, tam bağımsız da değildir. Çıkarlar örtüşmek zorunda değildir ama çatışmamalıdır.

Nisan başında Bahmut cephesinden gelen haberlerde Wagner'in adı olağandışı sıklıkla geçiyordu. Kısa süre içinde harekât neredeyse tamamen Wagner'le anılır olmuştu. Tam kesinlikle bilgi almak zor olsa da insan mevcudunun bir özel askerî şirkete nispetle optimum sınırı aştığı belliydi. Söz edilen rakamlar sadece Bahmut'ta savaşan milis sayısının tümen hacmine ulaştığını gösteriyordu. Son yıllarda Afrika'daki savaşlar sayesinde Wagner'in büyüdüğünü tahmin ediyorduk ama bu yeni durumda artık basit bir askerî şirketten çok özel bir ordudan bahsetmemiz gerekecek.

Rus güvenlik bürokrasisini tedirgin edecek boyutta bir gelişmeden söz ediyoruz. Irak ve Suriye savaşları sonunda İran

Devrim Muhafızları, bütçesi ve asker sayısıyla İran ordusundan çok daha büyük ve güçlü bir orduya dönüşmüştü. Devrim Muhafızları da başta tıpkı Wagner gibi bir özel kuvvetler komutanlığı büyüklüğündeydi. Açıkça yeni savaşlar konvansiyonel ordulara göre değil. Savaş kendine uygun ordu tipini yaratıyor ve yükselen yeni ordu tipi, kökü yurttaş ordusuna dayanan cumhuriyetleri tehdit ediyor.

Bugünkü yurttaş ordusunun tarihini Napolyon savaşlarıyla başlatıyoruz. Oysa Fransızların Temmuz devriminden sonra Cezayir’de kurdukları Zuhaf tugayları sömürge savaşlarında oldukça etkili olmuştu. Kısa süre içinde diğer sömürgeci güçler de kendi Zuhaf tugaylarını kurdular. Ama sonuçta zaman içinde Zuhaf’ların savaştaki rolleri marjinalleşti, sömürge çağının bitişiyle son buldu. Son buldu demek belki de doğru değil. Komandolar aslında konvansiyonel ordu içindeki Zuhaf’lardır. Bahmut cephesinde yaşananlar Zuhaf’ların geri dönüşüyle ilgili sanrılar yarattı zihnimde. Şimdi 19. yüzyıl savaş sahnesindeki bu ilginç durumdan kısaca bahsedeceğim.

ZUHAF TUGAYLARI: PARTİZANLARA KARŞI LEJYONERLER

Temmuz devriminden sonra Fransızlar Cezayir’i işgal ettiklerinde Berberilerden oluşan gönüllü bir milis kuvveti kurmak istediler. Gönüllü milisler, ya da bilindik şekliyle Başbozuklar, Osmanlı’nın ademi merkezîleşmesinin sonucunda bölgede öne çıkan bir fenomen haline

gelmişti. Fransızlar Mağrip'e ayak bastıklarında başıbozuklar son derece meşhurdur. Nasıl ve ne zaman ortaya çıktıklarını kestirmek zor. Başıbozukları Mağripliler ve Balkanlılar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Mağripliler, Berberi kabilelerden gelen paralı savaşçılardır. Balkanlılar ise çoğunluğu Arnavutlardan oluşan Yeniçeri mafyalarıdır. İki grup da Osmanlı Devleti tarafından savaşlarda aktif kullanıldı. Ama esas güçlerini Osmanlı içindeki güç mücadeleleriyle elde ettiler. Başıbozukları Yeniçeri Ocağı'nın dağılma süreciyle ilişkilendirebiliriz. İlk başıbozuk lideri Patrona Halil olabilir. Patrona bir askerden çok bir mafya babasıydı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa da Napolyon'a karşı Mısır'a gönderilen Arnavut başıbozuk grubunun lideridir.

1807 yılında Büyük Britanya'nın İstanbul'u işgal girişimi, İngiliz deniz piyadelerinin İskenderiye'de Arnavut başıbozuklar tarafından mağlup edilmesiyle başarısız bir girişim olmanın ötesine geçip –Çanakkale ve Kut'ül Amare ayarında– onur kırıcı bir hezimete dönüştü. İngiliz piyadeleri kuşkusuz devrin en iyi askerleriydi. Karşılarında ise doğru dürüst bir askerî eğitimden geçmemiş çapulcular vardı. İskenderiye savunması tam anlamıyla beklenmedik ve şok ediciydi. Sömürgeci güçlerle baş etmek için ordularını Batılı standartlara göre modernleştiren Şark devletlerinin hiçbiri Gelibolu'ya (1916) kadar -tüm reformlara rağmen- sömürgeci bir güce galip gelemedi. İskenderiye'de (1807) olan ise bunun tam tersiydi. Düzensiz birlikler düzenli birlikleri taktik bir savaşta yendi.

Askerî tarihçi Fatih Yeşil, *Trajik Zafer* kitabında “*Talimli Ordu Her Zaman Muzaffer midir?*” başlığı altında İskenderiye savunmasına özel bir bölüm ayırır. *Şark devletleri, batılı tipte modern ordular kurmak yerine büyük çaplı gerilla orduları örgütlemiş olsaydı; sömürgeci güçler karşısında daha iyi direnebilir miydi?* Bu soru bana ait. Fatih hoca böyle spekülâtif bir yaklaşıma sahip değil elbette. Ama Batı merkezli teleolojik anlatıyı bozmaya niyetlendiği açık. Başıbozukların başarısından önce İngilizlerin başarısızlığına odaklanıyor.

İngilizler İskenderiye’ye mükemmel bir planla saldırdılar. Yeşil’e göre, düzenli orduların handikabı bu “bağnaz” teoriciydi. Kurmay zihninde savaş bir matematik problemi. Tüm olasılıklar hesaplanır, savaş daha başlamadan masa başında kazanılır(!). Askerlerin görevi planı harfiyen ezberlemektir. Kurmay subaylar, “dereyi geçerken at değiştirilmez” mantığıyla savaş esnasında planlarını değiştirmeye yanaşmazlar. Piyadeler ise “gözlerimi kaparım, görevimi yaparım” mottosuyla eğitilmiştir. İroni de burada saklıdır. İngiliz piyadesi -efsanenin aksine- şövalyeden çok bir robottu. Arnavut başıbozuklar ise savaşın dinamizmine daha kolay ayak uyduruyordu. (Şimdi retorik bir cümle kuracağım.) “Mektepli” İngilizler selefi, “alaylı” Arnavutlar ise modern (seküler) tarzda savaşıyordu.

Teoricilik (*talimnamecilik*) modern savaş tarihinde faydaları ve zararları hâlâ tartışılan bir konudur. Dünya savaşı öncesinde Alman Genelkurmay’ın Fransa ve Rusya’yı işgal etmek için yaptığı “obsesif” Schlieffen Planı savaş başlar

başlamaz rafa kaldırıldı. General Hamilton'un "gururla hatırladığımız" iki haftada Konstantinapol'de olma hayali de kurmay zihnin ürünüdür. Sadece Batı orduları değil, Osmanlı ordusu da bürokratikleşme nedeniyle benzer bir durumdaydı. Kahraman Şakul'a göre, Kara Mustafa Paşa'nın yerinde acemi bir Tatar beyi olsaydı Viyana'nın akıbeti farklı olabilirdi. Lehler yardıma geldiklerinde bir haftalık ömrü kalmış bir şehir buldular. Paşa hesapladığı optimum süreyi aşar aşmaz kuşatmayı kaldırmakta hiç tereddüt etmedi. Oysa birkaç sürpriz saldırıyla Viyana düşebilirdi. Sadece bir tutam cahil cesaretine ihtiyaç vardı.

Şimdi de İskenderiye savunmasını İspanya'daki partizan savaşıyla karşılaştıralım. Napolyon'un İspanya ve Almanya işgallerine karşı başlayan köylü-halk direnişinin, savaş teorisinde önemli bir yeri vardır. İspanyol direnişçiler (Alman direnişi büyük ölçüde etkisiz kalmıştır) işgalci bir gücün gerilla savaşıyla yenilgiye uğratılmasının ilk örneğidir. 20. yüzyıl boyunca üçüncü dünyada örneklerini gördüğümüz başarılı direnişlerin ilkidir. Carl Schmitt, *Partizan Teorisi* isimli kitabında İspanyol direnişine bakarak üçüncü dünya solunu ikiye ayırmıştı: Partizanlar ve devrimci savaşçılar. Partizanlar, kendi topraklarını korumak için örgütlenen köylülerdir. Devrimci savaşçılar ise yüce bir ideoloji uğruna savaşıyan enternasyonal militanlardır.

İskenderiye savunması ve İspanyol bağımsızlık savaşı aynı döneme ait. İdeolojiler çağı henüz başlamadığı için "devrimci savaşçı" figürü yok ortada. Başıbozuklar kesinlikle

birer “mücahit” değil. Ama partizan da değiller. Yurtlarından uzakta savaşan paralı askerler. Hem partizanlar hem de başıbozuklar Napolyon’a karşı savaştılar. İspanyol bağımsızlık savaşı on yıla yakın süren (1808-1814) bir gerilla harbiydi. İskenderiye çıkarması ise manevra savaşıydı. Kesinlikle asimetrik bir savaş değildi. İngilizler açısından bakarsak, tıpkı Gelibolu çıkarması ya da Kut savaşı gibi açık bir hezimet söz konusudur. Stratejik değil, taktik bir yenilgi...

Başıbozuklar, partizanların aksine profesyonel savaşçılardır. Fakat devrimci savaşçılar gibi yüce idealler uğruna da savaşmazlar; ceplerini doldurmak için savaşırlar. Schmitt’ten ilham alarak başıbozukların savaştaki başarılarını altın oranı tutturmalarına bağlayabilirim. (Yine retorik bir cümle geliyor:) Başıbozuklar; partizanlar kadar bencil, devrimciler kadar profesyoneldirler.

Fransız devrim ordusunun Napolyon’un işgal ordusuna evrimi ilginçtir. Öz savunma güçleri İmparatorluk ordusuna dönüşmüştür. Fakat klasik imparatorluk ordularının aksine yapısı itibarıyla bir cumhuriyet ordusudur. Yenilgisinde bu çelişkinin etkili olduğunu düşünüyorum. Yurttaşlar mutlaka “*Why are we in Vietnam?*” diye sorar. Modern dönemde profesyonel orduya dönüş Vietnam yenilgisinden sonra olmuştu. Ama erken Fransız tecrübesine bakarsak yurttaş ordusuna geçişin o kadar püriten olmadığını görürüz. Rusya hezimetini Fransız emperyalistlerin gözlerindeki perdeyi kaldırmış olabilir.

Zuhaf Tugayları, Temmuz devriminden sonra Cezayir’de kuruldu. Kısa sürede Fransız yayılcılığının en önemli vurucu gücü oldu. III. Napolyon döneminde sayıları hızla arttı. Kırım savaşıyla birlikte dünya çapında bir efsaneye dönüştü. Henry Somerset, Zuhafaların savaşta düzenli birliklerden daha etkili olduğunu itiraf edecekti. İngiltere başta olmak üzere tüm sömürgeci güçler kendi Zuhaf tugaylarını yarattılar bu süreçte.

Lejyoner olarak çok etkili olsalar da Zuhafalar savaş topyekûn hale geldikçe marjinalleştiler. Topyekûnleşme, savaş yeniden memleket meselesi (*national issue*) haline getirdi. Artık sömürgeci güçler yoktu. Savaş devletler arasında değil, halklar arasındaydı. Emperyalist paylaşım savaşı emperyalistleri cumhuriyetçi olmak zorunda bıraktı. Savaş meydanındaki lejyonerlerin yerini -yeniden- yurttaşlar aldı.

BU HİKÂYEDEN ÇIKARILACAK DERSLER

Monarşiden demokrasiye geçerken bir sömürge çağı yaşadık. Yurttaşların ve lejyonerlerin savaş meydanlarında birlikte boy gösterdiği ilginç zamanlardı. 11 Eylül 2001’den beri imparatorlukların dönüşünü konuşuyoruz. Ve ne yazık ki ulus-devletlerin çözülüşünü izliyoruz. Yurttaşları ve lejyonerleri yine omuz omuza savaşırken görmeye başladık. Galiba bu defa süreç içinde etkisi marjinalleşecek olan yurttaşlar olacak. Nedenlerini kısaca açıklayarak yazımı sonlandıracam.

Yazı boyunca başıbozuk, yurttaş, lejyoner, partizan ve devrimci savaşçı konseptlerini kullandım. Wagner gibi

oluşumları açıklamak için en doğru konsept *başbozuktur*. Aynı zamanda en kapsayıcı olanıdır. Yurttaşın devletle, lejyonerin ekonomiyle, partizanın halkla, devrimcinin ideolojiyle bağlantısını içerir. Wagner'in başarısını, bu dört elemente neredeyse eşit mesafe konumlanmasında aramalıyız. Belki de dört elementin ideal bir kombinasyonudur. Yurttaşlar gibi devletli, lejyonerler gibi zengin, partizanlar gibi haklı ve devrimciler gibi yüce; işte bunlar Wagner'in savaşçılarına vaat ettikleridir.

Yeni savaşlar, ulus-devletleri parçalıyor. Başlayan hiçbir savaş bitmeyecek. Savaşın içine çekilen devletler süreç içinde bir çeşit gaza beyliğine dönüşüyor. Bürokratların ve burjuvanın yerini ikisinin karışımı olan savaş beyleri alıyor. Taliban, devrim muhafızları ve şimdi Wagner. Yeni başbozuklar solcuların mafyokrazi kavramıyla işaret ettiği gerçekliğin bir üst-aşamaya geçtiğini gösteriyor.⁴ Bu, politik aşama. Devletler mafyalaşırken mafyalar da devletleşiyor. Üçüncü Dünya Savaşı'nı bekleyenler boşa bekliyorlar. Savaş çoktan başladı. Savaş beyleri bürokratların ve burjuvanın yerini alacak (evet gelişmiş ülkeler dahil!). Prigojin, savunma bakanına aklını yitirdiği için bu kadar rahat sövüyor değil. Saçma gelecek ama onu Sezar'a benzetiyorum. Dönüp Roma'yı alabilir mi? Elbette hayır. Bunu Kasım Süleymani bile yapamadı. Ama süreç ilerliyor. Er geç olacak. Moskova'da Prigojin, Tahran'da Süleymani. İsimler değişebilir. Sezar olmaz, Augustus olur. Eğer kapitalizmin krizine alternatif ve yaratıcı bir çözüm bulamazsak ulus-

devletlerin yerini mafya/klan federasyonları/ağları alacak.
Bahmut sadece bir semptom.

K A Y N A K L A R

Yeşil, Fatih, *Trajik Zafer*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Şakul, Kahraman, *II. Viyana Kuşatması*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021.²

Schmitt, Carl, *Partizan Teorisi*, çev. Sibel Bekiroğlu, İstanbul, Nika Yayınevi, 2019.

Kaldor, Mary, *Eski ve Yeni Savaşlar*, çev. Erdem Türközü, İstanbul, Fol Kitap, 2023.

² *Z Tarih* dergisinde kitabı üzerine Kahraman Şakul ile yaptığım söyleşiye bakabilirsiniz: <https://youtu.be/Rq3T370gwdU>.

1980'LERDE KIRDAN KENTE GÖÇ VE KADININ ŞEHİRDE OLUŞAN YENİ İMAJI

Zeynep Ezgi Kaya¹

Göç kavramı ortaya çıktığı tarihten itibaren her coğrafyada farklı şekillerde süreklilik göstermiştir. Göçün ortaya çıkması birçok nedene bağlanabilir. İklim koşulları, ekonomik, siyasi ve sosyal olaylar bu nedenlerin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, kırsal ve kent kavramları da kendi içerisinde farklı şekillerde tezahür etmektedir. Nitekim kentleşme olgusu, ilk şehirlerin kurulmasıyla başlayan ve günümüze kadar uzanan uzun bir tarihsel süreçtir. Bu olgu; iklim koşulları, siyasi ve ekonomik sebepler gibi pek çok etkenden kaynaklanır. Türkiye’de de kırsaldan kente göç hareketlerinin ivmesi zamanla değişmekle birlikte günümüzde dahi ülkenin pek çok alanında etkisi olan önemli bir sosyolojik olaydır. Kırsaldan kente göçün göz ardı edilemeyecek bir dönemi de 1980’lerdir. Bu göç içerisinde kadınların da olduğunu ve kentlerde kendi yaşamlarını oluşturduğunu görebiliriz.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. “1980’lerde Kırsaldan Kente Göç ve Kadının Şehirde Oluşan Yeni İmajı” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 16 Haziran 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

1980 yılı Türkiye tarihi içerisinde sosyal, siyasi ve ekonomik yönden hareketli bir yıl olma özelliğine sahiptir. Bu dönemdeki kırdan kente göç olgusunu inceleyebilmek adına önce dönemin ekonomisine değinmenin yerinde olacağını düşünüyorum. Gerçekleşen 1980 ihtilali sonrasında 1983 yılında ekonomide bir atılım olarak serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Yine aynı zaman dilimi içerisinde devlet, ihracata dayalı büyümeyi benimsemiştir. Bu dönem içerisinde liberal ekonomi politikalarıyla hareket eden iktidar özelleştirme konusunda geniş adımlar atarak devletin ekonomi alanındaki oranını daraltmıştır.² Bu dönemde hızlı bir tüketici topluluğu oluşmuş, ulaşım alanları gelişmiş, STK'ların sayısı artmıştır. Bu dönem ayrıca, bireyin ve toplumsal hareketliliğin ön plana çıkmaya başladığı bir dönem olma özelliğine de sahiptir.³ Bu özellikler, 1980 ve 1990 arasındaki kırdan kente göçün nedenleri arasında ifade edilmektedir. Ekonomide özelleştirme nedeniyle de

² Bilsay Kuruç, Tuncay Artun, Yılmaz Akyüz, Korkut Boratav vd., *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, 29-33.; Dışa açık büyüme ve yeni liberal düzenlemeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Uğur Eser, *Türkiye'de Sanayileşme*, Ankara: İmge, 1993, 71-88.

³ Ahmet İçduygu ve İbrahim Sirkeci, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 253.

parça başına iş ve mevsimlik işçilik gibi durumlar zuhur etmiştir.⁴ Daralan iş imkânları enformel sektörün de büyümesine neden olmuştur. Kırdan kente göç sürekli artış göstermiştir. Özellikle 1980-85 yılları arasında önceki yıllara oranla göçte süreklilik sağlanmış, 1985 ve 1989 arası dönemde de bu süreklilik oranı önceki dönemlerle aynı olmuştur. Nitekim Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 1996 verilerine göre, 1980 yılında kent nüfusu 20.330.000 iken kır nüfusu 24.407.000'dur. Fakat yine aynı istatistiğe göre 1985'te kent nüfusu 26.865.000 iken kır nüfusu 23.798.000'dur.⁵

Bu dönemde kentler kırsal alandan gelen insanları barındırma konusunda yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda kırsaldan gelen insanları kentlerdeki işlere istihdam edecek sanayi de tam anlamıyla gelişmediğinden bu durum bazı sorunlara yol açmıştır. Nitekim yukarıdaki nedenlerden ötürü kentlerde gecekondu yapılarında gözle görülür derecede bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde kent nüfusunun fazlasını oluşturan kırdan gelen göçmen kitlesi, ikincil ekonomik sektörlerde yani ağır sanayi, dokuma, imalat işleri ve gıda sanayi gibi işlerde çalışarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Kırdan kente göçü sürekli kılan nedenleri özetlemek gerekirse; tarım alanında teknolojik

⁴ Mümtaz Peker, "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999, 301.

⁵ Ahmet İçduygu ve İbrahim Sirkeci, *a.g.m.*, 252.

aletlerin kullanılması sonucu ortaya çıkan iş gücü fazlasından dolayı gelir ve giderlerde yaşanan düşüş, tarım alanındaki verimsizlik, kırsal-kent arasında meydana gelen gelir alanındaki farklılıkların artması, ulaşım ve iletişim alanlarının gelişim göstermesi, kentin sunduğu hizmetler, yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar ile üniversite okumak için kırsaldan kente gelip buralarda kalan genç nüfustan bahsedilebilir.⁶ Bu dönemde kırsaldan kente göç özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere yapılmıştır.⁷

Kırsaldan kente gelen nüfus içerisindeki erkek ve kadın oranlarına baktığımızda erkeklerin daha fazla olduğunu görmekteyiz.⁸ Çünkü kırsaldan kente gelenlerin çoğu bekâr erkektir. Evli olan erkekler de önce şehre tek gelerek belirli

⁶ Yüksel Kaştan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42) (2016): 697-700.

⁷ Oya Köymen, “Bazı İçgöç Verileri (1950-1980)”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 260-263. Bu dönemde (1985-1990) köylerden İstanbul’a gelenlerin İstanbul’un ilçelerine dağılımını detaylı incelemek için bkz. Ferhunde Özbay, “İstanbul’da Göç ve İl İçi Nüfus Hareketleri (1985-1990)”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 277-294.

⁸ Ahmet Koyuncu, *1980’den Sonra Kente Göç Edenlerin Tutunma Yolları: Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, 31.

bir süre zarfından sonra ailesini yanına almaktadır. Göç eden kadının şehirdeki konumuna baktığımız zaman belirli farklar görmekteyiz. Nitekim 1985 yılında kadınların yüzde 43'ü erkeklerin de yüzde 78'i iş hayatında aktiftir.⁹ 1980 sonrasında yaşanan ekonomik politikalar neticesinde çeşitli iş sektörlerinde istihdam yavaşlamıştır. Yavaşlayan bu istihdamdan yararlanan taraf genellikle erkekler olmuştur.¹⁰ Bu dönemde yaşanan enflasyon artışıyla birlikte geçim sıkıntısı çeken ailelerde çalışan sayısı artmaya başlamıştır. Çocuk, kadın ve yaşlılar bu artışı sağlamıştır. Aynı zamanda kentlerde çalışmak isteyen kadınların sayısında da belirli bir oranda artış gözlemlenmiştir. Kırdan gelen kadınların içerisinde okuma-yazma bilmeyenlerin çoğu ağır işlerde, ev temizliklerinde veya enformel işlerde çalışmaya başlamıştır. Kırdan gelen kadınların bu alanları doldurması sonucunda da kentli kadınların birçoğu kayıt dışı istihdama katılım sağlamıştır. Bu da iş gücüne katılım oranlarındaki düşüşe neden olmuştur. 1988 yılına gelindiğinde ise kadınların iktisaden aktiflik oranı yüzde

⁹ Yeşim Ekmekçi, *Türkiye’de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2004, 61.

¹⁰ Büşra Sağlık, “Türkiye’de İşgücü Piyasasında Kadının Konumu (1950-1980)”, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 5 (4) (2021): 264.

34,9'dur.¹¹ Bu oranın düşmesindeki nedenleri şöyle sıralayabiliriz: Kırdan kente göç eden kadınların çoğu, tarım alanlarında ücretsiz aile işçisi olarak faaliyet göstermiş, istatistiklerde bu şekilde yer almış ve kentlere geldiklerinde iş bulamayıp ev hanımı rolleriyle iş gücünün dışında kalmıştır. Bu dönemde kentlerde gelirlerini arttıracak iş sektörlerinde çalışan kadın sayısı çok sınırlıdır. Nitekim kadınların çoğu, ailenin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına ev işleri yapmaktadır ve bu tarz işler iktisadi alana dahil edilip incelenmemiştir.

Sonuç olarak, 1980'ler her açıdan hareketli geçmiştir. Kentlerin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte cazibe yerleri halini alması göç olgusunun oluşmasını sağlamıştır. Bu göç içerisinde kadınların da yer alması onlara bir nebze de olsa özgürlük alanları yaratmaya çalışmıştır. Kırdan kente gelen kadınların farklı iş sektörlerinde çalışmaları kentte oluşacak olan yeni imajlarının belirleyici bir etkeni olmuştur.

¹¹ Ekmekçi, *a.g.y.*, 65.

K A Y N A K L A R

- Ekmekçi, Yeşim, *Türkiye’de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2004.
- Eser, Uğur, *Türkiye’de Sanayileşme*, Ankara: İmge, 1993.
- İçduygu, Ahmet ve Sirkeci, İbrahim, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 249-268.
- Kaştan, Yüksel, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9* (42) (2016): 692-700.
- Koyuncu, Ahmet, *1980’den Sonra Kente Göç Edenlerin Tutunma Yolları: Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- Köymen, Oya, “Bazı İçgöç Verileri (1950-1980)”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 260-263.
- Kuruç, Bilsay, Artun, Tuncay, Akyüz, Yılmaz, Boratav, Korkut vd., *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Özbaş, Ferhunde, “İstanbul’da Göç ve İl İçi Nüfus Hareketleri (1985-1990)”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 277-294.

Peker, Mümtaz, “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, haz. Ayşe Berktaç Hacımirzaoğlu, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 295-304.

Sağlık, Büşra, “Türkiye’de İşgücü Piyasasında Kadının Konumu (1950-1980)”, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi* 5 (4) (2021): 256-278.

TÜRKİYE'NİN YENİ BAŞTAN İHYASI

Hamza Dülger¹

Ünlü Türkolog ve müzmin muhalif Rıza Nur'un Halk Partisi'ne karşı yürüttüğü mezkûr mübayin hareketinin en mühim eserinin adı "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı" idi. Türkiye, mevcut tenakuzlarının üzerine müselsel bir hal ile yeni bir Cumhuriyet şeklini aldığı anda rejimin en keskin mübayinleri arasında Türk milliyetçiliğini idealize etmiş Türkiyatçılar bulunuyordu. İmparatorluğun inkırazına tanıklık etmiş bir nesil için kurtuluşu, haşin ve ulu bir fikriyat olarak serdetmek entelektüel tarihimiz için münasip bir yol olarak gözükür. Zira, Türk milliyetçiliğinin önemli sekülerist teorisyenlerinin mihmandarlarından Akçura dahi, cesurane bir biçimde "*Osmanlı Devleti'nin hakiki kuvveti şekl-i hazır-ı coğrafi-sini muhafaza etmek midir?*" sorusunu sorarken bilcümle Osmanlıcılık fikrini akim kılıyordu.

Akçura, ortak siyasal yetkede buluşması gereken halk topluluğu manasında ortak atadan toplulukların ırk

¹ İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi doktora öğrencisidir. "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası" başlıklı yazısı *yarinin kulturu.org/* sitesinde 23 Haziran 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

namzediyle bir araya gelerek bir birlik teşkil etmesinin önemi erken tarihlerde, henüz 20. yüzyıl başlarında kavramıştı. Bu kavrayış, Tanzimat Dönemi'nde benimsenen ve "Osmanlı milleti" biçiminde tezahür eden Fransız ulus anlayışından ("millet-i iradi") Alman ya da Slav ulus anlayışına ("millet-i vaki") geçişin bir nüvesini içinde barındırıyordu. Cumhuriyet idaresi, işbu şiarın üzerine inşa edilirken Akçura ve Gökâlîp dehrîleştirici [säkularisierter] devlet idealini tatbik eden ideologlar oldu. Türk milliyetçiliğinin mümeyyiz bir cüzünün resmî ideolojiye hasrettiği aynı dönemin muhalif-ırkî milliyetçilerinden Rıza Nur'un dehrî milliyetçiliğe karşı millî bir din tesis etme gayreti bir şerh olarak milliyetçiliğin karakterini belirleme kavgasında sonraki nesillerdeki milliyetçiler için muteber bir yere oturur. Fakat bu cüz saltık iç siyasal kültüre içkin değildi, bhusus politik ayırım önemli bir haricî siyasal ayırım getirir: maksimalizm-minimalizm.

Türkiye'nin mevcut halini okuduğumuzda, Pantürkizm'den Mavi Anadoluçuluk'a süregiden tartışmaların çeperlerini anlamlandırmamız mümkün hale gelir. Mevzu-bahis milliyetçiliğin teganni ettiği zemin, tetkik edildiğinde iki zıt dış politik siyasanın bir çarpışmasıdır. Cumhuriyet tarihini bu minvalde serimlediğimizde Turanî ideolojinin, dünya sahnesinde emperyal siyasalarının çöküşüyle kökten bağı mevcut iken, Türkiye'deki anti-maksimalist ideoloji (Kemalizm) de bunun karşıt cephesini husule getirir. Uzak Doğu diyarındaki (Japonya) 15 Mart Olayı diğer Turanî

memleketlerdeki maksimalist-minimalist mücadelesinin bir cüzü gibidir.

Dünya tarihindeki tersine dönüşler ve çevrimlerle süslü yenden doğuşlarla kabil olan işbu süreç, günümüzde artık benzer bir süreç ile iç içe yürüyor. Temsiliyetin dayandığı temel hususların, ezcümle parlamentarizm ve yürütme erki arasında sıkıştığını akılda tutmalı. Bu yoğunlaştırılmış süreç, tarihî tekerrür ile vuku bulan bir çevrimin son halkası hüviyetinde. Tetebbu edildiğinde görüleceği üzere 1930'lar siyasası ile günümüz politik durumunun benzeşikliği aşikâr bir mümeyyizlikle önümüze seriliyor. Yukarıda bahsedilen türden bir sıkışmışlığın kitleler lehine çözümlendiği tarihsel kesitin dünya-tarihsel zamanda 1945'e tekabül eden bir biçimde pek çok tehdidi barındırdığı sabittir. Emniyet bürokrasisinin gün be gün kuvvetlenmesi 30'ların siyasasına yakınlaşmanın hakikatini irae ediyor. Tüm bunlarla birlikte yeni bir Anschluss (Rus-Ukrayna Harbi) da mevcut ve hal böyle iken bu tekerrürün nedenleri üzerine tekrar düşünmek icap ediyor.

Kojin Karatani'nin bahsettiği üzere, olayların tekerrürü tek başına birbirine emsal değildir, ama biçim yönünden tekrarlanmaları kaçınılmazdır. Karatani'ye göre faşizm, siyasi ve ekonomik bir kriz anında bastırılmış olan mutlakiyetçi monark figürünü çağıran temsili demokrasidir. Japonya bağlamında "*Şowa Restorasyonu*", Meiji Restorasyonu'nun tekerrürü olarak bir imparatorluk restorasyonunu temsil eder. Bu tekerrürler tarihsel mirasta yer alan deliklerden neşet ederek büyür. Bu delik, temsil sisteminin hem içinde

hem dışındadır. Temsilin dayandığı kütlenin, yürütme erki ve yargı ile çatışık halde olduğu, kriz anında büyüyen, iktisadi çelişkiler barındıran bir deliktir bu.

Marx'ın bahsettiği veçhile, devletin kendisi kapitalist iktisadi krizlerde yahut temsilî parlamentoda görülen tıkanıklıkta görünür olur; imparator, kayzer veya führer onun (devletin) şahsileşmiş halidir ve bastırılanın yani mutlakiyetçi egemenliğin geri dönmüş biçimidir. Bu geri dönüş süreci 18. yüzyıldan bu yana tekrar eden devrimsel süreçlerin bir yeniden okunuşudur. İmparatorluktan ulus-devlete geçilen düzende, hukuki, ahlaki zeminin kayması sonucu modern ulusların ifa ettiği görevler, imparatorluktan ulus-devletlere pay edilmiştir. Bu düzen, yetkenin tek bir erkten tüm bir ulusa bölüştürülmesiyle beraber fetih düzeninin ilgası ve yeknesak bir millî hukuk düzeninin yaratım ve tatbiki ile müyesserdir. Ancak ulus-devlet söz konusu düzende kalmaya teşne değildir, yeni sermaye yaratımları ve bir kaynak ihtisası problemi göze çarpmaktadır. Amele iş gücü ihtiyacı ve sermaye ihracı, ulus-devletin büyümesine ve bir imparatorluğa öykünmesine sebebiyet verir ancak bu imkânsız bir teşebbüstür çünkü yerleşik çelişkilerle (millî hukuk, millî sermaye tahakkümü) bir emperyal imal etmek olanaksızdır. Napoleon'un millî bir imparatorluk kurma hevesi bu duvara toslamıştır. İmal edilen Fransız hukukunun Alman ananelerine uymak şöyle dursun, aksine onu tek bir millî biçime soktuğu sarahaten söylenebilir. Ezcümle dünya siyasasının mevcut istihsal hali yeniden

imparatorluklar devrine ulaşmamızı mümkün kılmamaktadır.

Ancak yine de ulus-devletin bir uzamı olan emperyalizmin dünya sahnesine yeniden çıkması bu imperyal ve emperyal suretin yeniden dönüşü olarak okunabilir. Ezcümle, Schmittyen bir perspektif ile tüm parlamenter düzenin salt bir mutlaka devri ile mevcut temsil krizinin aşılmağa çalışıldığı dercedilmektedir. Türkiye de bu gidişatın teşrih edilebilir aktörlerindendir. Türkiye'nin 1923'te tatbik ettiği Pantürkist ama minimalist milliyetçilik, günümüzde imperyal bir sağ kavle (diskur) işaret ederken minimalist-maksimalist geriliminin yukarıda bir özetini sunmaya çalıştığımız siyasal sıkışıklıktan gayri düşünmek yanlış olur.

Engels'in tarihsel materyalist nazariyesiyle tetebbu ettiği devlet teorisi; *ilkel kolektivizm* → *askerî demokrasi* → *konfederasyonlar* → *devlet* planı ile vuku bulur. Askerî demokrasinin bir nevi kahramanlar kültüne tevdi etmesi ise kaçınılmazdır. Ancak tüm süreç, dışarıda saltık bir savaş beyleri konfederasyonunun içte bütünleşik bir devlet ve yetke (hükümdar, kayzer, sultan) eliyle sündürülmesini beraberinde getirir. Harp beyleri, bir çeşit millî kahramanlar olarak konfedere devlet hükmünde zuhur eder. Öz bürokrasi, öz ordu ve öz harp teknikleri vardır. Fakat bürokratik rasyonalizasyonun kaçınılmaz kaderi olarak hepsi tek bir kamunun emrine girerek devlet tesis etmek zorundadır ya da bu uğurda ortadan kaldırılmaları icap eder.

Günümüzde harp beylerinin devlet iktidarına yönelik yön-temsel ve ilkesel karşı çıkışları, aynı izleği tekrarlayacak biçimde tekrar tekrar vaki olmasını görünür kılmıştır. 90'lerden itibaren adeta örtük bir iç harbin husule gelmesi ile Türkiye'nin mezkûr siyasallaşma ve bürokratik rasyonalizasyon serüveni, yaşanan örtük iç harbin nüvelediği çatışmaları yakın tarihte önümüze serdi. Farklı harp beylerinin ve kendilerine ait örgütlerinin, siyasal çözülmenin (erken 90'lar) hemen ardından vuruşması, tarihsel izleğin konfederasyonlar safhasına dönüşümü hatırlatır. Hemen hemen aynı zaman diliminde bürokratik olarak sil baştan tesis edilen devletin güvenlik kadrolarının yeniden savaş beylerine teslim edildiğini (İç İşleri, Millî Savunma Bakanlıkları), bu kadrolar eliyle iç harbin bitirildiğini ve yeni aşamada bürokratik rasyonalizasyonun artık yeniden tezahür ettiğini vurgulamak gerekir.

İkonografik bir yeniden dirilimi mümkün kılmaya teşne olan sorunlar yumağı başlıca olarak bu iki noktada toplanıyor görünmektedir. Birinci olarak, siyasal sıkışıklık hali temsiliyetin bir kuvve olarak kalmasıyla yahut bu kuvvenin kişiler kültü eliyle fiile geçmesiyle aşılmaya çalışılır. İkinci husus, devletin iç teşkilatlanmasında yaşanan gerilim-çelişki ve hatta kaosun bir neticesi olarak bürokratik rasyonalizasyon gecikir. İmperyal-maksimalist siyasanın teşviki içte çelişkinin yitirilmesi, dışta ise kuvvetin ('zor'un) rasyonel ellerle tatbik edilmesini getirir. İç çelişkilerin bitirilmesi ise devletin ancak Greko-Romen "*civitas*"lardaki

gibi ahlaki nesnenin temerküz ettiği bir bütün olarak kavranması şeklinde meydana gelecek bir tersine sıçrayışla mümkün olabilir. Zira dünyevileşme, bu bütünü egemen lehine bozmuştur. Hegel bu bozulmaya dikkat çekerek tek hakiki din olarak “devlet”in kaldığını söylerken haklıdır. Tersine sıçrayış, dünyevi din olarak devletin şerik kabul etmez bir iç birlik sağlamasının artık tek yolu olarak gözükmektedir. Ancak buradan maksimalist bir politik evreye geçişi mümkün kılacak politik enstrümanlar henüz icat edilmemiştir. Nihayetinde devlet hâlâ ulus-millî devlettir ve siyasal uzamıyla hukuku, kendi tarihî mirasının bir sonucudur.

K A Y N A K L A R

- Georgeon, François. *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri / Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Hassan, Ümit. *İbni Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Sevinç Matbaası, 1972.
- Karatani, Kojin. *Tarih ve Tekerrür*, Metis Yayınları, 2013.
- Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Dost Yayınevi, 2020.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, Metis Yayınları, 2014.

V. KARL'IN OSMANLILARA
KARŞI ELDE ETTİĞİ
TUNUS ZAFERİNİN
PROPAGANDA UNSURU
OLARAK HALILAR

Emir Gürsu¹

Bu makalede, 1535 tarihli Tunus seferinin, V. Karl'ın nazarında hangi etkenler sayesinde Osmanlılar ile diğer karşılaşmalar içinde ayrıcalıklı bir konuma yerleştiğini irdeleyeceğiz. Yazımı, “Habsburg sarayının, Tunus’un fethi için hem askerî hem de sanatsal bir hazırlık yapmasının arkasında yatan saikler nelerdir?” sorusu üzerine inşa edeceğim. Bu sorunun cevabını, seferin zafere dönüşmesinin simgesi haline gelmiş halılar üzerinden vermeye çabalayacağım. Çalışmayı, Tunus seferinin özetiyle başlatıp V. Karl'ın, seferin hatırasını ölümsüzleştirme gayretinin ürünü olan on iki halının içeriğinden bahsettikten sonra, zaferin ve halıların ayrıcalıklı önemi ile kaynaklarıma değinerek sonlandıracağım. Makalenin, halıları dokuyan

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. “V. Karl'ın Osmanlılara Karşı Elde Ettiği Tunus Zafерinin Propaganda Unsuru Olarak Halılar” başlıklı yazısı *yazrininkulturu.org/sitesinde* 30 Haziran 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

zanaatkârlarla akdedilen sözleşme ve yazışmalar sayesinde² zorlama yorumların kıskacında kalmaktan veya niyet okumasından öteye gidememekten kurtulacağı zannındayım. Ayrıca bu yazı; sanat, ebat ve malzeme bakımından halılar ve resimleri tahlil etme değil; nesnelere, zihniyet tarihinin malzemesi haline getirme amacı taşımaktadır.

Barbaros Hayreddin Paşa, Kanuni Süleyman İran seferinde iken, 1534'te donanmasıyla Tunus'a geldi. V. Karl, İspanya ve İtalya'yı tehdit eden bu donanmayı imha kastıyla, 16 Haziran 1535'te Halku'l-vâd'a (Goletta) ulaştı. Muhtelif sebepler dolayısıyla Osmanlılar 8 Ağustos'ta Tunus kalesini Karl'ın askerlerine teslim etti.³ Zinkeisen, Avrupa kaynaklarına dayanarak Tunus seferini böyle tasvir ediyor. Bu savaşın Osmanlı tarafını temsil eden Barbaros'un *Gazâvatname*'sinde ise daha teferruatlı ve süslü ifadelerle dolu bir tasvire rastlıyoruz. *Gazâvatname*, birincil kaynaklar arasında bulunduğu için çağdaş olmayan Zinkeisen'a nazaran daha ilginç ayrıntılar sunabiliyor. Mesela bu eserde, Hayreddin Paşa Cezayir'e gidecekken rüzgârın Osmanlı donanmasını Tunus'a savurduğu, ancak her ne kadar ilk hedef olan Cezayir menziline böyle tesadüfen çıkılsa da Barbaros'a göre Tunus'un, Melik Hasan'ın

² Katja Schmitz von Ledebur, "Emperor Charles V Captures Tunis: a Unique Set of Tapestry Cartoons," *Studia Bruxellae* 11 (2019): 389.

³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, çev. Nilüfer Epçeli İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, 543-545.

zulmü yüzünden fethi zorunlu bir bölge haline geldiği yazıyor. Bu kurgu, Osmanlıların iç ve dış meseleleri ele alırken sık başvurdukları “adalet dağıtma ve zulümle savaş” söylemlerinin bir tekrarından ibarettir. *Gazâvat*’ta ayrıca, Hayreddin Paşa’nın sadece Karl’ın donanmasıyla değil; Papa, Portekiz, İspanya ve Almanların desteğiyle de mücadele ettiğini okuyoruz.

Tunus zaferini simgeleyen halılar hakkında geniş yayınlardan birine dair başarılı bir tanıtım yazısı kaleme alan Veldman, Karl’ın “mülkünü geri almaya” geldiğini düşünmektedir. Ona göre, Mulay Han’ın Karl’ın safında bulunması ve Hristiyanların Barbaros’a karşı ayaklanmaları dengeleri değiştirdi ve nihayet Osmanlılar mukavemet dayanamayarak geri çekildi.⁴ Şimdi Karl’ın “mülkünü geri alma” gayesiyle uğrunda tüm imkânlarını seferber ettiği Tunus zaferinin, Habsburg başarıları arasındaki ayrıcalıklı konumunu aydınlatan önemli göstergelerden biri olan on iki halıya temas etmek suretiyle, seferin katmanlı yapısını yukarıdaki özetten daha büyük bir bağlama oturtmaya çalışacağım.

⁴ İlja M. Veldman, “Jan Cornelisz Vermeyen, Painter of Charles V and His Conquest of Tunis: Paintings, Etchings, Drawings, Cartoons and Tapestries by Hendrik J. Horn,” *Simiolus Netherlands Quarterly for the History of Art* 1-2(1992): 97-98; Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnamesi ve Zeyli, haz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun (İstanbul: Panama Yayıncılık, 2019), 50-52.

V. Karl Tunus'a yalnızca askerlerini göndermedi. Bir mayet ressamı olarak Jan Vermeyen de Tunus seferinin hatırasını ölümsüzleştirmek üzere sefere katıldı. Ressam, 1546-1550 yılları arasında çizdiği *Tunus'un Fethi* resimleriyle, müteakip yıllarda zaferin "parlak" remizleri arasına girecek devasa halıların dokunmasına ilham verdi.⁵ Vermeyen'in karakalem ve suluboya resimleri, 5 metre genişliğinde, 7 ila 12 metre uzunluğunda on iki halıya işlendi. İki kaybolan halılar, bugün Viyana Sanat Tarihi Müzesi'nde saklanıyor. Halılarda görselliğin propaganda gücünün yanı sıra Latince ve İspanyolca mısralarla gözü ve zihni doyuran bir ikna edicilik yaratma amacı sezilmektedir. Hem imparatorluk hem de İspanya topraklarını öne çıkarma çabası, Latince ve İspanyolcanın manzum birleşimiyle belirginleşmektedir. Elinde pusula ve üzerinde mealen şu dizeler bulunan bir tablet tutan Vermeyen de halı üzerinde dikkat çekmektedir: "*olaylar aynen yansıtıldı; ülkeden ve sefer hazırlıklarından haberdar olmanız diye tasvirler özünü doğadan almıştır.*" Halılara dokunan resimler aracılığıyla Karl'ın değil, seferin bir bütün olarak merkeze alınması ve herhangi bir yazılı eserden daha akılda kalıcı ve teferruatlı olma hedefi büyük oranda gerçekleşmiştir.⁶ Öyle ki bu "ulvi" hedefi temin eden halıların dokunmasına öncülük eden Vermeyen için, maaşlı savaş ressamlığı memuriyeti dahi ihdas edildi.⁷

⁵ Veldman, "Vermeyen," 97.

⁶ Veldman, *a.g.m.*, s. 98.

⁷ Von Ledebur, "Tunis," 388.

Aşağıda, zikredilen halıların başlık ve içerik betimlemelerinin dökümünü sunarak Tunus'un zaptının övünç aletlerine dönüşen bu külliyyatın, âdeta "film şeridi" canlılığıyla askerî hazırlıkları nasıl ölümsüzleştirdiğini açıklığa kavuşturmak istiyorum:

1. *İmparator, Birliklerini Barselona'da Topluyor*: V. Charles, atının üzerinde askerlerini merkezde toplarken tasvir edilmiştir.

2. *Kartaca Burnu Açıklarına İniş*: Amiral Andrea Doria'nın sancak gemisi, Karl'ın bulunduğu kıyıya yol alıyor.

3. *Kartaca Burnu'ndaki İlk Çarpışmalar*: İmparatorluk birlikleri, önce Barbaros'un askerleri tarafından savunulan La Goletta kalesine saldırdı.

4. *La Goletta Kuşatması*: Barbaros, yaklaşık 5000 Osmanlı ve Mağribi askeriyle, La Goletta'da mevzi almıştı. Sayıca az olmasına rağmen, 14 imparatorluk birliği kaleyi üç hafta boyunca kuşattıktan sonra 14 Temmuz'da ele geçirmeyi başardı.

5. *Yem (fodder) Arayışı*: Tunus Gölü ve La Goletta Kalesi manzarası barizdir. Su kemeri kalıntılarının arkasındaki bir ormanda, at yemi toplamak için yaptıkları bir keşif gezisinden dönen Marchese d'Alarcon ve adamları, atlı düşman askerlerinin saldırısına uğradı. Ancak imparatorluk süvarileri ve piyadeleri onların yardımına koşuyor. İmparator V.

Charles'ın kendisi, atlı mızraklarının solundaki atının üzerinde tasvir ediliyor. Bu kez, en görünür manzarada cesurca çarpışan Osmanlılar bulunmaktadır.

6. *La Goletta'nın Zaptı*: Küçük bir İspanyol birliğinin elinde tuttuğu Kartaca Burnu'ndaki bir kule, üstün bir güç tarafından saldırıya uğradıktan sonra imparator, 14 Temmuz'da La Goletta'ya saldırmaya karar verdi. Kaleye yönelen imparatorluk gemileri ve kadirgalar belirgin bir görünüm arz eder. İmparator ve Mulay Hassan, savaş gemilerin birinden izlemektedir.

7. *Tunus Yolunda Meydan Muharebesi*: Barbaros'un kaçan birliklerini takip eden imparatorluk ordusu, kavurucu yaz sıcağına göğüs gerdi ve hem araziye hem de kuyuların yerini bilen Mulay Hassan kılavuzluğunda Tunus'a doğru yürüdü. Tunus'tan yaklaşık üç kilometre uzaktaki bir kuyu, Barbaros'un imparatorluk ordusuna saldırmasıyla başlayan belirleyici savaşın merkeziydi. İmparator, birliklerini akıllıca konuşlandırdı ve düşmanı bozguna uğrattı. Jan Cornelisz Vermeyen, tüm seferin tek meydan muharebesini dikkatlice tasvir ediyor: sağdaki imparatorluk ordusu, Barbaros'un karşısında ve hilal sancağı altında yarım daire şeklinde düzenlenmiş birliklerine doğru ilerliyor.

8. *Tunus'un Ele Geçirilmesi ve Yağmalanması*: Jan Cornelisz Vermeyen, savaş alanlarını tasvir ederken topografik

doğruluğa özellikle dikkat etti. Şehir, rakipsiz bir şekilde⁸ ele geçirilmesinin ardından talan edildi. Sakinlerinin mallarına el konuldu ve birçoğu köle olarak satıldı. Verme-
yen, bu resme kendisini bir “savaş muhabiri” olarak dahil ederek gerçeğe bağlılığını vurguluyor. Kendisini, eskiz def-
terini tutarak küçük bir tepede dururken tasvir ediyor.

9. Ordu Tunus'tan Ayrılıyor; Rada'daki Kampa Giren İmparatorluk Birlikleri: Tunus'ta sekiz gün geçirdikten sonra imparator Rada'ya dönme emrini verdi. Orta sahanın ortasında ata binerken gösterilirken birkaç Mağribi merha-
met dilemek için önünde diz çöküyor. İmparator *miles christianus*'a, çarmıha gerilmiş İsa'yı betimleyen bir sancağı taşıyan süvari müfrezesi eşlik ediyor. Tüm geri çekilme bir zafer yürüyüşü gibi düzenlenmiştir. Bagaj treni ganimeti içerir.

10. Goletta'dan Ayrılış: Bakışlarımız kaleye ve ilk gemilerin yelken açmaya başladığı Kartaca Burnu açıklarında

⁸ “Rakipsiz ele geçirme” ifadesini bir gönderme olarak değerlendiriyorum. Tunus seferinde Habsburglar, Kanuni'nin Viyana Kuşatması ve Alaman seferinde imparatorluk ordusunu karşısında bulamadığı için alaya almasına mukabele etmektedirler. 1532'de Güns Kalesi'nin ele geçirilişinden sonra, Kanuni, V.Karl'ın kardeşi Ferdinand'ın elçilerine, imparatoru kastederek “uzun zamandır üzerime yürüme niyetinden bahsediyor, cesareti varsa muharebe edelim” mealinde bir cevap vermişti. Bkz. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2022) 202-203; Zinkeisen, *a.g.e.*, 520.

demirlemiş imparatorluk filosuna kayıyor. Ön tarafta ordunun yakında ayrılışı için çeşitli hazırlıklar görülüyor: ölülerini siperlere gömmek, topları ve güllerini toplayıp gemilere yüklemek. Resmin merkezinde İmparator V. Charles, Mulay Hassan ile müzakere ediyor. Bir siperde oturan Vermeyen, zamanını biraz daha eskiz yaparak geçiriyor.⁹

ÇIKARIMLAR

Makalenin son bölümünü, “Habsburg sarayının, Tunus’un fethi için hem askerî hem de sanatsal bir hazırlık yapmasının arkasında yatan saikler nelerdir?” sorusunu maddeler halinde cevaplandırma maksadıyla hazırladım. Başka bir yazımda da belirttiğim üzere, 16. yüzyılda evrensel hakimiyet davası güden hükümdarlar, dinî saiklerle savaştıklarını vurgulamayı ihmal etmemişlerdi.¹⁰ Bu bölümde, V. Karl’ın hangi dinî ve siyasi dürtülerle Tunus hamlesine kalkıştığını, halılar aracılığıyla hükümdarlığın ruhani yönünü nasıl öne çıkardığını açıklamaya çabalayacağım.

Sanatkârların himayesi, evrensel bir tahakkümün gerçekleşmesi için şevki diri tutan ve üstünlüğün en yakına dahi gösterilmesi anlayışının bir tezahürü olan icraat arasındadır. Sanatçılar, hükümdarlar tarafından ısmarlanan görkemli eserler vücuda getirerek onların faaliyetlerini

⁹ Von Ledebur, *a.g.y.*, 403-404.

¹⁰ Emir Gürsu “16. Yüzyılda Dünya Hakimiyetinin Meşruiyet Kaynağı Olarak Din ve Propaganda,” *Journal of Turkish Studies* 56 (2021): 147-149.

ölümsüzleştirirler. Bu eserler hem hükümdarın öldükten sonra anılmasını sağlar hem de yapıldığı dönemde onun amaline hizmet eder. Açık ve seçik deyişle hükümdar, en yakınındaki saray çevresine bu eserler yoluyla temas ettiği için meşruiyetini onlara bu şekilde kanıtlamayı diler. Yazımız özelinde halıların oturduğu bu amale hizmet zeminine, siyasi araç olarak kullanılan her sanat eseri oturtulabilir. Aşağıda maddeler altında sunacağımız Tunus zaferine hayati önem bahşeden etkenler, Karl'ın halılar yoluyla çevresini neye inandırmayı ve ölümünden sonra nasıl anılmayı arzu ettiğini gösterir niteliktedir.

Veldman, Hendrik Horn'a atıfla, Tunus seferini gerekli kılan çok çarpıcı bir etkenden, "Haçlı ruhundan" bahseder. Horn, V. Karl'ın, 8500 pound gibi hatırı sayılır bir meblağı, görsel sanatların hamisi olmadığı halde Tunus halılarına yatırmasını, bu seferin "ilk Haçlı seferi" olması münasebetiyle açıklar. Karl, sanatçıları himaye etmekle tanınmadığı halde, hayli yüksek bir parayı Tunus zaferini ölümsüzleştirmek üzere gözden çıkarmaktan kaçınmamıştır. Bu cömert yatırım, delice para saçmaktan son derece uzak, eserin istisnailiğini doğrulayan bir düşüncenin ürünüdür. İmparator, Osmanlıları Tunus'tan eli boş döndürmeyi alelade bir askerî başarı saymıyor, mücadelesini "kâfire karşı Haçlı seferi" olarak algılıyordu.¹¹ Öyle ki, halılar da "Haçlı ruhunu" boydan boya aksettiriyor, imparator "kâfirlerin

¹¹ Veldman, *a.g.m.*, 98.

kırbacı” özelliğiyle betimleniyordu.¹² Bununla birlikte, 9. halıda göze çarpan *miles christianus*, yani Hristiyanlığın eri (İslami karşılığı “Seyfullah” olabilir) ifadesi, hem ilk Haçlılar hem de Aziz Paulus’un mektubuna dek uzanan bir geçmişin izini taşır.¹³

Elbette halılar, Karl’ın Tunus’a yüklediği anlamı çözenin tek aracı kabul edilemez. Bu yüzden, imparatorun aklında “Haçlı kimliği” ve bununla bağlantılı olarak “şövalyelik” tasavvurunun perçinlendiği zamanlara göz atmak, Tunus zaferine giden sürecin düşünsel yapısını anlamaya yarar sağlayacaktır. Karl, Burgondiya Sarayı’nda geçirdiği çocukluk yıllarında, Orta Çağ’ın ülkü ve kadim davranış şekillerinin meczi sayılan şövalyelik kavramıyla yakınlık kurmuştu. Üstelik bu yakınlık, çocuksu bir hayranlığın fev-kine çıkmış, Karl, Olivier de Marche’nin *Le Chevalier Délibéré* adlı eserini 1540’ta çevirterek merakını ileri yanında arttırarak korumuştur.¹⁴ Karl’ın şövalyelik ile

¹² Sylvia Houghteling, “Tapestry as Tainted Medium: Charles V’s Conquest of Tunis,” *Contamination and Purity in Early Modern Art and Architecture*, haz. Lauren Jacobi ve Daniel M. Zolli (Amsterdam Üniversitesi Yayınları, 2021), 184.

¹³ Wikipedia, “Miles Christianus,” https://en.wikipedia.org/wiki/Miles_Christianus (Erişim: 06.01.2023); Von Ledebur, *a.g.y.*, s. 404.

¹⁴ Tamás Kiss, “Instead of attacking the Turks...: The 1535 War of Tunis in Habsburg Imperial Propaganda,” *Medium Aevum Quotidianum* 68 (2014): 72, 88.

çocukluğuna dayanan ünsiyeti, imparatorluğu elde ettikten sonra güdeceği siyasete yön vermiş olabilir. Ancak onun “kâfirle savaş”ı görev haline getirdiğinin daha somut bir delili vardır. İmparatorun Tunus seferi arifesinde, Habsburg saray tarihçisi Giovio, Hristiyanları Müslümanlara karşı savaşmanın gereğine ikna etmek amacıyla *Commentario* başlıklı kitabını yazmıştır.¹⁵ Tunus seferini “Haçlı kimliğiyle” izah etmek mantıklı olmakla beraber, söz konusu bağdaştırmanın doğurduğu iki meseleyi göz ardı etmek mümkün değildir. Meseleleri “Haçlı seferi tanımı” başlığı altında toplayabiliriz. Buradan hareketle ilk olarak Habsburgların, Müslüman askerlerle ittifaka rağmen, Tunus’taki savaşı nasıl Haçlı seferi kabul edebildiği meselesini; ardından Karl ve çevresinin, Osmanlılara karşı düzenlenen çoğu seferin “Haçlı ruhu” taşıdığı halde, Tunus’taki muharebeyi sırf Haçlı seferi olarak nitelemekle onu nasıl müstesna bir mevkie oturtabildiğini kısaca ele alalım.

V. Karl’ın hem Müslüman olan Mulay Han’la iş birliği yapıp hem Tunus seferini “Haçlı seferi” sayması çelişki oluşturmuyor mu? Von Ledebur, asıl gayesi Osmanlılara üstünlük kurmak olan imparatorun, Müslümanla, Müslümanın yardımını alarak savaşmanın kılıfını, Hristiyanları

¹⁵ Zahit Atçıl, “İtalyanca Osmanlı Kronikleri ve Osmanlı Tarihi Kaynakları” (Osmanlı’da İlm-i Tarih Sempozyumu’nda sunulan bildiri, İSAM Konferans Salonu, İstanbul, Aralık 16-17, 2022).

“zulümden kurtarma” bahanesiyle bulduğunu iddia etmektedir. Tarihçiye göre, Barbaros’un esir ettiği 20.000 Hristiyan, seferin kaçınılmaz hale gelmesinde kıvılcım vazifesi gördü. İmparator, dindaşlarını “düşmanın” elinden kurtarmak uğrunda, zaruret halinde mübah sayılan “kâfirle ittifak silahına” başvurdu.¹⁶ Haçlı seferi tanımına zıt düşürmüş gibi görünen “dinsizle iş birliği”, Tunus zaferi öncesinde böyle meşrulaştırılmak istenmiştir.

Şimdi, Osmanlılarla savaşın Haçlı seferine dönüşmediği durumların istisna teşkil ettiği halde, Tunus’ta “Haçlı kimliğiyle” hareket edilerek zaferi ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmenin tersliği meselesini tetkik edelim. Seferin hazırlık süreci, meselenin aydınlanmasını sağlayabilecek bir ipucu içeriyor. Şöyle ki, Hristiyanların ekseriyetle Papa’nın davetiyle “küfrü temizlemeye” giriştikleri bilinmektedir. Fakat 1535 tarihli Tunus muharebesi, Karl’ın talimatıyla diğer Hristiyanların katıldığı bir hareketti. Dolayısıyla imparator en dindar, en hakiki koruyucu vasıflarını üzerinde toplama maksadıyla Tunus yolunda Papa’nın ruhaniyetinden pay almaya çalışmıştır. Daha veciz bir ifadeyle “Papa’ya rağmen Haçlı seferi” sayabileceğimiz söz konusu girişim, evrensel hakimiyet yarışında birkaç Hristiyan rakibi bulunan Karl’ın kendisini var etme gayretinin neticesidir.¹⁷ O

¹⁶ Von Ledebur, *a.g.m.*, 388.

¹⁷ V. Karl’ın Tunus hamlesinin, hangi yolla “kendine mahsus bir haçlı seferi” mahiyeti kazanabildiğini anlamamı sağlayan hocam Tuğba İsmailoğlu Kacır’a teşekkür ederim.

halde Karl'ın, Osmanlılara karşı Haçlı seferi düzenlemeyi âdet haline getirmiş Avrupa ordularının Tunus'ta niçin farklı bir iş yaptığını görmek istemesini, “en büyük Hristiyan” mesabesine ulaşma yolculuğuyla açıklayabiliriz.

Şövalyelik ve “Haçlı ruhu” bölümünden sonra, Tunus'a atfedilen ayrıcalıklı önemin altında yatan diğer saikten, *Reconquista*'dan bahsedebiliriz. Sylvia Houghteling, *Tunus Zaferi Halıları*'na dair derinlikli araştırmasında, söz konusu nesnelerin malzeme ve üreticilerine yakından bakmak suretiyle Tunus seferine başka bir boyut kazandırmıştır. Onun makalesi, tarihçilikte görsel malzemenin yazılı kaynaklardan daha konuşkan olabileceğini ortaya koyması bakımından da son derece ibret vericidir. Houghteling, halıların dokunduktan sonra boyandığı boyaların cinsini tespit ederek imparatorun zihninde yatan niyetleri gün yüzüne çıkarmayı hedeflemiştir. Tarihçinin nazarında V. Karl, halıları, “emperyal İspanya”yı inşa etme ve “Yeniden Fetih”i yineleme hedeflerinin kıymetini aşılama aracı olarak kullanıyordu.

Halıların imal edildiği Granada ipliği, sırf değerli bir malzeme değil; halılar vasıtasıyla çizilmek istenen siyasi resmin ana unsuruydu. Granada ipliğiyle dokunan bu eserler, Habsburgların Kuzey Afrika hülyalarına ışık tutuyordu.¹⁸ V. Karl'ın halıları üretirmek üzere seçtiği Granada tüccarı ve o toprağın mahsulü olan iplik, imparatorun “işgal edilmiş” Tunus'u, tekrar “Hristiyan diyarı”

¹⁸ Houghteling, *a.g.y.*, s. 185, 191.

haline getirme düşünün mücessem delilidir. Bu düşün, Karl'ın haleflerine de miras kaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1630'larda, IV. Philippe on iki halıyı, 718'de Kuzey İspanya'nın Müslüman ordusundan kurtarılışını işleyen resimlerin arasına yerleştirdi.¹⁹

Makalemde, Tunus seferini Osmanlılar ile “bir başka karşılaşma” tavsifine değer kılan etkenleri, Habsburgların hummalı askerî ve sanatsal faaliyetlerinin birleşimi olan *Tunus Zaferi Halıları*'nda aradım. Araştırmam sonucunda verebileceğim hüküm şu ki, Tunus halıları, evvela Habsburgların Osmanlılarla savaşın “farz” olduğuna inanması ve bu inançla savaşma şevkini diri tutmasının yanı sıra, “Haçlı ruhu”nun, “imparatorluk İspanyası”nın ve “Yeni-den Fetih”in hatırasının ölümsüzleşmesini temin etmiştir.

¹⁹ Houghteling, *a.g.y.*, 190.

K A Y N A K L A R

Atçıl, Zahit. “İtalyanca Osmanlı Kronikleri ve Osmanlı Tarihi Kaynakları” Osmanlı’da İlm-i Tarih Sempozyumu’nda sunulan bildiri, İSAM Konferans Salonu, İstanbul, Aralık 16-17, 2022.

Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnamesi ve Zeyli. Haz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun. İstanbul: Panama Yayıncılık, 2019.

Emecen, Feridun. *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2022.

Gürsu, Emir, “16. Yüzyılda Dünya Hakimiyetinin Meşruiyet Kaynağı Olarak Din ve Propaganda.” *Journal of Turkish Studies* 56 (2021): s. 143-151.

Houghteling, Sylvia. “Tapestry as Tainted Medium: Charles V’s Conquest of Tunis.” *Contamination and Purity in Early Modern Art and Architecture*. Haz. Lauren Jacoby ve Daniel M. Zolli. Amsterdam Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kiss, Tamás, “Instead of attacking the Turks...:The 1535 War of Tunis in Habsburg Imperial Propaganda.” *Medium Aevum Quotidianum* 68(2014): 66-88.

Kunst Historisches Museum Wien. “Past Exhibitions.” <https://www.khm.at/en/visit/exhibitions/2015/emperor-charles-v-captures-tunis/> (Erişim: 21 Ocak 2023).

Veldman, İlja M., “Jan Cornelisz Vermeyen, Painter of Charles V and His Conquest of Tunis: Paintings, Etchings, Drawings, Cartoons and Tapestries by Hendrik J.

Horn.” *Simiolus Netherlands Quarterly for the History of Art* 1-2(1992): s. 96-102.

von Ledebur, Katja Schmitz, “Emperor Charles V Captures Tunis: a Unique Set of Tapestry Cartoons.” *Studia Bruxellae* 11(2019): 387-404.

Wikipedia. “Miles Christianus.” https://en.wikipedia.org/wiki/Miles_Christianus (Erişim: 06.01.2023)

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II.* çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

BİR MUHALİFİN GÖZÜNDEN 14 – 28 MAYIS SEÇİMLERİ

Kutay Yavuz¹

17 Eylül 2022’de yüksek lisans eğitimime başlamak üzere İngiltere’ye taşındım. Henüz ne denli kalıcı olabileceğimi bilmesem bile buraya gelişimdeki asıl nedenlerden biri Türkiye’nin kötüye gidiş olasılığına karşı B planı olarak kendime yeni bir hayat kurabilmektir. Geride bıraktığımız seçimler doğal olarak –ve maalesef– bu B planını A planı haline getirmiş oldu.

Pek çok insan yurt dışına gitmeyi Türkiye’nin bütün gündeminden arınmak, sıfırdan başlayabilmek olarak algılıyor. Bu kimileri için böyle, bunu inkâr edemem. Ancak pek çok kişi giderken Türkiye’yi de yanlarında götürüyor ve her ne kadar kendilerine başta söz verseler de gündemi takip etmekten, kaygılanmaktan geri duramıyor. Bu paradoksal, neredeyse mazoşist bir ruh hali. Kendi ülkemizden uzak olduğumuz halde derdini beraberimizde taşıyoruz. Buna amiyane tabirle “enayilik” denebilir. Ancak durum böyle ve yapacak bir şey de maalesef yok.

¹ York Üniversitesi’nde Sinematografi öğrencisidir. “Bir Muhafifin Gözünden 14-28 Mayıs Seçimleri” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 7 Temmuz 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılacağı belli olduktan sonra kamuoyunda adaylık tartışması daha fazla görünür oldu. 2023'ün başlarında muhalifler Mansurcular, Kemalciler ve Ekremciler olarak üçe bölünmüştü. Hepsinin kendine ait kimi argümanları vardı ve bunların pek çoğu belli noktalardan bakıldığında geçerliydi.

Mansurcular, Sayın Yavaş'ın tam bir devlet adamı profilinde olması, polemige girmeyen ve işine bakan yapısıyla halkta sempati toplaması ve milliyetçi geçmişi sebebiyle Cumhur İttifakı seçmeninden oy alabileceğini savunuyorlardı. Genelde Ekrem İmamoğlu'na karşı "İkinci Erdoğan", "Laz müteahhit" gibi ithamlarda bulunuyorlardı. Kemalciler, muhalefet adayının "Ali de Veli de olsa" kazanacağını, önemli olanın aday değil sistem olduğunu, seçilecek cumhurbaşkanının bir "pop star" değil geçiş sürecini yönetecek, hırslarından arınmış, egosunu yenmiş bir akil insan olması gerektiğini söylüyorlardı. Son grup olan ve benim de dahil olduğumu söyleyebileceğim Ekremciler ise seçimin çantada keklik olmadığını, başkanlık sisteminde adayın önemli olduğunu, bir başarı hikâyesi mevcut olan ve de hem milliyetçi hem Kürt seçmenden oy alabilecek bir adayın çıkması gerektiğini savunanlardan oluşuyordu. Bu gruplaşmaya rağmen genelde Kemalciler; Mansurcular ve Ekremcilere kıyasla azınlıkta görünüyordu. Bütün kamuoyu araştırmaları ise Kemal Kılıçdaroğlu'nu aday adayları arasında şansı en az olan kişi olarak gösterdi.

Şubat ayının başında kimi çevrelerde "Kılıçdaroğlu aday olmasın" kampanyası başladı. CHP Genel Merkezi'nde bir

genç “Kılıçdaroğlu aday olma!” diye bağırdığında yaka paça uzaklaştırıldı. Genel merkez binası önünde “Kılıçdaroğlu aday olmasın” pankartı tutan gence, CHP Gençlik Kolları Başkanı Gençosman Kilik Twitter üzerinden “Sabrımızı taşırmayın” diye yanıt verdi. Bütün bir CHP örgütü Kılıçdaroğlu adaylığı için var gücüyle çalışıyor ancak toplum bunu istemediği konusunda sesini yükseltiyordu.

Ardından deprem oldu...

Cumhuriyet tarihinin en büyük felaketi olan, on ilimizi vuran ve özellikle Antakya’yı yerle bir eden depremle birlikte kamuoyunun ilgisi aday tartışmasından uzaklaştı. Deprem’in ikinci günü Sayın Kılıçdaroğlu’nun “Hükûmetle aynı çizgide durmayacağım” dediği video yankı uyandırdı. İktidar, muhaliflerin beklentilerine kıyasla bile öyle bir acziyette bulunmuştu, depreme müdahalede öyle çuvallamıştı ki artık muhalif seçmen ne olursa olsun seçimin kazanılacağından emindi. Kılıçdaroğlu da bu süreçte üstlendiği “hesaplaşan lider” görünümüyle sempatisini artırdı.

2 Mart 2023’te Altılı Masa’nın aday belirleme toplantısında bir müsamere gerçekleşti ve beş parti Kemal Kılıçdaroğlu’nun adaylığında anlaştı. İYİ Parti lideri Akşener bunu henüz kabul etmediği halde toplantı çıkışı pek çok CHP’li hesap “13. Cumhurbaşkanı Kılıçdaroğlu” post’ları atmaya başlamış, toplum âdeta 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde İstanbul’da asılan “Teşekkürler İstanbul” afişleri gibi bir oldubittiye getirilmeye çalışılmıştı. Akşener 3 Mart’ta yaptığı basın toplantısı ile bir kısıpaca alındıklarını

belirtip masayı dağıttı. Sonraki üç gün boyunca hem Meral Akşener'in şahsına hem de İYİ Parti'ye karşı muhalif cep-heden akıl almaz bir linç kampanyası gerçekleşti. Yaşamında hiçbir sağ partiye oy vermemiş, kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan ben bile bu manzara karşısında hayrete düşüp Akşener'e haksızlık edildiğini, adaylık sürecinin bir uzlaşma değil dayatma ile yürütüldüğünü söylediğim için solcu arkadaşlarımdan tepki görmüştüm. Neticesinde 6 Mart günü Akşener masaya geri döndü ve Kemal-Ekrem-Mansur triumvirliği formülünde uzlaşıldı.

Dürüst olmak gerekirse, ben 6 Mart gecesi oldukça umutlandım. Bu, Ekrem İmamoğlu'nun adaylığını savunan biri olarak benim düşünmediğim bir formüldü ve beni masanın dağıldığı günden öncesine kıyasla bile daha çok umutlandırdı. Neticede İmamoğlu ve Yavaş denkleme katılmıştı ancak İstanbul ve Ankara'yı da iktidara teslim etmiyorduk. Kaostan bir düzen doğmuştu ve belki bizlere seçimi kazandıracaktı. Bu yüzden her muhalif seçmen gibi ben de heyecanlandım ve sonraki süreçte Kemal Bey'in kazanması için gerek bireysel olarak gerek sosyal medyada tanıdığım herkesi ikna etmeye çalıştım.

Muhalefetin kampanyasını genel olarak başarılı yürüttüğünü düşündüm. Tek sorun oldukça sıkıcı olan büyük mitinglerdi. Örneğin İzmir mitinginde toplamda yüzde bir bile oyu olmayan Davutoğlu, Uysal ve Babacan CHP seçmenine yarım saatlik konuşmalar yapıyordu. Dahası bu partiler, özellikle Davutoğlu ve Babacan, listelerinde yer almalarını borçlu oldukları CHP'nin kurumsal yapısı ve

seçmeni üzerinde sürekli bir eleştiri baskısı yapıyor, kendileriye özeleştiri vermiyorlardı. Mesela Sayın Babacan çıkıp rahatça “Ortak listede yer alırsak seçmenimizin bir kısmının oy vermeyeceğini, geçmişte yaptıkları yüzünden CHP’yi affetmediklerini söyledik” diyerek DSP-ANAP-MHP koalisyonunda alınmış başörtüsü kararını CHP’nin üzerine yıkma algısını sürdürüp bu algıya karşı herhangi bir propaganda yürütmeden, bu durumu bir olgu olarak kabul ettiğini gözler önüne seriyordu. Günahsız, kusursuz olmakla birlikte CHP seçmeni, sürekli endişeleri gözetilen muhafazakâr seçmenin aksine dövülebilir, kavga edilerek özür dilemesi beklenen, bütün talepleri ayaklar altına alınan, kendi parti genel başkanının bile kendisiyle kavga ettiği bir pozisyona getirilmişti. Bu seçmen buna rağmen seçim günü sandığa gitti ve fire vermedi.

Seçimlerden önce pek çok anket sonucu Kılıçdaroğlu’nun önde olduğunu ve hatta ilk turda bitirebileceğini söyledi. Bahis siteleri en düşük oranları Kılıçdaroğlu’nun kazandığı senaryoya veriyordu. Bu yüzden en ümitsiz olanlarımız bile seçime bir hafta kala “Bu iş bitti” duygusuna kapıldı. 14 Mayıs gecesi Erdoğan’ın oyların yüzde 49,5’ini alması bu yüzden pek çok kişi gibi benim için de beklenmedik bir sonuçtu. Doğrusunu isterseniz ben o gece ümidimi kesmiş, ikinci turda bu farkın kapatılamayacağını söylemiştim. Nitekim öyle de oldu. Kazanacağından emin olan, belli ki ikinci tur için hiçbir plan yapmamış Kemal Bey’in bu süreçte kampanyasını 180 derece değiştirmesi, Kürt seçmenin “Piro” dediği Demokrat Dede’den bir anda Ümit Özdağ ile

ittifak yapan, “vatanını seveni” sandığa davet eden adaya dönüşmesi çaresizlik ve panik içinde bir çırpınma örneğiydi âdeta. 28 Mayıs akşamı arkadaşım ile konuşurken “Eğer Anadolu Ajansı Erdoğan’ı yüzde 55’in altında açarsa kazanma şansımız yüksek, üstüneyse geçmiş olsun” demiştim. Sonuçlar açıklanmaya başladığında Anadolu Ajansı Erdoğan’ı yüzde 58 ile başlatmıştı. O vakit arkadaşıma “Yüzde 51,5 ile Erdoğan kazanacak diyorum” diye mesaj attım, sonuç yüzde 52 oldu.

Benim için bütün bunlar beklenir sonuçlardı, hatta Erdoğan’ın yüzde 60’larla kazanıp ülkede istediği gibi at koşturmasından korkarken ikinci turda yüzde 52 ile bitirebilmesini neredeyse memnuniyetle karşıladım. Sonrasında olanlar ise bence daha içler acısıydı.

Bu konuda kişisel konuşacağım: Eğer ben aday olma hırsı uğruna kendimden popüler adayları bir şekilde devre dışı bırakmış, kurduğu “Halil İbrahim Sofrası”nda dört partiye rüşvet niyetine vekil verip en yüksek orandaki diğer partiyi saf dışı bırakmış, bu yolda hem kendime, hem yanımdaki liderlere ve belediye başkanlarına kaybettirmiş, en az 25 milyon insanın hayallerini, geleceğe dair ümitlerini yıkmış, onların en az beş yıl daha hayatlarının zindan olmasının vebalini üzerime almış olsaydım bir daha aynada yüzüme bakamazdım! Kemal Bey ise bu sürecin sonunda istifayı aklına bile getirmediğini, sanki seçimi kazanmışçasına kendisini alkışlayan yalakalara “Bu mücadelenin öncüsü olmaya devam edeceğim!” diyerek gösterdi. Doğrusunu

isterseniz yıllardır Kemal Bey’i eleştiren biri olarak bu seçimi kaybetmesi durumunda insan içine çıkamayacağını düşünüyor, bu kadar yüzüzlüğü, bu kadar umursamazlığı beklemiyordum. Ama elbette unuttuğum bir şey vardı: Aslında bu muhalif aktörlerin hiçbiri bir şey kaybetmemişlerdi. Gerek Kemal Bey gerekse partilerindeki diğer kişiler kendi konforlu alanlarında milletvekili maaşları ve kurdukları ilişkilerle bir elleri yağda bir elleri balda yaşamaya devam edeceklerdi. Onlar hiçbir şey kaybetmemişti, asıl kaybeden en az 25 milyon seçmen olarak bizler olmuştuk. Nitekim seçim sonrası cami avlusuna bırakılan bebek gibi sahipsiz bırakıldık. On iki gün bize hiçbir açıklama yapmayan Kemal Bey’in Sözcü TV’de “Köylüler TRT izliyor, 250 lira veriyorlar, geçiniyorlar, ondan kaybettik” gibi kahvehane sohbetinden hallice açıklamalarına maruz kaldık.

Ben arkadaş çevremde iflah olmaz bir iyimser olarak bilirim. Yıllarca Türkiye’nin Rusya’ya, Azerbaycan’a ve hatta Macaristan’a benzemediğini, bizde yüz yılı aşkın bir demokrasi geleneği olduğunu ve muhalif kamuoyunun bu diğer ülkelerdeki gibi tek parti rejimlerine kolay kolay teslim olmayacağını savundum. Doğru bir aday ve doğru bir ittifakla da Erdoğan iktidarının gönderilmesi işten bile değildi benim için. İkinci iddiamın hâlâ arkasındayım çünkü bu seçim sürecinde hem aday hem ittifak hatalıydı. Öte yandan bu benim birinci iddiamın da geçersizliğini ortaya koyuyor. Ben bu süreçte Türkiye’deki iktidarın muhalefeti dizayn etme becerisini, muhalif aktörler arasında kimin öne

çıkacağı, kimin engelleneceği konusundaki maharetini hafife aldım. Rusya gibi olmadığımızı düşünürken aslında oldukça iyi dizayn edilmiş, rejimin istediği yönde hareket eden bir muhalefete sahip olduğumuzu göremedim ya da görmek istemedim. Ekrem İmamoğlu'na siyasi yasak geldiği gün bunun sadece iktidarı değil muhalefetteki bir çevreyi de memnun ettiğinin farkındaydım, ancak bu çevrenin bir şekilde kamuoyu gücüyle yenilebileceğini düşünmüştüm. Yanılmışım. Türkiye otoriterleşmede benim sandığımdan da öte bir noktadaymış. Pek çok kişinin aksine benim hayal kırıklığım budur. Yoksa Aziz Nesin'in sözleriyle toplumun "aptal" olduğu, kimilerinin söylemiyle deprem bölgesinde yaşayanların yardımları hak etmediği gibi ifadelere katılmam mümkün değil.

İktidar bu seçimleri hiçbir şekilde kazanamazdı ancak muhalefet kaybedebilirdi, öyle de oldu. Türkiye toplumu kendisine giydirilmek istenen bu deli gömleğini çıkarmaya hazırdı, ancak bu rejimin güdümlü muhalefeti buna fırsat tanımadı. Bize en az beş yıl daha ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamak, yapabilenlerimizse ülkeden gitmek düştü.

21. YÜZYILDA SCHMITT'İN SİYASAL KAVRAMI'NI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Caner Şafak¹

Bu yazıda 20. yüzyıl siyaset felsefesine damgasını vuran Alman anayasa hukukçusu (*Staatsrechtler*) Carl Schmitt'in 1927'de yazdığı, 1932'de yeniden şekillendirdiği *Siyasal Kavramı* (*Der Begriff des Politischen*) eserini 21. yüzyılda –ana ilkelere sadık kalmak koşuluyla– yeniden düşünmeye çalışacağım.

Schmitt'in düşüncesine yönelik artan ilginin yalnızca Batılı akademisyenler arasında olmadığı, daha geniş bir coğrafyada etkili olduğu görülmektedir. Anakara Çinli akademisyenler arasında, Aleksandr Dugin aracılığıyla (Neo-Avrasyacılık düşüncesinde) Rusya'da ve Latin Amerika'da Schmitt'in düşüncelerine yönelik artan bir ilgi söz konusudur. Anglo-Sakson dünyada Schmitt'e olan ilginin 1987 yılında yayımlanan *Telos* dergisinin “*Carl Schmitt: Enemy or Foe?*” başlıklı özel sayısı ile artmaya başladığı söylenebilir. Chantal Mouffe'un 1990'lı yıllardan itibaren

¹ Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. “21. Yüzyılda Schmitt'in Siyasal Kavramı'nı Yeniden Düşünmek” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 14 Temmuz 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Schmitt'in düşüncelerini (özellikle liberalizm eleştirilerini) kendisine temel alarak yazdığı eserlerin de Schmitt'in yenisinden gündeme gelmesinde özel bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Türkiye'de de 2000'li yıllardan itibaren Schmitt'in metinlerinin Türkçeye çevrilmeye başlamasıyla birlikte Schmitt üzerine çalışmalar artmaktadır. Kanaatimce Schmitt'in günümüzde bu denli popüler hale gelmesinin nedenlerinin düşünülmesi gerekmektedir.

Bu makalenin amacı, Schmitt'in Weimar Cumhuriyeti döneminde kaleme aldığı eserinin bir klasik olarak çağımıza ne denli hitap ettiğini irdelemektir. İlk olarak Schmitt'in siyasal düşüncesini ve liberalizm eleştirisini *Siyasal Kavramı*'ndaki ana ilkeler çerçevesinde kısaca açıklayacağım. İkinci olarak onun düşüncesini 21. yüzyılın getirdiği değişimleri ve temel problemleri göz önünde bulundurarak tartışmaya çalışacağım. Son olarak ise bu ana ilkelerin özünün aynı kalması kaydıyla, Schmitt'in siyasala dair düşüncelerinin nasıl geliştirilebileceğini yorumlamaya çalışacağım.

SCHMITT'İN SİYASAL DÜŞÜNCESİ

Carl Schmitt'in *Siyasal Kavramı*'ndan çıkarılabilecek üç temel ilkenin dost-düşman ayrımı ile bunun yoğunlaşma derecesine dayanan siyasal tanımı, istisna durumu veya olağanüstü hal ve homojenliğe dayalı siyasal birlik olduğunu düşünüyorum.

Schmitt'in siyasala dair kavrayışı, çatışma üzerine kuruludur. Ona göre meşru olan tüm siyasal ve hukuksal teoriler,

insan doğasını çatışmaya eğilimli olarak nitelendirenlerdir. Schmitt, siyasalın gücünü insan yaşamındaki farklı alanlardan –dinsel, ahlaki, ekonomik, vb. karşıtlıklardan– alabileceğini söylemektedir. Kendine haiz bir alanı bulunmamakla birlikte siyasal, değişik zamanlardaki insanlar arasındaki dinsel, ulusal, ekonomik veya diğer alanlardaki yoğunluk derecesine işaret etmektedir. Burada ifade edilen dost-düşman ayrımının yoğunluğu öyle güçlü ve tayin edici bir boyuta ulaşmıştır ki bu ayrıma sebep olan ve başlangıçta siyasal bir nitelik taşımayan karşıtlık, artık siyasalın himayesine girmiştir. Schmitt’e göre siyasal, daima kriz anına odaklanmış ve dolayısıyla tayin edici nitelikteki bir gruplaşmayı ifade etmektedir.² Schmitt, eserine “*Siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir*”³ gibi iddialı bir cümleyle başlasa da kanaatimce siyasal olanı ortaya sererken devletten çok da kopmamıştır. Dolayısıyla dost, devlet ile toplumsal ve siyasal yaşam biçimini paylaşan ve ona katılan kişiyi ifade ederken düşman ise devletin somut fiziksel varlığına tehdit oluşturan kişiyi ifade etmektedir.⁴

² Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul: Metis, 2021), 68.

³ Schmitt, *Siyasal*, 49.

⁴ Jackson T. Reinhardt, “Totalitarian Friendship: Carl Schmitt in Contemporary China”, *Inquiries Journal* 12, no 7 (2020): 1, Erişim Tarihi: Haziran 13, 2023, <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1784/totalitarian-friendship-carl-schmitt-in-contemporary-china>.

Schmitt'e göre liberal düşünce, siyasal bedenin içine tarafsızlığı yerleştirerek dost-düşman ayrımına dayanan siyasalın varoluşsal yoğunluğunu yadsımakta, yani siyasetin imkânını yok etmektedir. Schmitt, siyasalın alternatifi olan "depolitize liberalizm" in siyasal bedene yalnızca bir tekillik ve bireycilik "patolojisi" bulaştırdığını söyler. Schmitt'e göre siyasal birlik, gerektiğinde yaşamın feda edilmesini talep edebilmelidir. Oysa "siyaseten birleşmiş halk" ı "kültüre meraklı bir kamuoyu" ile ikame eden liberal ideolojinin bu talepte bulunması veya bu talebi gerekçelendirebilmesi mümkün değildir. Schmitt'in bu noktadaki bir diğer eleştirisi de siyasal yaklaşımın geçerliliğinin gasp edilerek ahlak, hukuk ve ekonominin norm ve düzenlerine tabi kılınmış olmasıdır.⁵ Schmitt'e göre, dost-düşman ayrımının ortadan kalktığı durumda siyasal yaşam da ortadan kalkacaktır.⁶

Schmitt, yasaların koyulması/kaldırması, bağlayıcılığı ve yorumlanması bakımından Thomas Hobbes'unkine benzer şekilde egemene ayrıcalık tanıyan bir anlayışa sahiptir.⁷ Ona göre, olağanüstü bir durum veya kriz karşısında hukuk yetersiz kalmakta, tükenmektedir. Schmitt,

⁵ Schmitt, *Siyasal*, 100-103.

⁶ Schmitt, *Siyasal*, 82.

⁷ Bkz: Thomas Hobbes, "İkinci Kısım: Devlet Üzerine," içinde *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat,2019), 200-208.

istisna haline karar verenin egemen olduğunu söyler.⁸ Dolayısıyla egemen, aynı zamanda kriz durumunu ortadan kaldırmak için hangi araçların kullanılacağına da karar vermektedir. Schmitt'e göre kural, hiçbir şeyi göstermez; istisna, her şeyi ortaya koyar. Bu sebeple egemen, kriz anında sınırlayıcı kurallarla bağlı olamaz. Schmitt, -kainımca- şu sözleriyle çok kesin bir *raison d'État* anlayışı ortaya koymaktadır: “*O halde anayasaya böyle bir saldırı durumunda mücadele anayasanın ve hukukun dışında, yani silah zoruyla yürütölmek zorundadır.*”⁹

Aristoteles, *Politika Kitap III*ün 9. bölümünde devletin karşılıklı koruma sözleşmesinden fazla bir şey olduğunu ileri sürmekte ve bir entite olarak devlet ile onun yurttaşlarını ötekiler ile açıklamaktadır. *Nikomakhos'a Etik 2'nci Kitap*'ın 1155. pasajında da dostluk tartışmasında âdetâ birlik kavramı ile dostluğu özdeşleştirmektedir. İyi bir Aristoteles okuyucusu olan Schmitt de homojenliği siyasal birliğin devamı için elzem olarak görür. Homojenlik, tüm yurttaşların devlete dost olduğu bir durumdur. Tayin edici bir siyasal birlik olarak devlet *jus belli*'ye sahiptir. Bunun sonucu olarak devletin, bir olasılık olarak savaş durumunda kendi halkından ölmeyi ve öldürmeyi göze almayı talep

⁸ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu (Ankara: Dost, 2005), 13.

⁹ Schmitt, *Siyasal*, 76.

etme yetkisi olmalıdır.¹⁰ Ayrıca Antik Yunan düşüncesindeki eşitler arasında eşitlik anlayışına benzer bir kavrayışa sahip olan Schmitt, eşitliğin (ve dolayısıyla demokrasinin) de ancak homojenlik durumunda gerçekleşebileceğini öne sürmektedir.¹¹

POST-POLİTİK ÇAĞ

Francis Fukuyama, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından "tarihin sonu" iddiasıyla liberal demokrasinin mutlak zaferini muştuluyordu. Fakat gerçekten komünizmin çöküşü, çoğulcu demokrasiye yumuşak bir geçişi sağlamış mıdır? Kanaatimce tablo bu iddiadan uzaktır. Batı demokrasilerinin siyasal yaşamında artan hoşnutsuzlukların yanı sıra demokratik değerlerde de aşınma yaşandığı görülmektedir. Sovyetler'in dağılması, Soğuk Savaş düzenini sona erdirerek bir karşıtlığı bitirirken aslında yeni antagonizmalar yaratmıştır. Aşırı sağ ve köktenciliğin yükselişi, gerçekte olanın evrensel değerlerin zaferinden ziyade tikelliklerin ön plana çıkması olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Batı evrenselciliğine karşı bir meydan okumadan bahsedilebilir.¹²

¹⁰ Schmitt, *Siyasal*, 75-76.

¹¹ Carl Schmitt, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, 9. Baskı (Berlin: Duncker & Humblot, 2010), 13-14.

¹² Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, çev. Fahri Bakırcı, Ali Çolak (Ankara: Epos, 2008), 13-22.

“Post-politik” vizyonun çizdiği tabloya göre, küreselleşme ve liberal demokrasinin evrenselleşmesi; barış, refah ve insan haklarının gerçekleşeceği kozmopolit bir gelecek vadediyor. Bu vizyona göre, kolektif kimlikler aşındığı ve taraflar arasındaki çatışmalar geçmişte kaldığı için diyalogla oluşturulmuş mutabakatın hakim olduğu “düşmansız” bir dünya artık mümkün. Ancak bana göre, küreselleşmeci ve mutabakatı hedefleyen bir demokrasi anlayışını savunan “siyaset”in başarıya ulaşmasının imkânı tartışmaya açıktır. Demokratik siyasetin amacının mutabakata ulaşmak olduğunu düşünmüyorum. Bu siyaset anlayışı bence hem teorik olarak zayıf hem de tehlikelidir. Dışlama içermeyen rasyonel ve yansız bir mutabakat gerçekten mümkün olabilir mi? Biz-onlar ayrımını gerçekten aşılabilir mi?

Mevcut durumun post-politik tahayyülden uzak olduğu açıktır. Sağ ile sol arasındaki sınırların giderek bulanıklaşması, daha olgun demokratik koşulları yaratmamıştır. Bunun yanı sıra Batılı demokratik kurumlar gittikçe meşruiyetlerini yitirmektedir. Ayrıca uluslararası siyasette de çift-kutuplu dünya düzeninin sona ermiş olması, çatışmaları sona erdirmemiş ve daha uyumlu bir düzenle sonuçlanmamıştır. Yugoslavya’nın dağılma süreci ve yaşanan iç savaş, 11 Eylül saldırıları ve “terörizme karşı savaş” (*Global War on Terrorism*), Afganistan Savaşı (2001), Irak’ın İşgali (2003), Rusya-Gürcistan Savaşı (2008), Arap Baharı (2010), Rusya’nın Kırım’ı İlhakı (2014), Rusya-Ukrayna Savaşı (2022), cihatçı terörizm gibi yakın

geçmişimizde ve günümüzde yaşanan birçok olaya bakıldığında antagonizmaların ortadan kalkmak yerine hem ulusal hem de uluslararası ölçekte devam ettikleri veya yeni biçimlerde tezahür ettikleri görülmektedir.

Hakeza Avrupa'da yükselen aşırı sağ ve/veya sağcı popülist hareketler de post-politik yaklaşımlar tarafından çözümlenmemektedir. Liberal kuramcıların bireyci, rasyonel seçim yapan, partizan olmayan, geleneksel bağlardan kopmuş şeklinde tahayyül ettikleri seçmen profili, onlara göre "arkaik" olan millet/ulus gibi özdeşim biçimlerine başvuran ve/veya popülist siyaseti benimseyen siyasi hareketleri takip edebilmektedir. Liberalizmin rasyonel kavrayışı, tam da bu noktada siyasetin doğasını ve özdeşim biçimleri ile tutkuların rolünü gözden kaçırmaktadır. Davranışlarımız, seçimlerimiz, kararlarımız liberal teorideki gibi rasyonel olmak zorunda mıdır? Tek bir *ratio*'dan söz edilebilir mi? Farkı itkilerle eyleme geçemez miyiz?

Aşırı sağ ve/veya sağ popülist partilere yönelişi, geçmişin kalıntıları veya eğitim düzeyi gibi sebeplere bağlayarak açıklamaya çalışmak da yetersiz kalacaktır. Çünkü bu artan yöneliş farklı tarihsel arka planlara sahip ve faşist deneyim yaşamamış, gelişmişlik endeksleri bakımından ilk sıralarda yer alan ve ortalama eğitim düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde de görülmektedir. Kanımca bu yükselişi "irrasyonel" olarak atfetmeden önce sebeplerine bakmak daha anlamlı olacaktır. Geleneksel ana akım demokratik siyasal partiler arasındaki farklar gittikçe kaybolmakta ve sağcı demagoglar

boğucu mutabakata karşı arzulanan bir alternatif sunmaktadırlar. Yeni popülistler siyasetin her daim “onlar”a karşı bir “biz” yaratmayı gerektirdiğinin farkında olduklarından sundukları kolektif özdeşim biçimleri kitlelere cazibeli gelmektedir. Diyaloğu ve rasyonel müzakereyi vurgulayan demokratik siyasetin rasyonel modeli, “millet” mefhumu gibi yoğun duygusal bir içeriğe sahip kolektif özdeşimler sunan popülist siyasetle karşılaştığında savunmasız kalmaktadır.

Küreselleşmenin mevcut neo-liberal biçimini tek alternatif gibi gösteren hakim söyleme karşı halka bir alternatifleri olduğunu ve tekrardan karar alma iktidarını onlara kazandıracaklarını söyleyen siyasetin çalışıyor olması, kınımca beklenen bir durumdur. Chantal Mouffe bunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Demokratik siyaset insanları belirli siyasal projeler etrafında mobilize etme kapasitesini yitirdiğinde ve piyasanın sorunsuz işleyişinin gerekli koşullarını güvence altına almakla sınırlandırıldığında, popüler gerilimin siyasal demagoglar tarafından ifade edilmesinin koşulları olgunlaşır.*”¹³ Sağcı popülist partiler, geleneksel partilerin es geçtiği talepleri -bana göre sorunlu bir şekilde bile olsa- dile getirerek insanlara bir şeylerin farklı olabileceğine dair bir umut sunmaktadırlar. Bu hareketlerin yükselişine karşı ahlaki bir kınama veya onları dışlama/izole etmeye çalışma şeklindeki tepkiler, bu olguyu

¹³ Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratıp (İstanbul: İletişim, 2018), 84.

görmezden gelmekten başka bir şey değildir. Kanaatimce yapılması gereken bu olgunun sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerini yakından incelemektir. Siyasal sınırın silikleşmesi ile siyasetin “ahlakileşmesi” arasında doğrudan bir bağlantı söz konusudur. Siyasetin biz-onlar ayrımı yerine iyi-kötü kavramları ile kurulmaya çalışılması, siyaseti ahla-
kın dil dizgesinde tüketmektedir.

Bu bölümde son olarak Schmitt’in Partizan Teorisi’nin sonunda post-politik siyasetin yeni antagonizmalara yol açacağını öngören tespitine yer vermek istiyorum: *“Birbirini fiziksel olarak yok etmeden önce benzerlerini tümünden değersizleştirmenin eşiğine ittiği bir dünyada, mutlak düşmanlığın yeni türleri ortaya çıkmak zorundadır. Düşmanlık, belki düşman ya da düşmanlık hakkında konuşulamayacağı, hatta iki kelimenin de yok etme işlemi başlamadan önce tamamen yasaklanacağı ve lanetleneceği denli dehşet verici olacaktır. Dolayısıyla yok etme, tümüyle soyut ve tümüyle mutlak hale gelir. ... Bu durum mutlak düşmanın yok edilmesine kapı açan gerçek düşmandan vazgeçilmesidir.”*¹⁴

SİYASETİN ANTAGONİSTİK KARAKTERİ

Schmitt’ten yararlanarak antagonizmanın indirgenemez bir niteliği olduğundan ve liberal düşüncenin bu nitelik ile siyasetin doğasını anlamada yetersiz kaldığından

¹⁴ Carl Schmitt, *Partizan Teorisi*, çev. Sibel Bekiroğlu (Ankara: Nika, 2019), 122.

yukarıda bahsetmiştim. Liberalizm, bireyci anlayışı sebebiyle, kolektif kimliklerin biçimlenmesini de kavrayamamaktadır. Schmitt, siyasalın ayırt edici özelliği olarak dost-düşman ilişkisine işaret ediyordu. “Biz”in inşası için zorunlu bir dışsal ögeye yani “onlar”a ihtiyaç vardır. Siyaset her zaman için karşıtlıkların alanıdır ve liberal rasyonalizmin dışındadır. Siyaset “rasyonel” uzlaşının sınırlarını belirlemektedir ve her uzlaşısı bir dışlama içermektedir. Demiyim yerindeyse siyaset evcilleştirilemez.

Schmitt’in siyasal kavrayışını günümüz için düşünmeye çalışırken Belçikalı politik kuramcı Chantal Mouffe’tan yararlanarak Schmitt’le beraber Schmitt’e karşı düşünmenin zihin açıcı olabileceğine inanıyorum. Mouffe, Schmitt’i âdeta bir duvarı aşmak için merdiven gibi kullanmakta ve fakat ardında bırakmaktadır. Mouffe, Schmitt’in bireycilik ve rasyonalizm bağlamında liberal eleştirilerini kabul eder ve kullanır. Liberalizmin siyaseti siyasetsiz bırakmasına karşı çıkar. Radikal demokrasiyi, liberal demokrasinin farklılıkları temsil etmedeki başarısızlıklarına karşı bir koşul olarak görür. Bu farklılıkların ifade edilebilmesi için antagonizm yerine agonizmi önerir. Siyaset sonrası çağda rasyonel uzlaşısı, siyaset karşıtı bir tavidir. Dolayısıyla gerekli olan agonistik bir mücadeledir. Çünkü siyasal olan doğası gereği bir karşıtlığı içermektedir ve bir hegemonya mücadelesini ifade etmektedir. Schmitt, siyasetin bir dost-düşman ayırımından ileri geldiğini söylüyordu.¹⁵ Mouffe ise

¹⁵ Schmitt, *Siyasal*, 57.

Schmitt'in “düşman” kavramını yumuşatarak “hasım” kavramı ile ikame etmektedir.

Elias Canetti'nin de “kitle” olgusuna dair tespitleri liberal siyasal kuramda hakim olan rasyonalist bakış açısının eleştirisi için son derece önemlidir. Canetti, toplumsal failerin bir kalabalığın parçası olarak kendilerini kitlelerle birleşme anında kaybetmek istemelerini sağlayan bir itki olduğundan bahseder. Kalabalığın cazibesi olarak ifade edilen bu itki, modernitenin ilerlemesiyle ortadan kalkacak arkaik bir olgu değildir.¹⁶ Rasyonalist yaklaşım, irrasyonel olarak gördüğü siyasal kitle hareketlerini kavramada bu olguyu reddettiği için başarılı değildir. Mouffe'a göre mevcut demokratik kuram bu bakımdan yetersizdir. Çünkü antagonizmanın her daim var olan olanaklılığını reddetmekte ve rasyonel olduğu müddetçe demokratik siyasetin her zaman bireysel eylemler üzerinden yorumlanabileceğine inanmaktadır.¹⁷

Mouffe, günümüzde uzlaşmaya yapılan vurguyu göz önüne aldığımızda insanların siyasete olan ilgilerinin azalmasının şaşırtıcı olmadığını söyler. Mobilizasyon, siyasallaşmayı gerektirmektedir. Siyasallaşma da insanların karşıt taraflarda özdeşleşebilmelerine bağlıdır. Örneğin, rasyonalist yaklaşımda oy verme eyleminin altında yatan sebep basitçe

¹⁶ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen (İstanbul: Ayrıntı, 2006), 191-193.

¹⁷ Mouffe, *Siyasal*, 32-33.

çıklarların gözetilmesidir. Fakat burada oy vermenin duygusal boyutu ve özdeşim (*identification*) meselesi ihmal edilmektedir. Mouffe bu durumu şöyle ifade etmektedir: “İnsanların siyaseten eyleyebilmeleri için onlara kendileri hakkında, değerlendirebilecekleri bir fikir sunan kolektif bir kimlikle özdeşleşebilmeleri gerekir. Siyasal söylem, insanlara siyasalar sunmanın yanı sıra, onlara deneyimlediklerini kavrayabilmelerine yardımcı olan ve gelecek için umut vaat eden kimlikler de sunmalıdır.”¹⁸

Liberal demokratik bir rejimde önemli olan mesele, siyaset açısından kurucu olan biz-onlar ayrımının çoğulculuğunun tanınmasıyla uyumlu bir biçimde nasıl tesis edileceğidir. Bu bağlamda Mouffe, çatışmanın bir antagonizm yani düşmanlar arasındaki mücadele değil, bir agonizm yani hasımlar arasındaki mücadele biçimini almasını savunmaktadır. Agonizm, rakibi ortadan kaldırılması gereken bir düşman değil, varlığı meşru kabul edilen bir hasım olarak hesaba katılmaktadır. Bu bakımdan antagonizmden farklıdır. Burada farklı düşüncelere karşı güçlü bir mücadele olsa da düşünceleri savunma hakkı tartışma konusu değildir.¹⁹

Agonistik bakış açısı, toplumsal bölünmenin kurucu karakterini ve nihai uzlaşının olanaksızlığını savunmasından

¹⁸ Mouffe, *Siyasal*, 33.

¹⁹ Chantal Mouffe, *Sol Popülizm*, Aybars Yanık (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 100-103.

dolayı demokratik siyasetin partizan karakterde olması gerektiğinin farkındadır. Bu karşı karşıya gelişin hasımlar üzerinden ve demokratik kurumlar içerisinde gerçekleşmesine imkân sağlar. Agonistik bakış açısı, her toplumsal düzenin siyasal olarak kurulduğu ve hegemonik müdahalelerin gerçekleştiği zeminin hiçbir zaman yansız olmadığı ve her zaman önceki hegemonik ilişkilerin bir ürünü olduğu gerçeğini dikkate almaktadır. Kamusal alan, nihai bir uzlaşma olanağının yokluğu dolayısıyla hegemonik tasarıların bir diğeri ile karşı karşıya geldiği bir muharebe alanıdır.²⁰ Mouffe'un bahsettiği agonistik karakter, ona göre demokrasinin varlığının mutlak koşuludur.

Mouffe, sağ-sol ayrımının yeniden canlandırılarak siyasetin karşıtlıklara dayanan niteliğinin teşvik edilmesini önerir. Ancak yaptığı çözümlerde sağ ve sol kavramlarını statik bir biçimde okumaz, yani bir geriye dönüşü önermez. Böylece toplumsal bölünme tanınmış ve çatışma meşrulaştırılmış olacaktır. Siyasetteki çizgiler korunmadığı takdirde toplumsal bölünme reddedileceğinden birtakım sesler de susturulmuş olacaktır. Toplumsal bölünmenin ifadesiz kaldığı durumda da tutkular demokratik siyasete yönlilemeyecek ve antagonizmalar demokratik kurumlar için birer tehdit haline gelecektir.

²⁰ Mouffe, *Sol*, 100-103.

SONUÇ YERİNE

Schmitt'in ortaya koyduğu biçimde olmasa bile siyasalın indirgenemez çatışmalı bir karaktere sahip olduğunu düşünüyorum. Günümüzdeki neo-liberal hegemonya, var olan yeni antagonizmalar ile yüzleşmemizi engellemektedir. Bu antagonistik boyutu reddetmek yerine, onunla yüzleşmemiz gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu boyutu reddetmek, çözüm sağlamadığı gibi antagonizmaların demokratik siyasal kurumları tehlikeye sokan bir hale evrilmesine yol açmaktadır.

Ayrıca Batı modelinin zorunlu olarak evrenselleşmesi gerektiği veya liberal demokrasinin biricik üstünlüğüne dair olan inancın da sorgulanması gerekmektedir. Schmitt'in çözümlemesinde kullandığı kavramlarla ifade edecek olursak, dünya tek bir evrenden (*universe*) değil, çoğul evrenlerden (*pluriverse*) oluşmaktadır. Ulus-devletlerin hâlâ önemli aktörler olduğunun yadsınması veya yerel/ulusal bağlılıkların "gerici" olarak addedilmesi yerine çok-kutuplu perspektifin benimsenmesi daha gerçekçi olacaktır. Bölgesel güçlerin çoğulluğunun kabul edildiği taktirde *Jus Publicum Europeum* benzeri bir dengeye küresel çapta erişilebilecek ve böylece uluslararası boyutta hiçbir aktöre tek başına hegemon rolü atfedilemeyecektir. Uluslararası hukukun işleyebilmesi ve modern savaşların yıkıcı etkilerinin sınırlandırılabilmesi de bu koşula bağlıdır.

Bu yüzden siyasalın ahlakileştirildiği, teknikleştirildiği, tek bir doğrunun olduğu varsayımı ile rasyonelleştirildiği tasavvurun reddedilmesi ve çatışmalı boyutun kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu cihette Schmitt'in dost-düşman ayrımına dayanan ve siyasal birlik içerisinde kati bir homojenlik olması gerektiğini düşünen kavrayışının da tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla Schmitt'in siyasalın doğasına dair yaptığı çözümlemeyi dönüştürerek düşmanlık ve homojenite yerine husumet ve çoğulculuğa dayanan bir model öneren Mouffe'un kavrayışı üzerine eğilimesi gerektiğini düşünüyorum.

KAYNAKLAR

- Canetti, E., *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 2006.
- Mouffe, C., *Siyasetin Dönüşü*, çev. Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Ankara, Epos Yayınları, 2010.
- Mouffe, C., *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Mouffe, C. *Sol Popülizm*, çev. Aybars Yanık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Reinhardt, J. T. "Totalitarian Friendship: Carl Schmitt in Contemporary China." *Inquiries Journal*. 12, no 7 (2020): 1, Erişim Tarihi: Haziran 13, 2023, <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1784/totalitarian-friendship-carl-schmitt-in-contemporary-china>.
- Schmitt, C., *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Shmitt, C., *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Berlin: Duncker & Humblot, 2010.
- Schmitt, C., *Partizan Teorisi*, çev. Sibel Bekiroğlu, Ankara: Nika, 2019.
- Schmitt, C., *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul, Me-tis Yayınları, 2021.

II. ABDÜLHAMİD KİMDİR ?

Tutku Akın¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. padişahı II. Abdülhamid, ekonomik, sosyal ve politik değişimlerle çalkalanan bir dönemde Osmanlı halkının babası ve koruyucusu muydu yoksa ellerine kan bulaşmış zalim bir sultan mıydı? Diğer bir deyişle, ulu bir hakan mıydı yoksa kızıl bir sultan mıydı? Son yıllarda kendisine popüler kültürde de yer edinmiş bu önemli tartışmaya net bir yanıt vermek biz tarihçiler için de oldukça güç olmakla birlikte II. Abdülhamid'in şahsında ve Hamidiye dönemi (1876-1908) özelinde yapılan yeni akademik çalışmaların açtığı rotayı izlemek önem arz ediyor. Hamidiye dönemine dair yeni bir tarih felsefesi, taze bir tarihsel metodoloji izleyen bu çalışmalar, II. Abdülhamid şahsında ortaya konan tüm bu ikiliklerden kurtularak dönemin değişmekte olan sosyal ve ekonomik dinamiklerini daha yakından analiz etmemizi öneriyor. Bu yazıda, kızıl sultan ve ulu hakan düalitesi arasında şekillenen tartışmayı son dönem akademik çalışmaların açtığı yeni bir pencereden ele almaya çalışacağım. Ana akım literatürde, II. Abdülhamid dönemindeki bu ikilemi İslam

¹ Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde doktora adayıdır. "II. Abdülhamid Kimdir?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 21 Temmuz 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

birliği ideolojisi ve kimlik siyaseti üzerinden ele alan yaklaşımlar vardır. Ben bu yaklaşımlara değinerek II. Abdülhamid’i kızıl sultan ya da ulu hakan olarak ön plana çıkaran dinamiklerin, aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında değışmeye başlayan sosyal ve ekonomik dengelerin bir tezahürü olduğu fikrini öne süreceğim.

Walter Benjamin, kriz anlarında geçmişin hayaletlerini bugüne çağırđığımızı ve geçmişten gelen bu hayaletlerin bugünümüzde var olarak yeni ve eski, modern ve modern olmayan arasında devamlı bir huzursuzluk hali yarattığını söyler. şu anımıza çağırđığımız Hamidiye dönemi hayaletlerinin bizde yarattığı huzursuzluk halinden kurtulmamızın önemli bir yolu bugünün üzerimizde bıraktığı sosyal, ekonomik, politik etkilerden sıyrılarak 1880’lerin kılığını giyebilmektir. Diğer bir deyişle, Hamidiye döneminin kendi özgün pratik ve deneyimlerine odaklanabilmektir. Prof. Nadir Özbek’in ifadesiyle, somut durumun somut bir analizini mümkün kılabilmeğdir. Somut durumun somut tahlili, bu zamana kadar sık sık dile getirilen, kendisine bir varlık atfedilerek adeta metalaştırılan II. Abdülhamid’in soyutlamasından kurtulduğumuzda mümkün görünmektedir. Philip Abrams’ın ifadesiyle, II. Abdülhamid soyutlamasının giyindiği maskenin arkasındaki tarihsel gerçeği görebilmekle ilgilidir. Bu noktada, Hamidiye adı ile şekillenen tüm bir dönemi, II. Abdülhamid şahsı üzerinde süregelen bir soyutlamadan kurtararak dönemin farklı aktörleri arasında şekillenen, değışen sosyal ve ekonomik dengelerle neredeyse her zaman eşitsizlikler üreten somut ilişkilerin

ortaya çıkardığı somut durumlar üzerinden inceleyebilmek önem arz etmektedir.

31 Ağustos 1876'da padişah ilan edilen, 7 Eylül'de Eyüp'te kılıç kuşanan II. Abdülhamid, iktidarının ilk yıllarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve harbin getirdiği önemli politik ve demografik değişimlere şahit olmuştur. Bu bağlamda, II. Abdülhamid ve yöneticilerinin ideolojilerinin değişen dinamiklerle şekillendiğini söylemek hatalı olmayacaktır. Ana akım literatürde de anlatıldığı üzere, Berlin Antlaşması ile gayrimüslim nüfusunun ciddi bir oranını kaybeden II. Abdülhamid idaresi, imparatorluğun geleceğini Müslüman nüfusuna sarılmakta görmüş ve 1880'ler itibarıyla İslam birliği ideolojisi çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Panislamizm ile şekillenen bu politika dahilinde, aralarında güçlü aşiretlerin de bulunduğu Arap, Kürt ve Arnavut gibi Müslümanlar, bölgelerinin ekonomik ve sosyal ilişkilerinde daha avantajlı olurken hayatlarını imparatorluk dahilinde sürdürmeye devam eden gayrimüslim gruplar dezavantajlı bir konuma düşmüş veya ekonomik ve sosyal çıkarlarını tamamen kaybetmişlerdir. 1860'lardan itibaren toprağın metalaşması özellikle Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde başlayan çıkar çatışmalarını daha da şiddetlendirmiştir. Başka bir deyişle, II. Abdülhamid ve yöneticilerinin izlediği Panislamizm ideolojisi, imparatorluğun farklı unsurları arasında zaten değişmekte olan sosyal ve ekonomik dengeler için bir katalizör olmuştur.

İslam birliği siyasetinin izlenmesiyle etkilenen sosyal-ekonomik ilişkiler ağının bölgesel olarak farklı tezahürleri olmuştur. Sadece II. Abdülhamid'in etkisiyle şekillenmeyen Panislamizm ideolojisinin önemli uygulayıcılarından biri de Mustafa Zeki Pařa'dır. II. Abdülhamid'in en güven-diđi idarecilerden biri olan Mustafa Zeki Pařa, II. Abdülhamid imajının ulu hakan ve kızıl sultan ikilemi arasında görölmesine yol ačan önemli projelerin de fikir babasıdır. 1890'larda iki önemli icraatı olan Mustafa Zeki Pařa, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları* (1891) ve *Osmanlı Ařiret Mektebi* (1892) gibi iki önemli proje ile dođu vilayetlerinde imparatorluğun Kürt aşiretleri ve Ermeniler gibi öne çıkan unsurlarının içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal ilişkiler ağının ve pratiklerinin hem kısa hem de uzun vadede değişmesine neden olmuştur. Hamidiye alaylarında önemli askerî rütbelere elde eden Kürt aşiret liderlerinin bu sayede perçinledikleri bölgesel güçlerle vergi toplamaları ve süregelen arazi anlaşmazlıkları gibi konularda daha avantajlı bir konuma gelmeleri, Ermeni nüfusun yoğunlukta yaşadığı dođu vilayetlerinde dezavantajlı bir konuma düşmelerine sebep olmuş ve iki grup arasında önemli bölgesel çatışmalara zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlayan sosyal ve ekonomik ilişkiler dengesi, II. Abdülhamid ve idarecilerinin doğu bölgelerinde uygulamaya koyduğu projelerin katalizörlüğü ile bölgesel çatışmaların farklı bir yere evrilmesine neden olmuştur. Bu durum, ana akım literatürde etnik çatışmalar olarak da ele alınmaktadır. Kimlik siyaseti

ile şekillenen bu çalışmalarda, II. Abdülhamid imajı Ermeni nüfus için kızıl bir sultan olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Oysaki, iki grup arasında süregelen çatışmaları etnisite başlığı altında ele almak, hem imparatorluğun doğu vilayetlerindeki Ermeniler ve Kürtler arasındaki mücadele- nin ekonomik ve sosyal dinamiklerini göz ardı ediyor hem de onları Ermeni ve Kürt gibi kimlikleri verili birer tarihsel kategori olarak öne çıkarıyor. Janet Klein'in ortaya koyduğu üzere, doğu bölgelerinde farklı gruplar arasında süregelen ilişkiler ağı stabil olmamakla birlikte her zaman bir çıkar çatışması hali ile cereyan etmemiş, iki grubun da kendi çıkarlarına göre bir iş birliği halini alabilmiştir.

II. Abdülhamid ve yöneticilerinin 1890'lar boyunca özellikle imparatorluğun uzak vilayetlerinde yaşayan güçlü Müslümanların sadakat ve bağlılığını kazanmak için izlediği Panislamizm ideolojisi, bu bölgelerin ekonomik ve sosyal ilişkiler dengesini önemli ölçüde etkilemiştir. Dönemin önde gelen isimlerinden Mustafa Zeki Paşa'nın doğu bölgelerinde eşraf, ayan ve aşiret liderlerini daha kazançlı duruma getiren desteği ve bu yöndeki uygulamaları, bölgedeki gayrimüslimlerin ve daha az nüfuslu bazı aşiretlerin vergi ve arazi çatışmaları gibi konularda kaybeden taraf olmasına sebep olmuştur. Zamanla bu sosyal ve ekonomik çatışmalar şiddetli ve kanlı bir hal almış; tüm bu yaşananlar, II. Abdülhamid'in bir taraf için ulu hakan, diğer taraf içinse ellerine kan bulaşmış kızıl sultan olmasına yol açmıştır.

Yazının başında çağırdığımız II. Abdülhamid döneminden gelen hayaletler yalnızca bugünümüzü huzursuz etmek için gelmediler, aynı zamanda geldikleri dönemin politik, sosyal ve ekonomik somut gerçekliklerini de beraberinde getirdiler. Bu zamana kadar hem akademik camiada hem de popüler medya kanallarında ulu hakan ya da kızıl sultan düalitesinde tek tipleştirilen, II. Abdülhamid şahsında soyutlanan ve âdeta metalaştırılan bir dönemi 19. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlayan ekonomik ve sosyal ilişkiler ağı çerçevesinde incelemenin önemi de ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, her tarihsel dönemin tek bir müsebbibi olmamakla birlikte her tarihsel dönem farklı aktörlerin karşılıklı konumlanışları ile süregelen ilişkiler ağının bir bütünüdür. Neredeyse her anında sosyal ve ekonomik eşitsizlikler üreten bu ilişkiler ağı içerisinde II. Abdülhamid ve idarecilerinin müdahalesi bir tarafı kazançlı çıkartırken diğer tarafı da mazlum konumuna getirmiştir. Bu grupların elde ettikleri pozisyonların, ekonomik ve idari çıkarlarının tarihsel süreç içerisinde her zaman değişken olduğuna dikkat çekmek gerekir. II. Abdülhamid, gücüne güç katan taraf için ulu hakan olurken çıkar çatışmalarının şiddetli ve kanlı mücadeleye dönüşmesiyle diğer grup için kızıl sultan olmuştur. Bu yazının sınırlarının tartışmaya el vermeyeceği ölçüde, tarihsel dönemin konjonktürü dahilinde ne zaman ve hangi grup için koruyucu bir baba veya ellerine kan bulaşmış bir sultan olduğu algısının da stabil olmadığı unutulmamalıdır.

K A Y N A K L A R

Walter, Benjamin. *Selected Writings*. Edited by Howard Eiland and Michael W. Jennings. London: Belknap, 2006.

Klein, Janet. "State, Tribe, Dynasty, and the Contest over Diyarbekir at the Turn of the 20th Century." In *Social Relations in Ottoman Diyarbekir 1870-1915*. edited by Joost Jongerden and Jelle Verheij. Leiden; Boston: Brill, 2012, 147-178.

Özbek, Nadir. "The Politics of Taxation and the Armenian Question during the Late Ottoman Empire 1876-1908." In *Comparative Studies in Society and History*. 54 (4) (2012): 770-797.

The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities, and Politics. edited by Yaşar Tolga Cora, Ali Sipahi, Dzovinar Derderian. London: I.B. Tauris, 2016.

Duguid, Stephen. "The Politics of Unity: The Hamidian Policy in Eastern Anatolia." In *Middle Eastern Studies*. 9. no 2 (1973): 139-155.

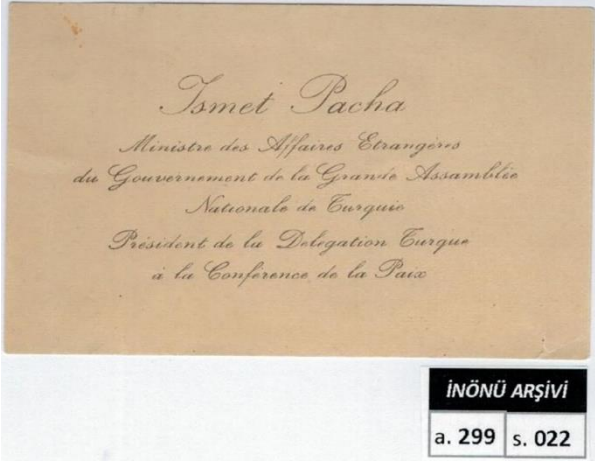
İNÖNÜ VAKFI, YÜZÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE LOZAN ARŞİVİNİ AÇTI!

Editöryal Haber¹

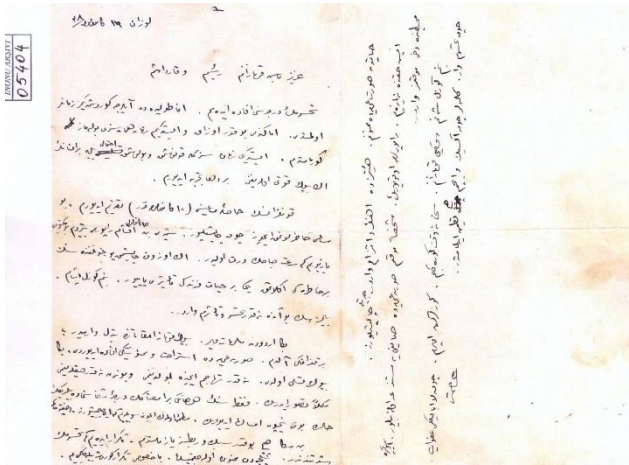
Türkiye'nin Cumhuriyet dönemiyle ilgili zengin bir arşiv koleksiyonuna sahip olan İnönü Vakfı, Lozan Barış Antlaşması ile ilgili İsmet İnönü'nün şahsi evrakını <https://lozanantlasmasi.com/> adresinde paylaştı. Vakıf, internet adresinde ilan ettiği “İnönü Vakfı Arşivi”ndeki Lozan Antlaşması ile ilgili bilgileri araştırmacılarımızın çalışmalarına destek olmak için bir web sayfası hazırlayarak paylaşmaya karar verdik” cümlesiyle geçmişin izlerini koruma ve geniş bir kitleye erişim sağlama hedefini vurguladı. Açıklamada, arşivdeki belgelerin Lozan Barış Antlaşması'nın siyasi, sosyal ve kültürel olaylarına ışık tutacağı vurgulandı. Açıklamanın ayrıca Türkiye'nin Lozan sürecine dair önemli bilgiler içerdiği de söylenenler arasında. İnönü Vakfı'nın tarihî arşivinin bir kısmını paylaşması kararı, ülkede tarih araştırmalarını teşvik etmek ve geçmişe yönelik derinlemesine bir anlayış geliştirmek adına önemli bir adım olarak değerlendiriliyor.

¹ *Yarının Kültürü* ekibinin hazırladığı “İnönü Vakfı, Yüzüncü Yıl Dönümünde Lozan Arşivi'ni Açtı” başlıklı haber niteliğindeki bu yazı yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Temmuz 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – İsmet Paşa'nın Lozan görüşmelerinde kullandığı kartvizit. (Kaynak: İnönü Arşivi, a.299 s. 022.)

Fotoğraf II – İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Lozan'dan mektup (19.12.1922) (Kaynak: İnönü Arşivi, 05404.)

NEOLİBERALİZM VE CEMAATLER: YENİ DEVLETLER

Ekin Bayur¹

Neoliberalizm, 1970'lerden itibaren özellikle Batı'da yaygınlaşan, temel olarak devletin müdahalesinin azaltılması, özelleştirmelerin ve serbest ticaretin teşvik edilmesi, vergi indirimleri ve düzenlemelerin gevşetilmesi gibi politikaları içeren bir öğretilerdir. Neoliberal politikalar, ekonomide özel sektörün önemini vurgulayan ve devlet müdahalesinin ekonomik kararların belirlenmesine çok az katkıda bulunduğu bir yaklaşımdır. Serbest ekonomi, sürekli özelleştirme ve esnek istihdam gibi politikalarla devletin müdahalelerini minimuma indirmeyi amaçlar.

Türkiye'de de örneğini gördüğümüz üzere, bu müdahaleden etkilenen sadece üretim değildir. Eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlarda da özelleştirmeye gidilir ve devletin ücretsiz olarak sağladığı imkânlar, para karşılığı özel şirketler aracılığıyla yapılmış olur. Bu durumda vatandaşların vakıf ve derneklerle, genel olarak sivil toplumla ve geleneksel topluluk bilinciyle hareket etmek istediğini ve hatta buna

¹ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü Programı yüksek lisans mezunudur. "Neoliberalizm ve Cemaatler: Yeni Devletler" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 28 Temmuz 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

mecbur bırakıldığını görebiliriz. Özellikle kapitalizmin insafına bırakılmış düşük gelirli vatandaşların hayatta kalmak için bu tarz topluluklarla dayanışması, yardım ve desteğe muhtaç kaldığında yanında devleti değil başka grupları bulması kaçınılmazdır.

Türkiye özeline geldiğimizde, bilindiği üzere tarikatlar Osmanlı döneminde –ve hatta Selçuklu’da da– oldukça büyük ve önemli yapılarıdır. Özellikle İstanbul’un fethi sonrası artan İslamlaştırma politikalarını, İstanbul’da 1826 itibarıyla Bektaşî dergâhlarının kapatılıp Nakşibendilere devredilmesini, Fatih ve Üsküdar ilçelerindeki dergâhları da hesaba katarak hızlı bir yaygınlaşmanın bulunduğunu göz önüne alırsak Cumhuriyet’in ilanı ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile de tarikat düşüncesinin bitmeyeceğini görebiliriz. Özellikle 1950 ve sonrasında cemaat olarak karşımıza çıkan yapılar da bu tarikatların kollarına bağlı ve belirli liderler etrafında toplanmış küçük yapılanmalar olarak düşünülebilir. Günümüzde yaygın olarak konuşulan Menzil, İsmailağa, İskenderpaşa gibi cemaatler Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolundandır. Türkiye’de genel olarak Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolu faaliyet göstermektedir. Nakşibendi dışında Kadiri, Mevlevi, Bektaşî, Halveti gibi tarikatların isimlerini de duymanız mümkün.²

² Nur Cemaati bu bahsi geçilen tarikatlarla alakalı değildir, Said Nursi’nin öğretilerini temel alır. Tarikatlar konusunda detaylı bilgi için TDV İslam Ansiklopedisi’ne bakabilirsiniz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/>.

Cemaatler ise ülkemizde özellikle 1980 sonrasında dernek-vakıf olarak yer bulmuş, dinî bir rehber olmanın yanı sıra, İslam'ın da esaslarına uygun olarak, sosyal yardım, eğitim, maddi yardım gibi hizmetlerde bulunmuştur ve bulunmaktadır. İslam'da “zekât,” “sadaka” ve “kurban,” toplumdaki fakir ve zengin arasındaki uçurumu daraltabilen ve kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayan uygulamalardır. Tarikatlar ve diğer dinî yapılar da dahil olmak üzere cemaatler, bu bağışları toplayan ve yeniden dağıtan araçlar olarak bu görevi yerine getirir. Bu aracı konum, toplumun her kesimine ulaşmalarına ve ek olarak sosyal hizmetler sağlamalarına olanak tanır.³

Bu hizmetler doğası gereği kişilerle iletişim kurmalarını kolaylaştırır ve insanları kendilerine katılmaya teşvik etmelerine de yol açar. Özellikle devletin bu hizmetleri sağlayamadığı durumlarda, dinî kuruluşlar bu görevi üstlenebilir. Sonuç olarak, dinî gruplar ile devletler arasındaki iş birliği genellikle bu sosyal yardımların, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin üzerinden şekillenebilir.⁴ Ek olarak, bu iş birliği sayesinde kamu yararına çalışan dernek statüsü

³ Arslan Köse, Sakine. “Faith-based organizations in Turkey as indirect political patronage tools.” *Palgrave Communications* 5 (1) (2019): 88.

⁴ Bielefeld, Wolfgang, and William Suhs Cleveland. “Faith-Based Organizations as Service Providers and Their Relationship to Government.” *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* (SAGE Publications Inc) 42 (3) (2013): 468-494.

elde ederek arazi tahsisi ve devletten hibe alma gibi avantajlara sahip olurlar.⁵ Grup ve hükûmet, grup tarafından sunulan sosyal hizmetleri birlikte gerçekleştirebileceği ve iki tarafın da çıkar sağlayabileceği ortaklıklar kurduğunda, süreç düzgün bir şekilde işler. Bu nedenle, devlet aktörleriyle iyi ilişkiler kurmak ve devlet kaynaklarına erişmek, dinî gruplar için hayati öneme sahiptir. Devlet kaynaklarına ulaşmak da haliyle hayati önem arz etmektedir. Bu nedenle, dinî gruplar etkili bir kapasiteye sahip olmayı hedefler, bu da onlara güçlü bir rekabetçi olma olanağı sağlar. Daha etkili hale geldikçe, daha iyi pazarlık yapma kapasiteleri artar, bu sayede devlet kaynaklarına daha verimli bir şekilde ulaşırlar. Bu da bir döngü halinde devlet ve dinî grubun iç içe geçme halini giderek arttırır.

Yukarıda bahsedilen süreç Türkiye’de de oldukça muntazam bir şekilde ilerledi. Geçtiğimiz günlerde “Gavs”ını kaybeden Menzil’in Sağlık Bakanlığı’nda kadrolaşması, hastaneler, sosyal yardım dernekleri ve iki köy sahibi olması bu duruma bir örnek olabilir. Bence daha önemlisi, Menzil’in uyuşturucu ve alkol bağımlıları için bedava bir rehabilitasyon merkezi yerini tutmasıdır. Birinci ağızdan duyduğum birçok hikâyede uyuşturucu bağımlısı çocuklarını Menzil köyüne gönderen aileler hiçbir ücret ödmeden özel bir rehabilitasyon merkezi hizmeti aldı. Bu çocuklar

⁵ Arslan Köse, Sakine. *a.g.m.*, 88.

köyde kalmayıp evlerine geri döndüler ancak ailelerin Menzil ile gönül bağı devam ediyor, kurbanlarını Menzil aracılığıyla dağıtıyorlar.

İsmailağa cemaati ise daha çok dernekleri aracılığı ile sosyal ve maddi yardıma yönelmiş durumda. Yine birinci ağızdan duyduğum hikâyelerde ailelerin çocuklarına iş ve eş bulunması, kamp halinde ücretsiz dinî eğitim verilmesi, özellikle devletten sosyal yardım almayan, maddi durumu kötü ailelerin her bir ihtiyacıyla detaylı ilgilenilmesi gibi çalışmalarla gönül bağını aktif tutabiliyor. Cemaatin bağış kapasitesi hakkında bir fikir edinmek için sitelerinde bulunan İsmailağa Külliyesi'ne (yapımına 2019'da başlandı ve salgına rağmen 2021'de bitirildi)⁶ ve İDDEF aracılığı ile Suriye'nin kuzeyine yapılan konutlara bakabilirsiniz. Yukarıda bahsettiğim örneklerin, devlet kurumlarının yerini alma bakımından FETÖ ayarında olamaması belki iyiye işaret olabilir. Ancak devlet kurumlarındaki kadrolaşma konusunda daha iyiye gidilmediği aşikâr. Devletin eli, özellikle ara sokaklara ve gecekonduklara uzanmadıkça yukarıda bahsedilen döngünün kırılması mümkün değil. İnsanların cemaatlere mahkûm edilmediği bir düzen içinse sistemin yıkılıp yeniden inşa edilmesi şart.

⁶ İsmailağa web sitesi: www.ismailaga.org.tr.

DESTANSI KADIN
KAHRAMANLAR: REŞAD EKREM
KOÇU'NUN ERKEK KIZLAR'I

Zeynep Hazal Sevinç¹

“Sultan Mahmud acı bir tebessüm ile içini çekti, istediği kadar celalli bir padişah olsun, insanların içindeki şeytanî nefsin hiçbir şeyden korkusu yoktu, halk denilen esrarengiz kitlenin içinde kulaklarının asla duyamayacağı ve gözlerinin hiç göremeyeceği kim bilir ne garip ve acayip şeyler oluyordu”

Koçu, *Erkek Kızlar*, 56.

Bu düşünceler *Erkek Kızlar*'ın bir öyküsünde Sultan Mahmud'un zihninden geçer. *Erkek Kızlar* tam da kulakların asla duyamayacağı, gözlerin hiç göremeyeceği türden acayip vakaları okura anlatır. Sultan Mahmud'un zihninden geçenlerden ziyade yazıya şu alıntıyla başlasam ne olurdu? Sıradan, apaçık bir girişten evla ve çarpıcı olurdu sanırım:

“Ferhad Ağa Üsküdardan Tophaneye geçinceye kadar Zehir Ali için işitilmemiş, görülmemiş bir idam şekli

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans mezunudur. “Destansı Kadın Kahramanlar: Reşad Ekrem Koçu'nun *Erkek Kızlar*'ı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 4 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

düşündü. Tophanede Zehir Alinin evvelâ ayak, bacak, diz kemikleri kırıldı, belden aşağısı kanlı bir et külçesi haline geldi. Sonra yarı ölü bir balde yağlı paçavralara sardılar ve bir havan topunun ağzına gülle gibi tıkadılar, ve topun fitiline ateş verdiler.

Bu mel'unu deryâ ve toprak kabul etmez!..

...diyen Ferhad Ağa, Zehir Aliyi bin parça olarak havaya savurdu” (Koçu, 97).

Bu satırlar ise eserin son sayfasında geçer. *Erkek Kızlar*'ın son öyküsünün kapanışıdır bu infaz. İdamlar, baskınlar, avretler, köçekler, civelekler, deliler, korkusuzlar, maskeler, esvaplar... Reşad Ekrem Koçu ve *Erkek Kızlar*'ı; sıra dışı, capcanlı vakaların tahkiyesi.

Reşad Ekrem Koçu'yla ilk karşılaşmam sanırım *Tarihimizdeki Garip Vakalar* eseriyle olmuştu. Sonra insanı kendisine hayran bırakan bir derya, *İstanbul Ansiklopedisi. Yarının Kültürü* için bir Reşad Ekrem yazısı yazma emeli doğmuştu içimde. Yazı, hangi eser üzerine olmalı diye düşünürken *Erkek Kızlar*'a rast geldim. Bu fikirden önce miydi sonra mıydı bilmiyorum ama Müze Gazhane'de gittiğim bir sahaf festivalinde karşıma çıktı Koçu ve *Erkek Kızlar*! Reşad Ekrem Koçu'nun *Erkek Kızlar* eseri, ilk defa Koçu Yayınları tarafından 1962 yılında yayımlanmış. Eserde yer alan görselleri ise Sabiha Bozcalı resmetmiş. Tarihten mülhem, tuhaf, sıra dışı ve kimi zaman vahşet dolu diyebileceğimiz vakaların anlatıldığı bir hikâye kitabı *Erkek Kızlar*. Ben de bu yazıda Reşad Ekrem Koçu'

nun *Erkek Kızlar*'daki öykülerinde güçlü, tuhaf, kural dışı kadın baş karakterler üzerinden nasıl bir kurgu oluşturduğunu inceleyeceğim.

İbrahim Voyvoda, Emir Talha, Köçek İbo, Topçu Emin ve Civelek Mustafa. Beş ayrı hikâye, beş ayrı kadın kahraman, beş ayrı “erkek kız”! Aslında tüm bu hikâyelerde “erkek” dünyasının içinde var olan -belki de var olmaya çalışan-, bu dünyada gedikler açan, kanun tanımayan, normları delen, kılık değiştiren, meydan okuyan kadın karakterler inşa edilmiştir. Anlatıcılar bu vakaları çoğunlukla tarihten, müverrihlerden, meddahlardan naklettiklerini ifade ederler; birbirinden farklı bu olayların vuku bulduğu dönemler ise genellikle 16. ile 19. yüzyıllar arasındadır. Bu yazıda her bir hikâyeden elbette bahsetmeyeceğim ki merak edenler Koçu'nun tahkiyesini, kendine has üslubunu, yarattığı o acayip dünyayı okusun! Okusun, belki ürksün, belki şaşır-sın, büyülensin!

Erkek Kızlar'ın ilk hikâyesi “amansız kanlı haydut” İbrahim Voyvoda. Bosna'nın Kilissa kasabası ayanından Hüsrev Ağa'nın tek evladı olan Rebia Hatun, bir oğlan çocuğu gibi yetiştirilir. Bu sebeple ona bir türlü kısmet çıkmaz. Fakat gelin görün ki Bosna Valisi Salih Paşa'nın oğlu Cafer Bey'le Rebia Hatun birbirlerine âşık olurlar. Cafer Bey'in ailesi buna razı olmaz, Rebia Hatun gibi bir gelin istemezler. Ve Cafer Bey'e başka bir gelin alırlar. Lakin düğün vuku bulmaz. Çünkü Cafer Bey, Rebia Hatun'a kaçmıştır! Kız, paşa oğlunu dağa kaldırmıştır! Bunların hepsi birer sınır aşımıdır. Silah kullanan, erkek esvabı giyen

ve oğlan çocuğu gibi terbiye gören Rebia, diğer Müslüman kızlardan hep farklıdır. “Normal” olarak addedilenin, biçilmiş rollerin hep dışındadır. Nitekim kendi arzusunun peşinden –bu arzu bir vahşete dönüşecek olsa da– gider. Âşık olduğu adamı dağa kaçırın bir kadındır o. Hikâyenin devamında artık kan gövdeyi götürür. Cafer Bey’in oğlu Salih Paşa, adamlarıyla beraber amansız bir takibe, saldırıya başlar.

Böylece ilk vahşet sahnesi karşımıza çıkar. Hüsrev Ağa hanedanından kırk erkek Kilissa sokaklarında asılırlar. Salih Paşa’nın oğlu Cafer Bey de bizzat babasının adamları tarafından öldürülmüştür. Salih Paşa’nın zulmü dinmez; Salih Paşa Hüsrev Ağa’ya kara çalar, hanedanı kâh çınar ağaçlarında astırır kâh kadın kafilesinin ardından azgın sarıcalarını gönderip ırz u namuslarına tecavüz eder. Hüsrev Ağa hanedanının ortadan kaldırılmasından sonra Benaluka dağlarında bir haydut türer. Bu haydut, İbrahim Voyvoda’dır. İntikam, tehditler, gizli mektuplar, katliamlar başlar. Kendisini “Bende-i Hüsrev Ağa İbrahim Voyvoda” olarak tanıtan bu haydut, Hüsrev Ağa hanedanının intikamını almaya ant içmiştir:

“Hüsrev Ağa hanedanından Kilissa sokaklarında bîgünah olarak astığın kırk nefer masumun her birine karşılık yüz cana kıymak için abdettim [...] Merd isen vilâyetin askerini topla, olduğum dağlara gel göreyim, kavuğunla kürkünle seni dabi köçek oğlan gibi oynatıp sonra kazığa vurmağa abdim vardır.” (Koçu, 15)

Baskınlar, çırılçıplak soyulup köçek oğlanı gibi oynatılan, sonra boğazlanan insanlar, kurban gibi kesilen bedenler, ateşe verilen çiftlikler, kadın çocuk ayırt etmeden işlenen cinayetler... İbrahim Voyvoda'nın intikamı âdeta bir katliam şölenine dönüşür. Fakat eşkıyanın bî-payan zulmü de bir sona erişir. Bosna vilayetini yıllarca kasıp kavuran kara esvaplı, zarif, göz kamaştırıcı güzellikte tüysüz bir oğlan olan bu haydut, Rebia Hatun'un ta kendisidir. Vali Paşa'yı kazığa oturtmaya ant içmiş olan İbrahim Voyvoda "namıdiğer Rebia Hatun" sonunda yakalanır, zincirlenmiş ve çırılçıplak halde kasabada dolaştırılır, infazı da çengele atılmak olur. Öykünün kapanışında kadın karakter cezalandırılır, öldürülür. Fakat bu bir mağlubiyet değildir. Yasaları delen, dağa kaçan, eşkıyalık eden, intikam alan bu kadın haydut, bir mağlup değil; sıra dışı epik bir kahramandır.

Erkek Kızlar'daki bir başka hikâye Topçu Emin vakasıdır. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvettiği ve kabir taşlarına kadar yeniçerilerin imhasına giriştiği zamanlar. "Padişahın nazarında en küçük bir uygunsuzluk, yeniçeri ruhunun hortlaması demektir. 1826 ile 1830 arası memleketimizde ve bilhassa İstanbul'da insan hayatının en ucuz olduğu devirlerdendir" (Koçu, 50). Ateşin, cellat satırının, kemendin, ölümün, vahşetin eksik olmadığı bir tarih sahnesiyle anlatıcı öyküye giriş yapar. İşte böyle bir devirde *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye* adıyla yeni bir ordu kurulur, tamamen acemi efradından mürekkep ordu yetiştirilir. Bir gün yakışıklı, dilber bir tüysüz nefer,

elleri arkasında bağlanmış halde serasker paşa tarafından padişaha yollanır. Sultan Mahmud'un huzuruna getirilen yaverin meramı merak uyandırır; padişah, topçu neferi Emin'e niçin buraya gönderildiğini sorar. Genç nefer "*Padişahım, ben erkek değilim, kadınımdır!*" (Koçu, 52) diye söze giriş yapar. Padişahın yeni kurduğu ve üzerine titredığı ordunun içinde erkek kılığına girmiş bir kadın nefer! Anlatıcının, metnin girişinde çizdiği o katı, zalim tarih sahnesine tamamen aykırı bir acayip vaka. Bu hikâyeye de bir sınır aşımını gözler önüne serer. Sınırları aşan, kanunu delen, kılık değiştiren, kural tanımayan, başkaldıran yine bir kadın karakterdir.

Güzel, şirin ve dilbaz topçu neferi Emin sorguya çekilir; sergüzeştini padişaha anlatır. Genç nefer, padişahın kararıyla Hekimbaşı'ya gönderilir; Emin'in "hakikaten kadın [olduğu] ve bâkire olmadığı" (Koçu, 57) tespit edilir. Meselenin tahkiki başlar ve Darıcalı Emine'nin hazin hikâyesi öğrenilir. Zulüm ve işkence gören, iftiralara uğrayan Emine, "dayak ve korku ile tecennün etmiş" (Koçu, 65) ve evinden kaçmış bir kadındır. Emine'nin tımarhaneden çıkarılıp Kaptan Paşa'yla evlendirilmesiyle ve böylelikle eski kocasının, geçmişinin tasallutundan kurtulup şifa bulmasıyla öykü kapanır. Bu öyküde de düzeni sarsan, erkek esvabı giymekle kalmayıp bir asker, bir topçu neferi kılığına giren, üstüne bir de padişahın karşısında pervasızca konuşan kadın karakter düzene, kanuna meydan okuyan bir cesur kahramandır. Her ne kadar "cünun"luk bir mazeret

olsa da padişahın huzurunda, Rami Kışlası'nda, erkek dünyasında bir kadın karakter tüm düzeni tehdit eder.

Reşad Ekrem, *Erkek Kızlar*'daki öykülerini evden ayrılan, arzusunun peşinden giden, yoldan çıkan, kılık değiştiren, sınırları aşan, kanunları delen, erkek kılığına giren, gizlenen, bazen deliren, bazen eşkıyalık eden kadın kahramanlar üzerinden kurgulamıştır. Bu kadınlar ancak kılık değiştirerek, gizlenerek, erkek esvabı giyerek dışarıya adım atarlar, arzularının peşinden giderler. Dışarıdaki dünyayı, normları tehdit ederler, düzeni bozarlar. Neredeyse her hikâyenin sonunda sırları faş olur. Ya cezalandırılıp öldürülür ya da düzene uydurulurlar. Fakat neredeyse her biri ayrı birer nam salar, sıra dışı ve kural dışı hikâyelerin kahramanı olurlar. Acaba bu kadın kahramanları eski destanlarımızla, masallarımızla beraber düşünebilir miyiz? Bu erkek kızların, eski anlatılarımızdaki epik kadın kahramanlarla bir bağı var mıdır? Erkek kılığına giren, düzen bozan, aykırı veya asi kadın kahramanlara o anlatılarda rastlayabilir miyiz, dolayısıyla Koçu'nun erkek kızlarını böyle bir geleneğe bağlayabilir miyiz? Tüm bu soru işaretleriyle yazıyı sonlandırıyorum...

RAMİ KÜTÜPHANESİ'NİN
DÜNÜ VE BUGÜNÜ
YA DA
BİR KÜTÜPHANENİN
SERÜVENİ ÜZERİNE NOTLAR

Bahaddin Tuncer¹

I.

Tam 10 senedir Rami'de, Eyüp'te oturuyorum. İslambey'e de Eyüpsultan Camii'ne de Rami Meydan'a da çok yakın bir yerde, oldukça dik bir yokuşa inşa edilmiş, mütevazı, sessiz bir sokakta... O kadar ki, Eyüpsultan Camii'nden okunan ezanı duymak kabil olduğu gibi Rami Kütüphanesi'ne de yaklaşık 10 dakika mesafede. Yaşadığım yerden bahsetmemin sebebi, size Rami Kütüphanesi'ni (yeni adıyla Rami Kütüphanesi, *çok eski adıyla* Rami Kışlası/Çiftliği) anlatırken bu atmosferi de mecburen hesaba katacak olmam. Aynı zamanda edebiyat ve şiir üzerine de bir bahis açacağım zira medeniyetimiz bir *şiir medeniyeti* ve ben, kişisel olarak bu tarz okumalara kalkışmaktan

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans öğrencisi ve şairdir. "Rami Kütüphanesi'nin Dünü ve Bugünü ya da Bir Kütüphanenin Serüveni Üzerine Notlar" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 11 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

da büyük bir haz duyuyorum. Konu Türkiye olduğu vakit her zaman mesele şiire geliyor bir noktada ya da ben getiriyorum, kim bilir...

II.

Rami, Osmanlı İstanbulu'nun en eski yerleşim alanlarından biridir. Meşhur Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasını sağlayan Rami Mehmed Paşa'dan gelen bu adlandırma, Sultan İkinci Mustafa'nın ona, bugün "Rami Kütüphanesi" dediğimiz arsayı hediye etmesi ve buradan dalga dalga yayılan yapılaşmanın sonucudur. 1703'te Feyzullah Efendi Vakası sonucu mahlû hale gelen Sultan Mustafa yerine, Sultan Üçüncü Ahmed tahta çıkar ve Rami Mehmed Paşa, merkezden uzaklaştırılmak adına Kıbrıs ve Mısır valiliğine atanır, 1705'te ise azledilerek Rodos adasına sürülür. 1707 senesinde burada ölen Rami Mehmed Paşa'dan sonra çiftliğin başka bir hüviyet kazandığını, genişletilerek bir kışlaya dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Belediye tarafından, kışlanın hemen önünü kapsayan caddeye (yapının, Acemi Ocağı Kışlası halini aldıktan sonra kullanımını da göz önünde bulundurulursa) "Talimhane Caddesi" isminin verilmesine şaşmamalıdır.

Rami Mehmed Paşa, önemli bir siyasi kimliğe sahip olduğu kadar, tezkirelerde ismi anılan, örneğin Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü'ş-şuarâ* (XVIII. asır) adlı eserinde hakkında bilgiler verilen, devrinde önemli bir edebî şahsiyettir. Mensur eserlerinin yanında bir de divançesi (kayıtlarda divan olarak geçmekle beraber bir divançe

boyutundadır) bulunan Rami Mehmed Paşa'nın, mezkûr ve adının geçtiği diğer tezkirelerde yer alan manzumelerine bakıldığında âşıkane ve nâbiyâne bir üslubu kaynaşık bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Nâbiyâne üslubunun teşekkülünde, hiç şüphesiz hocası şair Nâbî Efendi'nin etkisi büyüktür. Nâbî'nin ona "oğlum" dediği dahi rivayet edilir. Bu bilgiyi, Mehmed Sirâceddin'in *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı tezkiresinden almaktayız. Öldüğü ve defnedildiği Rodos'ta, rihletinden az bir zaman evvel yazdığı dört beyitlik gazel ise dikkat çekici olup sürgünün acısının *izlerini* taşımaktadır:

*Mahv olmadayız za'file pîrâhenimizden
Çekmez mi dahi destini gam dâmenimizden
Lâyık mıdır ey gonca-i gülzâr-ı letâfet
Lebrîz-i tebessüm olasın şîvenimizden
Biz mûrçe-i hirmen-i sahrâ-yı kelâliz
Pâ-mâl oluruz dûr olıcak meskenimizden
Ârâyişi kim verd-i tahammül ola Râmî
Gitmezse ne gam murg-ı elem gülşenimizden*

Rami Mehmed Paşa'nın şiiirlerinin tesirini, modern şiiirimizin kurucularından sayabileceğimiz Yahya Kemal'de de görmek mümkündür. *Râmî Mehmed Paşa'nın Gazel Matlainı Taştir* isimli sonradan *Eski Şiiirin Rûzgâriyle*'ye alınan bu kısa şiiir şöyledir (Yahya Kemal, araya üç mısra eklemiştir, birinci ve beşinci mısralar Rami'ye aittir):

Biz ol âşıklarız kim dâğımız merhem kabûl etmez
Gönül hem bir devâ-yı mutlak ister hem kabûl etmez

Felekden şâh-ı dârû verseler bir dem kabûl etmez
Yanar bir çöldür iklim-i mahabbet nem kabûl etmez
Ol gülzârın ki âteşdir gülü şebnem kabûl etmez

Bu şiir, Yahya Kemal'in de Rami Mehmed Paşa'nın şiirine itibar ettiğine kanıt olarak okunabilir zira taştir, nazire, tazmin gibi edebî türler, çoğunlukla şairin beğenisine göre kaleme alınır ve bir çeşit (şairin tabiriyle) imtidâ da içeren metinlerdir. Yahya Kemal'de de bu şekilde (taştir, nazire ve tazmin gibi nazım şekillerini kastediyorum) yazılmış manzumeler pek azdır açıkçası. Yani Paşa'nın şiirlerinin etki alanı küçümsenecek gibi değil bana göre. Aynı zamanda, oğlu Ref'et de şairdir ve onun da bir divanı bulunmaktadır.

III.

Günümüzde Rami, İstanbul'da merkezî bir konum teşkil ediyor. Her ne kadar yokuşları insanı yorsa da hem yürüyerek Eyüpsultan'a gidip Pierre Loti Tepesi'ni ziyaret edebiliyor hem de Eyüp sahilinde gezinebiliyor, geçmiş zaman insanların yaşadıklarını bir *flaneur* gibi seyredebiliyoruz.

Perakende satış alanlarının taşınmasından önce büyük bir keşmekeşe sahiplik eden Rami'nin o halinin son derece gri, anlaşılmaz ve biraz da komik olduğunu belirtmeden edemeyeceğim. Zaten yeşilliklerin devamlı budandığı, yerini iğrenç bir renksizliğin aldığı şu zamanda buna şaşmak da abestir. Doğma büyüme İstanbullu biri olarak, bu şehirde eskiden beri meskûn olanlara Boğaz'ın nasıl bir hale getirildiğini hatırlatmak isterim. Rami semti de aynı bu şekilde

idi fakat kütüphanenin açılmasıyla beraber etrafına ve içine az çok yeşillik serpildi. Bunu, semtin diğer sakinleri ya da gezginler doğrulayacaklardır.

Rami Kışlası'nın kütüphaneye dönüştürülmesi ve İstanbul'un en eski futbol kulüplerinden (1924) Rami Spor Kulübü'ne önündeki bir halı sahanın tahsis edilmesiyle beraber bu alanın hercümerçten kurtulduğunu söyleyebilirim. Tabii ki şu anda da hem yanındaki oto-pazar hem de dibindeki pazartesi/perşembe açılan pazar sebebiyle işbu karmaşanın bir kısmına halen şahitlik ediyoruz fakat daha nizami bir şekilde kavuştuğunu söylemeden de edemeyeceğim. Önceleri trafik sorununun daha çok yaşandığı Talimhane Caddesi'nin, perakende satışa son verilmesiyle rahatladığı da ortada.

Her ne denli kamuya açılmış olsa dahi ne kütüphanenin dışının ne de içinin tamamlandığını söylemek mümkün. Kütüphanenin, bazı alanlara tahsis edilmiş bölümlerinin açık olmaması gerektiğini düşünüyor ve özellikle halı sahaya bakan yanındaki çıplak arazilerin zamanla şehre ve topluma kazandırılacağını tahmin ediyorum. Bu arazilerin bir kısmının pazar için kullanıldığını göz önünde bulundurarak bu cümleleri kurduğumu da belirtmeliyim. Bu şehrin daha fazla yeşillığe, daha az betona ve renksizliğe ihtiyacı var. Zaten çevresinde bir "sanayi öbeği" bulunan Rami Kütüphanesi, bu açıdan büyük bir öneme sahip bence. Bugün yapılan sözde park ve bahçelerin çoğunluğu ne yazık ki bu renksizlikten payını alıyor, birkaç kaydıracak ve salıncakla kotarılmaya çalışıyor iş.

Kütüphanenin sistemine de değinmek istiyorum. Ben, devamlı kitaplardan kitaplara atlayan bir bibliyofilim ve henüz oturmamış bir sisteme sahip olduğu için ne istediğim kitabı yerinde bulabiliyor ne de bu kitaplara kayıtlarda rastlayabiliyorum. Bu, benim kusurum olarak da görülebilir fakat aldığınız bilgi fişleriyle dahi bir kitabı saatlerce arayıp bulamamak (ki bu tek sefer yaşanmadı) insanın canını sıkıyor. Neyse ki henüz açılmış bir mekân olduğu için tepkimi dizginleyebiliyorum fakat zamanla hem eski eserlerin hem de güncel yayınların, kitap ve dergilerin kolayca bulunabildiği bir yere dönüşmesini ümit ediyorum.

Kütüphanenin bahçesinde istediğiniz gibi piknik yapabiliyor, gezebiliyorsunuz; oturmak için güzel, kullanışlı alanlar sağlanmış. Merkezinde (tam ortasında) ve kütüphanenin birkaç yerinde daha kahve dükkânları bulunuyor. Burada dikkat çekmek ihtiyacı hissettiğim mesele, bu dükkânların çokluğu. Nereye dönseniz gözünüze kahve içecek bir yer çarpıyor ve bu durum insanın canını bir yerden sonra sıkımaya başlıyor. Evet, burası bir kütüphane ve bahçe de insanların gezmesi için; kahve içecek bir yer olmalı lakin yeşil alanların kısıtlanmasını beraberinde getirmekte bu tasarruf. İçeride açılan bazı mağazalara ve içeriklerine de asla anlam verebilmiş değilim lakin bu konuya girmeyeceğim.

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yazmaları ve daha pek çok yazmanın sergilendiği çok güzel bir sergiye de ev sahipliği yapıyordu kütüphane en son. Sırf o güzel yazmaları görebilmek ve incelemek için dahi ziyaret edilebilir Rami Kütüphanesi.

IV.

Gezip görmek, bir entelektüelin en temel uğraşlarından biri olmalı; okumak, düşünmek ve yazmanın yanındadır. Bu eylemler, Türkiye gibi bir ülkede artık çok zor, bunlarla haşır neşir biri olarak ben de farkındayım fakat en azından çevremizi tanımak bence zaruri, çok kısıtlı bir alanı kapsasa da bu keşif (bunu, akademisyenlerin, bir konuyu boylu boyunca bilmesine benzetebilirim). Umarım, bu yazı vasıtasıyla hem civarda oturan sakinlerden bazılarını bu mekâna davet edebilir hem de uzaklardan bazı ziyaretçilerin bu güzel mekânda *geçti ü güzâr* etmelerini sağlayabilirim.

BİR ÖNERİ YA DA SON SÖZ

Rami Kütüphanesi'nin dönüşüm süreciyle alakalı daha geniş bilgiye sahip olmak için Yüksel Çelik'in 2022'de Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan neşredilen *Rami Kışlası: II. Mahmut Devrinde Aydın-Destopik Modernleşmenin Karargâhı* isimli çalışmasından yararlandım. Aynı zamanda Eyüpsultan'ın eski veçhesini daha iyi kavrayabilmek adına Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerine, Rami Mehmed Paşa hakkında ismini yukarıda da andığım bazı tezkirelerine ve *İslam Ansiklopedisi*'nin Recep Ahışalı tarafından kaleme alınan maddesine gittim. Okur, eğer semt ve Paşa hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyorsa bu çalışmalara göz atabilir. Bu yazıyı okuduktan sonra ayağının tozuyla kütüphaneyi dolaşması da en büyük temennimdir... Okur, yani: *benzerim, kardeşim!*

İTALYA'NIN İLK KADIN YARGITAY BAŞKANI VE TÜRK HUKUK TARİHİNDE ÖNCÜ KADINLAR

Selin Topkaya¹

İtalyan Yargıtay Mahkemesi'ne ilk defa bir kadın başkan seçildi. Margherita Cassano, 1 Mart 2023 itibarıyla görevine başladı. İtalya'nın Adalet Bakanı Carlo Nordio ise Yargıtay başkanlığına bir kadının oturmasının, 60 yıl önce başlayan bir yolculuğun hedefi olduğunu ve bu başarının, kamu sınavını kazanan genç kadınlar için de bir referans noktası olacağını belirtti.

1963 yılının şubat ayında çıkan 66 sayılı kanunla, İtalyan kadınlar nihayet yargı da dahil olmak üzere kamu işlerinde çalışabilmeye başladı. Bu tarihten iki yıl sonra ise kamu sınavını geçen 27 kadın, kamunun ilk kadın çalışanları oldu ve sayıları toplam çalışanların yüzde 6'sını oluşturdu.² Bu

¹ Milano Üniversitesi Hukuk Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. "İtalya'nın İlk Kadın Yargıtay Başkanı ve Türk Hukuk Tarihinde Öncü Kadınlar" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 18 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² Redazione (2023) Nordio: "Nomina Cassano, traguardo per le donne in magistratura".

Link: <https://www.gnewsonline.it/nordio-nomina-cassano-traguardo-per-le-donne-in-magistratura/> (Erişim: 04 Mart 2023).

haktan önce ise, 27 Aralık 1956 tarihli 1441 sayılı kanunla, kadınların yargıdaki rolü, *Common Law* sisteminden bildiğimiz, ağır ceza ve çocuk mahkemelerinde (belirli şartlar altında) ‘jüri’ olarak bulunmayla sınırlı idi.³

İtalyan kadınların 1963 gibi geç sayılabilecek bir tarihte kamuda çalışmaya hak kazandıkları düşünüldüğünde, 60 yıl sonra atılan bu adım şaşırtıcı görünebilir. Ancak, meselenin şaşırtıcı olmayan kısmı, 60 yıldır kamudaki –özellikle yargıdaki– kadın sayısının gitgide artması ve nihayetinde 2015’te erkekleri geride bırakması.

Yine de bir parantez açmak gerekirse, 1963 yılından önce de kadınlar İtalya’nın hukuk tarihinde önemli bir rol oynamıştı. 1946 yılında yeni bir anayasa yazmaları için seçilen 556 kişilik İtalyan Kurucu Meclisi’nin içinde 21 kadın bulunuyordu. Bahsi geçen 21 kadından 5’i ise anayasanın hazırlanması için kurulan komisyonda yer almıştı. Bu tarihten 30 yıl sonra içlerinden biri, Nilde Iotti, ilk kadın Meclis Başkanı oldu.⁴ 21 ismin ortak özelliği ise, II. Dünya Savaşı’nda İtalya’yı kuşatan faşizme karşı ön cephelerde mücadele etmeleriydi.

³ (2021) *Le donne nel diritto*. Link: https://www.giustizia.it/cmsresources/cms/documents/Donne_nel_diritto.pdf, 2. (Erişim: 04 Mart 2023).

⁴ (2019) *Le donne della Costituente*. Link: <https://www.settantesimo.governo.it/it/approfondimenti/le-donne-della-costituente/> (Erişim: 08 Mart 2023).

İtalyan yargısında, 30 Haziran 2022'den beri 4952 kadın çalışan bulunuyor ve bu kadınlar toplam sayının yüzde 55'ini oluşturuyor.⁵ Ancak İtalyan kadınları için her şey her zaman bu kadar ulaşılabilir değildi. İlk başta bahsettiğimiz 1946 Kurucu Meclis seçiminden birkaç ay önce yapılan idari seçimler, kadınların oy kullanabildiği ilk seçim olmuştu. Bu tarihten önce kadınlara oy hakkı tanıyan ilk kanun 1945 yılında çıkmış, ancak bu kanun kadınlara sadece seçme hakkı vermişti; seçilme değil. Ayrıca işlerini 'açıkta yapan hayat kadınları' oy verme hakkından muaf tutulmuştu. Sadece genelevlerde çalışan hayat kadınları oy verebiliyordu. O dönemin İtalyan kamuoyunda kadınların oy hakkı konusu bir gündem maddesi oluşturmamasına rağmen, bahsi geçen karara karşı çıkan kadınların İtalya'nın her yerinde protesto yapmaları sonucu kadınlar hem seçme hem de seçilme haklarını elde etmişti. Kadınların bu hakkı, "Seçim günü 25 yaşında olan İtalyan vatandaşları Kurucu Meclis'e seçilebilir" diyen 10 Mart 1946 tarihli 74 sayılı kararname ile sağlanmıştır.⁶

⁵ Redazione (2023) *Nordio: "Nomina Cassano, traguardo per le donne in magistratura"*.

Link: <https://www.gnewsonline.it/nordio-nomina-cassano-traguardo-per-le-donne-in-magistratura/> (Erişim: 04 Mart 2023).

⁶ Turco, L. (2016) *Perché le 21 donne costituenti sono le madri della nostra Repubblica*. Link: <https://www.fondazioneildeiotti.it/pagina.php?id=402> (Erişim: 15 Mart 2023).

Kadınların bu başarısıyla ilgili, Kurucu Meclis'te de yer almış 21 kadından biri olan Philomena Delli Castelli şunları söylüyor:

“...Kadınların oy kullanmasının savaş sonrası büyük İtalyan devriminde temel bir adım olduğunun farkındaydık. Sonunda oy kullanabildik ve kadınları seçtirebildik. Ve artık sadece ‘ev kadınları’ veya ‘sessiz işçiler’ olarak değil, yeni İtalyan politikasının tam teşekküllü savunucuları olarak görülüyorduk.”⁷

Seçme ve seçilme hakkına ulaşım buzdağının sadece görünen yüzüydü, zira hâlâ kadınların aşması gereken çok fazla engel bulunuyordu. Örneğin 1968-1969 yıllarında, evli kadınların ‘basit aldatmasının’, sonra da evlilik dışı ilişkisinin suç unsuru olarak ceza kanununda bulunmasının anayasaya aykırı olduğu ilan edildi.⁸

Başka bir örnek ise 1978 yılına kadar, o dönem ülkede hakim olan ‘dinî etik’ fikri sebebiyle, kadınların isteğe bağlı kürtaj hakkının, *İtalyan Ceza Kanunu* tarafından suç olarak görülmesiydi. Bu kanunun geçmesinden önce ortalama

⁷ (2008) *Le donne della Costituente*. Link: <https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg19/file/repository/re lazioni/biblioteca/emeroteca/Donnedellacostituente.pdf> sf. 16. (Erişim: 10 Mart 2023).

⁸ (2021) *Le donne nel diritto*. Link: https://www.giustizia.it/cmsresources/cms/documents/Donne_nel_diritto.pdf s. 2 (Erişim: 04 Mart 2023).

‘merdiven altı’ kürtaj sayısı yıllık 100-200 bin aralığındayken, yakın tarihlerdeki son tahminlere göre bu sayı şu an yıllık 10 binin biraz üzerinde.⁹

Belki de en çarpıcı gelişmelerden biri 1981 tarihinde gerçekleşiyor. Bu yıla gelindiğinde bir erkeğin; eşinin, kızının veya kız kardeşinin yaşadığı evlilik dışı ilişki yüzünden geçirdiği ‘öfke nöbeti’ anında işlediği suçtan indirim alması ve tecavüzcünün, tecavüz mağduru ile evlendiğinde tecavüz suçunun düşmesini içeren kanunlar yürürlükten kaldırılıyor.

TÜRK HUKUK TARİHİNDE ÖNCE KADINLAR: İLK KADIN AVUKAT

Peki Türkiye gibi bir Akdeniz ülkesi olan İtalya’da bunlar yaşanırken bizim ülkemizde neler oluyordu? Elbette ilk akla gelen Cumhuriyet’in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yürürlüğe giren *Türk Medeni Kanunu*. Ancak bu kanunun yayımlandığı 1926 yılına gelene kadar geçen süreçte bile Türk kadınları İtalyan kadınlara göre daha fazla hakka sahipti. Örneğin Türk tarihinin ilk kadın memuru 1913’te göreve başlamışken

⁹ Dalla Zuanna, G. (2018) *La legge 194 del 1978 sull’aborto volontario ha raggiunto i suoi obiettivi?* Link: <https://www.neodemos.info/2018/10/30/la-legge-194-del-1978-sullaborto-volontario-ha-raggiunto-i-suoi-obiettivi/> (Erişim: 13 Mart 2023).

İtalyan kadınlar memur olabilmek için 1963 yılına kadar beklemek zorunda kalmıştı.¹⁰

İki ülkenin de ilk kadın avukatları arasında, her ne kadar ‘resmiyette’ de olsa ciddi bir yıl farkı bulunuyor. Bu durum, İtalya’nın baroya giren ilk kadın avukatı Lidia Poët’in, baroya kabulü sonrası 1883 yılında kendisine açılan dava ile baro üyeliğinin silinmesinden kaynaklanıyor. Aleyhine sonuçlanan davayı Yargıtay’a taşıyan Poët, istediği sonucu elde edemiyor. 1884 yılında İtalyan Yargıtay Mahkemesi, alt mahkemenin kararını; “Avukat mesleği bir kamu işidir ve kanun, kadınların kamuda görev yapmasını içermiyor” diyerek onuyor. Mesleğini resmiyette icra edemeyen Poët’i, Yargıtay’ın kararı pes ettiremiyor. Kendisi erkek kardeşi Giovanni Enrico ile çalışarak özellikle kadınların ve çocukların savunmalarında aktif rol alıyor. 1919’da yürürlüğe giren kanunla kadınların kamusal yargı, siyasi veya askerî işler dışında meslekleri icra etme hakkı onaylanınca Poët, 1920 yılında, 65 yaşında, İtalya’nın ilk resmî kadın baro üyesi oluyor.¹¹

¹⁰ Levent, Z. (2022). *Geç Osmanlı Dönemi’nde Kadınların İstibarat Memurluklarında İstibdamı Girişimi*. Journal of Universal History Studies, 5(1), s. 18. DOI: 10.38000/juhis.1081303.

¹¹ Borgato, R. (tarih belirtilmemiş) *Lidia Poët*. Link: <https://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/lidia-poet/> (Erişim: 20 Mart 2023).

Bu sırada Türkiye’de ilk Türk kadın avukat Süreyya Ağa-oğlu, 1921 yılında *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi*’nde eğitim almaya başlıyor. Hâlâ savaşla mücadele eden bir ülkede buna teşebbüs etmesi ve bunu başarması, öğrenile-gelmiş “Türk halkına hakları havadan indirildi” tezinin pek de doğru olmadığını gösterir niteliktedir.

Avukat olma arzusunu 7 yaşından beri dile getiren Ağa-oğlu’na öncelikle gülünmüş, ileriki yaşlarında da bu hevesinden vazgeçmediği görülünce ‘kadınlara uygun bir meslek seçmesi’ konusunda tavsiyeler verilmiştir.¹² Ancak kendisi, 1921 yılında, dönemin kadınlarının çarşaf kullandığı bir vakitte başörtüsü bile takmadan İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne gitmiş ve Hukuk Fakültesi’ne kayıt yaptırmak istediğini söylemiştir.¹³ Rektörlükte kendisine ancak üç arkadaşı daha bulursa fakülte açılabileceği söylenmiştir, zira o dönem kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğitim alıyordu.¹⁴ Süreyya Hanım, üç kız arkadaşını daha ikna etmiş ve nihayetinde istediğini elde etmiştir. *Böylece bu dört kişi; Bedia, Saime, Melahat ve Süreyya, Türk tarihinde*

¹² Ağa-oğlu, Süreyya. “*Bir Ömür Böyle Geçti*” Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağa-oğlu ed.Celal Ülgen, Coşkun Ongun (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2010), s. 20.

¹³ Emine Balcı, *Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme*. Fe Dergi 11, no. 1 (2019), s. 39.

¹⁴ Ağa-oğlu, Süreyya. “*Bir Ömür Böyle Geçti*” Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağa-oğlu ed.Celal Ülgen, Coşkun Ongun (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2010), s. 67.

*Hukuk Fakültesi'nde okumaya başlamış ilk kadınlar olmuşlardır.*¹⁵ Dört kadının bu girişimi aynı zamanda *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde* karma eğitime geçilmesine de vesile olmuştur, zira bütün profesörlerin dört öğrenci için bir kere de öğleden sonra ders vermesinin doğru olmadığı düşünüldüğünden ikinci dönem öğrencilerin ayrı okuma sistemi değişmiş ve karma eğitime geçilmiştir. 1921-1922 eğitim döneminde *İstanbul Darülfünunu'*nda eğitim gören birinci sınıf öğrenci sayısı 63 erkek ve dört kadın öğrenci olmak üzere 67'dir.¹⁶

Süreyya Hanım ile Lidia Hanım'ın karşılaştıkları zorluklardan belki de en çok ayrışanı baroya kabul konusu diyebiliriz. Zira İtalya'nın aksine, Türkiye'de kadın hukukçular, eğitimlerini tamamladıktan sonra barolara kabul konusunda engellemelerle karşılaşmamışlardır ki zaten kabul konusunda yasal bir engel de bulunmamaktadır.¹⁷ Ali Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı* isimli kitabında, avukatlık stajını bitiren Süreyya Ağaoğlu'nun kayıt için Ankara Barosu'na müracaatının kabul edilmesinde, yasada kadınlara yönelik bir ayrımcılığın olmamasının etkili olduğunu

¹⁵ Konan, B., *Tanzimattan Günümüze Hukuk Mesleğinde Kadın*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi 34, (157) (2021): 516.

¹⁶ Ağaoğlu, Süreyya. "Bir Ömür Böyle Geçti" Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu ed. Celal Ülgen, Coşkun Ongun (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2010), 68-69.

¹⁷ Emine Balcı "Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye'de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme" *Fe Dergi* 11 (1) (2019), 40.

aktarmaktadır. Zira 460 sayılı *Avukatlık Kanunu*'nun 2. maddesi, kanun ve ahlak şartlarını haiz olan her Türk'ün avukatlık müsaadesi isteyebileceğini ve cinsler arasında fark gözetmediğinden baronun bu talebi kabul ettiğini belirtmektedir.¹⁸ 1928 yılında Ankara Barosu'ndan serbest avukatlık ruhsatını alan Süreyya Hanım, 1948 yılında Berlin, Milletlerarası Hukukçular Komisyonu Üyesi olmuştur.

Süreyya Hanım, sadece ilk Türk kadın avukat olarak değil, aynı zamanda kadınlar ve çocuklar için yaptığı başka çalışmalar ve kurduğu sivil toplum örgütleri ile de övgüye şayandır. Türk tarihinin en önemli kadın öncülerinden biri olan Süreyya Hanım, aynı zamanda lokantalarda kadınların yemek yememesi âdetinin de kalkmasına vesile olmuştur. Mezuniyeti sonrası meslektaşı Melahat Hanım ile, hiç kadın müşterisi olmayan İstanbul Lokantası'na gitmeleri ve iki kadın olarak yemek yemeleri, lokantada bulunan erkek mebusları rahatsız etmiştir. Erkek mebuslar ise bu rahatsızlıklarını Süreyya Hanım'ın babasına taşımışlardır. Süreyya Hanım'ın babasıyla dost olan Mustafa Kemal Atatürk'ün, yaşanan olayı duyması üzerine Süreyya Hanım'a gösterdiği desteği Süreyya Hanım şöyle anlatıyor:¹⁹

“Ertesi gün Vekalette çalışırken Vekil Necati Bey telaşla odaya girdi: ‘Süreyya hazır ol, Paşa gelip seni yemeğe götürecekmış’ dedi. Ben ve bütün arkadaşlar şaşırдық... Dışarı çıkınca ‘Latife bugün seni ögle yemeğine bekliyor’

¹⁸ *A.g.e.*, 40.

¹⁹ *A.g.e.*, 40.

dedi. Şaşkınlıktan konuşamıyordum. Otomobile bindim. Yolda herkes bize bakıyordu. Bozüyük Mebusu Salih Bey'i dışarı çağırttı. Tabii bütün mebuslar lokantadan fırladılar. Biraz onlarla konuştu, sonra yüksek sesle: 'Bugün Süreyya'yı bize götürüyorum, yarın lokantada yiyecek' dedi... Biz bu hadiseden sonra rahatlıkla dışarıda yemek yiyebildik."

İLK KADIN HAKİM

Süreyya Ağaoglu Ankara barosuna giren ilk kadın avukatken Fatma Beyhan Nil ise İstanbul barosuna giren ve dava alan ilk Türk kadın avukat ve hakimlerdendir. 22 Eylül 1928 tarihinde İstanbul barosuna müracaat eden Beyhan Hanım'ı ve arkadaşlarını *Cumhuriyet* gazetesi şu cümle ile birinci sayfasına taşımıştır: “*Erkekler için tehlike çoğalıyor! Dört hanım daha avukatlık yapmak için İstanbul barosuna müracaat etmek üzeredirler.*”

Beyhan Hanım, ilk Türk kadın hakim unvanına sahip olmadan önce de Atatürk'ün isteği üzerine çok önemli bir görevde bulunmuştur; kanunların çağdaş olmayan maddelerden temizlenmesi ve medeni esaslara göre yeni kanunlar hazırlanması için Mayıs 1924'te oluşturulan *Tadil-i Kavanin Komisyonu*'nda görev almıştır.²⁰ Beyhan Hanım, 1930 yılında İstanbul Asliye Mahkemesi üyeliğine, Nezahat Hanım ise Ankara Asliye Mahkemesi üyeliğine atanarak 28

²⁰ Kodaz, Y. (2021) *Fatma Beyhan Hanım (1903-1988)*. Link: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fatma-beyhan-hanim-1903-1988/> (Erişim: 01 Temmuz 2023).

Nisan 1930 tarihinde Türkiye'nin ilk kadın hakimleri olmuşlardır.

Beyhan Hanım, hakimliğe başlamasında rol oynayan Atatürk ile ilgili anılarını şu şekilde kaydetmiştir:

“1926 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten sonra İstanbul Ticaret Mahkemesi’ne zabıt kâatibi olarak girdim. O zamanlar benüz kadınlar hâkimlik yapamıyorlardı. Mahmut Esat Bozkurt Bey Adliye Vekili’ydi. Bir gün İstanbul Adliyesi’nde yapılan hâkimler toplantısına başkanlık üzere geldi. Toplantıya beni çağırıldılar. Mahmut Esat Bey şöyle dedi: ‘Atatürk’ün emri üzerine hâkimlik yapacak kadın arıyoruz. Hâkim olmak ister misin?’ Benim için olağanüstü bir teklifti. Öyle şaşırđım ki. Sevinçle ‘evet’ diye cevap verdim. ‘O halde hemen bana talepnameni yaz ve getir’ dedi. On dakika sonra yazdığım talepnamemi cebine koydu ve Adliye’den çıkıp gitti. İki gün sonra zabıt kâatibi olarak çalıştığım Ticaret Mahkemesi’ne hâkim olarak tayin edilmiştim. Göreve başladım.”²¹

Beyhan Hanım’ın baktığı ilk dava kamuoyunda yankı uyandırmıştır.

Türkiye’de kadınların hakimlik pozisyonuna gelmesi hem iç hem de dış kamuoyunda ilgiyle takip edilmesine rağmen

²¹ Topçuoğlu Orhan ve Topçuoğlu Tülin. *Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınımızda Yer Alan Kadınlar*, 120 (Ankara: Demircioğlu Matbaası, 1998).

dönemin Batı ülkelerinde yaşayan kadınlar aynı şanslara sahip olamamıştır. İtalya’da hakimlik görevini yerine getiren ilk kadın Letizia De Martino, 1963 yılına kadar kadınlara kamuda çalışma şansının verilmesinin önünü açan kanunu beklemek zorunda kalmıştır. İtalyan Anayasası yürürlüğe girdikten 15, Türkiye’deki ilk kadın hakim göreve geldikten 35 yıl sonra, 1963 yılında yapılan kamu sınavını geçen sekiz İtalyan kadın, 1965 yılında resmî olarak göreve başlamıştır. Letizia Hanım ise kamu sınavını ikincilikle kazanmıştır.²²

İLK KADIN ANAYASA BAŞKANI

Türk kadınlarının hukuk alanındaki öncülüğü sadece Cumhuriyet’in ilk yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. Tülay Tuğcu 2005 yılında Türkiye’nin ilk kadın Anayasa Başkanı olmuştur. Göreve geldikten sonra yaptığı açıklamada ‘*çağdaş, insan hak ve özgürlüklerine, Atatürk ilke ve devrimlerine, demokratik, laik, hukuk devletine bağlı olarak*’ çalışmalarını sürdüreceklerini kaydetmiştir.²³ Tuğcu, bu başarısı üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 2006 yılı açılış töreninde onur konuğu olarak konuşma

²² Di Dio , B. (2019) *Letizia De Martino, una conquista in Magistratura tutta napoletana*.
Link: <https://www.liberopensiero.eu/20/09/2019/rubriche/letizia-de-martino-magistratura-napoletana/#:~:text=Napoletana%2C%20madre%20di%20due%20figli,prima%20giudice%20donna%20d%27Italia.> (Erişim: 01 Temmuz 2023).

²³ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 2005, 1.

yapmak üzere davet edilmiştir ve AİHM’de açılış konuşması yapan ilk Türk hukukçu olmuştur. Törende yaşadıklarını ise şu cümlelerle anlatmıştır: “*Strasbourg’a gittim ve törende bir konuşma yaptım. Büyük alkış aldım. Tören sonrası dönemin Avrupa Konseyi Daimî Temsilcisi Büyükelçi Daryal Batıbay yanıma geldi. Yanındaki konukların, ‘Türkiye’den gelen konuşmacı bize insan haklarını anlatıyor. Hem de bir kadın. Bu bir rüya olmalı’ dediklerini anlattı. Türkiye’de yadırganmamıştım ama Avrupalıyı şaşırtmıştım.*”²⁴

Türk kadını sadece kendi coğrafyasında değil, bugün birçok konuda örnek aldığımız Avrupa coğrafyasında da çığır açmış durumdadır. Kadınların en önemli mevkilere dahi gelebilmesinin Türk halkını değil ama Avrupa halklarını şaşırtması bunun bir örneğidir.

AİHM’de yaptığı konuşma sonrası Anayasa Mahkemesi’nin 44. kuruluş yıl dönümündeki konuşmasında da bu olanağı sağlayan Cumhuriyet’e ve Mustafa Kemal Atatürk’e şükranlarını sunmuştur: “*Anayasa Mahkemesi Başkanlığını bir bayanın yürütmesi nedeniyle söz konusu toplantıda şahsıma gösterilen ilginin, Atatürk’ün kurduğu demokratik, laik ve çağdaş Cumhuriyet’in bir eseri*

²⁴ Armutçu, O. (2018) *Anayasa Mahkemesi’nin ilk ve tek kadın başkanı Tulay Tuğcu: Bitsin bu ikiyüzlülük.*

Link: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesinin-ilk-ve-tek-kadin-baskani-tulay-tugcu-bitsin-bu-ikiyuzluluk-40764715> (Erişim: 25 Haziran 2023).

olmasından dolayı ayrıca gurur duyuyor ve bir Türk kadını olarak, yüce önder Atatürk'e bir kez daha sonsuz şükran ve saygılarımı sunuyorum."²⁵

Tülay Hanım'ın İtalyan meslektaşı Marta Maria Carla Cartabia ise aynı görevi yerine getirebilmek için 14 yıl daha beklemek zorunda kalmıştır, zira İtalya'nın ilk kadın Anayasa Başkanı 2019 yılında göreve gelmiştir. Göreve geldikten sonra yaptığı ilk açıklamada ise bir kadın olarak geldiği görev sayesinde yol gösterebileceğini umduğunu belirtmiş ve şöyle eklemiştir: "*Gelecekte, Finlandiya'nın yeni başbakanının yaptığı gibi, bizim için de yaşın ve cinsiyetin önemli olmadığını söyleyebilmeyi umuyorum. Çünkü İtalya'da hâlâ biraz önemliler.*"²⁶

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk kadınının elde ettiği başarılar gurur duyulmayacak gibi değildir. Bu başarıların ardında kadınların erkeklerle eşit olmak için verdiği çabaların yanında, laiklik ve Cumhuriyet

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (2006). *Eski Başkanların Konuşmaları*. Link: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/h-tulay-tugcu/> (Erişim: 01 Temmuz 2023).

²⁶ (2019) *Consulta, eletta presidente Marta Cartabia: prima volta per una donna: 'Ho rotto un cristallo, spero di fare da apripista'*. Link: https://www.repubblica.it/politica/2019/12/11/news/consulta_eletta_presidente_marta_cartabia-243161122/ (Erişim: 03 Temmuz 2023).

kurumu da büyük rol oynamıştır. Bahsi geçen modern ilkelere sahip Batı ülkelerinde dahi kadınların görünürlüğünün Türkiye'den çok sonra oluşması, bu ilkelere özümsemediğine örnek gösterilebilir. Türkiye'nin Batı'dan bu konuda ayrıldığı nokta sadece sahip olduğu ilkelere değil, bu ilkeleri pratiğe dökülecek kişilerin ve mekanizmaların var olmasıdır. Günümüzde ise Atatürk ilke ve inkılaplarından kopuldukça kadınların mesleki hayattaki görünürlüğünün azaldığını görüyoruz. Zira kadınlara bakış açısı, toplumu şekillendiren siyasi mekanizmanın söylemleri ve aksiyonları sebebiyle yozlaştıkça, kadınların mesleki hayatlarının önüne pratik engeller çıkmaktadır. Bu engellerin başında hukuk gibi bazı mesleklerin 'kadın mesleği' olmadığı ve kadınların bu iş yükünün altından kalkamayacağı inançları yatmaktadır. Söz konusu düşünce tarzını değiştirmek yerine besleyen bir siyasi ortamın içinde, kadınların önüne çıkarılan zorluklar, yazılı bir engelleme olmasa dahi, pratikte artmıştır.

Cumhuriyet'imizin 100. yılını kutlayacağımız bu sene hukukun öncü Türk kadınlarıyla iftihar ediyoruz. Kadınlar için hâlâ verilecek çok mücadele olduğu doğrudur. Ancak Cumhuriyet'in bize sağladığı olanaklar sayesinde Batılı meslektaşlarından yıllar önce tarih ve hukuk sahnesinde yerini alabilmiş kadınlarımız, Cumhuriyet'e, laik ve eşit bir sisteme, özellikle de hukuka, ne kadar çok borçlu olduğumuzu gösterir niteliktedir.

K A Y N A K L A R

(2008) *Le donne della Costituente.*

<https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg19/file/repository/relazioni/biblioteca/emero-eca/Donnedellacostituente.pdf> (Erişim: 10 Mart 2023).

(2019) *Consulta, eletta presidente Marta Cartabia: prima volta per una donna: 'Ho rotto un cristallo, spero di fare da apripista'.*

https://www.repubblica.it/politica/2019/12/11/news/consulta_eletta_presidente_marta_cartabia-243161122/ (Erişim: 03 Temmuz 2023).

(2019) *Le donne della Costituente.*

<https://www.settantesimo.governo.it/it/approfondimenti/le-donne-della-costituente/> (Erişim: 08 Mart 2023).

(2021) *Le donne nel diritto.*

https://www.giustizia.it/cmsresources/cms/documents/Donne_nel_diritto.pdf (Erişim: 04 Mart 2023).

(2023) *60 anni di donne in Magistratura.*

https://www.linkedin.com/posts/ministero-della-giustizia-con-la-legge-n-66-del-1963-le-donne-hanno-activity-7036709021990498304-6hrC/?utm_source=share&utm_medium=member_desktop (Erişim: 10 Mart 2023).

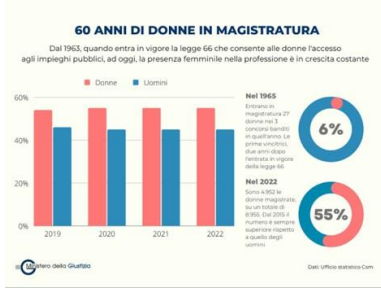
Ağaoğlu, Süreyya. "Bir Ömür Böyle Geçti" Hukukun Öncü Kadınını Avukat Süreyya Ağaoğlu ed. Celal Ülgen, Coşkun Ongun (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2010).

Akşam, 30 Nisan 1930.

- Alper, S. ve Yıldırım, G. (2013) ‘Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Ankara Barosunun İlk Kadın Avukatı’, Hukuk Gündemi Dergisi, Atatürk Özel Sayısı.
- Armutçu, O. (2018) Anayasa Mahkemesi’nin ilk ve tek kadın başkanı Tülay Tuğcu: Bitsin bu ikiyüzlülük. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesinin-ilk-ve-tek-kadin-baskani-tulay-tugcu-bitsin-bu-ikiyuzluluk-40764715> (Erişim: 25 Haziran 2023).
- Borgato, R. (tarih belirtilmemiş) Lidia Poët. <https://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/lidia-poet/> (Erişim: 20 Mart 2023).
- Corriere della Sera, 18 Haziran 1881.
- Cumburiyet*, 22 Eylül 1928, 4 Mayıs 1930, 26 Temmuz 2005.
- Dalla Zuanna, G. (2018) *La legge 194 del 1978 sull’aborto volontario ha raggiunto i suoi obiettivi?* <https://www.neodemos.info/2018/10/30/la-legge-194-del-1978-sullaborto-volontario-ha-raggiunto-i-suoi-obiettivi/> (Erişim: 13 Mart 2023).
- Di Dio , B. (2019) Letizia De Martino, una conquista in Magistratura tutta napoletana. <https://www.liberopensiero.eu/20/09/2019/rubriche/letizia-de-martino-magistratura-napoletana/#:~:text=Napole-tana%2C%20madre%20di%20due%20figli,prima%20giudice%20donna%20d%27Italia> (Erişim: 01 Temmuz 2023).

- Emine Balcı “Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme“ Fe Dergi 11 (1) (2019).
- Kodaz, Y. (2021) Fatma Beyhan Hanım (1903-1988). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fatma-beyhan-hanim-1903-1988/> (Erişim: 01 Temmuz 2023).
- Konan, B., Tanzimattan Günümüze Hukuk Mesleğinde Kadın, Türkiye Barolar Birliği Dergisi 34 (157) (2021).
- Levent, Z. (2022). *Geç Osmanlı Dönemi’nde Kadınların İstihbarat Memurluklarında İstihdamı Girişimi*. Journal of Universal History Studies, 5(1).
- Redazione (2023) *Nordio: “Nomina Cassano, traguardo per le donne in magistratura”*. <https://www.gnewsonline.it/nordio-nomina-cassano-traguardo-per-le-donne-in-magistratura/> (Erişim: 04 Mart 2023).
- Topçuoğlu Orhan ve Topçuoğlu Tülin. Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınımızda Yer Alan Kadınlar (Ankara: Demircioğlu Matbaası, 1998).
- Turco, L. (2016) *Perché le 21 donne costituenti sono le madri della nostra Repubblica*. <https://www.fondazioneildeiotti.it/pagina.php?id=402> (Erişim: 15 Mart 2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (2006). Eski Başkanların Konuşmaları. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/h-tulay-tugcu/> (Erişim: 01 Temmuz 2023).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Kırmızılar kadınların, maviler ise erkeklerin yarıgındaki sayısını temsil ediyor.²⁷

Fotoğraf II – Corriere della Sera, 18 Haziran 1881, 2.²⁸

²⁷ (2023) *60 anni di donne in Magistratura*.
Link: https://www.linkedin.com/posts/ministero-della-giustizia_con-la-legge-n-66-del-1963-le-donne-hanno-activity-7036709021990498304-6hrC/?utm_source=share&utm_medium=member_desktop (Erişim: 10 Mart 2023).

²⁸ “Doktora. Dün Torinolu Risorgimento bildirdi ki Torre Pellice'den Bayan Poet, üniversitemizden tam notla hukuk alanında mezun oldu. Son sınavı mutlu bir şekilde geçtiği odadan çıktığında sınıf arkadaşları onu alkışladı.”

Fotoğraf III – Kurucu Meclis'te yer almış 21 kadını gösteren haber kupürü.²⁹

²⁹ (2008) *Le donne della Costituente*. Link: <https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg19/file/repository/relezioni/biblioteca/emeroteca/Donnedellacostituente.pdf>, 4. (Erişim: 10 Mart 2023).

T. C. ^{Kırsal Dos}
74244

IST. DOS
74244

NÖFUS HÜVIYET CÜZDANI

H-1
455100
175600

455100
175600

Doğum yeri
Kafkasya

Doğum tarihi
1319

Bun us jiz ondekuz

Soyadı	Ağaoğlu
Adı	Gireyya
Erkek mi Kadın mı	Kadın
Babasının adı	Ahmet Akif
Anasının adı	Litare
Doğum yeri	Kafkasya
Doğum tarihi	1319

Fotoğraf IV – Alper, S. ve Yıldırım, G. (2013) ‘Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Ankara Barosunun İlk Kadın Avukatı’, Hukuk Gündemi Dergisi, Atatürk Özel Sayısı, 53.

LEH İHTİLALCİLER: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VATAN ARAYANLAR

Kadir Yozkalach¹

*“Lehistan’dan gelmiş dedelerimizden biri,
gözlerinde karanlığı yenilginin,
saçları al kana boyalı.
uykusuz geceleri Borjenski’nin
benimkine benzer olmalı.
tıpkı benim gibi o da
çok uzaklarda kalan bir ağacın altında
unutmuş olabilir uykusunu.”*

Nâzım Hikmet, *Lehistan Mektubu* adlı şiirinde büyük dedesi Polonyalı subay Konstanty Borzeczki² hakkında bu satırları yazıyordu. Konstanty Borzeczki yahut Osmanlı hizmetine girdikten sonraki adıyla Mustafa Celaleddin Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’na sığınan Leh mültecilerin en önemlilerinden biriydi. Kendisi köklü bir Leh ailesine mensuptu ve Varşova Güzel Sanatlar Akademisi’nde eğitim

¹ Uniwersytet Wrocławski’de Uluslararası İlişkiler Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. “Lehistanlı İhtilalciler: Osmanlı İmparatorluğu’nda Vatan Arayanlar” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 25 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² General Borzeczki, aynı zamanda Oktay Rifat Horozcu’nun da büyük dedesidir.

görmüştü. Harbiye’de haritacılık dersleri vermiş olan bu Leh asilzadesinin hayatı, bir Osmanlı paşası olarak Karadağ’da Sırp isyancılara karşı yapılan bir çatışmada sona ermişti. Borzçeki, Osmanlı hizmetine giren birçok Polonyalı’dan sadece biriydi. Peki Borzçeki ve diğer onlarca Leh aydını Osmanlı topraklarında ne arıyorlardı?

Polonya-Litvanya Birliği, 18. yüzyılın sonunda Prusya, Rusya ve Avusturya tarafından parçalanmış ve üç farklı ilhak (1772, 1793 ve 1795) neticesinde tarih sahnesinden silinmişti. Polonyalıların bu ilhaklara cevaplarıysa durmak bilmeyen isyan hareketleri oldu. Tüm Leh isyanları sert şekilde bastırılmış olsa da Polonya’daki gerilimi düşürmek mümkün olmuyordu. Nihayetinde 1848 İhtilalleri’nin yarattığı hava ile Polonyalılar bir kez daha ayaklandılar. Ayrıca 1848 Macar İhtilali’ne katılıp bir Leh Lejyonu kurarak Macarlara destek oldular. Öyle ki, sonradan Osmanlı hizmetine girecek olan Polonyalı Józef Bem, Macar İhtilali’ne başkomutanlık yapacaktı. Ancak hem Polonya’daki hem de Macaristan’daki ihtilalciler başarısız oldular. Bunun üzerine Polonyalı ihtilalciler Avrupa’nın farklı yerlerine dağılmak zorunda kaldılar. Bu kişilerin bir kısmı ise Osmanlı İmparatorluğu’na yerleşti. Bu hususta özellikle Paris’teki *Hotel Lambert* grubunun önemli etkisi oldu. Zira *Hotel Lambert*’te bulunan Leh asilleri, âdeta sürgündeki bir Polonya hükûmeti gibi çalışıyor ve Polonya’nın bağımsızlığı için Osmanlı İmparatorluğu’nun da dahil olduğu farklı ülkelerde destek sağlamak için misyonlar

yürütüyordu. *Hotel Lambert*'in sağladığı “network” sayesinde 1848 ihtilalcisi Leh asker ve memurlar Osmanlı hizmetine girmeye başladılar. Bu kişilerin çoğu gayet renkli kişiliklerdi ve Osmanlı modernleşmesine gerek pratik gerekse fikrî olarak önemli katkı sağladılar. Bu girişten sonra Lehistan kökenli bazı Osmanlı aydınları hakkında bilgi vermenin vakti geldi diye düşünüyorum.

Osmanlı modernleşmesine katkı sağlayan en önemli Leh vatandaşının Mustafa Celaleddin Paşa olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz. Girişte kısaca tanıdığımız Mustafa Celaleddin Paşa, bir Osmanlı memuru olarak hem yerli hem de yabancı gazetelere çeşitli siyasi yazılar yazmış ve Osmanlı-Alman yakınlaşmasını ilk savunanlardan biri olmuştur. Bu demeçleri nedeniyle Hüseyin Avni Paşa tarafından erken emekliliğe sevk edilse de kısa zaman sonra orduya geri dönmüştür. Mustafa Celaleddin Paşa'nın en önemli eseri ise 1869'da basılan *Les Turcs Anciens Et Modernes (Eski ve Modern Türkler)* adlı kitabıdır. Bu kitapta, Türklerin ırksal olarak Hunlar veya Moğollar ile akraba olmadığını; *Turo-Aryan* adlı bir gruba mensup olduğunu iddia eder. Ayrıca *Turo-Aryan*ların Avrupa-Batı medeniyetini kuranlar olduğunu savunur. Yani Türkler de Avrupa'nın asli bir parçasıdır. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesinin bir yabancılaşma değil, ırksal mirasa bir dönüş olacağını söyler. Ayrıca Arap harflerinin kullanımdan kaldırılması ve kadınların eğitime dahil olması hakkında fikirlerini açıklar. Mustafa Kemal Atatürk de bu

kitabı okuyanlardan biridir ve önemli gördüğü yerlere -örneğin Arap harfleri bölümüne- notlar aldığı bilinmektedir. Nitekim Atatürk'ün Mustafa Celaleddin Paşa için “*Bu Polonyalı gerçek altından anıta layıktır*” dediği söylenir. Celaleddin Paşa'nın oğlu olan Hasan Enver Paşa da Osmanlı Ordusu'nda görev almış ve Küba Ayaklanması'nı tahlil etmek için Küba'ya gitmiştir. Ayrıca *Boxer İsyanı*'nda Çinli Müslümanlara gönderilen nasihat heyetinin içinde³ yine Hasan Enver Paşa yer almıştır.

Gerek *Hotel Lambert* gerekse Osmanlı İmparatorluğu için önemli görevlerde bulunan Michał Czajkowski ise Leh mültecilerin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları ve burada görev almaları konusunda kilit rol oynamıştır. 1830 İhtilali'nden beri Hotel Lambert'in Şark Ajansı temsilcisi olan ve Polonya komiteleri ile Osmanlı Hükûmeti arasında iletişim kuran Czajkowski, 1851'de Osmanlı hizmetine girmiş ve Sadık Mehmed Paşa adını almıştır. Kırım Harbi'nde Leh-Türk Süvari Alayı'na komuta etmiştir. Yaklaşık yirmi sene Osmanlı hizmetinde kaldıktan sonra Rusya'ya giderek hayatı boyunca savunduğu tüm fikirlerin aksine Rusya lehine çalışmaya başlayıp Ortodoks olmuştur. Kısa zaman sonra da bunalımları nedeniyle intihar etmiştir. Mehmed Sadık Paşa'nın oğlu Władysław Czajkowski (Muzaffer Paşa) ise Harbiye'de askerî coğrafya ve mühendislik gibi

³ Bu heyetin içinde Bülent Ecevit'in dedesi olan Müderris Mustafa Şükrü Efendi de vardı.

dersler vermiştir. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Alayları'nın organizasyonundan sorumlu komutanlardan biri olmuştur. Bunun yanında o dönemde gayet kritik bir bölge olan Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf olarak atanmıştır.

Osmanlıcılık tartışmalarına katılmış olan Karol Karski veya Polonyalı Hayreddin Bey, Galatasaray Lisesi'nin kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. Leh mültecilerin içindeki bir diğer önemli isim ise Karol Brzozowski'dir. Brzozowski, 1860'larda Güney Balkanların ilk muntazam haritalarını çizmiş; Anadolu'nun haritalanmasında da önemli rol oynamıştır. Askerî fabrikalarda mühendis olarak çalıştığı gibi Arnavutluk ve Makedonya'ya telgraf hattı çekilmesinde de görev almıştır. Midhat Paşa'nın emrinde çalışan Karol B., Bağdat'ta modern çiftlikler kurmuştur.

Leh mültecilerinden Nihad Paşa (Seweryn Bielinski) ise Kırım Harbi'nde önemli askerî görevlerde bulunmuştur. Sonrasında Bulgaristan Komiserliği yapan Nihad Paşa, 1878-79 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Bulgaristan'da kalan Türk azınlığın hakları konusunda büyük çaba harcamıştır. Nihad Paşa'nın oğlu olan Alfred (Ahmed Rüstem Bey), 1914'te Birleşik Devletler'e büyükelçi olarak atanmış ve bu ülkeye gönderilen büyükelçi seviyesindeki ilk diplomat olmuştur. Millî Mücadele döneminde Sivas Kongresi'ne katılan Ahmed Rüstem Bey, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda mebus olmuş; Meclis-i Mebusan dağıtılınca Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarına

katılmıştır. Bunun yanında Heyet-i Temsiliye'ye istişare üyesi olarak dahil olmuştur.

Bir doktor olan Bonkowski Paşa, II. Abdülhamid döneminde Hıfzısıhha Ser-Müfettişi olarak imparatorluğun genelinde koleraya karşı önlemler almaya çalışmıştır. Władysław Kościelski (Sefer Paşa), 1860'larda Genel Süvari Müfettişi olarak süvari birliklerinin ıslahı için uğraşırken Osmanlı hizmetinde Murad Paşa olarak tanınan Józef Bem ise Suriye'deki birliklerin ıslahında görev almıştır. Józef Bem, Suriye'deki isyancı bedevilere karşı başarılı hareketleri esnasında sıtma nedeniyle ölmüştür.

Bir parantez açarak bu kişilerin Türk topraklarında çalışmış ne ilk ne de son Polonyalılar olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Bu konuda farklı ve bir o kadar da ilginç örnekler mevcut. Örneğin 17. yüzyılda Osmanlı müziği konusunda büyük çalışmalar yapmış ve *Mecmua-i Saz ü Söz* adlı nota kitabını neşretmiş olan Ali Ufkî Bey yahut Wojciech Bobowski, bugün halen Polonya sınırları içinde bulunan Gorlice'de doğmuştu. Söylentilere göre bir Tatar akınında esir düşmüştü ve sonradan azat edilmişti. Lehçe, Türkçe, Arapça ve Latincenin de aralarında bulunduğu 10'dan fazla dili bildiği söylenir. Müzik çalışmalarının yanında Türkçe bir gramer kitabı da yazmış ve *Kitab-ı Mukaddes*'i Türkçeye çevirmiştir.

Daha yakın bir tarihe gelirse, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Türkiye ile Polonya arasında uçak teknolojisi

konusunda bir iş birliği başladığını görürüz. Buna pek şaşırılmamak gerek, çünkü o dönemde Polonya Hava Kuvvetleri Komutanı olan Ludomił Rayski Harp Madalyası, Mecidiye Nişanı, Liyakat ve İmtiyaz Madalyaları sahibi bir Çanakkale gazisiydi! Rayski'nin babası, Osmanlı topraklarına sığınan ihtilalcilerden biriydi ve bir süre sonra ailesiyle birlikte Avusturya'ya geri dönmüştü. Birinci Dünya Savaşı patladığında Avusturya Ordusu'nda olan -fakat Osmanlı vatandaşlığı bulunan- Rayski, Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiğini duyunca Osmanlı Ordusu'na pilot olarak katıldı ve Gelibolu'da iki defa yaralandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya'yı terk etmek zorunda kalınca Türk Hava Kurumu'nun (THK) Ankara fabrikasında uçak mühendisi olarak çalıştı. THK bu dönemde mülteci durumuna düşmüş olan birçok Polonyalı mühendisi istihdam etti. Hatta bir Polonyalı olan Jerzy Wędrychowski, 1941-1948 arasında Etimesgut'taki uçak fabrikasının müdürlüğünü yaptı.

Asıl konumuz olan 19. yüzyıla dönersek, Osmanlı İmparatorluğu'nun, düşmanları olan Leh ihtilalcilerine sahip çıkması, Avusturya ve Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle Osmanlı Hükûmeti, bu mültecileri sınırlardan mümkün olduğunca uzak yerlere iskân etmeye çalışmıştır. Ayrıca bu mültecilerin Selanik, Yanya ve Tırhala gibi Yunan milliyetçiliğinin arttığı şehirlere yerleştirilmesi düşünülmüştür. Yine Polonyalı bekâr mültecilerin Osmanlı sınırları içinde, özellikle de Hersek, Bulgaristan ve Makedonya'da -ki bu bölgeler Balkan milliyetçiliklerinin

çatışma alanlarıdır- kendi mezheplerinden insanlarla evlendirilmesi ve iskân edilmesi konusunda talimatlar verilmiştir. Buradan iki sonuca varabiliriz. Birincisi, Osmanlı Hükûmeti, bu mültecileri kullanarak sorunlu gördüğü yerlerde nüfusu kendi çıkarları lehine değiştirmek istemiştir ve ikinci olarak, bu Katolik Leh mültecilerin devlete yerli Balkanlılardan daha sadık olacağını düşünmüştür.

Polonyalı mültecilerin Osmanlı hizmetinde âdeta kendi vatanlarına hizmet edermiş gibi çalışmasının arkasında şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ve Avusturya'ya karşı bir müttefik olarak görmeleri yatar. Güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'ın bağımsızlığı için bir fırsat yaratacağı kanaati Leh liderlerin kafasındaydı. Öte yandan Osmanlıların bu mültecileri devlet gelenekleri gereği Rusya ve Avusturya'ya teslim etmek istememesi Leh mültecileri için ayrı bir sempati kaynağıydı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, mültecileri koruması sayesinde Avrupa'nın liberal çevrelerinden büyük destek toplamış ve mülteciler meselesi Kırım Harbi'ne giden yolda Batı desteğinin kazanılmasını sağlayan etkenlerden biri olmuştu.

Saydığım isimlerin dışında 1860'larda Avrupa'daki Jön Türkler ile yakın temasta bulunmuş olan Marian Langiewicz (Langi Bey) veya II. Meşrutiyet döneminde yaptığı yayınlar ile Mısır ve Tunus'taki Müslümanları Osmanlı tabiiyeti altında birleşmeye çağırıp Trablusgarp Harbi'ne gönüllü olarak giden Seyfeddin Bey (Tadeusz Gasztowtt) gibi diğer önemli Leh şahsiyetlerinin yanında adları pek duyulmamış daha birçok küçük rütbeli Leh subay ve memur

1830'dan itibaren Osmanlı hizmetine girerek özellikle ziraat, eğitim ve askeriye alanlarında önemli işler başarmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitilmiş kalifiye iş gücü ihtiyacının had safhada olduğu bu merkezleşme ve sanayileşme döneminde Leh mültecilerin Osmanlı hizmetinde bulunmaları modernleşme hareketine destek olduğu kadar yeni bir soluk da getirmiştir. Zira çoğu Avrupa'da yüksek eğitim almış ve çok farklı konularda mesleki uzmanlık kazanmış olan bu Polonyalılar Osmanlı ülkesine her anlamda yeni bakış açıları sağlamıştır. Öte yandan Osmanlı idaresinin kendisine tamamen yabancı olan bu kişileri -kimilerinin din değiştirmemesine rağmen- çok ciddi askerî ve idari mevkilere getirmesi de 19. yüzyıl Osmanlı kozmopolitliğinin farklı bir boyutudur.

K A Y N A K L A R

- Baş, O. F. 2014. “THK Uçak Fabrikası ve Polonyalı Mühendislerin Rolü,” *Mühendis ve Makina* 55 (659) (2014): 36-42.
- Çavdar, N. and Budak, B. “Osmanlı Modernleşmesinde Bir Mühtedi: Mustafa Celâleddin Paşa (Konstanty Borzecki).” *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018* içinde. XVIII. Türk Tarih Kongresi, 2022.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Yoldaki Elçi Osmanlı’dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Gümüş, M. Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi? *Tarih Okulu Dergisi*, 23 (2015).
- Olszowska, K.W. (). Polish Contributors to the Modern Turkish State. *Prace Historyczne*, 148(4) (2021): 813–823.
- Płaza, J. *Konstanty Borzecki. O tym, jak polski imigrant współtworzył Turcję*, 2020.
<https://klubjagiellonski.pl/2020/01/20/konstanty-borzecki-o-tym-jak-polski-imigrant-wspoltworzyl-turcje/>.
- Zajac, G. 19. Yüzyıl Türk Avcılığında Polonya İzi: ‘Kara Avcı’. *Acta Turcica*, 1(1) (2009).

UZUMAKİ VE DIŞARIYA DAİR

Mustafa Türkan¹

Uzumaki'yi benim için değerli kılan, insan narsisizmine inen üç darbeye de yer vermesidir: Dünya'nın merkezsizleştirilmesi (başka bir deyişle Batlamyus'un reddi), evrim teorisi ve maddi bilinç dışıyla tanışma. Üçüncüsü ile içselliği merkezsizleştirir, madde tarafından dolayımlandığımızı keşfederiz. Şeylerin içine gömülü şekilde nefes alıp veririz. Kendi aracımız, üretimimiz, düşüncemiz veya kendi seçimimiz olarak kabul ettiğimiz şeyler, pek çok durumda maddi bilinç dışıdır. Elbette hangi koridordan geçeceğimizi seçeriz; ama seçemediğimiz şey, koridorların, yolların ya da patikaların dikte ettiği seçim biçimidir. Bunlar, önceden seçilmiş pek çok seçenek olarak önümüzde durur. Varlığımız sınırsız çeşitlilikte dolayımlanan, karşılanan ve kısıtlanan bir anlam alanındadır. Bildiği tek şey su olduğu için suda olduğunu fark etmeyen balık gibi, bu şeyler, bizim için görünmezdir çünkü tamamen varoluşumuzun dokusunu oluşturur. Söylemsel ve normatif olana doyumsuz vurgu, maddi bilinç dışının dışsallığını sonsuza kadar içselliğin taşrasından sürgün edemez. İnsan hayatının değerinin kalmadığı kozmik bir düzene yönelen

¹ Yazar akademik unvanlarını kullanmayı tercih etmemektedir. "Uzumaki ve Dışarıya Dair" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

kasabada, sarmal şeklinin, gündelik hayatın en sıradan eşyaları olan tabak çanaklardan suların akışına, kırlardaki çalılara, kasabanın mimarisine, insan uzuvlarına, hatta hava olaylarına sirayet ettiğini görürüz. Okuru korkutan, korkuyu mümkün kılan bu durum, olumsuz bir ‘büyülenme’ mefhumudur. Tuhaf olana has bir özelliktir. Tuhaf olan insanı yalnız kendinden iğrendirmez, dehşete düşürmez, bir yandan da dikkatini çeker, meraklandırır, hatta heyecanlandırır. Bu his, *jouissance*’ın bir türü olarak görülebilir: kaynağını haz ve acının ayrılmaz birliğinden alan büyülenme hali...

Bu hal önce manganın birinci cildinin karakterlerinden biri olan Saito Bey’de açığa çıkar. Manganın ilk sayfalarında Saito Bey’in duvarda bir salyangozu hayranlıkla izlediğine şahit oluruz. Bu olayın hemen ardından Saito Bey’in oğlu Suiçi, Kirie’ye kasabada uğursuz, ters giden bir şeyin olduğu söyler: “*Sarmallar! Sarmallar! Bu kasaba sarmallarla kirlenmeye başlamış*” (s. 19). Ertesi gün Saito Bey, Kirie’nin babası Goşima Usta’nın iş yerine gelir. Goşima Usta çömlek yapımı ve seramik işleriyle uğraşmaktadır. Saito Bey bunun “sarmal sanatı” olduğunu söyler: “*Nasıl desem... Çömlekçi çarkında seramik yapma işi... Sarmal sanatı desem daha yerinde olacak gibi*” (s. 20). Hemen ardından Goşima Usta’dan sarmal desenli bir tabak ister ve sarmallara olan ilgisini şu cümlelerle belli eder: “*Aslında son zamanlarda sarmal desenlere çok fena taktım. Sarmal şeklinde ne var ne yok topluyorum. Her nesilden sarmal*

desenli kimonolarla başladım. Devekulağı, salyangoz kabuğu, ammonit fosili, makine yayı, selofan bandı, sivrisinek kovar derken sarmaşık bile aldım. Her yerdeler. Topladıkça toplayası geliyor insanın, sonu yok” (s. 21). Saito Bey, sarmallara duyduğu hayranlıkla dolup taşmaktadır: *“Goşima bey, ben var ya... Sarmal denilen şeyde gizemli bir şeyler hissediyorum. Evet, kesinlikle var! Gizemli bir güç gizleniyor olmalı... Şüphesiz sen de anlıyorsun, değil mi? Sarmallar mükemmel! İşte o sarmal dediğin tam bir sanattır! Ve işte sen de o mükemmel sanatı meydana getiren bir sanatçısın!”* (s. 22). Saito Bey, takıntısından dolayı işe gitmez, çalışma odasından çıkmaz olmuştur. Bütün gününü çalışma odasındaki sarmallara bakarak geçirmektedir. Bu büyülenmeyle sanki tüm mevcudiyeti kaynamaktadır. Mark Fisher, okurun hissettiği tekinsizliğin kaynağını şöyle açıklar: *“Tekinsizlik hissi ya hiçbir şey olmaması gerekirken bir şeylerin olması durumunda ya da bir şeyler olması gerekirken hiçbir şeyin olmaması durumunda ortaya çıkar.”*² Hikâyenin devamında sarmal, şehvetle arzulanmaya, hem korkunç hem de büyüleyici olan bir şeye dönüşmeye devam eder: *“Şey, bunaltır; hiçbir şekilde zapt edilemez ama büyülemeye de devam eder.”*³

Böylece hiçbir şekilde zapt edilemeyen bu şekil (veya düzen), tüm kasabayı adım adım zapturapt altına alır. Sarmal

² Mark Fisher. *Tuhaf ve Tekinsiz*, çev. Berkan M. Şimşek (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 63.

³ *a.g.e.*, 19.

takıntısı halkın büyük bir çoğunluğuna sirayet ettikçe, tıpkı H. P. Lovecraft'ın hikâyelerinde olduğu gibi doğal natüralizm (mantıktan ve Öklid geometrisinden ibaret, ampirik dünya) paramparça olur ve yerini hipernatüralizme, yani materyal kozmosun ihtiva ettiği, kapsamı görece daha geniş bir hisse bırakır.⁴ Örneğin fırına verilen tabaklar pişerken şekillerinde bozulmalar olur, hava olayları değişir, insanların davranışları garipleşir (Uzumaki II, 77). Hatta

⁴ *A.g.e.*, 20. H. P. Lovecraft'ın Öklid geometrisini nasıl ihlal ettiğini şu alıntıda görebilirsiniz: “*It would be trite and not wholly accurate to say that no human pen could describe [the dead creature on the floor], but one may properly say that it could not be vividly visualized by anyone whose ideas of aspect and contour are too closely bound up with the life-forms of this planet and of three known dimensions.*” H. P. Lovecraft, “*The Dunwich Horror*,” in *Tales*, ed. Peter Straub (New York: The Library of America, 2005), 289. Lovecraft, *The Dunwich Horror*'da, bu eğilimini sık sık tekrarlar. Örneğin Curtis Whateley, dağın tepesinde saklanmış olan yarattığı gördüğünde zihinde eksiksiz canlandırılması mümkün olmayan bir tasvir verir. *At the Mountains of Madness*'daki şehir ise bilinen geometrik yasaların sapkın bir yorumunu andırır, insanoğlunun bildiği hiçbir mimariyi sergilemez. Bu tür betimlemelerin neredeyse tutarsızlığı, onları görsel biçimde işlemeye yönelik her türlü girişimi baltalar (belki de bu yüzden, takdir edilesi bir Lovecraft uyarlamasına sinemada rastlanmaz). Graham Harman'a göre, tanımlamalar gerçeğin konuşulmaz bir alt katmanına yalnızca dolaylı olarak işaret eder. Graham Harman, “On the Horror of Phenomenology: Lovecraft and Husserl,” *Collapse*, no. 4 (2008): 339.

kasabanın deniz fenerinin lensi eriyerek sarmal şeklini alır (Uzumaki II, 91). Başka bir deyişle, tuhaf gerçeklik, kendinden şeyi (*thing in itself*) diğer nesnelere açar gibi yapar. Gerçek olduğu için zaten oradadır. Yani gerçeklik, aklın sınırları dahilinde hemen anlaşılacak ve kavranabilecek bir fenomen olarak karşımıza çıkmaz. Nesne yönelimli ontolojinin de önerdiği üzere düz anlamlı değildir. Sarmal, nitelikleri aracılığıyla onu tam anlamıyla kavramayı imkânsız hale getirir, özdeşleştirme çabalarına direnir. Deneyimlenenin önceden verili bir düzeyde, insanlar tarafından bir araya getirilen fanteziler gibi göz ardı edilme ihtimalini ortadan kaldırır. Her ne kadar Harman aksini düşünse de Kant'ın erişilmez numenal alanı, Lovecraftvari yaratıkların şifreli gizliliğiyle mükemmel bir eşleşmedir. Bu yaratıklarda, eşleşmeyi imkânsız kılacak bir sığıktan fazlası vardır. Zira özneler her ne kadar bu yaratıklar ve onların bulunduğu mekânlarla karşılaşmış olsa da belirsizlik alanı ortadan kalkmaz. Bu yüzden Harman'ın estetik deneyime verdiği değeri, H. P. Lovecraft ve Junji Ito'nun panteonunun da hak ettiğini düşünüyorum. Bunun ana sebebi, sarmal ve sarmala dair her imge ve metaforun (bir nesnenin nitelikleriyle kurulan ilişkiler, metaforu mümkün kılar) bize kendinden şeyin içselliğini sunması ve okurun tüm bu deneyime bütünüyle kendini veren asıl nesne olmasıdır. Başka bir deyişle, sarmala dair hiçbir yaklaşım hakkında bilgi üretmez, daha ziyade kendinden şeyler yaratır.

Dahası Junji Ito'nun hikâyesinden hareketle Quentin Meillassoux'nun ortaya koyduğu bir problem de gündeme gelebilir: “Hiçbir şey beni, doğanın az sonra, hemen bir son-raki anda, David Hume'un bilardo oyunundaki gibi her kurama ve her mümkün deneyime karşı gelerek, bambaşka bir şekilde davranacağına temin edemez.”⁵ Dünyanın bilimsel bilgiye tabi olacağı ön koşulu rafa kalkmıştır. Bu durum Junji Ito'nun *Remina* adlı mangasında da görülür (Meillassoux'nun bilim-dışı kurgu teorisinin Remina için biçilmiş kaftan olduğunu düşünüyorum). Meillassoux'ya göre mesele, sabit bir tabiata dair kesinliğimizin makul olup olmadığı ve eğer makul değilse bizi gündelik hayatta, hakikatin gelecekte de tutarlı olacağına dair bu kadar emin kılan güvencenin nereden geldiği problemidir. Junji Ito, bir kalem hareketiyle bu kesinliği ortadan kaldırır. Meillassoux, Hume'un probleminden hareketle şöyle sorar: “*Bilardo topunun sadece öngörülemeyen değil, prensipte öngörüle-meyecek olan, dahası, sadece tanımlı yasaları değil tanımla-nabilir yasaları da terk edeceğinden ötürü modelleneme-yecek olan bir güzergahı benimseyemeyeceğini garanti eden nedir?*”⁶ Modellerin metafizik özünü ifşa eden bu rasyonel yaklaşımdan hareketle, spekülâtif gerçekçiliğin yaklaşımlarını yeni bir nesne kuramı altında incelemek mümkündür.

⁵ Quentin Meillassoux, *Bilimkurgu ve Bilimdışı Kurmaca*, çev. Osman Şişman (İstanbul: Yort Kitap, 2020), 18.

⁶ *A.g.e.*, 24.

Nesne yönelimli ontolojinin ana argümanı, nesnenin öznenin karşısında dikilen bir şey (*gegenstand*) olmadan da öznenen tamamen bağımsız olarak, kendi içinde ve diğer nesnelere ilişkiye geçme kapasitesi ve edinimi olan bir varlık olduğudur. Bu nesne tanımı fizikalist, materyalist veya düz anlamlı bir nesne tanımı değildir. Zira nesnelere, Harman'a göre "fiziksel" veya "gerçek" olmak zorunda da değildir, daha açık bir ifadeyle kurgusal olan da gerçekçiliğin parçası olabilir. Nesnelere eyledikleri için var olmaz, "*var oldukları için eyler.*" Aslında bu, Quentin Meillassoux'nun da dikkat çektiği üzere, *cogito*'dan çıkış noktasından itibaren korelasyonizmin (correlationism), en kararlı kartezyencilik karşıtlığı dahil olmak üzere bütün modern düşünceye nasıl hakim olduğu sorunuyla da alakalıdır. Eylemin *a priori* olarak niyetsel, insanların eylemesiyle kısıtlandığı bir düşüncede insan dışı şeylerin nasıl eyleyeceğini görmek zordur. Böyle bir düşüncede, hiçbir şey maddi-manevi ilişkiler ağından dışarı çıkamaz. Bu yüzden, nesne yönelimli ontoloji, korelasyonizme düşmemek için nesneyi alışılmadık ölçüde geniş bir anlamda kullanır. Benzer eğilimler alternatif spekülasyon gerçekçilik yaklaşımlarında da gözlemlenebilir. Nesne, büsbütün birleşenlerine veya başka şeyler üzerindeki etkilerine indirgenemeyecek bir şeydir. Bir nesne parçalarından fazlası, etkilerinden azıdır. Böylece her nesnenin sahip olduğu, tercüme edilemez ve ele avuca sığmayan fazlalığının tartışılacağı bir zemin mümkün hale gelir. Harman'ın öne sürdüğü yaklaşım, nesneyi ampirik sentezleme faaliyetinden çıkarmayı ve düşünme fiiline

olan bağımlılığından ayırmayı hedefler. Junji Ito'nun sarmalı ele alış biçimi Harman'ın nesne yaklaşımına benzer.

Bizleri sonsuza kadar tutsak kılan, görüşümüzün ve analiz kabiliyetimizin belirlediği sınırların ötesindeki sonsuz kozmik uzaya olan merakımızı kamçılayan bu gibi “Nereden gelmiştir?” veya “Nasıl ortaya çıkmıştır?” gibi soruların cevabı muammadır. Junji Ito, doğrudan bu soruya cevap vermek yerine okurun yapacağı farklı çıkarımları mümkün kılan imalarda bulunur. Dışarıdan gelen bir şey mi kasabayı işgal etmiştir, yoksa hep dünyada, toprağın altında bulunan ve zaman zaman yüzeye çıkan bir düzen mi söz konusudur? Sarmal, dünya dışı bir yaşam formu mudur? Eğer öyleyse, ortak bilince sahip, materyal, fiziksel bir varlık mıdır, yoksa *Pontypool*'daki (2008)⁷ gibi dile, kelimelere ve sözcüklere bulaşan, doğası gizemli kalmış bir virüs müdür, bilinmez. Sarmalın yaşam formu olarak ele alınıp alınamayacağı sorununun temelinde bir ‘tematik uzaklık’ tartışması da yatmaktadır. Daha geniş anlamda ele aldığım kavrama, hayvanlar, bitkiler, bakteriler ve mantarlar dahil edilir. Koronavirüs salgınının da hatırlattığı üzere virüsler bu kavramın problemlili parçalarıdır. Bu sorular çoğaltılabilir ve sorulara farklı cevaplar verilebilir. Mark Fisher şu konuda haklıdır: “*Tekinsizin derdi, bilinmeyendir; bilgiye bir kere ulaşıldı mı tekinsizlik kaybolur.*”⁸ Junji Ito'nun tercih ettiği hikâye anlatımı (bir bakıma günlük hayatımızı

⁷ Filmin yönetmeni Bruce McDonald'tır.

⁸ Mark Fisher, *Tuhaf ve Tekinsiz*, 64.

düzenleyen deneyime dayanan inançları hor görüşü) bunu mümkün kılar. Kasaba halkının üzerinde adım adım tahakküm kuran sarmal, bir uzaylı, bir lanet veya paylaşılan bir sanrı olabilir. Örneğin Gökhan Kodalak, sarmalı platonik bir idea mefhumu olarak görmektedir. Bu okuma da mümkün ve oldukça tutarlıdır. Sarmalın maddi yapısına ve geçmişine dair elimizdeki bilgi sınırlı olduğundan, kasabayı ve kasaba halkını etkileyen, Saito Bey ve daha birçok kişi tarafından “mükemmel” olarak nitelendirilen bir şeklin, Platon’un idea kavramının ürkütücü bir yansıması olduğu iddia edilebilir. Kodalak bu durumu şöyle ifade ediyor: “*Ito’nun anlatısı, eğer ki idealar bizden bağımsız kendi objektif varlıklarına sahiplerse, bu ideaların bizi öte dünyadan durmadan etkileyip duruşunun, buna karşın bizim onların çekim kuvvetine kendimizi bırakmak ve onları iyisiyle kötüsüyle taklit etmek dışında pek de bir şey yapamayışımızın korkunçluğuna odaklanıyor.*” Hatta buradan hareketle sarmalın tek bir özdek, *blobject* veya bir hipernesne (*hyperobject*) olduğu bile iddia edilebilir. Zira sarmal kendiyile iletişime giren, ilişki kuran varlıklara yapıştır.¹⁰

⁹ Gökhan Kodalak. “İdeal Hayatlar, Platonik Korku ve Uzumaki.” *Manifold*. 9 Ağustos, 2017.

¹⁰ *Blobjectivism*, her şeyi kapsayan tek bir nesne alanının mevcut olduğu ve bu nesne alanının kendisinin de bir nesne olduğu tezidir. Bu tezi destekleyenlerden Matjaž Potrč ve Terence E. Horgan’ın çalışmalarını öneririm. Konuyla ilgili olarak *Austere*

Realism: Contextual Semantics Meets Minimal Ontology kitabına başvurulabilir. Bilgi için bkz. Markus Gabriel, *Why the World Does Not Exist*, trans. G. S. Moss (Cambridge: Polity, 2015), 56. İkilinin “*Blobjectivism and Indirect Correspondence*” makalesi ise ilgili tezin özeti niteliğindedir. Bu vesileyle teze ve tezin adına ilham veren ‘58 ve ‘88 yapımı *The Blob*’ı da anmış olayım. Timothy Morton, insanlara kıyasla zaman ve uzayda büyük oranda yayılmış olan şeylere atıfla hipernesnel terimini kullanır. Hipernesnel, bir nesne ne kadar karşı direnç gösterirse gösterecek dokundukları (veya dolaylı iletişime geçtikleri) diğer nesnelere yapışır. Bu şekilde, hipernesnel insanın havsalasının almadığı mesafelerin bile üstesinden gelir, yani bir nesne bir hipernesneye ne kadar direnirse hipernesneye o kadar yapışır. Hipernesneden kaçmak imkânsızdır. Timothy Morton, *Hipernesnel: Dünyanın Sonundan Sonra Felsefe ve Ekoloji*, çev. Bilge Demirtaş (İstanbul: Tellekt, 2020), 16-7. Bu nesnelere o kadar büyüktür ki uzay-zamanın sabit, somut ve tutarlı olduğu fikrini çürütür. Hipernesnel, belirli bir yerel tezahürde bütünlükleri sağlayamayacak ölçüde zaman ve mekânda dağılmıştır. Hipernesnel, diğer varlıkların normalde algılayabileceğinden daha büyük bir alanı kaplar. Bu nedenle, hipernesnel üç boyutlu uzayda gelip gidiyor/var oluyor gibi görünür, ancak çok boyutlu bir görüşe sahip bir gözlemciye farklı görünebilir. Hipernesnel, birden fazla nesne arasındaki ilişkiden oluşur. Nesnelere bir hipernesnenin diğer nesnelere üzerindeki izini yalnızca bilgi olarak açığa çıktığında algılayabilir (Harman’ın kuramında bu daha ziyade estetik bir deneyimle mümkündür). Örneğin, küresel ısınma, diğer nesnelere yanı sıra Güneş, fosil yakıtlar ve karbondioksit arasındaki etkileşimlerden

Bunun yanı sıra, sarmalın bilinci etkileyerek gündelik gerçekliği dönüştürdüğü görülür. Toplumun eğiliminde şekillenmiş olan bakışın arzularına karşılık verdiği iddia edilebilir. Saito Bey'in oğlu Suiçi, son günlerde kasabada gösteriş meraklısı insanların arttığına dikkat çeker (Uzumaki I, 176). İnsanlar ilgi görmeyi tehlikeyi göze alacak kadar istemektedirler. Kirie bunun sarmallarla ilgisini anlamayarak Suiçi'ye sorar: “*İyi de gösterişli olmakla sarmalların ne ilgisi var?*” Suiçi şöyle cevap verir: “*Çok büyük bir ilgisi var! Bu ikisinin ortak noktası... İnsanın gözünü kendine çekiyor olması!*” (Uzumaki I, s. 176). Suiçi'ye göre sarmallar diğer nesnelere çekip emmektedir. Aynı desendeki şeyler yine insanın ilgisini çeken bir güce sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, sarmalın isteği Dadaist bir hiçlik arzusunun bile benzetilebilir. Bu hiçlik arzusu, 391 isimli *avant-garde* dergi *Picabia*'da yayımlanan “*Instantanéisme*” bildirisinde görülür:

oluşur. Yine de Morton'a göre, küresel ısınma; emisyon değerleri, sıcaklık ve okyanus seviyelerindeki değişikliklerle açıkça görülmektedir ve küresel ısınma, kendi ölçümünden önce gelen bir nesneden ziyade bilimsel modellerin bir ürünü gibi görünmektedir. Morton'a göre, şu anda insanların görüş alanına giren ve yer küresinin kendisinin de aralarında yer aldığı hipernesnelere saldırısının beraberinde getirdiği şey, dünyanın sonudur ve bunun jeolojik döngüleri yalnızca insani olgu ve değerlere göre düşünmeyen bir jeofelsefe gerektirir. Morton kitabında bu düşünmenin temellerini atmaya ve ana hatlarını çizmeye çalışır. Son dönem çalışmaları bilhassa jeofelsefeye odaklanmaktadır.

L'INSTANTANÉISME: Dünü istemiyor.

L'INSTANTANÉISME: Yarını istemiyor.

L'INSTANTANÉISME: 'Entrechats' yapıyor.

L'INSTANTANÉISME: Güvercin kanatları yapıyor.

L'INSTANTANÉISME: Büyük adamlar istemiyor.

L'INSTANTANÉISME: Yalnızca bugüne inanıyor.

L'INSTANTANÉISME: Herkes için özgürlük istiyor.

L'INSTANTANÉISME: Yalnızca yaşama inanıyor.

L'INSTANTANÉISME: Yalnızca sonsuz harekete inanıyor.

Tek hareket sonsuz harekettir.

Instantanéisme, söyleyecek sözü olanlar içindir.

Bu bir hareket değildir. Bu sonsuz harekettir!¹¹

Daha sürrealist bir bakış açısıyla, sarmalların üst üste bindirilen grafik nesnelere olarak kabul edilmesiyle yaratılan aksiyonel simetrisinin asimetric olan diğer nesnelere (insanlar, bitkiler, su akıntıları gibi) ile bütünleşmesi sonucu üretilen veya ortaya çıkan ritimsel karmaşıya odaklanılabılır ve bu odak noktasından, geometrik ve zihinsel olan arasında beliren soyut ve metafizik uyumun sürreal tınılar taşıdığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra, sarmalların, asimetric veya simetric nesnelere gündelik anlamlarından ve işlevlerinden çıkardığı ve düşsel bir montaja çevirdiği iddia

¹¹ Tan Tolga Demirci. "Dünya Sinemasında Sürrealizmin İzleri," Master's thesis, (Kadir Has Üniversitesi, 2012), 10.

edilebilir. Fakat bunu sürrealistlerin rüya nesnesi (*dream object*) dedikleri şeyle karıştırmamak gerekir. Elbette sarmal düşünülduğünde, gözün fiziksel yapısından kaynaklanan algılanabilir gerçeklikle soyut grafik tasarımlardan kaynaklanan metafizik düşsel evren arasında kurulan bir bağdan söz etmek mümkündür. Yalnız bu bağda, göz bir organ olarak ön plana çıkmamakta, bakış kavramsallaşmamakta ve artistik-düşsel bir değer olarak soyut grafik evren modeli kurgulanmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ve Junji Ito'nun *Uzumaki*'si düşünülduğünde, sürreal okumalar tatmin edici sonuçlar vermeyecektir. Sarmallar herhangi bir düşsel montajı imkânsız kılan monist bir yapıyı dayatmaktadır. Sarmal, nesnenin mutlak olana erişim kazanmaya muktedir olduğu bir düzenin sembolüne dönüşür. Başka bir deyişle, sarmal, nesne ve özne arasındaki epistemolojik alakanın ötesinde, varlığın temel varoluşsal anlamına gönderme yapmaktadır.

Alternatif yaklaşımlar hoşuma gitse de Junji Ito'nun tercihini desteklemeyi daha doğru buluyorum. Zira sarmalın ontolojisine dair elimizde yeterince bilgi yok.¹² Daha doğrusu, Ito'nun herhangi bir teoriyi desteklediğini iddia

¹² Ayrıca bilgimiz çok olduğunda Morton'ın dile getirdiği durumla karşı karşıya kalmıyor muyuz? “. . .bir nesne hakkında ne kadar çok şey bilirsek, özne olarak adlandırdığımız şeyin, bir nesneden farklı olan özel bir şey olmadığını o kadar fark ederiz.” Timothy Morton, *Hipernesnelere: Dünyanın Sonundan Sonra Felsefe ve Ekoloji*, çev. Bilge Demirtaş (İstanbul: Tellekt, 2020), 226.

etmek mümkün. Bu yüzden *Uzumaki*'yi bizim anlayışımızın ötesinde bir varlığın (tıpkı din, yani insanın kavrayışını aşmasına rağmen her şeyin anlamlı olduğu inancı gibi) insan hayatına derin bir kayıtsızlık duyusunun hikâyesi olarak görüyorum. Goşima Usta da *Uzumaki*'nin ilk kitabında şöyle diyor: “*Bu dünya, insan aklının sınırlarının çok ötesinde... Bazı durumlarda bizim hayal bile edemeyeceğimiz sonuçlar ortaya çıksa da buna şaşırılmamak gerek değil mi?*” (Uzumaki I, 118). Bu durum akla tekrar David Hume'un doğa yasalarının zorunluluğu problemini getiriyor. Meillassoux'nun da dikkat çektiği üzere, aşkın bir açıklama gerektiren, yasaların çökmesinin olanaklı olduğu iddiası değil, yasaların sabit olduğu iddiasıdır.

Bu sabitçi batıl inancın şaşırtıcı karakteri ise kendisinin yine de rasyonel olduğuna ve tüm dinselcilere karşıt olduğuna inanmasıdır: Aydınlanmanın fizik odaklı batıl inancının mirasçısı olan çağdaş rasyonalist için dinsel özün tam tersine doğa yasalarının altüst olmasının olanaklı olduğuna inanmaktır, zira bunu mucizelere inanmakla eş görür. Ne var ki doğadaki sabitlikleri aşkın mercilerin diktiği, onların güvenceye aldığı ve dolayısıyla sadece onların ortadan kaldırılabileceği yasalar addetmek, özünde dinsel bir düşüncedir aslında. Böyle bir düşünce çerçevesinde yasalar, ilahi bir düzenle desteklendikleri için, bize sarsılmaz bir dayanıklılıkta görünürler. İşte bunun sonucu olarak ve sadece

bunun sonucu olarak, ortadan kalkmaları için aynı şekilde ilahi bir müdahale gerektiği düşünülür.¹³

Oysaki kendi başına izole olarak ele alınan her şey, her olay başka türlü de olabilir. Hiçbir yasa, kısıt veya yaklaşım, şeylerin zuhur (*surgissement*) gücünün kapsayıcılığından azade değildir. Yeter neden ilkesi ve zorunluluk modeli altında gelişen tüm düşüncelerini hedef tahtasına oturtan Meillassoux'nun felsefesinde bu, her şeye yoktan yaratımların (*creatio ex nihilo*) yön vermesidir. H. P. Lovecraft'ın böyle bir kayıtsızlığın taraftarı olduğunu okurları iyi bilirler. O, evrenin bilinçli bir teleolojisi olduğu fikrine katılmayanlardandır. Sarmal da yapısı ne olursa olsun, insan hayatını önemsemez, insanı bir sınava tabi tutmaz. Bulaştığı (ya da hep orada bir yerlerde saklandığı ve zaman zaman ortaya çıktığı) kasabayı adım adım kendi (tuhaf) yapısına ve düzenine katar. Mark Fisher'a göre, tuhafı tuhaf yapan asıl şey, dışarıdan gelen bir şeyin bu dünyayı işgal etmesidir.¹⁴ H. P. Lovecraft'ın 1927'de *Weird Tales*'in editörüne yazdığı mektupta da bu anlayış görülür: “*Yalnızca insani sahne ve karakterler, insani niteliklere sahip olmalı. Bunlar (ucuz bir romantizmle değil) amansız bir gerçekçilikle ele alınmalı; fakat bir kere sınırı geçip de o uçsuz bucaksız ve iğrenç bilinmez -gölgelerin dadandığı*

¹³ Kağan Kahveci. “Mallarmé, Meillassoux, uğurlu bir rastlantı.” K24. 18 Mart, 2021.

¹⁴ Mark Fisher, *Tuhaf ve Tekinsiz*, 22.

*Dışarıya-adımımızı attık mı, insanlığımızı ve dđnyaya ait her şeyi eşikte bırakmayı unutmamalıyız.*¹⁵

Yayıncı Notu: *Uzumaki*'den verilen alıntılar için Ge-rekli şeyler'den çıkan üç ciltlik seri kullanılmıştır. *Uzumaki*'nin dđrt bđlumlük dizi uyarlaması *Adult Swim*'de yayımlanacak.

¹⁵ *a.g.e.*, 18.

PEMBE, FEMİNİST BİR ÜTOPYA: BARBIELAND

Nazlı Esen Albayrak¹

Sinema salonları pandemiyle birlikte tüm dünyada ciddi bir dönüşüme uğradı ve insanların seyir alışkanlıkları geri döndürülemez şekilde değişti. Ticari kayıplar göz önüne alındığında, kapanan salonları geri getirme gayretinin ana akım filmlere bir misyon yüklediği de inkâr edilemez. Bu durumun yakın zamandaki örneklerinden biri, aynı gün vizyona girmesiyle tüm dünyayı âdeta ikiye bölen, pek çok insanı çeşitli kostüm ve ritüellerle yıllar sonra yeniden sinemaya götürerek salonların dolmasını sağlayan *Barbie* ve *Oppenheimer* filmleri. Bu yazıda, kendisinden çok tanıtım kampanyasının konuşulduğu, yer yer ideolojik eleştirilerin kurbanı olan *Barbie*'den ve kurmaya çalıştığı pembe, feminist ütopyadan bahsedeceğiz.

Barbie, Amerikan bağımsız sinemasının tanıdık isimlerinden Greta Gerwig'in yönettiği, senaryosunu Noah Baumbach ile birlikte yazdığı, başrollerinde Margot Robbie ve Ryan Gosling'i barındıran bir tür Pinokyo hikâyesi

¹ Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunudur. "Pembe, Feminist Bir Ütopya: Barbieland" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 8 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

olarak çıkıyor karşımıza. 60 yılı aşkın süredir var olan Barbie markasının popüler kültürde bıraktığı izleri arkasına alan film, olağanüstü ideal kadın tanımının karşılığı olan, estetik bir norm haline gelmiş oyuncak figürünü, var oluşuna çok zıt şekilde feminist bir iddia üzerinden ele alıyor. Film, hikâye anlatıcısı Helen Mirren'in dış sesiyle açılarak Stanley Kubrick'in kült eseri *2001: A Space Odyssey*'e (1968) yaptığı aleni göndermeyle 'yetişkin' bir oyuncak bebeğin modern dünyada kadınların rol modeli olabileceği fikrini telkin ediyor.

Filmin prolog kısmında, 1959 yılında ıssız bir çölde kendilerine annelik dışında bir seçenek sunmayan bebeklerle oynayan çocuklar, dev bir Barbie'nin belirmesiyle birlikte ellerindeki modası geçmiş bebekleri yok ediyor, sadece istedikleri her şey olabilen Barbie bebeklerle oynamaya başlıyor. 1959'da California merkezli Mattel şirketi tarafından üretilen Barbie'ler, gerçekten de çocuklar için üretilen ilk yetişkin oyuncaklardan biri olur ve uygun fiyatlarının da etkisiyle, çocukları anneliğe hazırlamak dışında hiçbir işlevi olmayan eski sıkıcı oyuncakların yerini hızlıca alır. Tabii bu noktada orijinal Barbie oyuncaklarının Türkiye pazarında hiçbir zaman uygun fiyatlı olmadığına altını da ayrıca çizmek gerekiyor.

Marka, 'Barbie'ler istedikleri her şey olabilirler' fikriyle yola çıkıyor: Nobel ödüllü bir yazar, devlet başkanı, doktor, motosiklet yarışçısı; tıpkı kız çocukları gibi. Film, feminist ideallerin gerçek olduğu pembe tonlu bir ütopya sunarak

izleyiciye Barbieland'de yaşayan Barbie'lerin yapay ve tekrarlarla var olan evrenini gösteriyor. Kendisini "*Barbie denince akla gelen Barbie*" olarak tanımlayan Stereotipik Barbie'ye Margot Robbie hayat veriyor. Dev bir Barbie Evi'ni andıran ve her şeye rağmen son derece teorik olduğunun altı çizilen Barbieland'de diğer Barbie'lerle birlikte yaşayan Barbie, çocukluğumuzdan alışık olduğumuz bazı davranışlar sergiliyor: bir duvarı eksik olan evinde her sabah aynı şekilde uyanıyor, Barbieland'deki diğer Barbie'lerle aynı şekilde selamlaşıyor, bir şeyler yemek ve içmek yerine 'yapıyor gibi' görünüyor, görünmez bir el varmışçasına merdivenleri kullanmadan evinin üst katından atlayarak bahçeye iniyor. Filmin ilk bölümündeki akıl dolu mizahi öğeler Gerwig'in rejisinin başarısını, ayrıca filmin de seyircisini ne kadar iyi tanıdığını gösterir nitelikte.

"Barbie'nin her günü harika geçer" diyor film. *"Ken ise yalnızca Barbie ona bakarsa harika bir gün geçirir."* Film, istedikleri her şey olabilen Barbie'lerin aksine, Barbieland'de hiçbir sahici işleri bulunmayan Ken'leri de odağına alıyor. Burada Ryan Gosling'in hayat verdiği, asıl Ken'imiz olan 'Plaj' Ken, diğer bütün Ken'ler gibi 'plaj' dışında hiçbir şey yapmayan ve Barbie'ye platonik aşkı harici misyonu bulunmayan bir figür olarak karşımıza çıkıyor. Ken'in varlığı, Barbie'nin onu 'tanınmasına' bağlı. Reji kullanımının da açıkça gözümüze soktuğu ağır pembe ton, baştan aşağı bir yapaylık evreninde olduğumuzu hatırlatırken bize böyle anaerkil bir dünya sunuyor.

Filmin ilk kırılma anı, diğerk bir deyişle kahramanın mace-
raya davet edildiğı nokta ya da sıradan dünyaya vurulan ilk
darbe, son derece plastik bir hayat süren ve mütemadiyen
güler yüzlü olan Barbie'ye bir gece ansızın ölüm düşüncele-
rinin musallat olması. Barbie, bir sabah uyandığında insani
özellikler göstermeye başladığını fark eder. Etrafını anksi-
yete ve mutsuzluk bulutlarının sarması yetmiyormuş gibi
her zaman parmak ucunda olan ayakları düzleşir ve baca-
ğında selülit oluştuğunu görür. Böylece Barbie'nin etrafın-
daki fanus kırılır, öz farkındalığa ulaşan kahramanımız ger-
çek dünyayla Barbie dünyası arasında bir solucan deliğı
oluşturduğunu anlar. Zamanında kendisiyle 'çok sert' oynan-
dığı için bu hale geldiğı bilinen Tuhaf Barbie'yi ziyaret
eden Stereotipik Barbie, dünyadaki sahibinin mutsuz oldu-
ğunu, bu yüzden kendisinin de benzer hislerle mücadele
ettiğini öğrenir. Film, gerçek dünyaya yapılan bir yolcu-
lukla devam eder ve Barbie, bir norm olduğunu zannettiğı
kendi pembe dünyasından çıkarak hiç de feminist olmayan
gerçek dünyayla karşılaşmaya Los Angeles'a gider. Tabii
Ken'le birlikte.

Filmin bu noktadan sonra yer yer mizahi tonunu kaybettiğı
ve didaktik öğeleri fazla kullandığı söylenebilir. Özellikle
Barbie'nin kendisiyle oynayan eski sahibi, şimdi ergen bir
kız olan Sasha'nın ortaya koyduğu manifesto niteliğindeki
açıklamalar, filmin izleyiciye kör göze parmak bir feminizm
pratiğı sunmaya çalıştığını düşündürüyor. Barbieland'den
oldukça farklı bir gerçeklik sergileyen gerçek dünya, hem
Barbie hem Ken için farklı olasılıkları beraberinde getirir.

Ataerkil düzenin sunduğu pratiğin heyecanıyla Barbieland’de geri dönen Ken, pembe ve mutlu ütopyayı yeni bir düzenle tanıştırtarak kendi devletini kurar: Kendom. Barbie’ler önceki hayatlarında ne yaptıklarını tamamen unutmuş, artık tek amaçları erkeklerine hizmet etmek olan kadınlara dönüşmüştür.

Ataerkil zihniyetin Ken tarafından Barbieland’e getirilmesi, hikâyeyi feminist ütopyanın geri kazanılma mücadelesine dönüştürür. Burada da dördüncü duvar sıklıkla yıkılır. Anlatıcı Helen Mirren, bir noktada film yapımcılarına seslenerek sözü geçen sahnenin inandırıcılığını korumak için Margot Robbie’yle çalışmamaları gerektiğini söyler. Aslında Ryan Gosling’in bir yerden sonra filmi âdeta dalga geçerek oynamaya başlaması, filmin de esasen kendiyile dalga geçme amacı güttüğünü hissettiriyor. Zira yola çıkarken verdiği mesajı çok ciddiye alan *Barbie*, yolun sonunda kendini o kadar da önemsemeyen, yer yer alaycı bir tona bürünüyor. Bu gibi taktiklerde *Barbie*’nin temelde bir ürün filmi olması, sıklıkla bir reklam filmi halini almasının da şüphesiz etkisi var. Filmin sonu gelmez tanıtım kampanyalarının filmin kendisinden daha fazla konuşulmasının bir nedeni de elbette bu. “*Feminizmi Barbie’den mi öğreneceğiz?*” diyen insanların sayısının doğal olarak artması.

Mattel şirketinin yıllar içinde yaşadığı dönüşümün hayli ekstrem örneklerle betimlenmeye çalışılması, aslında gerçek dünyanın da yapay olarak ele alındığını gösterir nitelikte. Barbie’nin gerçek dünyada başına gelen talihsizliklerin de

son derece romantikleştirildiği aşikâr. Filmde gerçek dünyadaki tek erkek şiddeti karşımıza sözlü taciz olarak çıkıyor. Fiziksel şiddeti ise yalnızca Kendom'da görüyoruz: Ken'ler, *kadınlar yüzünden*, birbirleriyle kavga ediyor. Zillah Eisenstein'a (1979) göre erkek egemenliği ve kapitalizm, günümüzde kadınların üzerindeki baskıyı oluşturan temel etmenlerdir. Buradan hareketle, bu ikili arasında birbirini karşılıklı olarak güçlendiren diyalektik bir ilişki olduğunu söyler. Yani erkek egemenliği kapitalizmden, kapitalizm de erkek egemenliğinden beslenir. *Barbie* filminin özünde feminist bir manifesto özelliği mi taşıdığı, yoksa halihazırda yükselen feminist bilince ayak uydurmak isteyen Mattel'in neoliberal politikalarının bir sonucu olarak mı ortaya çıktığı tartışılabilir. Ama ataerkil kapitalizmin günümüz dünyasının katı gerçekliğinde yarattığı sonuçları düşünürsek, *Barbie*'nin pembe ütopyik evreninin de filmdeki gerçek dünyanın da bunun yanında hayli önemsiz kaldığını görebiliyoruz. Zira *Barbie*, yarattığı gerçek dünyada bile ataerkilliğin küçültülüp evcilleştirilmiş bir halini karşımıza çıkarıyor.

Tüm eleştirilere rağmen, çocukluğumuzun nostaljik figürlerinden Barbie'nin kahramanın yolculuğuna çıkarak kendini keşfetme hikâyesini izlemek, benim gözümde keyifli ve ilginç bir buluş olarak yerini aldı. Bu mutlu plastik dünyayı akılcı bir mizahla hicvederek yapıbozuma uğratan pembe Barbie masalının sistemle gerçek bir derdi ya da bir devrim yaratma ideali yok. Hikâyenin de mesajın da yer yer

kendini yanlışlıyor olması, aslında filmde tasvir edilen gerçek dünyanın da gerçek olmaması ve pek tabii feminist ütopyaların sadece Barbieland'de var olabileceğinin defalarca altının çizilmesi, bu düşüncemin arkasında yatan temel sebeplerden birkaçı.

Filmten çıktıktan sonra kendimizi yine kişisel Barbie tecrübelerimizden bahsederken bulmamız ise, çocukluğumuzun popüler kültürünün yadsınamaz bir parçası olan Barbie oyuncaklarının ve gerçek dünyadaki tahakkümüne devam eden ideolojilerin mi yoksa Greta Gerwig'in *Barbie*'sinin başarısı mıdır, tartışılır.

K A Y N A K L A R

Eisenstein, Z. R. *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. New York: Monthly Review Press, 1979.

FOTOĞRAFLAR²

² Fotoğraflar film karelerinden seçilmiştir.

OCEANGATE TİTAN DENİZALTI FELAKETİ VE HAYATTA KALMA SİNEMASI ÜZERİNE BİR YAZI

Asu Ege Zorlu³

18 Haziran 2023'te *Oceangate* şirketine ait Titan denizaltısının beş kişilik mürettebatı, yaşayacakları felaketen habersiz Kuzey Atlantik Okyanusu'na doğru tehlikeli bir yolculuğa çıktı. Günümüzden tam 111 yıl önce yine aynı sulara yaşanan başka bir felaketin, batmaz denilen *RMS Titanic* gemisinin enkazının peşindeydiler. Ne var ki denizaltı, seyir halindeyken aniden artan basınçtan ötürü infilak etti ve tüm mürettebat hayatını kaybetti. Bu olay da insanlığın 'büyük felaketler' kütüphanesinde yerini aldı.

Yukarıdaki metnin ilk iki cümlesi, *Netflix* kataloğunda izleyecek bir şeyler ararken karşımıza çıksaydı bu gerilim ve aksiyon dolu filme bir şans verirdik. Nitekim *Oceangate* felaketini sinemaya uyarlaması için 1998 yapımı kült *Titanik* filminin yönetmeni James Cameron'a teklif götürüldüğü

³ Belgesel editörüdür. "Oceangate Titan Denizaltı Felaketi ve Hayatta Kalma Sineması Üzerine Bir Yazı" başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 15 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

iddia edildi. Kendisi bunu yalanlarsa da bu olay bir film olsaydı nasıl kurgusallaştırılırdı diye sormaktan kendimizi alamıyoruz. Mesela bu hikâyeyi sürükleyici kılabilmek için nasıl bir olay örgüsüne ihtiyaç duyardık? Kesinlikle öleceğini bildiğimiz, fakat kendilerinin bu durumdan haberdar olmadığı aşikâr mürettebatın, ansızın devasa bir patlamayla yok olduğunu mu görürdük? O an gelene kadar senarist filme olan ilgimizi diri tutmak için ne anlatmayı seçerdi? Sinema izleyicileri olarak böylesine ekstrem durumları irdelleyen hikâyelerde hayatta kalan kahramanları görmeye alışmışız. Büyük ihtimalle, film başlar başlamaz gözlerimiz hemen yaşayacağı tüm dehşete rağmen cesaret, onur gibi üstün nitelikleriyle felaketten sağ kurtulacak olan başrol oyuncusunu arardı.

Sinema, özellikle hayatta kalma sineması her daim rağbet görüyor. Bu durum, türün bize sıradan yaşantılarımızdan uzak çatışmalar ve bu çatışmalarla mücadele edecek kahramanlar sunmasından kaynaklanıyor. O kahramanlarla birlikte bizler de belki patlayan bir denizaltından sağ kurtulmaya çalışıyoruz. Onların deneyimi, bizim paralel sinema evrenindeki iki saatlik yolculuğumuzun pusulası oluyor. Kuzey Atlantik sularının karanlığından hayata dönmeyi başardığımızda biz de kahramanlarımızla birlikte nefes almaya başlıyoruz. Onların hayatta kalmasını sağlayan erdemlerine film boyunca zaten tanık oluyoruz. Hepimiz günlerce kahramanların Titan'dan sağ kurtulmasını bekledik. Canlı yayınları izlememizin sebebi, böyle bir hikâyeye duyduğumuz ihtiyaçtı. Ne yazık ki sağ kurtulan

olmadı fakat belki bir gün, tabii sağ kurtulan olmadığı gerçeğini görmezden gelebileceksek, gişe rekortmeni bir filmde patlamanın ardından günlerce bir enkaz parçasında bulunmayı bekleyen, bu süreçte onlarca zorlukla mücadele etmek zorunda kalıp kurtulan bir kahraman çıkabilir, bilemeyiz.

Hayatta kalma sineması yalnızca görkemli kahraman hikâyelerini değil, günlük telaşlarımızda kendimize sormayı akıl edemediğimiz soruları da özünde barındırır. İyi bir senaryo yazarı, yarattığı karakterleri insanoğlunun çekirdeğini irdeleyecek sorularla çevreler. Willy Wonka, çikolata fabrikasını devredeceği vârisini seçerken her biri kendine has özelliklere sahip beş çocuğu kimi sınavlara tabi tutmuştu. Tüketim toplumunu karikatürize fakat oldukça renkli bir yerden eleştiren bu zamansız hikâye, açgözlükten, hırstan, egodan ve bencillikten arınmış Charlie'ye fabrikayı sunar. Başka bir gözle, üstün vasıfları sayesinde 'hayatta kalan' Charlie olur. Hayatta kalma sineması da benzer bir yaklaşımı ele alır. İnsanığa ait karakter özelliklerini öne çıkarmak için ekstrem durumlar yaratılır. Kahramanların nitelikleri, hikâye içerisindeki kaderlerini belirler. 2021 yılında Netflix'te ilk sezonu yayımlanan *Squid Game* dizisinin bu janrda çığır açarak Güney Kore sınırlarını aşmasının sebebi de budur. Filmin özünü oluşturan maddiyat-beden çatışması, ortaya konan büyük ödül için oyunları kazanmak zorunda olan karakterleri sınar. İlk oyunun ardından sağ kalanlara sınavı terk etme hakkı tahnısa dahi hiç kimse göz kamaştıran yüklü para ödülünden

vazgeçmez. Bölümler ilerledikçe bütün karakterler, kendi varoluşları neticesinde buldukları ekstrem duruma dair reaksiyonlarını ortaya koyar. Sağ kalanı ‘sağ kalan’ yapacak erdemlere sahip olmadıkları için ölürlür. İzleyici ise dizi boyunca “Bu durumda ben olsam ne yapardım?” diye sorarak hikâye içerisinde sürüklenir. Kişi, kendisinin sağ kalan olup olmayacağına karar verme hakkına sahiptir. *Squid Game*, insanoğlunun özüne ait soruları dil ve kültür bariyerini aşarak izleyiciye sordurabildiği için başarılı bir yapımdır. Zamandan bağımsız kalmayı da başaracaktır.

Son olarak, okuyucunun aklına takılabileceğini düşündüğüm kritik bir soruya da cevap arayalım isterim: Titan felaketini anlatan bir filmde illa sağ kalan kahramanları görmemiz mi gerekir? Böyle bir durumda olayın özünden epey uzaklaşmak zorunda kalabilirdik. Örnek vermek gerekirse, Lars von Trier’in 2011 yapımı *Melancholia* filminde, kaçınılmaz kıyametin gerçekliğiyle yüzleşen farklı karakterlerin hikâyelerine tanık oluyoruz. Her karakter kendi biricik evreninde yok oluş durumuna dair reaksiyonlarını ortaya koyuyor. Bu bilinçlilik hali filme derinlik katıyor fakat yine de beklenen kıyametin gelip gelmeyeceğinden emin olamıyoruz. Bu bekleyiş ise filmi sürükleyici kılıyor. *Titan*’daki beş kişilik mürettebat öleceğini bilseydi nasıl bir hikâye örülürdü, bunu belki hayal edebiliriz. Bu durum, derin karakter analizleri yapmamıza imkân tanırdı. Fakat kimsenin hayatta kalmayacağını bildiğimiz bir hikâyeyi izlemek ister miydik? Gerçek bir hikâyeden esinlenen yapımlar için böylesine bir kurgu yaratmak doğru olur

muydu? Merak unsurunun izleyiciyi ekran başında tuttuğu gerçeğini unutmamak gerek. Fakat belki bir gün *Titan* felaketinden öyle bir kurgu yaratılır ki sonunu bildiğimiz bir hikâyeyi ağızımız açık şekilde, meraklı gözlerle izleriz. Bunu zaman gösterecek.

Uzun lafın kısası, hayatta kalma sineması, senaristlere hikâyeye anlatıcılığı sanatını keyifli kılan büyük serüvenleri yaratma fırsatını sunar. Bu janr sayesinde olağanüstü durumlarla mücadele eden olağanüstü insanları tanır, onları olağanüstü kılan niteliklerini seyrederek. Yapısı itibarıyla *Titan*'ın muhtemel sinema uyarlaması, hayatta kalma janrından uzak bir yere konumlanamaz gibi duruyor. Fakat böyle bir hikâyeye aksının izleyicide nasıl karşılık bulabileceğini derinlemesine düşünmek gerekiyor. Belki de aynı *Titanik* filmi gibi, bu felaketin bir hikâyeye dönüşmesi, kurgusallaşabilmesi için 100 yıla yakın bir zaman geçmesini beklemeliyiz. O zaman daha farklı bir gerçeklik yaratmak mümkün olabilir.

K A Y N A K L A R

<https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pdn14q15wo>

<https://www.imdb.com/title/tt0067992/>

<https://www.imdb.com/title/tt10919420/>

<https://www.imdb.com/title/tt1527186/>

SİNEMADAN NEMALANAN
SİMALAR – DAHASI:
SİNEMANIN YARINI
SİNEMA VAKASI ÜZERİNE SAVRUK
BİR KÜLTÜR TARİHÇİLİĞİ
DENEMESİ

Halil Suat Saraç¹

Hollanda’da Leiden Üniversitesi bünyesinde her yıl adına konferanslar düzenlenen büyük kültür tarihçisi Huizinga, H.G. Wells ve Oswald Spengler’in dünya tarihini incelediği *Meleklerle Didişenler (Two Wrestlers with the Angel)* başlıklı makalesinde şöyle der: “*Bazen tarih disiplininin içinden gelenlerin kendini yetersiz görüp çekinik kalarak girişmeye yeltenmedikleri bir tarihçiliği dışarı disiplindekiler cahil bir gözü peklikle üstlenirler.*” Huizinga, mantalite tarihçiliğinin üstün bir örneğini *Orta Çağ İnsanınin Düşerken Verdiği Portre (Waning of Middle Ages)* adlı eserinde vermiştir. Psikoloji disiplininden olan ben de bu makalede sinema üstüne bir mantalite tarihine

¹ Maastricht Üniversitesi Psikopatoloji yüksek lisans mezunudur. “Sinemadan Nemalanan Simalar –Dahası: Sinemanın Yarını” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 22 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

girişeceğim, onun yükselişine ve yaratma kudretini sürdürüp sürdüremeyeceğine değineceğim.

Sinema krizde.

Sinema krizde.

Sinema krizde!

Ölüm döşeginde derin derin nefesler alıp veriyor! Geçmiş, doğumu, gelişimi gözünün önünden bir film şeridi gibi geçiyor. O nefeslerin belli belirsiz sözcüklerinden duyduğumdur, göz yuvarlarının kendinden geçmiş hareketlerinden gördüğümdür.

Yıl 1895. Lumiere kardeşler o güzelim Lyon'da sinematografı icat etti.

Yıl 1896. İddia o ki, seyirciler o dönemin yüzlerce kısa filminden biri olan *L'Arrivée d'un train en gare de La Ciotat*' yı izlerken yaklaşan trenden ürktü. Gözün çağı (1900-2025) uzaktan gözüktü.

Yıl 1899. *King John* filmi bir tiyatro oyununun kameraya alınmış hali idi. Henüz yakın plan çekim pek de ortalıklarda görünmüyordu.

İtalyan deli adam Marinetti'nin, kitabın (kitap formunun) ölüm fermanını ilan ederek sinemanın kulağına ezan okuyup "*Sen fütürist neslin sanatısın*" dediği 1916 sinema manifestosunun üstünden henüz 107 yıl geçti. Geçti ya, ergenlik heyecanı ile yerinde duramıyor olması gereken sinema daha şimdiden yorgun.

Robert Wiene'nin çektiği *Caligari'nin Muayenehanesi* filmi Marinetti'nin hayaline yakın bir yerde görünüyordu, Fritz Lang'ın *M.* filmi de.

Sinema neden sonra yakın çekimi keşfetti. Yakın çekimin ortaya çıkışı, belki Odysseus ile İlyada arasında bilişsel sözcüklerdeki muazzam artışla bir tutulabilirdi.

1910'lar... Piyanoların, orgların, zaman zaman tüm bir orkestranın şakıdığı bir salon yapısı.

1920'ler... Renk, sinemayı iyiden iyiye ele geçirdi, önce iki renkli sonra üç renkli teknolojiler...

1927 yılında ses sineması kazandı. Ses görüntüye eklemelendi. Piyanolar yerini ses sistemlerinin o soğuk nefesine bıraktı.

1950'ler... Koku sinemaya eklenmeye çalıştı. *Smell of Mystery* filmi gibi başarılı görülebilecek örnekleri olsa da yaygınlaşamadı.

Yıl 1963. Jim Morrison sinema okumaya UCLA'ye gitti. Aynı sıraya dirsek koyduğu okul arkadaşı yönetmen Francis Ford Coppola'nın *Apocalypse Now* filminde Jim Morrison *The End* parçasını parlatacaktı. Bu gelecekçi şair, sinema gibi genç bir sanat türünün tüm eserlerini bilebileceğini düşünüyordu aklınca. Sinema gerçekten de kayıtlı tarihte doğan bir sanat olarak benzersiz, gözlerimizin önünde emekledi, ilk adımlarını attı, şimdi de büyüme sancuları içinde kıvranıyor.

Sinema eserlerinden hangisinin baş ucu filmi olacağını, hangisinin bir klasiğe evrileceğini kestirmek, türün körpe olmasından dolayı zor.

Türü ileri taşıdığı için Eisenstein'ın 1925 yapımı *Potemkin Zirblısı* filmi saygıdeğer bir konumda. Sinema bu film esnasında kendi imkânlarını keşfediyor ve buradan itibaren bir medya aracı olarak ciddi anlamda gelişmeye başlıyor.

Sinemaya bu coğrafyanın en büyük katkısının Nuri Bilge Ceylan olduğu düşünülebilir. Ben ise yönetmenin asırlar sonra kanonik bir hal alacağını sanmıyorum. Eserlerinin Tarkovskivari bir *period piece* (Harold Bloom'un klasik olmaya elverişsiz eserler için kullandığı tabir) olarak kalacağını düşünüyorum. Bu coğrafyanın insanını yansıtmaya, onun humorunu yakalamaya yaklaşan asıl kişi -bu bazılarına tartışmalı bir görüş gibi gelebilir- bana kalırsa Yüksel Aksu'dur. Gittiğiniz sokaklardaki muziplikler, ki bunu tren yolculukları yapıp Anadolu'yu dolaşmış biri olarak söylüyorum, Nuri Bilge karakterleriyle pek de özdeşleşmez. Sokaklarda alttan alta Matrakçı Nasuh'un şehir tasvirlerindeki gibi naif bir gülümseme, Mehmed Siyahkalem'deki gibi bir oyunbazlık, Ertem Eğilmez filmle- rindeki gibi bir mizah vardır. Ya da şöyle mi demeli, Mozart Türk halkını Nuri Bilge Ceylan ile Orhan Pamuk'un toplamından daha iyi tahlil etmiş, daha iyi tanımıştı. Biraz abartarak dile getirecek olursam, bu iki kafadar, Batılı kulaklara yaşamayan bir Türk masalı, olmayan bir Türk Marşı anlatmayı yön bildiler. Şoray Uzun'un röportajlarındaki

Anadolu ile Nuri Bilge'nin Anadolu'su arasındaki fark çarpıcı hatta dudak uçuklatıcıdır. Tabii bu onun yapıtlarını izlemekten tat almadığım anlamına gelmemeli. Onu, Dostoyevski'de zirvesini gören İslav kederinin bir kopyası olarak izlemek keyifliydi. Belki bir gün şathiye türüyle Tanrı'yla bile şakalaşan bu insanın "ironi ki en çok yakışan bize" tavrını yansıtan bir görsel üslup yeniden ortaya çıkacaktır.

Sinemanın gidişatına dönecek olursak, türlü badirelerle büyüyen sinema, belki de İtalyan yapımı *Cinema paradiso* (1988) filmiyle eski büyüsunü rahmetle anar olmaya başladı. Gençlik döneminin yâdı, gençliğin bittiğinin ilk işareti olmalı. Sinema ayağa düşmeden önce.

2011 yapımı *Artist* filmi nostaljik sinemaseverleri çok memnun etti, dahası o yıl Oscar ödülünü kazandı. Film, sessiz sinema dönemine odaklanıyordu. Kartlaşmış sinema, flört döneminin o ilk kıvılcımlarını mı özlüyordu, o günlere mi özeniyordu? Diğer yandan, sanrısız bir merakla daha derin anlamlar aramak yerine filme duyulan ilgiyi yönetmen Hazanavicius'in becerisine yorarak seyircinin ilgisini geçiştirmek de bir seçenek. Yine de ben bu seçenektan yana değilim. *Artist*'in yarattığı sansasyon daha derin bir meseleyi içinde saklıyor.

Ricky Gervais'in 2020 Golden Globe Ödülleri'nde söylediği gibi, artık kimse sinemaya gitmiyor, herkes *Netflix* izliyor, bütün ödülleri *Netflix*'e verelim ve evlere dağılalım.

Ya da sinemanın sevilen siması Quentin Tarantino'nun *Once Upon a Time in Hollywood*'u, *Golden Age of Hollywood*'a bir serenat değil miydi? Hele Margot Robbie'nin heyecan içinde oturup kendini dev ekranda izlediği sahne, belki bir daha asla dirilmeyecek bir kültürün ağıtıydı. Sinema o yüce ritüelini kaybediyordu. Sinemanın kendisi için tartışmalı olsa da ritüelin ölümüne doğru yol alışı pek de tartışmaya açık değil. Sinema bu yeni formuyla var olabilir mi? Seremonisini kaybeden sinema ciddi bir sanat aracı olmaktan evde ses olsun diye açılan bir araca, alelade bir dekora mı evriliyor?

Woody Allen, filmlerle yatıp filmlerle kalkan o nevrotik kaçık, bir röportajında *"Yaşamının sonuna kadar ya hiç spor müsabakası ya da hiç film izlemeyeceksin. Birinden birini seçmen gerektiği söylene, hangisinden vazgeçmeyi yeğledin?"* diye soran gazeteciye şöyle dememiş miydi: *"Hiç film izlememeyi tercih ederdim. Artık eski sinema bitti, sinema salonu bitti, eski filmlerin hepsini izledim zaten, ama hâlâ çok heyecan verici spor müsabakaları yapılıyor."* (Son *Super Bowl* harika değil miydi?) Daha yakın bir röportajında ise, *"The thrill is gone!"* (*"Eski heyecanı kalmadı!"*) diye haykırmamış mıydı? Bu *"Son yaklaşıyor"* tellallığını, ruhunu *Netflix*'e satan Martin Scorsese de yapacaktı.

Tiktok gibi kısa film üretimleriyle demokratikleşen, halkla bütünleşen sinema, evde bir yandan *Tiktok*'ta gezinirken bir yandan da diziyi açarım seviyesine mi iniyor? Marinetti, *'Netflix and chill'* (*'Netflix ve takılmaca'*) konseptini bilmiş olsaydı, sanatın şaşırtması, provoke etmesi, infilak edici

olması gerektiğine inanan o manik İtalyan herhalde öfkeden kudururdu, bu yeni sanatın kulağına ezan okuyan ses olmaktan elem duyardı.

Okuyucu kitlesi cezbedilerek gişesi garanti olsun mantaliyesiyle yapılan uyarlamalarla sektör diri tutulmaya çalışılıyor. Zihnin perdede yansıtılmasının zorluğunu bilen Alfred Hitchcock, Dostoyevski gibi usta yazarların romanlarının uyarlanmasına mesafeli bakıyordu. Film, kendi sesini keşfetmek için belki de bu uyarlamalardan kaçınmalı.

Yine, satışa sunduğu oyuncaklarıyla parayı kıran Marvel'ın sinemanın zirvesi olduğunu kimse iddia edemez sanıyorum. Marvel karakterlerine bir Dostoyevski romanı ya da *Hamlet* gibi yaklaşan bir genç ancak alaya alınır, büyüyememekle itham edilir diye tahmin ediyorum. Biraz iddialı ve sezgisel bir laf edecek olursam, Marvel'ı yaratan *comic book* (çizgi roman) türü modern romana, Proust'a, Dostoyevski'ye, Flaubert'e, hatta Shakespeare'e, bilincin keşfine sırt çevirmenin sonucu türemiştir. *Comic book*'un türeyiş destanını yazacak olan edebiyat tarihçileri gün gelecek, bunu belgeleriyle ortaya dökceklerdir.

Dahası, belki de en ciddisi, sinemanın kim bilir ne heveslerle ne ümitlerle aklın hezeyanlarını daha iyi yansıtabilme adına keşfettiği güzelim yakın plan çekim, dizi melodramlarında anlamını yitirdi, bayağılaştı, sansasyonel bir dekora dönüştü, donuklaştı.

Gelişmelerin durduğu, feci bir katılığın bir karabasan gibi bastığı anda bilin ki o kültür çöküştür.

Şimdi sinema yeniden bir krizde:

Netflix krizi,

Atıllık krizi,

Eleştiri krizi,

Salon krizi...

Peki sinema bundan sonrasında Divan şiiri gibi ölmeye mi yöneliyor? Sanmam. Henüz onun yerini alacak bir sanat yok. Bir süre daha dekor olarak yaşamını sürdürecektir ya da kendini yeniden keşfedecektir.

Dünya biyosfer tarihinde her yok oluş bir var oluşla beraber gelişmiştir. Jura dönemi dinozorlarının yok oluşu, memelilerin var oluşunda başat rol üstlenmiştir. Keza sinema formatının kriziyle ortaya çıkan boşluktan yeni bir tür doğabilir mi?

The Great Train Robbery'den *Potemkin Zırhlısı*'na, *Vatandaş Kane*'e gelişmeler kat eden sinema, şu anda bu gelişmeler için teknolojinin eline bakıyor. *Avatar*'ın yaratıcısı James Cameron bunun bir örneği.

Pathe sineması, Hollanda'nın Maastricht şehrinde *Dune* filmi koku deneyimiyle zenginleştirmeye çabaladı. Ben *Dune*'u izlerken baharatın dahil olduğu her sahnede etrafa hibiskus benzeri bir koku sıkılmıştı. Pathe, seyircilere evde sağlanamayan bir deneyimle, salonlarını çok-duyulu yaparak bu krizi aşmaya çalışıyordu, fakat baş döndüren,

karakterlere geleceği sezinleten öykünün ana maddelerinden olan baharatı anlatmak için oldukça yavan, sıradan bir koku kullanılmış olması ne üzücü, ne acıydı.

Ben bu krizden sıyrılacak sinema için birkaç kehanette bulunuyorum:

1- Yeni renk kuramı. Sinema ya da görsel medya bana kalırsa hâlâ bir gün batımının ahengini yakalayamadı. Şahsen ben renk kuramından gelişmeler bekliyorum, sinemanın görsel kayıt cihazlarının o müthiş gün-gece dönümlerinin kızzılığını bir gün daha iyi yakalayacağını umuyorum. Henüz bunun başarılammış olmasının nedeni renk kuramındaki eksiklik olabilir. Riemann geometrisinin aşılmasıyla makinenin insan algısına daha yakın bir renk algısına varacağı söyleniyor. Bu genel olarak metre biliminin insan algısına, yumuşak metrelere (*soft metrology*) yönelmesi trendiyle de ilişkili. Bunu yakalayan kameralar, ilk başta ancak bir salonda seyredilebilir olacaktır. -1

2- Kokunun şafağı. Önceki gelişinde yarım kalmış bir sevdayı doğru zamanda aevlendirmek mümkün olabilir mi? Doğru zaman ve doğru duyu düsturuyla, belki. Sinemanın yeni bir heyecan aradığı, muhtemel ki yeniliklere açık olacağı bu dönemde... Wolfgang Georgsdorf'un icat ettiği koku orgu sinemalara eşlikçi olarak dahil olabilir mi? Sinemalar filmlerine özel kokular üretmek üzere özelleşebilirler, belki bu kokular film sonrası filmi hatırlatması için satışa çıkarılabilir. İzleyiciler koku koleksiyonu yaparlar ve filmi hatırlamak istediklerinde bu kokuları kullanırlar. -2

3- Edebiyat kuramından, kutsal kitaplardan ve klasik eserlerden esinle sinema yapan, sinemayı şu anki seviyesinden çok daha iyi bir yere taşıyan, bir mağaraya kapanıp 40 günde hazırladığı 40 sayfalık *sketchboard* aracılığıyla ya da yalnızca ilhamla, tek bir doğaçlama film yapıp medeniyete yeni imgeler kazandırarak ortalıktan kaybolan bir yönetmen. -3

4- Sinemayı bir kanon olarak görüp Harold Bloom'culuk oynayan bir eleştirmen. -4

Ve sinema derin komasından uyanır. –

K A Y N A K L A R

Sinemanın gelişimi üstüne samimi bir anlatı (Sinemanın müstakbel ölümüne de bir kısım ayrılmış):

Michael Wood – *Very Short Introduction to Film* – Oxford University Press (Dost Yayınları bu kitabı *Film* adıyla Türkçe yayına hazırlamış.)

Renk kuramının değişmesi gerektiğini düşünen, yeni bir renk metrolojisi öngören Los Alamos Ulusal Laboratuvarı üyelerince yazılmış makale:

“*The non-Riemannian nature of perceptual color space*” (2022)
– Roxana Bujack Emily Teti, Jonah Miller, Elektra Caffrey ve Terece L. Turton

Kokunun sinemaya eklenme girişimi için şu Vikipedi makalesi incelenebilir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Smell-O-Vision>

Bahsi geçen Woody Allen röportajları:

<https://www.youtube.com/watch?v=hpniYxRjX3o>

Marinetti sinemanın kulağına ismini ve işlevini fısıldarken:

<https://www.arthistoryproject.com/artists/filippo-tommaso-marinetti/the-futurist-cinema/>

Bahsi geçen Hitchcock-Truffaut röportajı

<https://www.youtube.com/watch?v=idYtdX0UeIM>

Homer’in Odisseus ile İlyada arasındaki zihin kelimeleri tercihindeki niceliksel ve niteliksel değişimini odağına alan makale:

‘*Minds*’ in ‘*Homer*’: *A quantitative psycholinguistic comparison of the Iliad and Odyssey.*

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'Yİ BEKLEYEN ÇEVRESEL TEHLİKELER

Ece Özen İldem¹

Bu yazıya, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in geçtiğimiz günlerde söyledikleriyle giriş yapmak istiyorum: “*Küresel ısınma çağı bitti. Artık küresel kaynama çağındayız.*” Bu sözler sizin için ne ifade ediyor, emin değilim. Ancak benim için, yazın bile ara sıra soba yaktığımız anne memleketim Eskişehir’de 16 Ağustos 2023 tarihinde kırılan sıcaklık rekoru, bu cümlenin vücut bulmuş hali. Ülkemizin ve dünyamızın içinde bulunduğu çevre felaketleri zinciri değil bugün size anlatmak istediğim. Sizinle bugün, naçizane, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin çevre ilişkilerini ve biraz da ülkenin geleceğini konuşmak istiyorum.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Hesaplamalı Bilimler ve Mühendislik Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Cumhuriyet’in 100. Senesinde Türkiye’yi Bekleyen Çevresel Tehlikeler” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 6 Ekim 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Cumhuriyet tarihindeki çevre ilişkileri dendiğinde aklıma kristal gibi parlak bir Atatürk anekdotu geliyor. Eminim siz de bu yazıyı okumak için ekrana tıkladığınızda bahsi geçecek konunun bu olduğunu tahmin etmişsinizdir. Herkesin bildiğini düşünmekle beraber anlatmayı çok sevdiğim bir anı olduğu için bundan tekrar bahsetmek istiyorum. Sene 1929, bu sene geçirdiğiniz ağustostan çok daha serin bir ağustos ayı. Mustafa Kemal Atatürk, Ertuğrul Yatı ile İstanbul'dan Bursa'ya giderken sahilde ulu bir çınar görür. Çok etkilenir, gölgesinde bir müddet dinlendikten sonra çınarın yanına kendisi için küçük bir ev ister. Atatürk'ün isteği üzerine iki katlı, ahşap bir ev bir sene içinde inşa edilir. 1930'un, yine bu senenin yazından daha serin yaz aylarında Atatürk, Yalova'ya gittiğinde ulu çınarın dallarını budamaya çalışan bahçıvanla karşılaşır ve rivayet olunur ki *“Sen ömründe böyle bir ağaç yetiştirdin mi de bunu kesiyorsun?”* diye sorarak eğer ağaç eve zarar veriyorsa *“Dal kesilmeyecek, köşk kaydırılacak”* der. Bu belki de halkın aklına en çok kazınmış çevre olaylarından biridir. Yürüyen bir köşkümüz vardır bizim, ziyaret etmek isterse- niz o ulu çınar da ahşap ev de hâlâ Yalova sahilinde durmaktadır.

Bu sene yüzüncü senesini kutladığımız Cumhuriyet'imizin çevre tarihi benim için bu anekdotla başlar. Ancak tarih, birbirinden tamamen bağımsız birimler şeklinde incelene- mez. Bu sebeple, filmi biraz daha geriye sarmak gerekir. Osmanlı'da çevre vakıfları genel olarak incelendiğinde İstanbul başta olmak üzere her şehirde pek çok çevre vakfının

kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda vakıfların asıl görevlerini temiz su temini, bayındırlık, temizlik, yeşil alanlar ile hayvanların korunması ve bakım hizmetleri gibi çeşitli başlıklara ayırmak mümkündür.

Cumhuriyet sonrası yapılan reformlara baktığımızda ise çevre odaklı bazı değişiklikler olduğunu görürüz. Bu değişikliklere Köy Kanunu, Belediye Kanunu, Orman Kanunu ve Yeraltı Suları Kanunu örnek verilebilir. Adlarından da anlaşılacağı gibi bu kanunlar daha çok doğanın bizim için yararını temel alan, kullanım hakları ile ilgili kanunlardır. Detayına baktığımızda göreceğimiz gibi kanunların bir kısmı halk sağlığı endişesi de taşımaktadır. Gerek bu kanunların çıktığı 1920-1930 seneleri arasında doğanın insandan korunması fikrinin çok oturmamış olması, gerekse yeni kurulan bir ülkenin inşası naçizane fikrimce kanunların yarar ve gelişim odaklı olmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında yarı resmî birçok dernek kurulmuştur. Hadi gelin, bu kanunları ve dernekleri inceleyelim.

1924 senesinde çıkarılan Köy Kanunu, köye ait görev ve sorumlulukların köylüler tarafından yerine getirilmesini esas almıştır. Köydeki görevler mecburi ve isteğe bağlı olarak ikiye ayrılmıştır. Halkın doğal geçim kaynağı olan tarla, bağ, bahçe ve orman gibi alanlarla çevre halk sağlığının korunmasını esas alan görevler mecburi; köylüden mesleki yeterlilik isteyen, köyü geliştirme beklentisi olan görevlerse isteğe bağlı tutulmuştur.

1928 senesinde Kemah'ta Himaye-i Eşcar Cemiyeti adı altında Ağaçları Koruma Cemiyeti kurulmuştur. Benzer dönemlerde kurulan Himaye-i Hayvanat Cemiyeti (Hayvanları Koruma Cemiyeti), Adaları İmar Cemiyeti, Çamlıca'yı Güzelleştirme Cemiyeti gibi cemiyetler de bulunmaktadır.

Himaye-i Eşcar Cemiyeti'nin faaliyetleri Kemah'ta bir fidanlıkta kayısı fidanları yetiştirerek başlamış, 1929 senesinde merkezinin Ankara'ya taşınması ile yalnızca Kemah'ın değil tüm Türkiye'nin ağaçları koruma cemiyetine dönüşmüştür. Cemiyet faaliyetleri içinde fidan yetiştirme, aşılama gibi faaliyetler bulunmaktadır. 1930 senesinde *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'ne verilen demeçte dernek başkanı şöyle demektedir:

“Bir aile reisi doğan her çocuğu için köyünün yanındaki dereye birkaç yüz ağaç dikse çocuğu büyüyünceye kadar ağaçlar da büyür ve çocuğu çalışacak çağa gelince kendine yapacağı iş için hazır bir sermaye bulur ve hayata atıldığı zaman sermaye bulmak müşkülâtından kurtulmuş olur. Bu kadar az emekle bu kadar çok faydayı kaçırmamak lâzımdır. Tarlalarımızın etrafına, derelerimizden kenarlarına meyveli, meyvesiz ağaçlar dikelim; ağacın en kısa zamanda çok fayda veren kârlı bir iş olduğunu daima düşünelim.”

1930 senesinde çıkarılan Belediye Kanunu, belediyeleri çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi, halk sağlığı gibi konularda sorumlu birim haline getirmiştir. 1937 senesinde yayımlanan Orman Kanunu ile ilk kez orman tanımı

yapılmış ve ormanların devlet kontrolüne verilmesi gündeme gelmiştir.

1950'lerle beraber devletin resmî politikası da çevre koruma ekseninde değişmeye başlar, ilk olarak hava kirliliği sorunu gündeme gelir. 1955 senesinde Türkiye Tabiatını Koruma Derneği kırk üye ile kurulmuştur ve faaliyetlerine hâlâ devam etmektedir. Dernek halihazırda birçok izleme ve raporlama çalışması yapmaktadır. 1959'da Kuşçenneti millî park ilan edilir.

Çevre problemlerinin gündeme gelişi, bizi Amerikalı deniz biyoloğu Rachel Carson tarafından yazılan *Sessiz Bahar* isimli kitabın basım zamanına, 1962 Eylül'üne götürür. Kitap, tarım ilaçları ekseninde çevre problemlerini canlılar, özellikle de kuşlar ekseninde inceler. Bu kitap çevre hareketlerinin başlangıç kitabıdır da diyebiliriz. Dünyayla paralel olarak 60'larda ülkemizde de çevre problemleri konuşulmaya başlanmıştır. 1960 senesinde yayımlanan Yeraltı Suları Kanunu ve Orman Kanunu ile ormanların kazandığı statü yeraltı su kaynaklarına, sorumluluğu da devlete verilmiştir.

1970 senesinde Devlet Planlama Teşkilatı'nda çevreyle ilgili bir birim kurulmuştur. 1971 senesinde çıkarılan Su Ürünleri Kanunu, suyun korunmasına ve kontrolüne odaklanır. Dünya tarihinde birbirinden farklı sosyoekonomik düzeylere sahip ülkeleri çevre başlığı altında bir araya getiren 1972 Stockholm Çevre Konferansı'na Türkiye'nin

de bir temsilci gönderdiği bilinmektedir. 1974'te Çevre Sorunları Daimî Danışma Kurulu, 1978 senesinde ise Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulur.

Ülkemizde doğrudan çevre politikalarının belirlenmesi ise 1980 sonrası döneme rastlamaktadır. Ülkenin çevre kirliliğini tecrübe etmesiyle bağlantılı olarak kamuoyu da bilinçlenmeye başlamıştır. 1982 Anayasası'nda çevrenin korunmasıyla ilgili özel hükümler ilk kez yer alır. 1983 senesinde Çevre Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Boğaziçi Kanunu, Millî Parklar Kanunu; 1984 senesinde Kıyı Kanunu çıkarılmıştır. 1989'da Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı kurulmuştur.

Ülkemizin Beş Yıllık Kalkınma Planları göz önünde bulundurulduğunda, çevre ile ilgili planlamaların Üçüncü Kalkınma Planı olan 1974-1978 senelerini kapsadığını görürüz. Bunda 1972'deki konferansın da etkisi olduğu açıktır. Planda büyükşehirlerdeki kirliliğin ve erozyonun engellenmesi ile halk sağlığı konularına değinilmiştir. Kalkınma planına bakıldığında anlaşılacağı gibi, çevre anlayışı sanayileşme ve kalkınma hedeflerini engellemediği sürece ön planda tutulmuştur. Çevre sorunları ise genel anlamıyla kirlilik unsurları olarak anlaşılmaktadır.

1990-1994 senelerini kapsayan dönem için hazırlanan altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında dünya genelinde ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gözetilmeye başlandığını görürüz. Bu plandaki çevre

maddeleri Avrupa Topluluğu Standartları'ndan oldukça etkilenmiştir.

1992 senesinde Rio de Janeiro'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ardından Türkiye'nin saygın iş adamları Hayrettin Karaca ve Ali Nihat Gökyiğit tarafından erozyonla mücadeleyi ana amacı haline getirmiş olan Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı kurulur.

1996'da Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin öncülüğünde, 2001'de ise WWF'in Türkiye ulusal kuruluşu olarak WWF-Türkiye unvanını alacak olan WWF-Türkiye kurulmuş olur.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın BM tarafından sunulup üye ülkeler tarafından kabul edildiği 2000'den bir sene sonrasına, 2001-2005 seneleri arasına geldiğimizde, sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında çevre sorunlarının çözümü için Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın (UÇEP) hazırlandığını görürüz.

Yavaş yavaş 2023'e yaklaşırken sizden istediğim, son dönemde okuduğunuz çevre haberlerini aklınızdan geçirmeniz. Akbelen, orman yangınları, Kazdağları, seller, bu sene tanıştığımız sıcaklık uyarıları, İstanbul'un azalan suyu... Türkiye'de çevre hareketi kamuoyunun da bilinçlenmesi ile her geçen gün büyüyor. İklim krizi ise adım adım yaklaşmakta. İklim değişikliği, küresel ısınma olarak da adlandırıldığı için insanlar nezdinde bir ısınmayı, daha sıcak geçen günleri çağırırsa da aslında iklim değişikliği,

yaşanan her doğa olayının daha şiddetli yaşanması anlamına geliyor. O sebeple okuduğunuz orman yangınları ne kadar iklim değişikliği ile ilgiliyse seller ya da zamansız yaşadığımız dolular da o kadar iklim değişikliği ile ilgili. İklim değişikliği sadece meteorolojik sonuçlar doğurmuyor elbette. Kavimler Göçü'nün sebeplerini hatırlayın; azalan doğal kaynaklar, elverişsiz hava koşulları... İklim krizi sosyolojik ve ekonomik birtakım sonuçlar da doğuracak. Göç, iklim mülteciliği, yaşanan afetlerin sebep olduğu maddi kayıplar şu anda aklıma gelenler.

Niyetim size gelecek hakkında karamsar bir tablo çizmek değil; ancak bazen doğru kararlar verebilmek için kötü haberleri duymak gerekir. Bildiğiniz gibi su, tarih boyunca özellikle İstanbul için bir problem olmuş. Onca sarnıç boşuna inşa edilmemiş. İklim krizi ile ilgili bir çözüm bulamazsak su kıtlığı maalesef bizim de en büyük problemlerimizden biri olacak. Bu sene hayatınızın –şimdiye kadarki– en sıcak yazını yaşadınız, ülkemizin birçok yerinde sıcaklık rekorları kırıldı. İklim krizi bu sıcaklıkları normalimiz yapma potansiyeline sahip ne yazık ki. Sıcaklık dalgaları tüm dünyada birçok insanın -özellikle yaşlılar ve çocukların- hayatını riske atıyor. İklimin değişmesi, yıllarca sosyal bilgiler ve coğrafya derslerinde dinlediğiniz yedi iklimli ülkemizin gelir kaynağı olan çeşit çeşit meyve ve sebzenin yetiştirilmesini imkânsız hale getirecek. Örneğin 2017 senesinde Malatya'da rekor düşüşü ve kuruma sebebiyle 2 milyon kadar kayısı ağacı kesilmek zorunda kaldı.

Geçtiğimiz paragrafta size pozitif bir çerçeve çizemediğim için çok üzgünüm ancak karşı karşıya olduğumuz bir gerçek var. Eskiden iklim değişikliğinin büyük sonuçları için 2050 senesi işaret edilirken geri-besleme mekanizmalarından ötürü (bakınız: eriyen buzullar sebebiyle kutupların güneş ışığını yansıtmayıp daha fazla ısınması) artık iklim krizinin etkilerini yaşadığımız her dakika hissediyoruz. İklim krizinde karşımızda büyük petrol şirketleri, özel jetleri olan insanlar var. İşimiz biraz zor çünkü beynimiz uzak gelecekteki tehlikeleri hesaplamak için evrilmemiş. Ancak umut her zaman var, tarih boyunca insanoğlu birçok zorluğun üstesinden geldi. Çözümü belli olan, yapmamız gerekenin oldukça net olduğu bir krizin içindeyiz. Okumak, kendimizi geliştirmek ve değişimin kendisi olmak bizim ellerimizde. Umutsuz olmak içinse çok geç. Önümüzde yenilenebilir enerjiyle, kendi kendine yeten sistemlerle inşa edilecek bir gelecek var. Umarım sözlerim sizde bir etki yaratır ve değişimi birlikte başlatırız.

K A Y N A K L A R

- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye'nin Çevre Politikası Ders Notları – Aslı Yöntem Balban
Yürüyen Köşk, Yalova Belediyesi,
<http://www.yalova.gov.tr/yuruyen-kosk> Erişim: 29 Temmuz 2023.
- Yörük D. (2016) “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler”, SUTAD, Güz 2016; (40): 361-372, E-ISSN: 2458-9071
- Osmanlıda Şehircilik Anlayışı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://csb.gov.tr/osmanli-da-sehircilik-anlayisi-makale> . Erişim: 8 Ağustos 2023.
- Dursun S. (2007) “A Call for an Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey: Reflections on the Fourth ESEH Conference”, *New perspectives on Turkey* 37 (2007): 211-222.
- Kurnaz M. Levent, *Son Buzul Erimesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Şeşen E., Özkan Ertürk K., ‘Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları’, *Selçuk İletişim*, 2017, 10 (1): 188-215.
- Çevre, İklim Değişikliği ve Suya Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Dışişleri Bakanlığı,
<https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=5-16%20Haziran%201972%20tarihleri,İn-san%20Çevresi%20Bildirisi%20kabal%20edilmiştir>.
Erişim: 23 Ağustos 2023.

- Erdem, U., 2021. Cumhuriyet dönemi çevreci bir yapı: Türkiye Ağaç Koruma Cemiyeti (1928-1955). *Turkish Journal of Forestry* 22 (3) (2021): 295-305.
- Malatya'da 2 Milyon Kayısı Ağacı Kesildi, CnnTürk, <https://www.cnnturk.com/turkiye/malatya-da-uretici-2-milyon-kayisi-agacini-kesti?page=1> Erişim: 18 Ağustos 2023.
- TEMA vakfı, <https://www.tema.org.tr>.
- WWF-Türkiye, [https://www.wwf.org.tr/hikayemiz/#:~:text=BİZ%20KİMİZ%3F&text=WWF-Türkiye%20\(Doğal%20Hayatı%20Koruma,amacı%20gütmeyen%20bağımsız%20bir%20vakıftır](https://www.wwf.org.tr/hikayemiz/#:~:text=BİZ%20KİMİZ%3F&text=WWF-Türkiye%20(Doğal%20Hayatı%20Koruma,amacı%20gütmeyen%20bağımsız%20bir%20vakıftır). Erişim: 18 Ağustos 2023.
- Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, <http://www.ttkder.org.tr/index.php> Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, <https://sdgs.un.org/goals>.

BİZİM ÜLKEMİZDE VOLEYBOL ASLA SADECE VOLEYBOL DEĞİL...

Hilal Önal¹

2023, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın o meşhur cümlesinde ifade ettiği gibi, bu ülkenin evlatlarına kendisinden başka bir şeyle meşgul olma imkânı vermediği bir sene oldu. Ekonomik sıkıntılar, birer birer yitirilen özgürlükler, doğal afetler, iklim krizi, seçim stresi bir yana; gündelik hayatlarımız bir şeylerin değişebileceğine dair umutların karşılığını bulamamasıyla hissedilen öğrenilmiş çaresizlik, mental sağlığı korumaya çalışma ve hayatta kalma çabası üçgeninde geçti desem çok abartmış olmam sanırım.

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı “Yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması durumu değil, fiziksel, sosyal ve ruhsal refah durumu” olarak tanımlıyor. Biz ise uzun süredir bu sosyal ve ruhsal refah durumundan ötürü sınıfta kalıyoruz. Hem

¹ Yeditepe Üniversitesi Kullanıcı Deneyimi ve Etkileşim Tasarımı Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Bizim Ülkemizde Voleybol Asla Sadece Voleybol Değil...” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 20 Ekim 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

bireysel hem de toplumsal olarak iyi hissetmeye, gerçek başarılarla övünmeye belki de her zaman olduğundan daha çok ihtiyacımız var.

İşte Filenin Sultanları'nın sergilediği seyir keyfi yüksek voleybol tam da bu noktada, tüm bu olumsuzlukların arasında bir an olsun iyi hissetmemiz için açılmış bir alan olarak çıkıyor karşımıza. Belki de bu yüzden sıkı sıkı sarılıyoruz ona ve 2023'ün haziran ayında başlayan Milletler Ligi'nde elde ettiğimiz şampiyonluk ile umutlanmadan edemiyoruz. Cumhuriyetimizin 100. yılında Avrupa Şampiyonası'nda da şampiyonluğumuzu ilan etmiş olmanın coşkusuyla sahalarda tüm takımın “*Erik Dalı Gevrek*tir” oynamasını izlerken gururlanıyoruz. 2024 Olimpiyat Elemelerini başarıyla geçerek Paris'te altın madalya için mücadele vermenin hayalini kuruyoruz ve heyecanını hissediyoruz. Evet, voleybol ülkemizde hep belirli bir kitlesi olan, hatırı sayılır düzeyde sevilen ve ilgi gören bir spordur. Fakat bu ilginin şehrin gözde parklarına kurulan dev ekranlarda büyük kalabalıklarla birlikte maç izleme etkinlikleri düzenlenecek kıvama gelmesi aslında çok uzun zamandır verilen bir çabanın ürünü. Bu çabanın ise nihayet görünür olması umut verici. Kadın voleybolunun bu ülkenin aydınlık yüzü olduğuna her geçen gün daha da çok inanıyoruz. Çünkü hâlâ kadın-erkek eşitliği için mücadele verdiğimiz, neredeyse her gün toplumsal cinsiyet rolleri ile sınıdığımız bu coğrafyada “Filenin Sultanları” markasını tüm bu köhne zihniyetlere karşı kazandığımız bir zafer olarak görüyoruz belki de. Nasıl ki futbol asla sadece futbol değil,

bizim ülkemizde voleybol da asla sadece voleybol değil bence.

Seyir zevki yüksek maçlar ve neticesinde gelen başarılarla birlikte takım oyuncularının bilinirliği artmış durumda. Her biri kız çocuklarının örnek aldığı idoller haline geldi. Büyük markaların sponsor olabilmek için daha istekli olduklarını görebiliyoruz. Voleybolda millî takım sezonu geldiğinde televizyonlarda bolca “Hırs, azim, cesaret ve başarı” temalı reklamlar izliyoruz. Hemen hemen her sektörde duygulara hitap etmek bir reklamcılık esasıdır, ancak bu yolla başarılı olunduğu, geniş kitlelere ulaşılabildiği söylenir. Tabii ki reklamların yansıttığı dünyanın gerçek olmadığı veya bolca makyajlı olduğu bilinir. Ama işin içerisinde millî duygular ve spor gibi coşkusu yüksek bir malzeme olunca reklamların yansıttığı dünyaya ve ürettiği mottolara kapılıp gitmek çok daha kolay hale gelir. Evet deriz izlerken, cesaret etmek lazım. Sonra hırslı ve azimli olmak lazım, çok çalışmak lazım. O zaman başarı zaten gelir! Gelir mi gerçekten? Veya odaklanmamız gereken tek şey bu mu? Biraz bunun üzerine düşünelim isterim ülkece.

Sporun her branşı gibi voleybol da tabii ki gerçek bir adanmışlık, disiplin, hırs ve azim gerektiriyor. Bunu inkâr edemeyiz. Ancak reklamlarda çokça vurgulanan bu “güçlü kadınlar her şeyin üstesinden gelir” alt metinleri çok önemli noktaları gözden kaçırmamıza neden olabiliyor. Kaç aile çocuklarının voleybolla sadece hobi olarak değil profesyonel kariyer olarak ilgilenmesini gönülden destekliyor? Desteklemiyorsa bunun temel nedeni ne? Kim bilir

kaç kız çocuğu ilkokul, ortaokul çağındayken voleybola başlıyor ve tam gelecek vaat eden bir voleybolcu adayı olmuşken yoğun sınav stresi nedeniyle sporu rafa kaldırarak kendisine belki de hiç istemediği ama garantisi olan bir meslek seçmek zorunda kalıyor? Bu ülke gerçekten kız evlatlarına büyüyünce güçlü kadınlar, yıldız sporcular olmalarını sağlayacak imkânlar sunuyor mu? Onların fiziksel ve mental gelişimlerine katkı sağlamak için ne yapıyor? Sporcularına güvende olduklarını hissettikleri ve gelecek kaygısı taşımaksızın performanslarına odaklanabildikleri bir ortam sağlayabiliyor mu? Maddi imkânlarının ne kadarını 2002 senesinden beri ülke olarak kayda değer bir başarı elde edemediğimiz futbola, ne kadarını voleybola ayırıyor, sorgulamak lazım.

Yazının başında da belirttiğim gibi, bu ülke evlatlarına kendisinden başka bir şeyle meşgul olma imkânı vermiyor. Aslında tam da bu yüzden gençlerine iyi bir hayat borçlu ve voleybol da bunun telafi edilebileceği alanlardan bir tanesi belki de. Hatırlayalım, bizim ülkemizde Atatürk'ün gençlere armağan ettiği bir spor bayramı var. Ülkemizin voleybol sahasında hatırı sayılır başarıları ve hatta bir marka değeri var. Ama daha da gidecek çok yolumuz var. Umutsuzluğa kapılmadan, hayalperest mottoların peşine takılmadan yola devam etmemiz lazım. Çünkü 2023 senesinde ve hatta önceki senelerde Filenin Sultanları'nın aldığı başarılar bize gösterdi ki, verilen emekler gayet güzel bir şekilde karşılığını buluyor. Biz ülkece voleybolu çok seviyoruz ve bu sevgi bize iyi geliyor.

CUMHURİYETİN İKİNCİ YÜZYILINDA KADIN OLMAK

Doç. Dr. Hazal Papuççular¹

“Bir sosyal topluluk, bir millet erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerini müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerletilebilmiş olsun?”

Mustafa Kemal Atatürk, 1925.

Kadınların yasal, siyasal ve toplumsal statüleri, bugünlerde 100. yılını kutladığımız cumhuriyet rejiminin kuruluşundan itibaren en temel meselelerinden birini oluşturdu. Bir taraftan Medeni Kanun’un değiştirilmesi ve dinî alandan çıkarılması ile kadınlar yasal olarak evlenme, boşanma, miras ve mal edinme gibi konularda erkeklerle eşit haklara sahip oldu. Diğer taraftan seçme ve seçilme hakkının hayata geçirilmesiyle birlikte kadınlar, o dönemin koşulları bağlamında siyasal haklarını da elde etti.

Kuşkusuz bu iki “radikal” denebilecek değişiklik, kadının toplumdaki konumunu bir gecede değiştirmede. Hatta, ne

¹ Fenerbahçe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Yazarın “Cumhuriyet’in İkinci Yüzyılı’nda Kadın Olmak” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 27 Ekim 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

denli “erkekler” üzerine kurulu olduğu savından hareketle, Cumhuriyet sonradan hem kadın hareketi hem de feminist yazın tarafından farklı dönemlerde, farklı sebeplerle eleştiriyeye tabi tutuldu. Ancak objektif bir gözle baktığımızda, Medeni Kanun imparatorlukta uygulanan *Mecelle* ya da *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*’nde mevcut olmayan bir eşitlik sağlamıştı. Dahası, ister kadınların mücadelesi almış, isterse de yeni rejim vermiş olsun, Türkiye birçok batılı ülkeden daha önce iki cinsiyetin de oy verip seçilebildiği bir ülke haline gelmişti. Bu noktada, kadınların sınıfsal durumunun eşitlik konusunda her zaman önemli bir kriter olduğunun ve bugün dahi siyasetteki kadın temsiline sorunlu olduğunun altını çiziyorum. Ancak burada asıl vurgulamak istediğim nokta cumhuriyet idaresinin kadınlar için önemli bir kapı araladığıdır. Böylece cumhuriyet rejimi ilk *on yılda* her yaşta *on beş milyon genç* yarattığı gibi, kadınlar da bu süre içinde doktor, hakim, akademisyen, diplomat ve mühendis olabildi. Bu cumhuriyetin önemli bir kazanımıdır.

Diğer taraftan Cumhuriyet tarihinin sadece 1920’ler ve 1930’larla sınırlı olmadığını, artık yüz yıllık bir bakiyeyi analiz etmek zorunda olduğumuzu da söylememiz gerek. Daha açık bir ifade ile cumhuriyetin araladığı kapılar olduğu gibi, kadınların hayatın farklı aşamalarında eşitsizliklerle boğuştuğu da bir gerçektir. TÜİK’in 2021 yılının verilerine göre, Türkiye’de erkeklerin iş gücüne katılım oranı yüzde 62,8’ken, kadınlarda bu oran yüzde

28'dir.² Bu, zaman içinde iyileşmiş bir orana tekabül etmektedir ancak buna rağmen arada önemli bir fark bulunmaktadır. Bu farkın sebepleri arasında eğitim konusunda yaşanan eşitsizlik ve ev içi bakımının neredeyse tamamının kadınlara yüklenmiş olması bulunmaktadır.

Kendi çalıştığım alan olan akademiyle ilgili de bir istatistik vermek isterim: Kadınların profesörlük kadrolarındaki oranı yüzde 33 iken, bu oran öğretim görevlisi kademesinde yüzde 50'nin biraz üzerinde görünmektedir. Bu da herhangi yasal bir engel olmamasına rağmen, kadınların görevde yükselmesinin erkeklere oranlara daha zor olduğunu göstermektedir. Nitekim, tüm bu eşitsiz tablonun içerisinde kadın profesörlerin yönetici kademelerindeki oranına bakıldığında durum daha da net hale gelmektedir. 2022 yılında yapılan bir habere göre, 127 devlet üniversitesinin sadece 5'i bir kadın rektör tarafından yönetilmektedir.³ Aslında konuya sadece sayılar üzerinden bakmak da panoramanın sadece belirli bir kısmını gösterebilir. Bu konuda farklı alanlarda nicel olduğu kadar nitel araştırmalar da yapılıyor.

² İstatistiklerle Kadın, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>, (Erişim 23.10.2023).

³ Erdoğan Rektör Atadı, *Bianet*, <https://bianet.org/haber/erdogan-rektor-atadi-sifir-kadin-9-erkek-271234>, (Erişim 23.10.2023).

Konuyu aile içi şiddet ve kadın cinayetleri gibi meselelere kaydırduğumuzda ise ortaya daha vahim bir tablo çıkıyor. Türkiye, 2021 yılında ilk imzacısı olduğu, aslen tam da bu şiddeti engellemeye yönelik bir insan hakları sözleşmesi olan ve adını da İstanbul'dan alan *İstanbul Sözleşmesi*'nden çekilme kararı aldı. Ek olarak, son yılların tartışmaları içerisinde kadınların asli görevinin aile olduğundan karma eğitimin ne kadar sakıncalı olduğuna varan bir dizi tartışma kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki yerinin bir sarsıntı içine girebileceği endişesi yarattı ve yaratmaya da devam ediyor.

Kuşkusuz, yüz yıllık bakiyenin tümünün kadınların hayatına olan izdüşümü ne tümenden kötülenebilir ne de tümenden olumlu olabilir. Sonuçta, kadınlar artık toplumun her kademesinde aktif bir rol oynuyor. Bu durum, bu yazının başında belirttiğim cumhuriyetin açtığı yol ile yakından ilişkili. Ancak şunu da net bir şekilde söyleyebiliriz: Cumhuriyetin ortaya koyduğu hukuk devrimi ve amaçladığı kültür devriminin içinde kadın kilit bir yer tutarken, karşıt söylemlerin odağında da kadın meselesi bulunuyor. Bu söylemlerin özellikle günümüzde neredeyse hukuki eşitliği dahi sorgulayan tavrı gelecek için de öngörü ortaya koyuyor. Bu öngörü, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılının her alanında olduğu gibi kadınlar için de tümenden bir mücadele alanı olacaktır. Zira, her şeye rağmen kadınlar elde ettikleri kazanımları terk etme niyetinde değil. Aksine, bu kazanımları ilerletme hedefi taşıyor.

Cumhuriyet'in ikinci yüzyılı kutlu olsun.

İSTANBUL MODERN NOTLARIM

Beril Şen¹

“Neden gülüyorsun? İsimleri değiştir, anlatılan senin hikayendir.”

*“Quid Rides? Mutato nomine,
de te fabula narratur.”*

Horatius

Müze kendisini “Türkiye’nin ilk modern ve çağdaş sanat müzesi” olarak tanımlıyor. Bugün sanat eseri ne kadar soyut ve kavramsal alana kayarsa o kadar itici bulunuyor. İnsanlar aslında hâlâ sanatçıdan eserini bir muhabbet kuşu eğitir gibi konuşturmasını bekliyorlar. Eser ‘anlamsızlaştıkça’ baş başa kalınan ‘boşluk’ büyüyor, boşluklara tahammülsüz insan beyni bu giderek genişleyen alanı doldurmak için derhal eserin derinlerine dalmak zorunda kalıyor. Eserin anlattığı düpedüz ‘hiç’se, söz konusu olan duvara bantlanmış bir muzsa örneğin, açılan alanın büyüklüğüne, izleyenin sırtına yüklenen düşünce yüküne, haliyle

¹ Mimar Sinan Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi ve yazardır. Yazarın “İstanbul Modern Notlarım” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 3 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

oluşan tepki ve isyana hak vermemek elde değil. Yalnız bu-
raya ufak bir hatırlatma eklemek istiyorum:

Bugün herkesi zarafeti ve şıklığıyla etkileyen, şüphesiz tam
ve kabul edilmiş bir sanat eseri olan Claude Monet'nin hoş
manzara resimleri çağının avangardıydı. Hatta o kadar mar-
jinal tablolardı ki bunlar ana sergilere kabul edilmiyorlardı.
Sergilere kabul edilmeyen Edouard Manet gibi aykırı(!) res-
samlar “*Reddedilenler Salonu*” adında yeni bir sergi bile
açmışlardı kendilerine, burada sergiledikleri *Kırda Kab-
valtı* gibi resimler “Bu da sanat mı şimdi!” sorusuna ve
hatta pek çok Parislinin alayına maruz kalmış, o yıllarda dil-
lerden düşmemişti. Cezanne, Renoir, Degas gibi bugünün
şık sanatçıları kendi dönemlerinin duvara muz bantlayan
Maurizio Cattelan'ı veya sergiye bir pisuvar bırakan ve bu-
nun bir sanat eseri olduğunu iddia eden Duchamp'ıydı
şüphesiz.

Bu yazı genel itibariyle iki bölümden oluşuyor: İstanbul
Modern'in geçmişi ve benim güncel sergilerde ilgimi çeken
eserler üzerine hazırladığım bir derleme. Başlamadan önce
“modern ve çağdaş sanat” ifadesine açıklık getirmek istiyoy-
rum çünkü koleksiyonunu çağdaş sanatçıların eserleriyle
genişleten müzede modern dönem eserleri de sergileniyor.

Sanatta modern dönem ana hatlarıyla 1860'lardan
1960'lara kadarki sürede yaşanan gelişmelerdir. Başlangıçlı,
ilk kıvılcımı saptamak için biraz daha geriye gidip Mo-
net'nin *İzlenim: Gün Doğumu* tablosunu hatırlayalım.
Monet ve arkadaşları izlenimcilik akımıyla beraber esere

'ben'i dahil ederek resmi zanaattan sanata geçiren o adımı attılar. Ve 'ben' düşmeyen bir ivmeyle sanata karıştı. İnsan tablonun içinde bir obje olmaktan kurtulup sanatçı aracılığıyla kimi zaman aktör kimi zaman yönetmen haline geldi. Modern dönem Duchamp'ın pisuvarıyla (Fountain, 1917) zirveye ulaştı ve 1970'lerde başlı başına bir tür olarak performans sanatıyla tanışıp çağdaş döneme geçtik. Çok yeni tarihlerden bahsettiğimizden dönemleri açıp kapatmak çoğu zaman yazarın inisiyatifine kalıyor, alanda tartışmalar sürüyor.

Ölçeğimizi daraltıp Türkiye'ye ve İstanbul Modern'e dönelim. Türkiye'de soyut sanatı ressamların yurt dışı etkileşimi sayesinde 1950'lerde konuşmaya başladık. 36 yıldır dünyanın dört bir yanından sanatçıyı, sanat izleyicisini, eleştirmeni, küratörü bir araya getiren kültür ağı İstanbul Bienali, çağdaş sanatta dünyayla aramıza köprü olmanın yanı sıra İstanbul Modern'in de tohumu oldu. 1992'de düzenlenen, küratörlüğünü Vasıf Kortun'un üstlendiği 3. İstanbul Bienali'nde Türkiye için dünyadaki örneklerine yaraşır bir çağdaş sanat müzesi fikri gündeme gelmişti lakin karara bağlanamadı. 2004 yılına kadar Türkiye'nin bir modern ve çağdaş sanat müzesi yoktu ne yazık ki. Durumun vahametini okuyucuya aktarmak için müzeyi dünyadaki örnekleriyle kıyaslamak bana biraz adaletsiz gözüktü ama yine de şunu eklemeliyim: İlk aklıma gelen Almanya örneğinde İstanbul Modern'in karşılığı/dengi olan müzeyi bir türlü seçemedim çünkü aslında orada her büyük şehrin bir İstanbul Modern'i var. Anlayacağınız yolumuz uzun.

İstanbul Modern

İstanbul Modern bundan 19 yıl önce, 11 Aralık 2004'te, Karaköy Limanı'ndaki Türkiye Denizcilik İşletmeleri için yük deposu olan 4 numaralı antreponun müze binası haline getirilmesiyle hayatımıza girdi. Müzeye dönmeye önce söz konusu 4. antrepo 8. İstanbul Bienali'ne de ev sahipliği yapmıştı. İstanbul için geç, benim için oldukça erken bir tarih olduğundan eski binadaki müzeye dair hatırımda kalanlar restoranının çikolatalı tatlıları, korkutucu merdivenler ve Fahrelnissa Zeid oldu. İstanbul Modern 2018 yılına kadar eski binasında pek çok dünya çapında sergiye, film gösterimine, atölyeye ve etkinliğe ev sahipliği yaptı. Kıyı şeridinde başlayan Galataport projesi sebebiyle 2018'de aramızdan ayrıldı. İstanbul'da elbette pek çok sanat galerisi var fakat bu dört yılda İstanbul Modern'in yeri dolmadı.

Müze tekrar açıldığı 2023 yılına kadar faaliyetine Meşrutiyet Caddesi'ndeki eski Union Française binasında devam etti. 1896'da Alexandre Vallauri tarafından inşa edilen neoklasik bina hem iç hem dış mekân tasarımıyla akılda kalan bir yapı. Lakin bu binada temsil edilen İstanbul Modern'e yalnızca bir defa gittiğimi söylemeliyim. İstanbul'un modernini dardar odalarda boğucu ışıklarla hatırlamak istemedim, yolum düşmedi. Yine de koronavirüs gibi türlü olumsuzluklara rağmen istikrarı memnun ediciydi.

Nihayet 4 Mayıs 2023'te eski yerine Renzo Piano tarafından tasarlanmış yeni binasıyla geri döndü. Seçim dönemine

denk gelmiş olmasından mıdır bilinmez, oldukça sade ve aslında düpedüz sessiz sedasız bir şekilde açıldı yeni müze. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile Tophane-i Âmire Kültür ve Sanat Merkezi'nin arasında yer alan İstanbul Modern, Eczacıbaşı (Oya Eczacıbaşı) öncülüğünde İKSV tarafından kuruldu. İki yer altında olmak üzere toplam beş katlı binanın tasarımı olumlu-olumsuz çok eleştirildi. Bana kalırsa sadeliğiyle özgüvenli bir görünüme sahip yeni bina bazı akılda kalıcı, imza detaylara muhtaç, Galataport'un curcunası içinde biraz silik gözüküğünü düşünüyorum.

Genel itibariyle hoş bulduğum yapının mimarı Renzo Piano'yu anmak gerek. 1937 doğumlu Cenovalı mimar RIBA altın madalyası, Pritzker Mimarlık ödülü gibi dünya çapında pek çok ödülün sahibi. Paris'in Pompidau Müzesi, Whitney Amerikan Sanat Müzesi, Manhattan'daki New York Sanat Müzesi ve New York Times binası gibi eserlerde imzası var. Mimar "*Bence stil bir tuzak, benim için asıl önemli olan zekâ ya da tutarlılık*" açıklamasıyla *hi-tech* mimari üslubuna da yaraşır son derece rasyonel ve soğukkanlı bir duruş oraya koymuş. Yine de her eserinde parlayan stilden ve hayal gücünden hoşlandığımı eklemek isterim. Tasarımında İstanbul Boğazı'nın sularından ilham aldığını söyleyerek benim gönlümü aldı, "*Mimari eserlerimde şeffaflık, ışık ve ışığın titreşimi önemsemişim soyut elementlerden*" diyor. Sürdürülebilirliği önemsemesi, teknoloji ile enerji tüketimini azaltmaya odaklı tasarımları da

artı puanı hak ediyor. Mimariye meraklı olanlar, anlattığımdan fazlasını görmek isteyenler İstanbul Modern'in güncel sergilerinden "Renzo Piano: Yerin Ruhu" ve "Mimarinin İnşası" adlı sergileri ziyaret edebilirler.

Bahçede Adrian Villar Rojas'ın 14. İstanbul Bienali'nde de sergilenen *Tüm Annelerin En Güzeli* eseri bizi karşılıyor. Geçici Union Française binasında "Dünya Diye Bir Yer" adlı sergisini bayılarak gezdiğim Selma Gürbüz'ü 2021 Nisan'ında koronavirüs sebebiyle kaybetmiştik. Bahçede *Avrupalılar* adlı heykeliyle karşıladı bizi, onu anmak hoştu.

Eski binadan hatırladığım korkutucu merdiven ve sahte tavan gibi değişmeyen detaylarla karşılaştığıma sevindim. Benim için yakın zamanda bir anlama kavuşan *Sabte Tavan* onlarca kitabın çelik teller ile tavadan sarkıtılmasıyla oluşturulmuş bir eser. Bu kitaplar dokunamayacağınız kadar yüksekte oluşlarıyla okunan 'araç' formundan artık sergilenen 'eser' formuna geçtiklerinin altını çiziyorlar. Richard Wentworth eseriyle dijital çağda basılı yazını ve aslında tümüyle konsept olarak kitabı tartışmaya açıyor. Bu eser ile özellikle bir sanat müzesinin girişinde karşılaşıyor olmak bana yakın zaman önce güçlü bir biçimde hissettiğim o imrenme duygusunu hatırlattı. Bundan bahsetmeliyim. 2022 yılının sonlarında Martin Heidegger üzerine bir kitap yazdım. Ontoloji, fenomenoloji gibi soyut ve ifadede zor konuları herkesin anlayabileceği bir dilde anlatmayı hedefliyordum. Bu süreçte binlerce kelime sarf

etmeme rağmen karşı tarafa aktarabildiğimden şüphe duyduğum meseleleri, gezdiğim herhangi bir serginin herhangi bir eserinde apaçık karşımda bulduğum çok oldu. Sanat eseri gerçeği aynalama ödevini yazına kıyasla çok daha saf ve açık bir biçimde yerine getirir. Sergideki eser sanatçının son dokunuşunun ardından tümünden bağımsız hale gelir, ne kadar dinlerseniz kendini o kadar anlatır. *Sahte Tavan*'da kitapların tam da orada ama kesinlikle erişilmez oluşu bana kelimelerle kurmaya çalıştığım her iletişim/anlatıda büyüttüğüm mesafeyi anımsattı.

Yüzen Adalar ve Hep Buradayız

110 sanatçı ve iki sanatçı ikilisine ait 280'den fazla yapıttan oluşan *Yüzen Adalar*, ismiyle dünyanın dört bir yanından bir araya gelen sanatçıların sınır ötesi beraberliğine vurgu yapıyor. İkinci sergi ise Linda Nochlin'in meşhur makalesi "*Why have there been no great women artists?*"e "*Always Here!*" diyen *Hep Buradayız*. Oya Eczacıbaşı, kadın üretimini ve görünürlüğü arttırmada sürdürülebilir stratejiler ortaya koymanın İstanbul Modern'in ana hedeflerinden olduğunu söylüyor. Bu doğrultuda 2016'dan bu yana İstanbul Modern Kadın Sanatçılar Fonu ile çok sayıda eser sergi koleksiyonuna eklendi. Güncel iki sergide üzerine konuşulması gerektiğine inandığım her eseri buraya sığdırmam mümkün gözüküyor ama birkaçına değineceğim.

Mehtap Baydu'nun *Karaktere Bürünmek: Otoportre* adlı eserinin önü epey kalabalıktı. Eser, performansın video

kaydından, bir anıttan ve anıtta kıyafetleri kullanılan kadınların yazdığı notlardan oluşuyor. Performansında sanatçı farklı sınıf, meslek ve kimlikten pek çok kadının kıyafetini durmaksızın üst üste giyiyor. Performans, sanatçı hareket edemeyecek hale gelene dek sürüyor. Finalde kalıp haline gelmiş kalın kıyafet kütesini zorlanarak ama tek seferde atıyor üzerinden Mehtap Baydu.

Yalnızca çocukların sahip olduğu dışarıya karşı saf güven, yaş aldıkça yerini artan paranoyaya bırakıyor. Sürekli tarafından kovalandığımı 'yetişkinlik hissi' hep yersiz ve abartılmış bir kendimi koruma ihtiyacıyla eşleşiyor kafamda, bana hâlâ yel değirmenleriyle savaşmak gibi geliyor. Hayatın doğal akışı içinde üzerimize giydiğimiz kostümler yetmezmiş gibi sürekli yenilerinin ve hatta daha kalınlarının peşinden koşmakla geçiyor 20'li yaşlar, başarmış yetişkinlerse Baydu'nun üst üste giydiği kıyafetlerin içindeki nefessiz halini andırıyorlar. Derileriyle birleşen kıyafet katmanları varlığını hissettirmiyor bir yerden sonra, ama ne neden nefes alamadıklarını hatırlayabiliyorlar artık ne de bu zırhı üstlerinden atabilecek cesareti bulabiliyorlar. Üzülmemek, yara almamak için duygularını paketleyip kaldıran rasyonel robotlar üzerlerindeki zırh sayesinde zarar görmüyorlar belki ama omuzlarına dokunan bir eli de hissedemiyorlar. Herkese doğduğu gibi çırılçıplak yaşama gücü dileyerek ayrıldım eserin başından.

Tate Modern'e Giden Yol Şener Özmen'in aşına olduğum bir eseriymiş. Eser bir video çalışması; takım elbiseli iki adam

Diyarbakır'ın dağlarından Londra'daki Tate Modern'e ulaşmaya çalışıyorlar. Araçları bir at ve bir eşek.

Sanatın 'burjuva eğlencesi'nden 'dil' haline gelmesi için kültürün öz uzantısı olarak vuku bulması şart. Bir lokalizasyon, içeri sıkıştırma değil niyetim. Her kültürün özü kendini öyle ya da böyle dışa vuruyor, insan ifade etmeden hayatta kalamıyor. Kültür devinirken nefes alıp verebileceği boşluklara ihtiyaç duyuyor. Bu boşluklarda dışa vurulan, her toplum için ve her yeni çağda çehresini değiştiriyor. Duygunun ayıplandığı, aciz görüldüğü kültürlerde 'sanat' kendi toprağına beton döküp dünyanın öbür ucundan getirilen tohumları betonda filizlendirmeye çalışmak gibi. Üzerine beton dökülünce nereye kayboluyor toprağın altından, özden gelen kolektif duygu birikimi? Kabaca ifade etmek gerekirse şiddeti harlıyor.

Şimdi bana zor gelen bir soruyu okuyucuya da sormak isterim: Nedir bu toprakların öz uzantısı olan sanat? Üzerindeki beton kalksa bugün baş verecek olan sanat neye benzerdi? Yoksa sanat dediğimiz şey çay veya Hindistan cevizi gibi bir şey midir ki yalnız bazı seçilmiş topraklarda yetişir? Biz kafamızda gerçek olmayan bir sanat tanımı yapmış ve yüz yıldır da bu hedefin peşinden koşuyor olmayalım?

Bir annenin kaybettiği oğlunun ardından uzun uzun yakıtığı ağıt zamandan ve mekândan koparılıp Sydney Operası'nda bir sahne olsaydı örneğin? Farklı halkların bir

arada yaşadığı çok kültürlü ve dilli bu coğrafyada opera yazar gibi ağıtlar yazsaydı kadınlar, kuracağımız köprü eminim dünyayı dolaşırdı. Bir ağıtı sahnede hayal etmek hâlâ ‘acı mastürbasyonu’ gibi geliyorsa, sanatı bizim için dil yerine eğlence aracı kılan o kök yargımızdan kurtulmakla başlamamız gerek. Orta Doğu’da bizi hem öldüren hem yaşatan yan yanalık halini performe ettiğimiz halay örneğın Paris’te bir sergide karşımıza çıksaydı üzerine daha derin düşünölmeyi hak ederdi belki. Göbek dansı diye de bildiğimiz oryantal üzerine dünyanın dört bir yanında en saygın üniversitelerde akademik çalışmalar yapıılıyor artık; psikolojik, fizyolojik, mistik pek çok uzmanın radarına giren bu dansın doğduğu topraklardaki malum algısı ise yerini koruyor.

Bu takım elbiseli iki adam elbette Tate Modern’e gitsinler, onların yoluna taş koyanları da konuşalım ama globalleşmek için bile önce lokalde alevlenen sanata gözlerimizi kapamayı, kimi zaman da harlanması gereken ateşi söndürmeyi bırakmamız gerekiyor. Bunun ön koşulu elbette ifade özgürlüğünden geçiyor ama bu batılı terim bizim için hafif ve yüzeysel kalıyor çoğu zaman. Maddenin korunumu yasasını bilirsiniz; var olan yok, yok olan var edilemez. Susturulmuş, deyim yerindeyse dili kesilmiş halklar ve dengeli öz-ifadeyi unuttmuş bir toplum sürdürülebilir değil.

Şener Özmen’in ikinci eseri *Sanatçı Aslında Ne İster?* tam da buna dair. Kendisi eserini Levent Çalıkoğlu ve Osman

Erden ile yaptığı röportajda şöyle anlatıyor:² “Çıplak bir arazideyim. Savaş uçakları peşi sıra geçiyor, o seslerde birkaç miks var çünkü bu gerçek; evim havaalanına yakın, Diyarbakır Havaalanı askeri bir havaalanı olduğu için gündelik hayatın içindeki başka sesler gibi, silah, düğün ya da davul sesleri gibi, uçakların sesleri o kadar sıradanlaştı ki artık tepki vermemeye başladım. ... artık susma gereği hissettim. Çünkü iletişim kurmak artık imkânsızlaşıyor. Öfke yerini onu kabul etmeye, kanıksamaya, tıpkı orada geçirdiğim pek çok şey gibi sıradanlaşmaya bırakıyor. ‘Sanatçı Aslında Ne İstiyor?’ diye sorduğumda aklıma hep şu geliyor: Huzurlu bir hayat dışında talep ettiği başka bir şey yok, en azından bunu söylüyorum, huzurlu bir hayat dışında başka bir şey talep etmiyorum. Yaptığım işler de bir parça bununla alakalı.”

“Sanat eseri annesi ölmüş bir çocuktur” diyordu Paul Valery. Sanatçının ne istediği, neyi aradığı, hatta bu eserde ne anlatmak istediği sorusu bile bana çoğu zaman fazla kişisel geliyor, orası büyük oranda sanatçının alanıdır. Toplumlar durmadan yeni bir günah keçisine ihtiyaç duyuyor, bazen bir pop şarkıcısını görüyoruz kellesi giderken bazen bir şairi, René Girard’ın *Günah Keçisi*’ni³ bu satıra herkes için bir okuma önerisi olarak düşmek istiyorum. Özünde kurulan bağ, eser ile izleyen arasındadır. Benim gözümde

² *Sanat Dünyamız*, 132 (Ocak 2013).

³ “Bir günah keçisi ancak suçuna inanmayı sürdürdüğünüz sürece işlevseldir.”

nesneyi eser kılan ne kadar açık bir yapıt olduğu. İyi bir eser, yoruma gebe eserdir ve nihayet bir eseri 'suçlu' görebilmenin tek yolu o suçtan yapılmış gözlüklerle dünyaya bakmaktan geçer. Sanatçının işleri de kapsayıcılığına rağmen içerdiği otobiyografik hissi koruyor. Savaş uçaklarının gürültüsünden kendi sesini duyamayan Şener Özmen ile dünyaya sis bulutu gibi çöken politika hırgüründen ruhu kararan herkesin şüphesiz ortak bir paydası var.

Bu eserde Semiha Berksoy'un bizi hatırasına misafir ediş biçimini çok içten buldum. Nâzım Hikmet'in "*Bir gönülde iki sevda*" dizisindeki ikinci sevdadır Berksoy, ilki biliyorsunuz Piraye. Piraye'nin de malumu olan Semiha ile Nâzım Hikmet'in aşkı tanıştıktan sonra bir ömür sürmüş desem abartmış olmam.

Nâzım Hikmet, Çankırı Cezaevi'ndeyken Semiha Berksoy'un aracılığıyla Türkiye'ye gelecek olan *Tosca Operası*'nı çevirmeye başlıyor. Nihayet çeviri sahnelenmek üzere tamamlandığında durum gereği çevirmen olarak Nâzım yerine besteci ve şef Şerif Alnar'ın adı yazılıyor. Nâzım Hikmet 1941 tarihli mektubunda "*Tosca'nın temsilinde bulunabilecek miyim? Umudum yok. Belki Butterfly'da.. Ben her şeye rağmen nikbin bir insanımdır. Hatta 'Güzel günler göreceğiz çocuklar. Güneşli günler göreceğiz' diye şiirler yazdığım zamanlar en felaketli sanılan günlerimin içindeydim. Elbette ki bu sefer Tosca'yı dinleyemezsem bir daha sefere mutlaka dinlerim. Hasretle, Nâzım*" diye bahseder. *Hapishanede Ziyaret* adlı eseri bu dönemde Semiha Berksoy çizmiş. Tepede hatıranın sahibi dev şapkasıyla

Berksoy, alta sırasıyla: Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir'i görüyoruz.

Üniversitede aldığım tarih eğitiminden zihnimde yer eden pek az şey oldu, devlet değilim diye midir bilmem tarihe sığmadım, binlerce yılı gezdim hiç insana rastlamadım, ne yaptıysam bağ kuramadım. Aradığım 'insanın tarihi' sanırım aşağı yukarı bu resme benziyordu. Hapiste yatarken "Çıkınca izlerim artık" deyip *Tosca Operası*'nı Türkçeye çeviren şair ve hapishaneye görüş gününe giden soprano sevgilisinin çizdiği bu eğri büğrü resim, en çok da resmin üstüne çocuksu bir hisle karalanmış "Tosca" yazısı.

Bu yazıya konuk edeceğim son iki eser Ferhat Özgür'ün *Şarkı Söyleyebilirim*'i ve Kutluğ Ataman'dan *Peruk Takan Kadınlar*. *Şarkı Söyleyebilirim* bir video çalışması, geleneksel görünümlü bir Anadolu kadını *Halellujah*'ı söylerken izliyoruz. *Halellujah*, Türkçeyle "Hele Şükür" diyor şarkı ama videodaki kadın için şarkı söylemek bir dilek olarak kalmaya devam ediyor çünkü şarkıda duyduğumuz bir erkek sesi aslında. Kadın yalnızca dudaklarını oynatıyor, bir *playback* performansı bu. Mısır'ın en güçlü kadın firavunu Hatşepsut'un heykellerinde ihtişamlı sakalları vardır, okula başlayan küçük kızların uzun saçları sıkıca toplanır, iş dünyasında kadınlar ciddiye alınmak için blazer ceketler giyerler ve bazen şarkı söyleyebilmek için bile sesinizin epey kalın olması gerekir.

Kutluğ Ataman'ın *Peruk Takan Kadınları*'nda dört kadın, dört ayrı led ekranda; ilk ekranda 1970'lerin siyasi

ikliminde gizlenebilmek için kılık değiştiren Melek Ulagay peruğuyla, ikinci ekranda kemoterapi esnasında saçlarını kaybeden Nevval Sevindi ve peruğu, üçüncü ve karanlık ekranda başörtüsü yasağı sebebiyle üniversiteye alınmadığı için başörtüsünün üstüne peruk takan genç kadınlar, dördüncü yani son ekranda ise 90'ların başında polisler tarafından saçları kazıtıldığından peruk takan trans bir seks işçisi var. Meğer tarih boyunca zincir her kesimden kadının ilk saçlarına dolanmış. Kesince kadınlığımızdan gitmiş, uzatınca aklımız kısalmış; kimimiz örtebilmek kimimiz dalgalandırabilmek için kırbaç yemişiz.

Mahsa Amini'nin öldürülmesi ve ardından İran'da gelişen protestoların üzerinden bir yılı aşkın zaman geçti. Tüm dünya aylarca saçlarına değecek rüzgâr için savaşmak zorunda kalan, sırf bu yüzden darp edilen kadınları izledi. Sıradan bir dans videosuna ağlayacağımı tahmin etmezdim, insan kötü durumdakini görünce haline şükretmeye eğilir; bu sefer şükretmek de gelmedi içimden. Bu durumda yaşayan kadınların varlığını hep bilmemize rağmen üzerine düşünmek, hatta bir saniyeliğine durup empati yapmak bile ağır geldiğinden yok sayarız onları, en azından ben öyle yapıyorum hâlâ. Yabancıliğın verdiği utançla beraber özünde ne kadar yakın olduğumuzun o dönem ilk kez farkına vardım. Her kesimin birbirinden ürktüğü, bitmeyen tedirginlik ve ürkekleliğin kendini öfke olarak dışa vurduğu bu coğrafyada biz kadınlar farklı bıçaklarla da olsa hep aynı yerlerimizden hasar almışız aslında. Bizi birbirimizden

farklı olduğumuza, düşman olduğumuza inandıran her politika bölüp, parçalayıp yönetmeye alışmış kültürün sinsisi yanından ibaret. *Peruk Takan Kadınlar*'da imgeyi bu kadar güçlü kılan, apayrı dünyalardan gelen dört kadının şimdilik yalnızca bir serginin duvarında led ekranların içinden bile olsa yan yana duruyor olmalarıydı.

Bahsedilecek, görülmesi gereken çok eser var İstanbul Modern'in koleksiyonunda fakat yazının sonsuza uzamasını engellemek adına burada duruyorum. Yine de Cihat Burak'ın *Nazım Triptiği*'ni, Erol Akyavaş'ın *Hallacı Mansur* serisini, Nevhiz'in, Selma Gürbüz'ün, Sarkis'in tablolarını atlamayın deyip sergi dosyasını burada kapatıyorum.

Sevgiler.

JAPONYA'NIN “KÜRT SORUNU”: GÖÇMEN KARŞITLIĞI VE TOPLUMSAL DİNAMİKLER

Mehmet Gönültaş¹

Japonya’da yaşayan Kürtlerle ilgili son zamanlarda hem Türk ve Japon hem de dünya basınında sayısız haber yapıldı. Özellikle bu yılın bahar ve yaz aylarında yaşanan olaylar nedeniyle bu konuya olan ilgi büyük ölçüde arttı. Hatta yakın zamanda ünlü *The Economist* dergisi bile Japonya’daki Kürtler üzerinden Japonya’nın göçmen politikasını eleştiren bir yazı yayımladı. Türkiye’de ise bu konu ırkçı bir zemine çekilmeye başlandı. Özellikle göçmen karşıtı Japon gazeteci Ishii Takaaki’nin (石井孝明) *Twitter*’da konuyla ilgili Türkçe paylaşımlar yapmaya başlamasıyla ırkçılık için daha da müsait bir ortam yaratılmış oldu.

Tokyo’da geçirdiğim bir yıl içerisinde bölgedeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile etkileşime girme şansım oldu.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisidir. Yazarın “Japonya’nın “Kürt Sorunu”: Göçmen Karşıtlığı ve Toplumsal Dinamikler” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 17 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Bu kişilerin çoğu Tokyo'da en az on-on beş yıldır yaşayan ve burada düzenli bir hayat kurmuş kişilerdi. Bu yazıda kendi gözlemlerimden de faydalanarak Japon toplumunun tepkisini ve bölgede yaşayan Kürtlerin durumunu açıklamaya çalışacağım.

Öncelikle bu olayın tek boyutlu olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu mesele sadece Kürtlerle ilgili değil, göçmenlerle ilgili. Kürtlerin ön plana çıkması ise son zamanlarda yaşanan birtakım olaylardan kaynaklanıyor. Ülkede kayıtlı ya da kayıtsız kaç tane Kürt olduğunu tahmin etmek zor, zira kayıtlı olan tüm Kürtler Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak geçiyor ve Türkler ile aynı kategoride sayılıyorlar. Kayıtsız göçmen olarak ise 2000'den fazla Kürt olduğu tahmin ediliyor. Burada yaşayan Kürtler 'Türkiye'de baskı ve zulüm' altında yaşadıklarını dile getirerek mülteci statüsü istiyor. Ancak şimdiye kadar mülteci statüsü alabilen sadece bir Kürt var. Bunların çoğu Orta Doğulu kaçak göçmenlerin toplandığı Kawaguchi ve Warabi civarlarında yaşıyorlar. Warabi ise bölgedeki en tehlikeli üç yerden biri olarak biliniyor ve Warabistan olarak da tanınıyor. Yaşanan olayların hemen hepsi de bu bölgelerde gerçekleşti.

Bu olaylara geleceğiz ancak durumu daha iyi kavrayabilmek için önce olayların başlangıcını anlatmak gerekiyor. Kürtler ilk olarak 1990'lı yıllarda Japonya'ya iltica etmeye ve pek çoğu kaçak olmak üzere Tokyo ve Nagoya gibi büyük şehirlerin etrafında yaşamaya başladılar. Pek çok Kürt inşaat sektöründe, küçük bir kısmı ise restoranlar gibi küçük işletmelerde çalışıyor. Özellikle Tokyo civarında Kürtlere ait

azımsanmayacak sayıda inşaat ve yıkım şirketi olduğunu da söylemek gerek. Bugün Japonya'da 2000'den fazla kaçak Kürt olduğu tahmin edilmekte. Ülkede resmî olarak yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ise 6000'den fazla. Bunların ne kadarının Kürt olduğunu tahmin etmek ise oldukça zor. Bunun yanında Irak Kürtlerinin de varlığını unutmamak gerek. Ancak maalesef onların da sayısı net değil. Yakın zamana kadar Japonlar için Türkiye'den gelen herkes Türk'tü. Japonya coğrafi olarak bize çok uzak olması nedeniyle Türkiye'deki sorunları çok iyi bilen bir ülke değil. Bu nedenle yakın zamana kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı dendiğinde Japonların aklına sadece Türkler geliyordu. Bu durum 2015 Kasım seçimlerinde oy kullanmak için Tokyo Büyükelçiliği'nde bulunan Türkler ve Kürtlerin birbirine girmesi ile değişti. En az 12 kişinin yaralandığı olay Japonya'da büyük yankı uyandırdı ve Türkiye Kürtlerinin varlığı Japon kamuoyu tarafından bilinir hale geldi.

Japonya homojen olması ile ünlü bir ülke ve söz konusu göçmenler olduğunda Avrupa'ya kıyasla olabildiğince savunmacı ve muhafazakâr. Ülkede sokak kavgaları, kuralları çiğneyen ya da topluma rahatsızlık veren gruplar neredeyse hiç yok. Kendi tecrübemde, Japonya'da geçirdiğim süre boyunca birbiriyle tartışan iki insan dahi görmedim. Herhangi bir sorunu karşılıklı özür dileyerek hiç tartışmadan halleden bir toplum. Bu nedenle 4 Temmuz'da sayısı bazı kaynaklara göre 100'den fazla olan iki Kürt grubun

hastane önünde kavga ederek hastane operasyonlarının saatlerce durmasına sebebiyet vermesi ülkede infial etkisi yarattı. Zaten son yıllarda bölgede Kürtlerle ilgili şikâyetler artmaya başlamıştı. Mahallede ses yapılması, çöplerin mahalleyi kokutması, yasal izin alınmadan çeşitli işlerin yapılması gibi sorunlar bölgedeki Japonların tepkisini çekmişti. Bir nevi bölgedeki bazı Kürtlerin Japonya’da değil de Türkiye’de yaşıyormuş gibi hayatlarına devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum pek çok Japon için kabul edilebilir değil. Üniversite öğrencilerinden tutun bakkala kadar bölgedeki insanların rahatsızlığını görmek mümkün. Bölgede rahatsızlık yaratan bazı hareketler ise şunlar:

Son yıllarda artan taciz ve tecavüz vakaları

Gruplaşmalar ve bu gruplar arasında çıkan kavgalar

Reşit olmadan araç kullanmak ve bunu sosyal medyada paylaşmak

Çöpleri gelişigüzel bir şekilde atarak çevreyi ciddi şekilde kirletmek

Belediyeden izin almadan elektrik altyapısında değişiklik yapmak

Legal sınırın üzerinde yük taşıyarak trafikte tehlike yaratmak

Aşırı hız yapmak ve bunu *Tiktok* platformunda paylaşmak

Japonya’nın yukarıdaki olaylara ne kadar yabancı olduğunu anlatmak oldukça zor. Her şeyin kurallarla işlediği bir

toplumdan bahsediyoruz. Çöpleri gruplandırıp atmanız gerekiyor mesela. Çöplerin, pazartesi kâğıt atıklar, salı cam atıklar gibi günleri oluyor ve buna uymazsanız çöpünüz toplanmıyor, ayrıca ceza yiyorsunuz. Böyle bir toplumda bazı Kürtlerin kurallara uymaması ve bunu topluma meydan okur gibi sosyal medyada paylaşması pek çok kişi gibi yerel yönetimin de tepkisini çekti. Haziran ayında Kawaguchi belediye meclisine “一部外国人による犯罪の取り締まり強化を求める意見書” yani “Yabancılar tarafından işlenen suçların denetiminin artırılmasını talep eden dilekçe” sunuldu ve çoğunluk oyu ile kabul edildi. Bu, bölgedeki yabancıların daha ağır cezalarla karşılaşacağı anlamına geliyor. Aynı zamanda Japon Ulusal Meclisi (日本国会) üzerinde göçmen yasasının değiştirilmesi ve kaçak göçmenlerin ülkelerine daha kolay gönderilmesine yönelik değişikliğin yapılması için ciddi bir baskı olduğunu belirtmekte fayda var.

Daha önce söylediğim gibi, bu sorun Kürtler üzerine yoğunlaşmış olsa da tüm göçmenleri kapsayan bir sorun. Japonya hiçbir zaman göçmen dostu bir ülke olmadı. Bugün nüfusu azalırken bile göçmenleri ülkeye kabul etme konusunda isteksiz ve yetersiz. Japon toplumu ise kurallara uyulmamasına kesinlikle tahammül edemiyor. Ülkede açıkça bir ırkçılık olmasa da yabancılardan hoşnut olmayan bir grup olduğunu söylemek mümkün. Zenofobi toplumun büyük bir sorunu ve bunun en büyük nedeni kurallara uymayan turistler ve kaçak göçmenler. Bölgede bulunan Kürtler hayatlarına Türkiye’de yaşıyormuş gibi

devam ettiği sürece bu sorunun çözülmeyeceği de kesin. Bu olaylar aynı zamanda Japon hükûmetinin planlarına da zarar veriyor. Hükûmetin uzun zamandır daha göçmen dostu yasaları hayata geçirmek istediği ancak toplumsal tepkiden çekindiği dile getirilen bir durum.

Bu durumun nereye evrileceğini tahmin etmek zor. Nüfusu gün geçtikçe yaşlanan Japonya'nın elindeki ucuz işçi gücünü bir anda kapı dışarı etmesi zor gibi görünse de toplumun gün geçtikçe artan tepkisi hükûmeti zor durumda bırakıyor. Bahsi geçen göçmen gruplarının da yakın zamanda Japon kurallarına uymaya başlamayacağını söylemek yanlış olmaz. Şüphesiz önümüzdeki yıllarda bu konu hakkında daha çok haber duyacağız.

KAYNAKLAR

<https://wpb.shueisha.co.jp/news/society/2023/08/30/120508/>

<https://news.yahoo.co.jp/articles/350910ba413e3279bbed2f90e95985fd1cc7371c?page=1>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151025_japonya_oy_catisma

<https://www.economist.com/asia/2023/10/26/meet-the-japanese-kurds>

TALİM VE TERBİYEDE İNKILAP YAPAN BİR AYDIN: İSMAİL HAKKI BALTACIOĞLU

Hilâl Ahenk Aki¹

Bu yazının amacı, Türk eğitim sisteminin oluşmasına ve gelişmesine fikirleriyle katkıda bulunmuş olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun kısaca biyografisini ele almak ve eğitim görüşünü okuyucu ile buluşturmaktır.

HAYATI

İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin en önemli eğitimcilerinden olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 28 Şubat 1886 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası aslen Kırşehir/Muncurlu İbrahim Ethem Efendi, annesi ise Düzceli Hamdune Hanım'dır. Babası İbrahim Ethem Efendi, Kur'an-ı Kerim üzerine çeşitli incelemeler yapan, çalışmalarını yayımlayan, hattat ve müziğe meraklı bir insandı. Baltacıoğlu'nun karakter yapısının oluşmasında annesi ve babasının önemli etkileri olmuştur. O, bunu eserlerinde çeşitli yollarla dile getirmiştir: “...*babam her şeyden önce bir kültür adamıydı. Yani maddî faydalar dışında*

¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmendir. Yazarın “Talim ve Terbiyede İnkılap Yapan Bir Aydın: İsmail Hakkı Baltacıoğlu” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

birtakım manevi değerlere yer veren, inanan adam... Babamdan aldığım tesirlerin başında şu vardır: Gözle görülen ve para ile mübadele edilen maddi değerden başka bir de manevi değerler vardır, bir vicdan vardır, onlar ve bu, her şeyin üstündedir.” Baltacıoğlu, annesinin yüksek iradesini daha sonraları terbiyevi sahalara şu şekilde aktarır: “*Annem misâliyle daha o zamandan beri öğrenmiştim ki, iyi terbiye büyük bilginlerin değil kuvvetli şahsiyetlerin eseridir.”*

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1899 yılında İstanbul’da Fevziye Mektebi’nden, 1903’te ise Vefa İdadisi’nden mezun oldu. Ortaöğrenimi için Fevziye Mektebi’ne giden Baltacıoğlu’nun buraya ait anıları pek olumlu değildir. Özellikle okulun fiziki özelliklerinden memnun kalmaz ve bunu şöyle ifade eder: “*Fevziye Mektebi’nin hatırası, benim için çok ehemmiyetlidir. Çünkü benim terbiye alanındaki ihtilalciliğimi hazırlayan o olmuştur.”* Baltacıoğlu, pedagoji ile ilgili ilk eseri olan *Talim ve Terbiyede İnkılâp*’taki konuları işlerken adı geçen okuldaki olumsuz gözlemlerinden yararlandığını belirtmektedir.

1903’te Vefa İdadisi’ni bitiren İsmail Hakkı Baltacıoğlu, bu okulda iken Jean Jacques Rousseau’yu *Émile* kitabından okuyabilecek kadar Fransızca öğrendi. Bu dönemde Baltacıoğlu için *Émile*’i anlamak, bir bakıma kendisini anlamak ve tanımaktır. Onun üzerinde böyle derin etkisi olan başka hiçbir eser veya düşünüre rastlayamıyoruz. Mesela Rousseau’nun tabii adam dediği insan, Baltacıoğlu için “*bütün*

yalanlardan arınmış, doğru, samimi ve zaruretlere inanan insan” demektir. Yahut “*bu tip insanlardan müteşekkil cemiyet*” demektir.

1908’de İstanbul Darülfünun Tabiat Bilimleri bölümünden mezun oldu. Mezun olduğu yıl İstanbul Öğretmen Okulu’na yazı dersi öğretmeni olarak atandı. Sâtı Bey, Baltacıoğlu’nun bilgi ve görgüsünü artırması için Avrupa’ya gönderilmesi amacıyla Bakanlık nezdinde girişimde bulundu ve Baltacıoğlu Avrupa’ya gönderildi. Avrupa’da Fransa, İngiltere, Belçika ve İsviçre gibi ülkeleri gezdi. Bu sırada İngilizceyi de öğrendi. Özellikle Fransa’da okul, tiyatro gibi eğitim ve kültür kurumlarını inceledi. Oradaki eğitimcilerle fikir alışverişinde bulundu. Bir yıldan fazla süren bu inceleme, yerinde görme gezisinden sonra yurda döndü. 1913 yılında İstanbul Üsküdar’da Şemsülmekâtip adlı bir özel okulun ders nazırlığını kabul etti. Burada Avrupa’da görmüş olduğu okulların bir benzerini kurmaya çalıştı fakat Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması bu fikrin gerçekleşmesine engel oldu. Okul, başka yere taşındı. 1916 yılında İstanbul Üniversitesi’nde pedagoji öğretmenliğine atandı. 1918-1920 yılları arasında da Darüşşafaka, İnas Darülfünunu (Kız Üniversitesi), Üsküdar Kız Sanayi Mektebi ve Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) eğitim öğretimlikleri ve Maarif Nezareti ortaöğretim, yükseköğretim ve teftiş heyeti genel müdürlükleri görevlerini icra etti.

Baltacıoğlu, Darülfünun’da bulunduğu sıralarda Maarif Nazırı İsmail Safa, 15 Temmuz 1923’te *Heyet-i İlmiye* adıyla Ankara’da bir pedagoji kongresi düzenler.

Baltacıoğlu bu kongreye de katılır. Bu kongrede halledilmeye çalışılan *Tevhid-i Tedrisat* (Öğretimin Birleştirilmesi) meselesi, sonradan eğitim ve öğretim işlerini dzenleyen önemli bir kanun olarak ortaya çıkar (3 Mart 1924). İkinci önemli mesele, *Maarif Mıntıkaları* (Eğitim ve Öğretim Bölgeleri) meselesidir. Bu fikir de Baltacıoğlu tarafından ortaya atılır. Fakat tatbıkata yanlış bir şekilde intikal ettirilince, başarılı olamaz ve yürürlükten kaldırılır. Üçüncü mesele ise, ilkokulların bünyelerinin pedagojik bir niteliğe kavuşturulması konusudur. Baltacıoğlu bu meselenin, ilkokulların bünyelerinin bir üretim okulu, iş ve hayat okulu haline getirilmesiyle halledilebileceğini savunur.

1930 yılında modern bir okul kurmak amacıyla Gazi Eđitim Enstitüsü Müdürlüđu'ne atanan Baltacıoğlu, enstitüyü anaokulundan yüksek öğretime kadar bir iř okulu olarak geliştirmeyi dūřünmüřtür. Hazırlamış olduğu projeyi Bakanlık'a kabul ettiremeyince buradaki görevinden istifa ederek Darülfünun'daki profesörlük görevine geri dönmüştür. Hazırladığı fakat uygulamaya geçmeyen projesi, 1932'de yayımlanan *Terbiye* adlı eserinde yer almıştır.

Baltacıoğlu, Darülfünun eminliği sırasında yaşadığı tensikat sorunu nedeniyle (tasfiye) 26 Nisan 1927'de Maarif vekâletine gönderdiği telgrafta istifasını sunar. 1927 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Fındıklı'ya taşınması ile 1929 yılında Gazi Terbiye Enstitüsü'nde müdür vekilliği görevlerinde bulunur. 1932 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde okuttuğu dersler kendisinden alınır, Albert

Malche'nin tensikat çalışmaları neticesinde, 1933 Üniversite Reformu'nda 31 Temmuz 1933 tarihi itibarıyla Darülfünun'daki vazifesi son bulur ve "Üniversite Reformu" nedeniyle kadro dışı bırakılır.

Sahibi ve başyazarı İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından 1 Ocak 1934'te yayımlanmaya başlanan *Yeni Adam* dergisi, "Ülkümüz Demokrasi ve Cumhuriyet İçin Çalışmaktadır" alt başlığını, yayımlandığı süre içinde hem biçim hem de içerik olarak hep korumuştur.

Baltacıoğlu aynı zamanda 1941 yılının başlarından 27 Temmuz 1942'ye kadar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde kadrosuz ve maaşsız olarak öğretim üyeliği yapmıştır. İnönü'nün isteğiyle ve aynı zamanda Baltacıoğlu'nun öğrencisi olan Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çabası ile Pedagoji, Eğitim Tarihi ve Öğretim Yöntemleri dersleri 27 Temmuz 1942'de kendisine verilmiştir. Bu görevi Afyon Milletvekili seçildiği 8 Mart 1943'e kadar sürdürmüştür. 1943-1946 yılları arasında Afyon, 1946-1950 yılları arasında da Kırşehir milletvekilliği yapmıştır. Milletvekilliğinden sonra Türk Dil Kurumu Terim Kolu Başkanlığı (1942-1957) dışında eylemli bir görev yapmaz. Yayın etkinliklerinin yanı sıra *Yeni Adam*'ı aralıklarla da olsa ölüncüye dek yayımlamıştır. 1945-1978 yılları arasında düzensiz aralıklarla yayımlanan *Yeni Adam*, Baltacıoğlu'nun vefatından sonra kızı Hatçe Baltacıoğlu tarafından 1983'e kadar yayımlanmaya devam etmiş ve 935. sayısı ile 50 yıllık yayın yaşamını Nisan 1983'te tamamlamıştır.

Çeşitli gazete ve meslek dergilerinde de pek çok yazısı çıkan Baltacıoğlu'nun ilk eseri, 1912'de yayımlanan, Avrupa izlenimlerinin etkisi ile eğitimimizi eleştiren *Talim ve Terbiyede İnkılâp*'tır. Daha sonra çok sayıda eğitim kitabı kaleme alan Baltacıoğlu'nun en önemli eserleri arasında *Terbiye İlmi, İçtimaî Mektep, Hususi Tedris Usulleri, Demokrasi ve Sanat, Tarih ve Terbiye, Toplu Tedris, Öğretmen, Türk'e Doğru (2 cilt), Pedagojide İhtilâl* sayılabilir. Ayrıca 1950'lerde *Din Yolu* adlı başka bir dergi ile laik düşünceyi anlatmaya ve ifade etmeye çalışmıştır. Vefatından kısa bir süre önce Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi tarafından kendisine onursal doktorluk derecesi verilmiştir.

Sağlıklı bir sayımı yapılamamakla beraber eğitim biliminden toplum bilimine, sanattan felsefeye, roman, öykü, oyun, yaşantı türünde, çocuklara, gençlere, yetişkinlere yönelik yüz otuz aşkın kitabı, dört binin üzerinde makaleyi ardında bırakan Baltacıoğlu, 1 Nisan 1978'de aramızdan ayrılmıştır.

İSMAİL HAKKI BALTACIOĞLU'NUN EĞİTİM GÖRÜŞÜ

Eğitim tarihimizde İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na gelinceye kadar eğitim konusu, düşünce konusu olarak ele alınmamıştır. İnsanımız ve toplumumuz, geçmişi ve geleceği, günün gereklilikleri ile geniş bir bakış açısı içinde düşünerek anlamlandıramamıştır.

Baltacıoğlu ise bu boşluğu hissetmiş ve eğitim felsefesini bu ihtiyaç etrafında şekillendirmeye çalışmıştır. Bu iş hem bir sanat hem de teknik ve ilim işidir. Sanat işidir çünkü yaratıcılığı görmeyi ve uygulamaya koymayı gerektirir. İlim işidir çünkü tarih boyunca meydana getirilmiş sistemleri, iç kuruluşları itibariyle incelemeyi ve onlardan sonuçlar çıkarmayı gerektiren bir süreçtir.

Tüm sosyal olgular gibi eğitim olgusu da girift bir olgudur. Onun için Baltacıoğlu, eğitimi metotluca incelemiş ve eğitim alanında yazmış olduğu eserlerde de sürekli bu prensipler üzerinde durmaya özen göstermiştir. Birazdan okuyacağınız beş ilke, Baltacıoğlu'nun ilk pedagoji eserlerinden beri inceleyip uyguladığı pedagoji ilkeleridir. Baltacıoğlu, eğitim sistemini 'içtimai mektep' olarak adlandırmıştır. İçtimai mektebin ana ilkelerini kişilik, çevre, çalışma, verim ve başlatma olarak sıralamak mümkündür.

Geçmişte olduğu gibi bugün de bazı eğitim bilimciler eğitimi 'insan yetiştirmek' olarak tarif etmiştir. Oysaki Baltacıoğlu'na göre eğitimin amacı, sosyal insan yetiştirmektir. Çünkü insan, toplumda yaşayan, var olan ve toplumu etkilerken bir yandan da toplumdan etkilenen bir canlıdır.

Peki sosyal insan kimdir? Sosyal insan, sosyal kişiliği olan insandır. Sosyal kişilik, bireyin, üyesi olduğu toplumun değer yargılarını bünyesinde barındıran bir olgudur. Baltacıoğlu'na göre her eğitimin meydana getirmek istediği bir kişilik vardır. Bu kişilik ancak belli bir çevrede meydana

gelir. Eğitim ise ancak kendi çevresi içerisinde ele alınabilir ve incelenebilir. Bunun için de çevre gerçek bir çevre olmalıdır. Birey için önem teşkil eden bu kavramın okulda verilen eğitimi de kapsadığını belirtmekten çekinmemeliyiz. Öyle ki Baltacıoğlu 1930 basımlı *Umumi Pedagoji* eserinde, terbiyenin bireyin çevreye uyum sağlamasıyla ve bu uyumun da bireyin çevreden aldığı huylarla olacağını yazmıştır. Bu tip çevreler yoksa, bunları var ederek bütün kişiliklerimizle bu çevrelere intibaka çalışmalıyız. O, bu konuda şöyle der:

“İnsan kişiliği bir bütündür. Bu bütünü var edecek olan çevre ne yalnız fikir çevresi ne yalnız duygu çevresi, ne de yalnız eylem çevresidir; bütün bu parçalar içinde olan bütün bir kişilik çevresidir.”

İçtimai mektep ilkelerinin tıpkı zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olduğunu varsayarsak kişilik ve çevre ilkelerinin ilişkisini anlamada sosyal çevrenin de bireyden bağımsız olmadığını söyleyebiliriz. Öyle bir sosyal çevre ki içinde hem sosyal kişilik doğabilecek hem de evrimini tamamlayabilecektir. Düşünceler, duygular, eylemler, kişilik bütünü içinde ancak doğal çevrelerinde yetişebilirler. İnsan kişiliğini var edecek olan ne yalnız başına düşünceler ne yalnız başına duygular ne de yalnız başına eylemlerdir. Ancak gerçek ve sosyal çevrenin kendisidir ve bu unsurların anlamlı bir toplamıdır.

İlkelerden üçüncüsü olan çalışma, gerçek, sosyal çalışmanın ta kendisidir. Birey hem elleriyle hem de kafasıyla, daha açık bir ifadeyle tüm varlığıyla çalışacaktır ki kendi varlığını

oluşturabilirsin. Bu çalışma gerçek olmalıdır demek, sosyal olmalıdır demektir. İşte gerçek, sosyal kişiliklerin doğmasını sağlayan çalışmalar, bilim, teknoloji, sanat ve ahlak çalışmalarıdır. Öyle ki bireyin bu alandaki çalışmalarıyla toplumun gerçek ve anlamlı bir yere geldiğini görmek mümkündür.

Verim ilkesinde ise eğitim, sosyal bir çevre içinde sosyal bir çalışma süreci ile sosyal bir verimle sosyal kişilikler oluşturma işidir. Sosyal çalışma, doğru ve güzel olan bir çalışmadır ki bu da verimli çalışmanın kapısını açacaktır. Bu şartlar var olmadıkça çalışmanın eğitimce hiçbir kıymeti olmayacağı açıktır. Zaman içinde insanoğlunun gitgide sosyalleşmesi ancak çalışarak sosyal verim elde etmekle olagelmıştır. Çalışmanın ve üretmenin, eğitimin yapıcı bir unsuru olabilmesi için sosyal verime ulaşması gerekmektedir. Sosyal verimin topluma pozitif bir katkı sağlaması ise toplumda yaşayan bireylerin bu sürece aktif bir şekilde katılmaları ile mümkün görünmektedir.

Son ilke olan başlatma ilkesiyle Baltacıoğlu, eğitimin her şey demek olmadığını, onun sadece bir başlatma olduğunu kastetmiştir. Daha önceki maddeleri de referans alarak eğitimin sosyal bir çevrede, sosyal çalışma ile sosyal verimi sağlatarak sosyal kişiliği edinmeye başlatmaya yarayan bir unsur olduğunu dile getirmiştir. Diğer dört maddenin aksine, başlatmanın öğretmenin elinde olduğunu belirterek öğretmenin bu maddeleri eğitim görüşünde bir araç olarak kullanabileceğini ifade edebiliriz. Başlatma bir giriştir, en insanca olanlarla başlatma; eğitimin görevlerinden biri de

budur. Baltacıoğlu'na göre eğitimde de kişilik, evre, çalışma ve verim ilkelerine uygun olmayan, hiçbir başlatma değeri taşımayan bilgilere okullarda yer verilmeyecek, bunun yerine kişiliğin yaratılmasına elverişli çalışma konularına değer verilerek programlar yalnızca başlatma özelliği taşıyabilecek içerik ile geliştirilecektir. Bunlar da bugünkü okulun tam bir bünye değişikliğine tabi tutulması ile başarılabilecek hususlardır.

SONUÇ

Çağının ötesinde bir düşünce yapısına sahip olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yaşadığı dönemde ülkenin içinde bulunduğu durumu iyi analiz etmiş ve ülkeyi kalkındırarak çıkış yolları ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu çıkış yollarından belki de en kıymetlisi yukarıda belirttiğimiz eğitim ilgili olan dşnceleriydi. O günkü şartlarda yürürlükteki eğitim anlayışının bireysel farklılıklara önem vermediğini, öğrencinin eğitim ve ğretim sürecine aktif katılmadığını, bu durumun öğrencide öz güven, öz sayđı ve öz sevgi oluşturmadığını, okullarda yorumlama ve değerlendirmeden uzak ezbere dayalı bir işleyiş olduğunu görüp bu durumu eleştirmiş ve içtimai mektep fikrini ortaya koymuştur. Baltacıoğlu, içtimai mektep fikriyle tüm bu olumsuzlukları geride bırakıp ülkesinin eğitim ve ğretim konusunda kalkınmasını istiyordu. Ayrıca Baltacıoğlu içtimai mektep düşüncesi ile okulun hayatın ta kendisi olduğunu belirtiyordu.

Yukarıda sıraladığımız içtimai mektep ilkelerinin gayesi, eğitimin amaç ve ideallerinin topluma göre ve toplumu referans alarak belirlenmesidir. İçtimai mektep fikrinde uygulanacak olan bu yolun başlangıç noktası, bizzat psikoloji ve sosyoloji ilimlerine göre belirlenmiştir. Baltacıoğlu, bireyin içinde yaşadığı toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri genel hatlarıyla tanıyabileceğine ve ancak bu sayede millî pedagoji anlayışının oluşabileceğine inanıyordu. Baltacıoğlu'na göre ancak bu fikirlerin yol gösterdiği bir eğitim sistemiyle yeni nesillerin millî kültür hedefi doğrultusunda yetiştirilmesi mümkündür. Şüphesiz ki millî kültür hedefi doğrultusunda eğitim verebilmek için eğitimin kaynağını oluşturan dil, din ve sanat gibi değerlerin tespit edilmesi, incelenmesi, anlaşılması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Kısacası içtimai mektep fikri çok yönlü ve kapsamlı bir eğitim anlayışının yansımasıdır.

K A Y N A K L A R

- Aytaç, K. İ. Hakkı Baltacıoğlunun Hayatı ve Faaliyetleri. *Dil Tarih Coğrafya Fakóltesi Dergisi*, 11 (1979): 166.
- Baltacıoğlu, İ. H. Hayatım. *Yeni Adam*, 142 (1938): 17.
- Baltacıoğlu, İ. H. Kólterce Kalkınmanın Sosyal Şartları, 1967, 73.
- Tozlu, N. (). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, 5.
- Uz, F. İnkılap'tan İhtilal'e Eğitim: Pedagog İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

YUNANİSTAN GENEL SEÇİMİNİN ARDINDAN: BATI CEPHESİNDE YENİ BİR ŞEY YOK

Emrah Aslan¹

Yunanistan'da geçtiğimiz mayıs ve haziran aylarında gerçekleşen genel seçimler, anketlerin öngördüğünün aksine solun bir hayli zayıfladığı ve Yunanistan'ın demokrasiye geçişinden bu yana en sağ baskın parlamenter aritmetiğin oluştuğu bir denklem yarattı. Oysa anketler, her ne kadar iktidardaki Yeni Demokrasi Partisi'ni ilk sırada gösterdiyse de ana muhalefetteki Syriza'nın yüzde 25-27 bandını zorlayacağını, sosyal demokrat PASOK'u ve kommünist KKE'yi hesaba katınca sol partilerin parlamentoda yüzde 40-42 aralığını bulacağını tahmin ediyordu. Fakat sandık sonuçları anketlerden epey farklı gelmiş, haziran seçiminde üç sol partinin toplam oy oranı yüzde 36'yı ancak bulurken solun en büyük partisi Syriza da yüzde 17'de kalmıştı.

¹ Akdeniz ve Hamburg Üniversiteleri Ortak Avrupa Çalışmaları Bölümü yüksek lisans mezunudur. Yazarın "Yunanistan Genel Seçiminin Ardından: Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Bu sonuçları gördükten sonra sorulması elzem iki soru var:

1. Yakın tarihlerde gerçekleşen, 57 kişinin hayatını kaybettiği ve ihmallerden kaynaklandığı ortaya çıktığı için toplumda yaygın bir rahatsızlık yaratan tren kazasının ardından iktidar, gücünü nasıl koruyabildi?
2. Yunanistan gibi politik olarak heterojenliği derin ve solun güçlü olduğu bir ülkede 4 yıldır tek başına iktidar olan bir sağ parti, gücünü nasıl koruyabildi?

Bu soruların yanıtları, aşağıda özetleyeceğimiz gelişmelerde ve dinamiklerde mevcut.

2015-2019: YUNAN SİYASETİNDEKİ GELENEKSEL DENKLEMİN BOZULMASI

Yunanistan 2010'lu yılların başında sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik spektrumu kökten sarsan bir krize girdi. Uzun yıllar ertelenen ve görmezden gelinen sorunlar, kısa bir zaman diliminde ve Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ndeki varlığını sorgulatacak ve ülkenin iflası ihtimalini doğuracak şekilde tezahür etmişti. Ülkenin 1974 sonrası dönemde en baskın partilerinden biri olan PASOK siyaset sahnesinden büyük ölçüde silinip giderken Yeni Demokrasi de ciddi bir güç kaybına uğruyordu. Öte yandan siyasetin sağında Altın Şafak, solunda ise Syriza yeni ve popülist birer alternatif olarak güçlenirken Yunan siyasetinde dengeler yeni denklemler üzerinden yürümeye başlıyordu.

Bu şartlar altında Ocak 2015'te yapılan genel seçimde 1974'ten bu tarafa bir ilk yaşıyor ve merkezdeki Yeni Demokrasi ya da PASOK dışındaki bir parti, seçimi ilk sırada tamamlıyordu. Farklı sosyalist fraksiyonların bir araya gelmesiyle oluşan ve sol popülist söylemlere sahip olan Syriza, yüzde 36'yı aşan oy oranıyla seçimi kazanmıştı. Aynı seçimde Neo-Nazi eğilimleriyle bilinen Altın Şafak da yüzde 6 civarındaki oy oranıyla parlamentoya giriyordu. Bu bağlamıyla 2015 yılını, Yunanistan'da popülist sağ ve solun zaferi olarak okuyabilmek mümkün. Eylül 2015'te gerçekleşen erken seçimde de benzeri sonuçlar çıkmış, küçük bir sağ milliyetçi parti olan ANEL ile koalisyon kuran Syriza, iktidarını korumayı bilmişti. Syriza'nın ANEL ile koalisyon kurarak ülkeyi yönettiği 4,5 yılda, esasında tam da Yeni Demokrasi'nin 2019 ve sonrasında güçlenmesinin nedenlerini bulmak mümkün.

POST-EKONOMİK KRİZ DÖNEMİ VE STABİLİZASYON

Syriza-ANEL koalisyonu, Yunanistan'ın Avrupa Birliği merkezli “acı reçete” motivasyonlu ekonomik programının uygulandığı ve programın yoksullaştırıcı etkisinin toplumu derinden etkilediği bir dönem olarak anımsanabilir. Uzun yıllar gelecekte borçlanarak AB'den gelen fonlarla refah içerisinde yaşayan Yunanistan, 2010 yılında girdiği borç krizinden çıkmak için AB'den gelen ekonomik programları adım adım uyguluyordu. 2015'teki iki seçimi de kazanan Syriza ise, bu programları reddetme üzerine kurulu bir seçim bildirgesiyle zafer kazanmış, ancak 4,5 yıllık

koalisyon sürecinde AB programlarını harfiyen uygulamıştı. Toplum nezdinde Syriza'yı inandırıcılıktan uzak kılan ilk ve en önemli kırılma bu olmuştu. Öte yandan Syriza'nın ikircikli hali uluslararası finans kurumlarında ve Batılı ülkelerde de soru işaretleri yaratıyor ve Yunanistan'ın normalleşme sürecini yavaşlatıyordu. Syriza'nın toplumda yarattığı büyük beklentilere karşı uygulamalarıyla aslında klasik bir merkez partisi olduğu düşüncesi, Syriza'yı bir çekim merkezi olmaktan adım adım uzaklaştırmaya başlıyordu.

PASOK'un siyaset sahnesinden silindiği, Syriza'nın inandırıcılığını kaybettiği ve Neo-Nazi Altın Şafak liderlerinin cezaevine gönderildiği bir ortamda Yeni Demokrasi Partisi, 48 yaşındaki genç siyasetçi Kiriakos Mitsotakis'i genel başkanlığa getiriyordu. Eski başbakan ve Yunan merkez sağının sembol isimlerinden Konstantinos Mitsotakis'in oğlu olan Kiriakos Mitsotakis, Amerika'da eğitim almış, dünyaya açık, genç bir liberal siyasetçi olarak modern ve dünyaya entegre olmuş bir Yunanistan söylemiyle yola çıkmıştı. Bu şartlar altında 2019 genel seçimlerine giden Yunanistan'da Yeni Demokrasi, yüzde 40'a yaklaşan oy oranıyla tek başına iktidara geliyordu ve Mitsotakis, salt çoğunluğa sahip şekilde Başbakan oluyordu.

Mitsotakis'in iktidara gelişi, özellikle AB kurumlarında ve uluslararası finans çevrelerinde büyük bir rahatlama sağladı. Ekonomik olarak Yunanistan'ı liberalleştirme vizyonundan bahseden, kamu kapsamlı olarak sektörünün küçülmesini ve özel teşebbüsün desteklenmesini öncelikli

hedef olarak gören bir iktidarla çalışmak, Batılı ülkeler ve kurumlar için Yunanistan'ı daha cazip hale getiriyordu. Bu nedenle 2019'dan bugüne kadar devam eden süreçte Yunanistan, 2019 öncesine kıyasla daha yoğun yabancı sermaye girişini sağlamış, yükselen kredi notları ile daha ucuz faizlerle uluslararası kredilere erişebilir hale gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin en önemli yansıması ise, şüphesiz toplumun ekonomik alım gücünün hissedilir düzeyde artması ve 2010 borç krizi sonrasında oluşan yoksulluk ve ekonomik küçülme travmasının ilk kez tersine dönmesiydi. Ayrıca Yeni Demokrasi'nin, Syriza'nın aksine programıyla uygulamaları arasında derin farklar olmadığı için, seçmen nezdinde de bir inandırıcılık krizi bulunmuyordu. Bu bağlamıyla 2019'da Yeni Demokrasi iktidarıyla başlayan dönemi, 2010 borç krizi sonrasındaki normalleşme ve krizden çıkma dönemi olarak görmek gayet mümkündür. Seçim sonuçları da bu sınıflandırmanın toplumda epey karşılık bulduğunu göstermektedir.

SOLUN BİTMİYEN SAVAŞLARI

2019 sonrasındaki en önemli gelişmelerden bir tanesi, Yunan solunun ciddi bir parçalanma sürecine girmesiydi. 2015'te solun gerçek öncüsü ve en güçlü partisi olduğunu ilan eden Syriza'nın adım adım güç kaybettiği bu süreçte, 2010 borç kriziyle siyaset sahnesinden silinen PASOK biraz toparlanırken komünist KKE de yüzde 8'i zorluyordu. 2023 itibarıyla her üç partinin toplam oy oranı ancak yüzde 37'yi bulurken solun mevcut görüntüsü derin

bir dağınıklık ve yenilgi halinden başka bir şeyi göstermiyor. Tarihsel olarak sol hareketlerin ve partilerin her zaman iktidar olmaya yakın bir güce sahip olduğu Yunanistan siyaseti, ilk kez bu kadar sağa kaymış halde bulunuyor. Soldaki ağır bölünmeyi gayet iyi okuyan Mitsotakis, bir taraftan partisindeki milliyetçi ve muhafazakâr çizgideki kanadı idare ederken öte yandan daha merkezci ve ilerici figürlere ve söylemlere de yer vererek tam anlamıyla bir merkez siyasetçisi olmayı ve küskün sol seçmenin bir kısmından da oy almayı başarmış görünüyor. Söz gelimi Mitsotakis'in geçtiğimiz aylarda evlilik eşitliği düzenlemesini destekleyen bir açıklama yapması² gibi çıkışlar, onu açıkça partinin ilerici ve liberal kanadında konumlarken merkezdeki kararsız seçmenden ve soldaki küskün seçmenin bir kısmından oy almasını sağlıyor. Kiliseyle yakın ilişkileri olan ve ciddi bir muhafazakâr tabana ve siyasi figürlere sahip bir parti için kimi ilerici siyaset iddialarının kolay olmadığını, Mitsotakis'in bu dengeyi oldukça iyi yönettiğini vurgulamak gerekiyor.

SONUÇ YERİNE

Yunan toplumu, ekonomik anlamda ağır travmalar getiren 2010 borç krizinin ardından ekonomik büyümeyi ve artan alım gücünü sağlayan, uluslararası kurumlarla ve

² <https://www.ekathimerini.com/news/1214741/mitsotakis-says-government-plans-to-legalize-same-sex-marriage/> (Erişim: 28 Kasım 2023)

Batılı devletlerle istikrarlı ilişkilere sahip, siyasi bölünmüşlükten ve çekişmelerden uzak bir görüntü çizmeyi başarmış bir siyaseti tek başına iktidarda tutmaya devam ediyor. Ne tren kazasındaki ihmaller ne de Mitsotakis'in 4 yılı aşkın süredir iktidarda olmasının getireceği olası iktidar yorgunluğu bu denklemi değiştirecek bir etkiye sahip olabildi. Yakın gelecekte de Yeni Demokrasi'nin gücünü azaltacak ve onu iktidardan düşürecek güçlü bir sol dalganın yaşanma ihtimali pek mümkün görünmüyor. 1974 sonrası dönemin en sağa kırmış günlerini yaşayan Yunanistan, bir süre daha bu yolda ilerleyecek gibi görünüyor.

NÂZİM HİKMET'İN AŞKI:
HATIRALARI IŞIĞINDA ŞAİRİN
GİZEMLİ İLHAM PERİSİ
VERA TULYAKOVA

Margarita Tuna¹

*“Her günüüm mis gibi dünya kokan bir kavun dilimi
senin sayende.
Bütün yemişler elime güneştenmişim gibi uzanıyor
senin sayende.
Senin sayende yalnız umutlardan alıyorum balımı.
Yüreğimin çalışı senin sayende.
En yalnız akşamlarım bile duvarında gülen bir Anadolu ki-
limi
senin sayende.
Şehrimde ulaşmadan bitirirken yolumu
bir gül bahçesinde dinlendim senin sayende.
Senin sayende, içeri sokmuyorum
en yumuşak urbalarını giyip
Büyük rahatlığa çağırın türküleriyile kapımı çalan ölümü.”*

¹ Fransa Siyasi Bilimler Akademisi (Sciences Po) Uluslararası İlişkiler Programı yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Nâzım Hikmet’in Aşkı: Hatıraları Işığında Şairin Gizemli İlham Perisi Vera Tulyakova” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 8 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Altı yıl önce Nâzım Hikmet'in şiirlerini ilk okuduğumda, şairin imzasının arkasındaki hikâyeden haberdar değildim. Sonra sanatının ve eserlerinin ona "Türk Puşkin" sıfatı kazandırdığını öğrendim. Şiirlerinin Fransızca ve Rusça tercümelerini okuduktan sonra Türkçe öğrenmeye ve ruhunu yansıttığı dizeleri özgün dilinde okumaya karar verdim. "Mavi gözlü dev" olarak da anılan Türk şairi aynı zamanda komünist, devrimci, adalet savaşçısı ve Türk Cumhuriyeti'yle Sovyetler Birliği'nde halk yazarı idi. Hikmet'in bütün hayatı aşktan ibaretti: Hayatı, kadınları, doğayı, vatanı Türkiye ile ikinci memleketi olan Rusya'yı tutkuyla sevmiştir. Aydın ve çok yönlü bir insandı; başından geçen zorlu olaylara ve ağır trajedilere rağmen yüksek mizah anlayışı ve engin neşesiyle herkesi şaşırtıyordu. Ömrü fikirleri yüzünden hapislerde geçen şairin yolu Sovyetler Birliği'ne düştüğünde ise gelecekteki eşiyle ve ilham perisiyle tanışacağından habersizdi.

ŞAİRİN İLHAM PERİSİ

Vera Tulyakova, Nâzım'ın son karısı ve en büyük aşkıydı. Altmış yaşındaki şaire aşık olduğunda sadece yirmi üç yaşındaydı.

Vera, 19 Mayıs 1932 tarihinde Moskova yakınlarındaki Bolşevo'da doğdu. Ailesi, Tulyakovlar, eski bir tüccar ailesiydi ve Devrim'den önce çok zengindiler. Fakat Bolşevik Devrimi sonrasında zora düştüler. Vera'nın babası Vladimir 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı sırasında öldürüldü. Annesi Mariya da varlıklı bir aileden geliyordu. Ne var ki

doğum esnasında hayatını kaybetmişti. Ailede yalnızca baba komünist ideallere sahipti, tıpkı Nâzım'ın ileride paylaştıkları gibi.

Yetim olarak büyüyen Vera, 1950'de Gerasimov Sinematografi Enstitüsü'ne (VGİK) girdi. 1955'te buradan mezun oldu ve bir senarist olarak kariyerine başladı. VGİK'de senaryo atölyelerine yirmi yıldan uzun süre boyunca yön verdi. Nâzım'la hikâyesi de yine bu alanda, 1950'lerde, animasyon stüdyosu Soyuzmultfilm'de başladı. Buradaki ilk işi bir Arnavut masalı üzerinedi. Fakat ne o ne de meslektaşları Arnavutluk hakkında bir bilgiye sahipti. Bu sebeple bir Türk'e, Nâzım'a, danışma ihtiyacı duydular. Ve şairin ilham perisiyle tanışıklığı böyle başladı.

İlişkileri kısa zamanda çok daha büyük bir aşka dönüştü. Ancak ikisinin de bağlılıkları vardı: Nâzım, Galina Kolesnikova adlı kendisini tedavi eden genç bir doktorla birlikteyken Vera da evli ve bir kız çocuğu sahibiydi. Yine de Nâzım vazgeçmedi ve engel tanımadı. Film stüdyosuna çiçekler, çikolatalarla geldi; sadece sesini duymak için Vera'yı arayıp durdu. Kötüleşmekte olan sağlığı yüzünden bu güzel Sovyet kadınıyla beraber olamayacağından, onunla evlenemeyeceğinden korkuyordu. Vera'nın korkuları ise başkaydı. Nâzım'ın onun başını kapatıp kıyafetlerine karışacağından korkuyordu:

"...ancak resmen evlenmemiz rabatlatacaktı onu.

Fakat artık güvenemiyordum ona. Daha evli değilken böyle yaparsa, evlendiğimizde ülkesinin köylerinde rastlanan kıskanç erkeklerden biri olup çıkacağını düşünüyordum. Bu tür adamlardan kendisi de söz etmişti bana. Bunlardan karılarını öldüren kimileriyle birlikte hapis de yatmıştı. Cabil bir Türk köylüsü gibi davranacak, yüzümü kapattırarak, her şeyi yasaklayacak, beni dört duvar arasına kapatacak ve kendisinden bile kıskanacak gibi geliyordu bana. Ve ayak diriyor, 'Ölmaz,' -diyordum, 'devrimden sonraki gibi yaşayalım.'”²

Vera, ayrıca ailesine ihanet ediyormuş gibi hissediyordu. Hatıratı *Nâzım’la Son Konuşmalar*’da anlattığı gibi her seferinde “*Hayır*” diyordu şairin tekliflerine. Ama günün sonunda yine sevgilisine koşuyordu. Genelde birlikte markete uğrarlardı ve sonrasında Nâzım onu taksiyle evine bırakırdı. Hepsini bu kadardı.

Çaresiz şair, sonunda şair ve yazar dostu Mihail Volpin’e başvurdu. Vera’nın da olduğu bir toplantıda evlilik lehine argümanlarını sundu. Özellikle Tulyakova’nın pasaportundan ürkmekteydi ki devrin yasalarına göre seyahat esnasında Nâzım’la birlikte aynı otel odasında kalamazdı. Aynı şekilde birlikte yurt dışına da çıkamazlardı. Dahası,

² Vera Tulyakova, *Posledni razgovor c Nazımom* (Moskova: Vremya, 2009), 150. Kaynak metin Rusça olmasına rağmen buradaki alıntılar Ataol Behramoğlu’nun Tulyakova’nın hatıralarını tercümesindedir (*Nâzım’la Son Söyleşimiz*, İstanbul: AD Yayıncılık, 1997, 281.)

Nâzım artık fazla vaktinin kalmadığını hissediyor ve ne parasına olursa olsun sevgilisiyle resmen evlenmek istiyordu. Nâzım'ı dinledikten sonra Volpin Vera'ya döndü ve “*Evlen onunla!*” dedi. Kısa süre sonra kocasını bırakan Vera, 1960'ta Nâzım'la evlendi.

Üç yıllık evliliklerinden önce ve sonra bazen ayrılıkları oldu, Nâzım siyasi ve sosyal nedenlerle farklı ülkelere gittikçe. Şair bu süre zarfında yazmaya ara vermedi. Ama yalnızlık, Vera'sızlık onu derinden etkiliyordu. *Sensiz Paris* şiirinde (1958) bunu vurguluyordu:

*Sensiz Paris, gülüm,
bir havayı fişeği
bir kuru gürültü
kederli bir ırmak.*

*Yıktı mahvetti beni
Pariste durup dinlenmeden, gülüm,
seni çağırarak.*

“*Saman sarısı*” diyordu Vera'ya Nâzım:

*tuttum elinden yürüdük
yürüdük güneşin altında karları çitirdata çitirdata
o yıl erken gelmişti bahar
o günler Çobanyıldızına haber uçurulan günlerdi
Moskova bahtiyardı bahtiyardım bahtiyardım.*

Fakat bu bahtiyarlık uzun ömürlü olmayacaktı.

AYRILIK

Şairin gittikçe kötüleşen sağlık durumuna rağmen Vera mutluluğunun kısa süreceğini tahmin etmiyordu. Evlendikten üç yıl sonra Nâzım, 3 Haziran 1963'te kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti. Yaz başında yaşanan bu olayı, o sabahı, Vera Vladimirovna hatıratında büyük üzüntüyle anlatıyor. O sabah uyandığında eşini uyandırmamak için yataktan uzun süre kalkmamıştı. Postacı saat tam 7.20'de gelmişti.³ Nâzım, her zamanki gibi posta kutusunun çıkardığı metal sesini duyunca kalkmış, yatak odasından çıkıp salona geçmiş, evin girişine geldikten sonra gazeteleri almak için uzandığında ölmüştü. Doktorlara göre düşmeden önce durmuştu kalbi. Ölmeden yazdığı son şiiri de yine Vera için, Vera'nın fotoğrafının arkasına yazmıştı. Genç kadın fotoğrafı ölü kocasının yanında görmüştü.

“O sabah, henüz evden götürmemişlerken seni, pasaportunu istettiler. İlk kez ceketinin cebine soktum elimi. Cüzdanının içinde buldum pasaportunu, açtım ve eski bir fotoğrafımı gördüm içinde onun. 1957'de ‘portre’ değiş tokuşu yapmıştık seninle, anımsarsın. Sen kendininkinin arkasına ‘Vera kızıma’ diye yazmıştın kurnazca ve okla yaralı, ağlayan bir yürek çizmiştin. Ben hiçbir şey yazmamıştım kendiminkinin arkasına.

O sabah rasgele elimde çevirirken fotoğrafımı, arkasından senin küçük harfli el yazınla yazılmış şiirin çıkıverdi karşıma:

³ Tulyakova, çev. Behramoğlu, *age*, 305.

*Gelsene dedi bana
Kalsana dedi bana
Gülsene dedi bana
Ölsene dedi bana
Geldim
Kaldım
Güldüm
Öldüm*

*Şimdi durmaksızın, bu şiiri ne zaman yazdığını düşünüyorum
Nâzım? Bir ip ucu ver, yardım et anlamama.”*

HATIRAT VE SONRASI

Nâzım'la Son Söyleşi yalnızca Vera'nın hatıratı değil, aynı zamanda bu dünyayı çoktan terk etmiş kocasıyla baş başa verip ona içini döktüğü bir metindir. Nâzım'sız kaldığında otuzlu yaşlarının başındadır. Önünde daha uzun bir ömrü olsa bile artık ilham verdiği büyük şair yanında olmayacaktır. Bu sebeple yazmayı, yaşadıklarını ve tanıklık ettiklerini anlatmayı sadece bir görev olarak görmez; bu aynı zamanda onun acısını aşması için de bir yöntemdir.

Bu dünyadan ve geride bıraktığı eserden tatmin olmuş bir şekilde ayrıldı Vera. 2001'deki vefatından az önce kızına “*Bu kitabı yazan genç ve cesur kadına büyük saygı duyuyorum*” demişti. Kızı Anna'nın aktardığına göre Vera, Nâzım'ın kabrini şair öldükten sonraki ilk yıl her gün ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerden önce şairin sevdiği çiçeklerden

seçer ve mezarına bunları bırakırdı.⁴ Toprağa dokunur, garip bir yüz ifadesi takınır ve dalar giderdi. Bir süre sonra kendine gelip veda vakti çattığında ise “*Yarın görüşürüz, Nâzım*” derdi.

Genç ve cesur kadın uzun yıllar kanserle mücadele etmiş, Türkiye’den Sovyetler Birliği’ne akın eden sanatçı ve Nâzım sevdalısı dostları ağırlamış ve ölene dek başucundan şairle beraber Paris’te çektirdikleri üç kareyi ayırmamıştı.⁵ Şimdi ikisi birlikte uyuyorlar.

Aşklarının üzerinden altmış yılı aşkın zaman geçmesine rağmen Nâzım’ın şiirleri ve Vera’nın satırları bu ilişkiye ta-nıklık ediyor. Bu ilişki sayesinde bugün Nâzım’ın olgunluk ve geç dönem şiirleri arasında en yetkin ve en tutkulu mısralara sahibiz. Aşkın gücü hakikaten inanılmaz: Bir Türk şairi ve bir Rus yazarının hissettikleri ve yaşadıkları kalbi en donuk insanda bile fırtınalar yaşatmaya yetiyor.

⁴ Tulyakova, *Posledny razgovor c Nazymom*, 383.

⁵ Tulyakova, 396.

FOTOĞRAFLAR ⁶

⁶ Fotoğraflar telif hakkına sahip olup yazarın kendisi Margarita Tuna'dan temin edilmiştir.

“ 1923 ENFLASYONU: SAVAŞ, PARA, TRAVMA ” SERGİSİNDEN NOTLAR

Beste İrem Köse¹

Türkçeye *1923 Enflasyonu: Savaş, Para, Travma* olarak çevirebileceğimiz *Inflation 1923: Geld, Krieg, Trauma* adlı sergi, 3 Mayıs-10 Eylül 2023 tarihleri arasında Almanya'nın Frankfurt kentinde meraklılarıyla buluştu. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti yönetimi altında 1923 yılında zirve noktasına ulaşan hiperenflasyonu konu alan sergi, yalnızca bu krizin nedenleri ve sonuçlarını tarihsel bağlama oturtmakla kalmayıp kıtlık, karaborsa ve yağmaları içeren travmaların Frankfurtluların kolektif hafızasında nasıl bir yer kapladığını da sorguluyor.

Enflasyonu tanımlayıp sebepleri ve sonuçlarını kısaca açıklayarak misafirlerini karşılayan sergi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Alman millî savunma tahvillerinin çok büyük oranda değer kaybettiğini ve bunun erken dönem Weimar Cumhuriyeti'nde yaşayanların sırtına ağır bir yük bindirdiğini anlatmaya girişiyor. Daha

¹ Goethe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın “1923 Enflasyonu: Savaş, Para, Travma’ Sergisinden Notlar” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 15 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

sonra ise misafirlerini bu soyut ve yazılı anlatımdan uzaklaştırarak enflasyonun 20. yüzyılın başlarında yaşayan bir Alman'ın hayatı için tam olarak ne ifade ettiğine odaklanmasını sağlıyor. Böylelikle 1923'te yaşayan bir Alman'ın günlük hayatında ne giydiği, hayatını idame ettirebilmek için neleri takas etmek zorunda kaldığı önem kazanıyor. Sergiyi gezenler bunları somutlaştıran objeleri yakından inceleyebildiği gibi o yılın gazetelerine, dergilerine de göz atabiliyor. Dönemin protest eserlerinin çoğu, savaşın bedelini bir deri bir kemik kalmış sıradan halkın ödediğine dikkat çekerken aynı zamanda devleti obur, aç gözlü ve şeytani biçimlerde resmediyor.

Sergiyi gezerken dönülen her bir yön sizi enflasyonun başka bir ağır bedeliyle karşılaştırıyor. Örneğin eski bir radyonun üzerine şu not düşülmüş: “*Karaborsa ve takas, resmî olarak yasaklanmış olmasına rağmen ticari satışların neredeyse yarısı bu şekilde gerçekleşmeye başlamıştı. Her türden gıda, şahsi ürün ve lüks ürün artık takas edilir hale gelmişti.*” Sergi salonunun oldukça merkez bir noktasında ise bir sepet dolusu Alman markı yer alıyor. Sergi, paranın miktar olarak çokluğuna rağmen gittikçe azalan değerini ve dönemin insanların hayatından kopardıklarını öylesine vurucu bir şekilde anlatıyor ki bu sepet dolusu Alman markına herhangi bir not düşülmeye gerek duyulmamış.

Sergi, misafirlerini günümüzde Almanya'da artan enflasyona dikkat çekerek uğurluyor. Ağustos 2021 itibarıyla ilk defa yüzde 3'e ulaşan ve Temmuz 2022'de yüzde 8,9'u gören enflasyonun neden ve sonuçlarına dair kısa bir

yorumda bulunuyor. 2015'ten itibaren nispeten olumlu bir seyirde ilerleyen ekonomik dönemin 2020'de pandemi kaynaklı ani bir bunalımla karşılaştığını ve Şubat 2022 itibarıyla Ukrayna savaşının küresel etkilerinden payını aldığını açıklıyor. Pandemi, aşırıya kaçan hükümet harcamaları ve borçlanmaları, bozulan tedarik zincirleri, kalifiye işçi açıkları ve enerji fiyatlarındaki artışla beraber Avrupa'da enflasyonun bu boyutlara ulaşmasının kaçınılmaz olduğunu ekliyor. Elbette Avrupalı misafirlerini tehlikenin boyutuna dikkat etmeye davet eden bu kapanışın, Türkiye'den gelen bir misafir için bambaşka şeyler ifade etmesi kaçınılmaz. Zira enflasyon "uzakta bir yerlerde bizi bekleyen" tehlikeden öte günlük hayatımızın çok önemli bir parçası ve çoktan ağır bedeller ödemeye başladık bile.

FUTBOLUN İSTENMEYEN İŞLEVİ: ŞİDDET

Emre Duman¹

Modern futbol 19. yüzyılda Britanya’da ortaya çıkan, kısa sürede önce Avrupa’ya sonrasında tüm dünyaya yayılıp insanların ilgi odağı haline gelen bir takım sporudur. Her ne kadar 19. yüzyılda Britanya’dan dünyaya yayılmış olsa da hem Britanya topraklarında ilkel örnekleri hem de dünyanın diğer medeniyetlerinde çok daha önceden aynı mantıkla oynanan çeşitleri vardır. Japonya’da “Kemari”, İtalya’da “Calcio”, Türklerde ise “tepük” denilen versiyonları mevcuttur. Futbolun en eski versiyonu ise Çinlilere ait olan “cuju” sporudur. Cuju sadece vakit geçirmek, egzersiz ve eğlence için yapılan bir spor değildi, aynı zamanda askerlerin antrenmanıydı. Li You adlı Çinli şairin cuju üzerine yazmış olduğu şiire bakıldığında; futbolun, askerlerin ordu içinde nasıl hareket etmesi gerektiğinin anlatıldığı bir savaş simülasyonu olduğu görülür. Kısaca futbol, Clausewitz’in karşılıklı aşırılığın ve çatışmanın bir taraf pes edinceye kadar şiddetlenmesi olarak tarif ettiği savaşın hazırlığı olarak ortaya çıkmıştır. Futbolda holiganizm

¹ Millî Savunma Üniversitesi’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Futbolun İstenmeyen İşlevi: Şiddet” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 22 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

üzerine çalışmalar yapan İngiliz sosyolog Ian Taylor'a göre ise şiddet, futbolun temel işlevleri arasındadır. Çünkü futbol, kalabalıklar karşısında rekabet ortamında oynanır ve bu kalabalıklar insanları normal hayatlarında yapamadıkları eylemleri yapmaya iter. Tüm bunlardan dolayı, futbolu şiddetten tamamen arındırılmış olarak görebilmek maalesef çok zordur.

Şiddet olayları, futbol kurumsallaşmadan önce başlamıştır. 14. yüzyıl İngiltere'sinde henüz modern kurallarıyla oynanmayan futbolda artan şiddet olayları yüzünden İngiliz kralı II. Edward futbolu yasaklamıştır. Futbolun kurumsallaşmasının ardından, 20. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber, şiddet olayları can kaybına neden olacak duruma gelmiştir. Bunların en şiddetlilerinden olan 1964 senesinde Peru-Arjantin karşılaşmasında 320, 1994 senesinde Kolombiya-ABD karşılaşmasında 24, 1985 senesinde Liverpool-Juventus maçında ise 39 kişi hayatını kaybetmiştir. Diğerlerinden farklı olarak 1994 Dünya Kupası'nda gerçekleşen Kolombiya-Amerika Birleşik Devletleri karşılaşmasında Kolombiya millî takımının bir futbolcusu öldürülmüştür. Turnuvanın gizli favorilerinden olan Kolombiya ile ABD karşılaşmasında Kolombiya'nın "Futbolun Centilmeni" lakaplı savunma oyuncusu Andres Escobar kendi kalesine talihsiz bir gol atmıştı. Devamında ise Kolombiya müsabakayı kaybetmiştir ve ilerleyen süreçte turnuvanın grup aşamalarından çıkamamıştır. Turnuva sonrası Andres Escobar, ölüm tehditlerine rağmen ülkesine geri dönmüş ve takım arkadaşlarıyla beraber halktan özür

dilemek amacıyla Medellin’de bulunan bir bara vakit geçirmeye gitmiştir. Barda insanlar tarafından sözlü tacize uğrayan Escobar, gece mekândan ayrıldıktan sonra silahla vurularak öldürülmüştür. Aynı dönemde ülkemizde yaşanan en şiddetli futbol olayı ise 17 Eylül 1967 tarihinde gerçekleşen Kayserispor-Sivasspor karşılaşması sonrası çıkan olaylarda 41 kişinin hayatını kaybetmesidir.

Bugün ülkemizde toplu ölümlerin yaşandığı futbol olayları çok görülmemektedir ama futbolda şiddet ülkemizde kendisini sürekli hatırlatmaya devam etmektedir. Bunlardan en güncel olanı ise Süper Lig’in 15. haftasında Ankara Erayman Stadyumu’nda MKE Ankaragücü ve Çaykur Rizespor arasında gerçekleşen karşılaşmanın hemen ardından Ankaragücü kulübünün başkanı Faruk Koca’nın sahaya inerek karşılaşmanın hakemi Halil Umut Meler’i darp etmesidir. Maç sırasında hakem Halil Umut Meler, MKE Ankaragücü öndeyken Ankaragücü futbolcusu A. Sowe’a kırmızı kart göstermiş ve bu kararı Ankaragücü tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Çaykur Rizespor takımı ise son dakikada golü bulup karşılaşmayı berabere bitirmiştir. Hemen devamında da yukarıda bahsedilen şiddet olayı yaşanmıştır. Karşılaşmadan sonra Faruk Koca gözaltına alınmış, yaptığı eylemi bir anlık öfkeyle yaptığını belirterek Halil Umut Meler’den özür dilemiştir. Bu olay karşısında ise hakemler tepkilerini göstermiş ve Türkiye’de ligler bir haftalığına ertelenmiştir.

Faruk Koca ve Halil Umut Meler arasında yaşanan olay Türk futbolunun yakın tarihi için bir ilk değildir. Bir sene

önce yine bir Ankaragücü maçında taraftar sahaya inerek Beşiktaş futbolcularına saldırmış ve Beşiktaşlı futbolcu Josef de Souza taraftara müdahale etmiştir. Bunun ardından karşılaşmanın hakemi Mete Kalkavan, de Souza'ya kırmızı kart göstermiştir. Beşiktaş yönetimi kartın iptal edilmesini istemiş, Josef de Souza ise yaptığı için sadece savunma amaçlı olduğunu belirtmiştir. Olayın ardından devre arasında Beşiktaş'tan ve ülkeden ayrılan Josef de Souza, yapmış olduğu sosyal medya paylaşımında "Bir oyuncuyu öldürdükleri veya en sevdiği şeyi yapmasını engelleyerek sakat bıraktıkları gün, ya da aynı şekilde daha ciddi bir şekilde bir hakeme saldırdıkları gün beni hatırlayacaksınız" sözlerini kullanmıştır. Josef de Souza olayın üzerinden bir buçuk sene geçtikten sonra acı şekilde haklı çıktı. Aslında bu olay yakın dönemde Türkiye'de hakeme yapılan ilk saldırı değildi. 2016 senesinde Trabzonsporlu bir taraftar hakem Volkan Bayarslan'a maç sırasında saldırmıştı. Üstelik bu olayda saldırgan, taraftarları tarafından bir kahraman olarak karşılanmıştı. 2009 senesinde ise Diyarbakırsporlu taraftarlar İstanbul Büyükşehir Belediyespor'a karşı oynadıkları karşılaşmada maçın hakemi Hüseyin Göçek'i linç etmişlerdi. Ancak kulüp başkanının hakeme saldırması ilk kez gerçekleşti. Daha önce sadece eski Fenerbahçe başkanı Aziz Yıldırım, gerekirse hakem odasını basacağını söylemiş ve hakem Özgür Yankaya'nın bir daha Fenerbahçe Şükrü Saracoğlu Stadyumu'na gelmesi halinde oradan çıkamayacağını söyleyerek kendisini tehdit etmişti. Yaşanan diğer şiddet olayları arasında, 2013 senesinde

Galatasaray-Fenerbahçe derbisinden sonra Fenerbahçeli taraftar Burak Yıldırım'ın rakip takımın taraftarları tarafından bıçaklanarak öldürülmesi ve 2010 senesinde Mersin İdman Yurdu-Samsunspor karşılaşmasında Mersin İdman Yurdu antrenörü Yüksel Yeşilova'nın altı yerinden bıçaklanması vardır.

Hiç can kaybı yaşanmamış olmasına rağmen en şiddetli olan saldırı, 4 Nisan 2015 tarihinde Fenerbahçe takım otobüsüne yapılan silahlı saldırıdır. Beş gollü galibiyetle Rizespor deplasmanından dönen lider Fenerbahçe, Trabzon havalimanına giderken Araklı yolunda silahlı saldırıya uğramıştır. Dönemin Trabzon valisi yaptığı ilk açıklamada saldırıda taş kullanıldığını söylemiş, ardından bu ifadesini av tüfeği olarak değiştirmiştir. Saldırıda doğrudan otobüs şoförü hedef alınarak tüm Fenerbahçe kafilesi öldürülmek istenmiş ama olay sadece şoförün yaralanmasıyla atlatılmıştır. Olaydan sonra Fenerbahçe yönetimi olay aydınlanana kadar maçlarının ertelenmesini istemiş ve saldırıyı Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından Fenerbahçe'ye karşı başlatılan 3 Temmuz kumpas sürecinin zirvesi olarak tanımlamıştır. Ancak Türkiye Futbol Federasyonu, ligi sadece bir hafta ertelemiş ve Fenerbahçe'nin maça çıkmadığı durumda sonuçlarına katlanacağını ifade etmiştir.

Olayın soruşturma kısmında ise 7 Nisan 2015 günü iki şüpheli gözaltına alınmış, sorgulamada suçlarını itiraf etmiş ama mahkemede bu itiraflarını geri çekerek serbest bırakılmıştı. 2019 senesinde soruşturmayı yapan ekip FETÖ

bağlantılarından dolayı meslekten ihraç edilmiştir. Fenerbahçe Spor Kulübü olayı aydınlatmak için ne kadar mücadele etse de saldırı faili meçhul olarak kalmıştır. Bu olay Türkiye’de ve dünyada yaşanan futbolda şiddet vakalarının başka bir amaca hizmet ettiği ihtimalinin göz ardı edilemeyeceğini göstermiştir. Gösterdiği bir diğer şey ise, yazının başlarında bahsettiğimiz gibi, futbolda oluşan şiddetin bilinen sebeplerinin dışında sebeplerinin de olabileceğidir.

Sonuç olarak, dünya üzerinde oynandığı ve takip edildiği sürece futbolda şiddet olayları yaşanmaya maalesef devam edecektir. Güvenlik önlemleri şiddet olaylarını sıfıra indirmek için alınacak en önemli tedbirdir ve daha da arttırılmalıdır. Zaten futbol bir savaş simülasyonu olarak doğduğundan şiddeti doğal olarak içinde barındırır. Bu yüzden futbolda yaşanan şiddet sadece dışarıdan sahaya doğru değildir; şiddet saha içerisinde de futbolcular, antrenörler ve hakemler arasında yaşanmaktadır. Bunun sonucunda failer maça çıkamama cezasından futboldan men cezasına kadar cezalar almaktadır. Bunun dışında, yaşanan şiddet olaylarını sıfıra indirebilmek için güvenlik önlemlerinin alınmasının yanında futbola dışarıdan müdahalenin engellenmesini ve sadece saha içinde yaşananların futbolun gidişatına yön vermesini sağlamak gerekmektedir.

TÜRKİYE’NİN SİBER UFKU: 100. YILINDA GELECEĞE BAKIŞ

Ayşe Özge Erceiş¹

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve 11 Eylül saldırıları sonrasında internetin yaygınlaşması hem faydalı hem de riskli yeni dinamikler getirmiştir. Siber alan, birçok güvenlik tehdidi ve risk barındıran ve kullanıcının günlük bağımlılığını artıran bir alan olarak ortaya çıkmıştır. İnternet, iletişim aracı olmanın ötesinde, siber saldırıların ve tehditlerin hedefi haline gelmesiyle stratejik bir öneme bürünmüştür. Siber tehditlerin artışı, internetin artan değeriyle paralel olarak, bilişim teknolojileri aracılığıyla hem iç hem de dış düzeni bozma potansiyeline sahip tehditlerin varlığını göstermektedir.²

İnternetin aniden yaygınlaşması, bireyler için geniş özgürlüklerin yanı sıra bilişim sistemlerinin kötüye kullanılması-

¹ Paris-Panthéon-Assas Üniversitesi’nde doktora adayıdır. Yazarın “Türkiye’nin Siber Ufku: 100. Yılında Geleceğe Bakış” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 29 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

² Bıçakçı, S., Ergun, D., & Çelikpala, M. Türkiye’de Siber Güvenlik. EDAM Siber Politika Kağıtları Serisi 1 (2015): 30-31.

na ve suç oluşturma mekanizmalarına yol açmıştır.³ “Siber” kavramı, bilgisayar ve aç sistemlerini tanımlamakta kullanılırken “siber alan” terimi, etkileşimde kullanılan yazılım ve donanımları içeren geniş bir altyapıyı ifade etmektedir.⁴ Siber saldırılar, bilgi sistemlerine ve kritik altyapılara karşı koordineli ve planlı eylemleri tanımlamaktadır.⁵

1990’larda “siber güvenlik” terimi, aç bağlantılı bilgisayar sistemlerinin güvenlik sorunlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmış ve zamanla bilişim sistemlerinin temel bileşeni olan bilginin korunmasına odaklanmıştır.⁶ Siber tehditler; haberleşme sistemleri, bilgisayar ağları, enerji ve ulaşım altyapıları, askerî komuta ve kontrol sistemleri gibi kritik yapıları hedef alacak şekilde genişlemiş ve bu durum, söz konusu yayılmanın gelecekte önemli bir sorun olarak

³ Alaca, B. Ülkemizde Bilişim Suçları ve İnternetin Suça Etkisi (Antropolojik ve Hukuki Boyutları ile). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı. Ankara, 2008.

⁴ NATO. (2012). National Cyber Security Framework Manual, <https://ccdcoe.org/multimedia/national-cyber-security-framework-manual.html>.

⁵ Aslay, F. Siber Saldırı Yöntemleri ve Türkiye’nin Siber Güvenlik Mevcut Durum Analizi. Erzincan Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği, Mühendislik Fakültesi, 2017.

⁶ Hansen, L., & Nissenbaum, H. “Digital Disaster, Cyber Security and the Copenhagen School”, *International Studies Quarterly* 53 (2019): 1155-1175.

kalacağı beklentisine yol açmıştır.⁷ Bu nedenle, etkin savunma sistemlerinin kurulması, acil durum planlamaları, hızlı tespit ve yanıt mekanizmalarının geliştirilmesi ve kapsamlı ulusal siber güvenlik politikalarının oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁸

Devletlerin siber güvenliği sağlamak adına bilişim teknolojilerini ve bileşenlerini koruma, saldırılara müdahale etme, yasal düzenlemeler getirme ve cezai yaptırımlar uygulama yönünde politika ve stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.⁹ Literatürde siber uzay (kara, deniz, hava ve uzaydan sonra), insan eliyle yapılmış dijital bir beşinci boyut olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, 2016 Varşova Zirvesi'nde siber uzay, NATO tarafından operasyonel bir alan olarak da resmen tanınmıştır. Devletler, siber uzaydaki yeniliklerle askerî kapasitelerini geliştirmeyi yeni bir rekabet alanı olarak değerlendirmektedir ve siber saldırı silahlarını etkili bir şekilde kullanarak potansiyel düşmanlarına veya rekabet içerisinde oldukları devletlerin kritik altyapılarına zarar vermeyi hedeflemektedir.¹⁰ Bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler, siber saldırı potansiyelinin artışına yol açmış ve

⁷ Op.cit, no. 1.

⁸ Goodman, S. E. Critical Information Infrastructure Protection. In Terrorism (Ed.), Responses to Cyber Terrorism. NATO Science for Peace and Security Series, 2008. IOS Press, 34, 25.

⁹ Çiftci, H. (2013). Her yönüyle siber savaş. Ankara: TÜBİTAK.

¹⁰ Anadolu Ajansı, Türkiye ulusal siber uzay alanının sınırlarını tahkim ediyor, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ulusal-siber-uzay-alaninin-sinirlarini-tahkim-ediyor/2097531>.

devletleri bu alanda doktrinler geliştirmeye, siber savunma kabiliyetlerini artırarak önlemler almaya yönlendirmiştir.¹¹ Kamusal alanda bilişim teknolojilerinin geniş ölçüde kullanılması, devletleri siber güvenlik konusunda caydırıcı tedbirler almak zorunda bırakmaktadır. Siber tehditlere karşı siber savunma politikaları ve mekanizmalarının geliştirilmesi, bu ihtiyacın bir yansımasıdır.¹²

Başlangıçta Rusya, ABD ve Çin'in liderliğinde şekillenen siber güvenlik stratejileri, 2000'lerden bu yana uluslararası güç dengelerinde önemli bir role sahip olmuştur. Özellikle 2007'deki Estonya saldırıları sonrasında NATO'nun da alana yönelik stratejik hamleleri artmış, ekonomik ve teknolojik kapasiteleri merkeze alan siber savunma eğilimi güçlenmiştir. Siber saldırılar artık sadece bilgi ihlallerine neden olmakla kalmayıp ciddi zararlara ve güvenlik tehditlerine yol açmaktadır, bu da devletlerin siber güvenliği öncelikli görev olarak görmelerini ve caydırıcılık amaçlı stratejiler geliştirmelerini zorunlu kılmıştır. Kamuda ve özel sektörde güvenlik ihtiyacı, kullanıcıların siber tehditlere karşı bilinçlendirilmesini ve korunma stratejileri geliştirilmesini gerektirmektedir.

¹¹ Yayla, M. Siber Savaş ve Siber Ortamdaki Kötü Niyetli Hareketlerden Farkı. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 4 (2) (2014): 181-200.

¹² Gündoğdu, S. Uluslararası Politikada Bir Etki Aracı Olarak Siber Güvenlik ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikası Uygulaması: Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM). (11 Eylül 2023).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) gibi kuruluşlar siber güvenliği; araçlar, politikalar, güvenlik konseptleri, koruyucu tedbirler, kılavuzlar, risk yönetimi yöntemleri, eğitimler ve en iyi uygulamaların birleşimi olarak geniş bir çerçevede ele alır.¹³ Bu geniş tanım, siber ortamı ve kullanıcı varlıklarını çeşitli güvenlik risklerine karşı koruma hedefiyle, bilgisayar sistemleri, personel, altyapı, uygulamalar, servisler ve telekomünikasyon sistemleri aracılığıyla iletilen ya da saklanan bilgileri içerir. Türkiye'nin siber güvenlik stratejileri, ITU'nun geniş kapsamlı tanımıyla uyumlu biçimde, bilgi sistemlerinin korunması ve veri gizliliğinin yanı sıra siber olayların hızlı tespitini ve etkili yanıt mekanizmalarını içerir. Bu stratejiler, ülkenin ulusal güvenlik çerçevesinde siber güvenliğe verdiği önemi yansıtır. Artan siber tehditlere cevaben Türkiye siber uzayda proaktif önlemler ve karşı stratejiler geliştirmekte, bu alandaki gelişmeleri ve mevcut ulusal zorlukları tanımlamada Bakanlığın siber güvenlik tanımını temel almaktadır. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın tanımına göre siber güvenlik; bilişim sistemlerinin korunması, bilgi ve verinin gizliliği, bütünlüğü ve erişilebilirliğinin sağlanması, saldırıların tespiti ve buna karşı tepki mekanizmalarının etkinleştirilmesi gibi çeşitli dinamikleri

¹³ Insight Turkey, Türkiye in the Global Cybersecurity Arena: Strategies in Theory and Practice, <https://www.insightturkey.com/articles/turkiye-in-the-global-cybersecurity-arena-strategies-in-theory-and-practice>.

içermektedir. Bu tanım, Türkiye'nin siber güvenlik alanındaki gelişim düzeyini ve karşılaştığı ulusal sorunları belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye, 2015'te uluslararası erişimi hedef alan ve .tr uzantılı sitelerin DNS sunucularını etkileyen ciddi bir siber saldırıya uğramıştır. Bu durum, yurt dışından sitelere erişimi ciddi şekilde kısıtlamıştır. Türkiye, önce internet kapılarını kapatma, ardından da erişimi tekrar sağlama şeklinde önlemler almıştır. Saldırı, *domain* yönetiminde değişikliklere ve trafikte geçici düşüşlere yol açmıştır.¹⁴

Anonymous gibi hacker grupları, internet sansürünü protesto amacıyla Türkiye'ye siber saldırı tehditlerinde bulunmuş, DDoS saldırıları yapacaklarını duyurmuşlardır. Ancak, BTK ve diğer kurumlara yapılan saldırılar, etkili önlemler sayesinde büyük zarar verilmeden atlatılmıştır.

Rus uçağının düşürülmesi sonrasında artan Türkiye-Rusya gerilimiyle ilişkilendirilen siber saldırılar, .tr uzantılı siteleri etkilemiş ve ODTÜ'nün müdahalesiyle zararları önemli ölçüde azaltılmıştır.¹⁵ Bu saldırıların devlet destekli olabileceği ve Rusya'nın Türkiye'ye finansal zarar verme amacı taşıdığı düşünülmektedir.¹⁶

¹⁴ Op.cit, no. 8, 207.

¹⁵ *a.g.e.*, 208.

¹⁶ Akçalı, S., & Onacan, M. B. K. Türkiye'de Siber Saldırı Olayları ve Siber Savunma Yeteneklerinin Gelişimi. *Jass Studies: The Journal of Academic Social Science Studies* 78 (2019): 360.

Bu saldırılar, Türkiye'nin siber güvenlik ve kriz yönetim sistemlerini yenilemesine yol açmıştır. Ayrıca, internet altyapısındaki zayıflıklar ve e-ticaret gibi çevrimiçi işlemlere yönelik güvenliği tehdit eden uzun vadeli riskler, siber güvenlik politikalarının güncellenmesinin önemini ortaya koymuştur.¹⁷

Sonraki yıllarda, Türkiye'deki kamu kurumları, GSM operatörleri ve finans şirketleri, 27 Ekim 2019 tarihinde yurt dışı kaynaklı DDoS saldırılarına maruz kalmış ve bu saldırılar neticesinde internet bağlantılarında ciddi aksamalar yaşanmıştır. Türk Telekom gibi etkilenen kurumlar, uzmanların zamanında müdahalesiyle saldırıları durdurmuşlardır. Bu durum finansal işlemlerin aksamamasını sağlamış, ancak maddi zararlara sebep olmuştur. Bu saldırılar neticesinde herhangi bir verinin çalınmadığı gözlenmiştir.¹⁸ Bu tür olaylar, Türkiye'nin internet altyapısını daha da güçlendirmesi gerektiğini ve siber saldırılara karşı daha

¹⁷ Öcal, A., & Turan, S. Uluslararası İlişkilerde Değişen Güvenlik Anlayışı ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Stratejileri. Edirne: Trakya Üniversitesi 2022. <https://dSPACE.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8164/0188564.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁸ *TRT Haber*, 2019. Türkiye'ye yönelik siber saldırılar bertaraf edildi. <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyeye-yonelik-siber-saldirilar-bertaraf-edildi-437841.html>.

sağlam politikalar ve stratejiler geliştirmesi gerektiğini bir kez daha göstermektedir.¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında, dijitalleşme ve siber güvenliğin giderek artan önemi, ülkenin geleceğine yön veren stratejik planlamaların merkezine oturmuştur. Dijital çağın getirdiği imkânlar ve zorluklar, bir yüzyılın tecrübesiyle harmanlanarak Türkiye'nin siber güvenlik politikalarını şekillendiren temel taşlar olarak ön plana çıkmaktadır. Yüz yıllık birikimi, siber alandaki stratejilerle birleştirmek, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası arenada sürdürülebilir bir güvenlik ve gelişim vizyonu oluşturmaya katkı sağlayacaktır. Örneğin, geçmişte karşılaşılan siber saldırılar ve bunlara verilen yanıtlar, bugün için sağlam bir referans noktası teşkil ederken bu bilgi birikimi, gelecekte karşılaşılabilecek benzeri tehditlere karşı proaktif önlemler alınmasında kılavuzluk edebilir. Türkiye'nin dijital çağda, siber alanın derinliklerine hakim olacak şekilde politika ve stratejiler geliştirmesi hem iç güvenliği güçlendirmek hem de global siber sahnede etkin bir oyuncu olarak yer almak adına zorunluluktur. Bu çalışmada, değişen uluslararası güvenlik algıları çerçevesinde Türkiye'nin ulusal siber güvenlik stratejileri, uluslararası konumu ve politikaları analiz edilecektir.²⁰

¹⁹ *Habertürk*, 2019. Türkiye DDos Saldırısı Altında! Garanti ve Türk Telekom'dan Açıklama Geldi. <https://www.haberturk.com/son-dakika-garanti-ve-turk-telekom-na-siber-saldiri-aciklamamasi-haberler-2535014-teknoloji>.

²⁰ Op.cit, no. 16.

TÜRKİYE’NİN SİBER GÜVENLİK GELİŞİMİ

2000’lerin başından itibaren hızla dijitalleşen dünya düzeninde Türkiye, siber güvenlik politikalarını sürekli güncelleyerek ulusal güvenliğin temel bir parçası haline getirmiştir. Özellikle son on yılda, siber güvenlik altyapısının güçlendirilmesi ve ulusal siber savunma kabiliyetlerinin artırılması ön plana çıkmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı’nın dijital kamu hizmetleri için başlattığı e-Türkiye inisiyatifi, 2002’den itibaren e-Dönüşüm projeleriyle somutlaşmıştır.²¹ 2008’de TÜBİTAK, Siber Güvenlik Politikası’nı²² geliştirmek üzere bir çalışma grubu oluşturmuş, 2010’da Millî Güvenlik Kurulu siber tehditleri ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlamıştır.²³ 2012’de bu çalışmaların koordinasyonu Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’na devredilmiş ve Siber Güvenlik Kurulu kurulmuştur.²⁴

²¹ Op.cit, no. 1.

²² Erendor, M. E. (Türkiye’nin Siber Güvenlik Politikası. Köksoy, F. (Ed.), Yeni Küresel Tehdit Siber Saldırı içinde. 2020, 306.

²³ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği. 27 Ekim 2010 tarihli toplantı. <https://www.mgk.gov.tr/index.php/27-ekim-2010-tarihli-toplanti>.

²⁴ Göçoğlu, V. Türkiye’nin Siber Güvenlik Politikası: Karar Verme Yaklaşımları Çerçevesinde Bir Analiz. In A. B. Darıçılı (Ed.), Güvenlik, Teknoloji ve Yeni Tehditler (1st ed., p. 92). Nobel Yayınları, 2020.

BTK, 2014'te siber güvenlikle ilgili yeni görevler üstlenmiş, elektronik iletişim güvenliğini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.²⁵ Estonya ve Gürcistan olaylarının ardından Türkiye'de siber güvenlik, millî güvenlik meselesi olarak öne çıkmış ve TSK bünyesinde bir siber savunma komutanlığı önerisi gündeme gelmiştir. Bu daha sonra Siber Savunma Merkezi Başkanlığı'na evrilmiştir.²⁶

2015'teki incelemeler sonucu, 126 uzmanın katılımıyla Ortak Akıl Platformu kurulmuş, 2016-2019 Strateji Belgesi ile Türkiye'nin siber güvenlik alanındaki durumu netleştirilmiş ve bu alanda ulusal politikalar belirlenmiştir.²⁷ USOM, siber tehditlere karşı alınan önlemleri yönetmekte ve bilgi paylaşımında bulunmaktadır.²⁸

COVID-19 pandemisinin tetiklediği yeni çalışma düzenleri ve sosyal faaliyetlerdeki dijital geçiş, Türkiye'deki siber güvenlik stratejilerini güncelleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda, 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi,

²⁵ Öcal, A. Uluslararası İlişkilerde Değişen Güvenlik Anlayışı ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Stratejileri. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2022. <https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8164/0188564.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²⁶ Op.cit, no. 1.

²⁷ T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi 6 (2016). <http://www.udhb.gov.tr/doc/siberg/2016-2019guvenlik.pdf>.

²⁸ Op.cit., no. 11.

pandemi sırasında artan siber tehditlere ve salgının getirdiği risklere yanıt olarak hazırlanmıştır.²⁹ Yeni strateji, riskleri yönetilebilir seviyede tutmayı ve ulusal siber güvenliği güçlendirmeyi hedeflemektedir. Önceki planlarda devam eden ve iyileştirilen hususlar da gözden geçirilmiştir. Özellikle çocukların siber uzaydaki güvenliği, yeni belgede öncelikli konular arasına alınmış ve geniş bir paydaş iş birliği ile etkin bir siber güvenlik ekosistemi oluşturulması amaçlanmıştır.

2020-2023 dönemi için belirlenen Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye'nin siber güvenlik alanındaki hedeflerini netleştirmektedir ve bu doğrultuda 29 Aralık 2020 tarihinde yayımlanmıştır. Strateji; siber tehditlerin azaltılması, ulusal yeteneklerin artırılması ve global düzeyde liderlik rolü üstlenilmesi amacını gütmektedir. Özellikle, yerli siber güvenlik ürünlerinin geliştirilmesi ve siber güvenlik mevzuatının iyileştirilmesi hedeflerine odaklanmakta, Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi de bu bağlamda eğitim programlarını güçlendirmektedir.³⁰

2024-2028 Kalkınma Planı çerçevesinde siber güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Strateji ve Eylem Planı'nın güncellenmesi, AB düzenlemeleri ve uluslararası normlar dikkate alınarak yapılacak; siber istihbarat,

²⁹ T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, 16 (2020).

³⁰ Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı. (2020-2023). <https://cbddo.gov.tr/siber-guvenlik-stratejisi/>.

yapay zekâ ve veri analitiği teknolojileri ile güçlendirilecektir. Yerli siber güvenlik ekosistemi ve test altyapıları kurulması, kamu kurumlarının yerli ürün kullanımının artırılması, toplumsal farkındalık ve dijital okuryazarlığın yükseltilmesi öncelikli hedefler arasındadır. Ayrıca, yapay zekâ kullanımı ve uluslararası iş birliği alanlarında iş birliği ve koordinasyon güçlendirilecek, bu teknolojiler için gerekli yasal çerçeveler oluşturulacaktır.³¹

ULUSLARARASI ARENADA STRATEJİLER VE DİPLOMASİ

Daha önce de altını çizdiğimiz şekilde, siber teknoloji, günümüz dünyasında olağan bir gerçeklik haline gelmiştir. Gündelik yaşamımız, cep telefonlarından bilgisayarlara ve sosyal medya platformlarına kadar uzanan bir siber entegrasyonla iç içe geçmiştir. Bu durumda, devletlerin siber altyapıları, onların uluslararası arenadaki güçlerini yansıtmakta ve bu altyapılar, siber gücün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.³² Türkiye'nin siber güvenlik alanında kat ettiği mesafe, uluslararası değerlendirmelerde dikkate değer bir konum elde etmesini sağlamıştır. 2020 yılındaki bir değerlendirmede, dünya genelinde on birinci, Avrupa kıtası çapında ise altıncı sırada yer alarak uluslararası alanda önemli bir konumda olduğu görülmüştür.

³¹ Op. Cit., no. 9.

³² GZT, 2023. Dünyada ve Türkiye'de siber güvenlik hangi konumda? <https://www.gzt.com/video/jurnalist/dunyada-ve-turkiyede-siber-guvenlik-hangi-konumda-2219956>.

Ancak bu başarılı konumlanma, ülkenin siber yeteneklerinin sürekli iyileştirilmesi ve güncellenmesi gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu durum, Türkiye'nin mevcut siber güvenlik kabiliyetlerini daha ileri seviyelere taşıma zorunluluğunu ve bu alandaki sürekli gelişim ihtiyacını vurgulamaktadır.

2001'de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Budapeşte Sözleşmesi uluslararası iş birliğine örnek olarak verilebilir. Bu sözleşme, siber suçlarla mücadelede dönüm noktası oluşturmuş ve Avrupa ülkelerinin bu alandaki yasal çerçevesini belirlemiştir. Türkiye, bu sözleşmeyi imzalayarak ve onaylayarak ulusal mevzuatını uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmiştir. Sözleşme, siber suçlarla mücadelede uluslararası iş birliği ve bilgi paylaşımını teşvik etmekte, *Twinning* projeleri ve eğitim çalışmaları gibi faaliyetlerle bu mücadeleyi desteklemektedir. Budapeşte Sözleşmesi'nin iş birliği ve mücadele yöntemlerinin sürekli güncellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³³

2020-2023 stratejisi, Türkiye'nin kritik altyapı korumasını, kapasite gelişimini, siber suç mücadelesini ve uluslararası iş birliğini içeren temel stratejik hedefler ortaya koymuştur. Türkiye'nin siber savunma yeteneğinin güçlendirilmesi ve siber güvenliğin ulusal güvenlik strate-

³³ *LinkedIn*, 2023. Siber Terörle Mücadelede Diplomatik Çözümler ve İş Birliği. <https://www.linkedin.com/pulse/siber-terorle-mucadelede-diplomatik-çözümler-ve-merkezi-ushdf/?trackingId=yRawccQbTv%2BWVpm%2FdaSiTA%3D%3D>.

jilerine entegrasyonu, küresel trendlerle uyumlu bir yaklaşımları yansıtmaktadır. Devletlerin, siber uzayı askerî yeteneklerini artırma imkânı olarak görmesi bağlamında, Türkiye'nin siber güvenlik stratejisinin zorunluluk olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Türkiye'nin siber diplomasi alanındaki ilk somut adımı, 2012'de Libya'da alıkonulan ABD'li gazetecilerin Türkiye'nin girişimleriyle serbest bırakılması ve bu sürecin sosyal medyada aktif olarak duyurulmasıdır. Bu olay, Türkiye'nin siber diplomasi sahnesindeki varlığını ve potansiyelini sergileyen önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin siber diplomasiye yönelik stratejiler geliştirmesi ve bu alanda uluslararası iş birliği ve koordinasyonu güçlendirmesi, siber tehditlerle mücadelede ve dijital diplomasi arenasında etkinliğini artırmada kritik öneme sahiptir.³⁵

Bu arada, siber uzaydaki devlet faaliyetlerinin artması, uluslararası hukukun bu yeni ortama nasıl uygulanacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası Uzmanlar Grubu (UN GGE) ve Açık Uçlu Çalışma Grubu (OEWG) gibi platformlar, BM Şartı'nın da içinde yer aldığı uluslararası hukukun siber uzaydaki uygulanabilirliğini teyit etmişlerdir. Bu grupların raporları, devletlerin siber uzaydaki

³⁴ Op. Cit. no. 9.

³⁵ Çatal, B. (2015). Diplomaside Değişim ve Dönüşüm: Siber Diplomasi. Medeniyet Araştırmaları Dergisi 2 (3) (2015): 43.

davranışlarına rehberlik etmek amacıyla BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir, böylelikle üye devletler uluslararası hukukun siber uzayda geçerli olduğunu kesin bir dille onaylamışlardır. Ancak siber teknolojinin özgül sorunları, uluslararası hukukun daha detaylı bir uygulamasını gerektirebilir.

Birçok devlet, uluslararası hukuka dayalı bir düzenin savunucusu olarak, siber uzayın güvenli ve emniyetli kalmasının merkezinde yer alan konularda resmî tutumlarını açıklamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin siber uzay konusunda net duruşunu ve resmî pozisyonunu sergileme sürecinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede, 2021 OEWG raporunda yer alan ve daha önceki GGE raporlarında da vurgulanan, uluslararası hukukun ve özellikle BM Şartı'nın siber uzaydaki faaliyetlere uygulanabilirliği ve bu ortamın barışçıl ve güvenli tutulmasındaki esas rolü konusunda devletlerin ortak anlayışını Türkiye'nin de benimsemesi beklenmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin siber güvenlik stratejilerini ve politikalarını, yüzüncü yılına doğru yeniden değerlendirmesi ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun bir siber uzay politikası geliştirmesi hem ulusal güvenlik hem de uluslararası sorumlulukları bağlamında hayati önem taşımaktadır.

II. BÖLÜM
MEKTUPLAR

CUMHURİYETİMİZ 100 YAŞINDA!

25 Ekim 2023, İstinye

Kıymetli *Yarının Kültürü* okuyucuları,

Bildiğiniz üzere 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başındaki matbuat aleminin satırlarını takip ettiğimizde yaygın bir uygulamayla karşılaşırız. İnsan toplulukları arasında çeşitli iletişim kanallarının kurulabilmesi için mektuplar gazetelere gönderilir ve bir yerdeki mesele hakkında birinci ağızdan bir anlatı duyulur. Bu metin, bir yandan gerçeği yansıtmayı, yarına kalmayı amaçlasa da ideolojik veya çıkar temelli bir yanlış yönlendirme dahi olabilir; çapraz okumalarla meseleyi anlamaya çalışırız. *Yarının Kültürü* ekibi olarak birkaç yazarımıza teklif götürerek bizimle çeşitli konular hakkında mektuplar paylaşmalarını rica ettik. Biz başlatıyoruz, bu uygulamayı devam ettirecek olan sizlersiniz... Yayın programımızın sıklığı ve yazar sirkülasyonu burada geçerli olmayacak. Bizimle mektup paylaştığınızda bir bölgedeki sesi yahut güncel bir mesele hakkındaki görüşü kamuya duyurmak için direkt sizlerle buluşturacağız. Mesela, geçtiğimiz şubat ayında Kahramanmaraş'ı, Malatya'yı, Hatay'ı yerle bir eden depremle ilgili haberleri sosyal medya araçlarından takip etmeye çalıştık. Böyle bir durum tekrar yaşanırsa duyurusu yapılması gerekenleri kaleme alıp bizimle paylaşabilirsiniz.

Diğer bir deyişle, *Yarının Kültürü*'ne bir nebze de olsa katkı sağlayabilmek için mektup kabulüne başlıyoruz. Bu çerçevede ilk mektubu da ben Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yıl dönümünde yazmak istedim.

Öncelikle, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk ulusunun uzun bir tarihsel mirasın neticesinde sinesinden çıkardığı cumhuriyet rejiminin ilanının yüzüncü yıl dönümü, “en büyük bayramdır, kutlu olsun!” Bayramımızı kutlarken derin bir üzüntü içerisindeyiz. Yalnız bu yıl birçok canımızı kaybettiğimiz Şubat depremleri değil, aynı zamanda cumhuriyetin ideallerinden vazgeçilmesi bizi üzüntüye gark ediyor. Bir devlet yurdunda asansör ihmalinin öldürdüğü gencecik kardeşimiz Zeren Ertaş'ı unutamayız, tıpkı Enes Kara gibi! Anaokullarında mescit meselesini tartıştık geçtiğimiz hafta, hatırlıyor musunuz? Uğur Mumcu'yu, Türkân Saylan'ı, Necip Hablemitoğlu'nu hatırlıyor musunuz? Elleri öpülesi bu insanların sayısı zaten bir avuçtu, bizler bu kişileri savunup koruyacağımıza karşı-devrimcilerin silahlarının altına attık. Uluşça sahip çıkamadık. Cumhuriyet Bayramı'mızı kutlarken bu üzüntümüzü paylaşmadan geçmek istemedim.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin üç temel direği saldırı altında. İran'ın da rejiminin cumhuriyet olduğunu hatırlamakta fayda var. Türkiye'deki cumhuriyetin önemli bir anlamı, Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu günlerinin bile TBMM'de yürütülmesiydi. TBMM, maalesef yeni yönetim modelinde artık işlevsiz. Cumhuriyetin diğer anlamı medeni dünyada Türk yaşamaktı. Türkiye, düzensiz göçmen-

lerle dolan bir ülke oldu; medeni dünyadan uzaklaşıyoruz. Bu konuda ne haber yapılabilir ne bir veriye ulaşılabilir. Sosyal medyada tarafgirlikle yazılan yazıların saldırısı altındayız. *Yarının Kültürü*'nde bu yüzden bu konuyu değerlendiremiyoruz. Karanlıktayız, makul bir ereve çizilip veri paylaşılmadığı için çözüm araçları da geliştirmiyoruz. Cumhuriyetin en önemli anlamı, laiklik başta olmak üzere Atatürk inkılaplarıydı. İşbu inkılaplarla bizzat erki elinde bulunduranlarca mücadele ediliyor! "Elbet sabah olacak" ama bugünden başlamamız gerekiyor mücadeleye. Bu hatırlatmaları eklemeden Cumhuriyet Bayramı'mızın yüzüncü yıl dönümünü kutlamak eksik kalır diye düşünüyorum. Mücadele ruhumuzu kaybetmemeyi düşünmemiz gerekiyor.

Bir meseleye daha değinip mektubumu sonlandıracağım. Geçtiğimiz haftalarda Türkiye'nin çevresinde meydana gelen savaş ve siyasi krizlerin ortasında burnunun kanamadığını yansıtan bir harita gördük. Bunun tek bir açıklaması vardı, o da çimentonun sağlamlığı ve akılcı politikaların srmesiydi. Ancak akılcı politikalar artık srdrlmyor, ideolojisini yürütmek isteyen bir dinci dava mevcut. Sırbistan'ı yenen Türk kadın voleybol takımının ibadethanelerde yuhalatıldığını duyduk. şu anki atmosferde cami kışla dikotomisini aştı; ancak pek çok uygulamada ve yaşam pratiklerinde caminin zaferini görüyoruz. Bu bize bu coğrafyada burnumuz kanamadan

bir yüz yıl daha yaşayabilmemiz için caminin zaferini kırmamız gerektiğini gösteriyor. Mücadelemizi bu yolda sürdürmeliyiz.

Evet Cumhuriyetimiz 100 yaşında. Geçtiğimiz yıl, *Yarının Kültürü*'nde bu meseleye değinen sevgili Gaye'nin cümlesi çok şey anlatıyordu: "*Kimsesizlerin kimsesi Cumhuriyet şimdi yüz yaşında; bu sefer kendisi de kimsesiz bir halde.*" Kendi mayasını bazen bir çiftçinin toprağındaki mesajda görüyoruz, bazen bir akademisyenin terör yuvası denen yerde kolektif çabayla yayımladığı Cumhuriyet'i anlatan kitapta. Bir sanatçının bestesinde, paletinde; bir sporcunun dalışında, smacında görülüyor. Ama dağınız. Bu kişisel çabaların, Türkiye politikasındaki halktan kopuk anlayışın bertaraf edilip aynı ülkede yaşayan, aynı dili konuşan, ortak bir tarihe, geleneklere ve kültürel değerlere sahip insan topluluğına, yani ulusa dönüşeceğini umut ediyorum. İlk yüzyılda başarmayı geçtik, kazanımlarımızı da tırmalattık. Sıra mücadelede, sıra 1923'teki ilanın gereklerini yerine getirmede!

Muratcan Zorcu¹

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 29 Ekim 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

BERLİN'DEN MEKTUBUNUZ VAR!

Kasım 2023, Berlin

Muhtemelen bu mektup sana bir pazar sabahı ulaşmış olacak ve birazdan yazdıklarımı okurken sana eşlik etmesi için Edvard Grieg'ten Peer Gynt Suite No.1 Op. 46 – 1. *Morning Mood*'u dinlemeni istiyorum. Güneşin doğuşunu anlatan bu eser, ilginçtir ki çocukken uykusuz kaldığımız geceler kardeşimle dinlediğimiz bir parçadır.

Berlin'in havasından, suyundan bahsederek değerli vaktinden çalmayı katiyen istemem. Bir şeyler öğretmeliyiz birbirimize, yeni bir pencere açıp gerekirse altındaki duvarı da yıkmalıyız. Samimiyetin böylesine inanıyorum, aksi takdirde tek tıkla ulaşılacak hava durumu bilgisi ya da üçüncü şahıslar üzerine kurulan diyaloglar geride bırakacak bizi. Geride kalmıyorum, trene yetişmek için beş dakikam daha var. Durağa yürürken her şeyi planlıyorum kafamda. Anons edilmesine daha 20 dakika var, kulaklıklarım yanımda, trene binince hemen canlı yayını açacağım. S-bahn iki dakika gecikiyor, sorun değil. Dussmann'a ilk ziyaretim. O büyük kapıdan girince beni bir ekranın karşıladığını ve *Nobel Edebiyat Ödülü*'nün açıklandığını hayal ediyorum. İnsanlar seviniyor ve çılgın gibi ödülü alan yazarın bulunduğu kitaplığa koşuyorlar. Sakin mizacıma zıt, kafamda kurguladığım tüm karakterler uçarıdır böyle,

duygularını büyük yaşarlar. Büyük kapıyı itiyorum, ödülü ‘söylenmeyene ses veren yenilikçi oyunları ve düz yazıları’ ile Jon Fosse’nin aldığı açıklanıyor. Radarımı açıyorum ve F harfinin bulunduğu kitaplığı buluyorum. Şehrin en büyük kitapçısında, Jon Fosse’ye ait tek kitap *Morgens und Abends* ellerimde artık.

Fosse, Henrik İbsen’den sonra en çok bilinen ve oyunları birçok ülkede sahnelenen Norveçli yazar ve şair. İbsen, eserlerini Bokmål üzerinden verirken Fosse, Norveççenin batıdaki formu Nynorsk’u kullanıyor. Türkçeye çevrilmiş üç eseri mevcut; *Sabahdan Akşama*, *Üçleme* ve *Melankoli*. Bir yazarı değerlendirirken mezun olduğu bölümü de göz önünde bulundururum, üslubu ve konuyu ele alış biçimi hakkında bilgi edinebilirim. Kendisi karşılaştırmalı edebiyat okurken sosyoloji ile ilgilenmiş fakat Marksist çizgiden uzaklaşması sebebi ile daha sonra psikolojiye yöneldiğini söylemiş. İlk denemelerinde, üniversite yıllarında okuduğu *Gramatoloji Üzerine* adlı eseri ile Fransız filozof, edebiyat eleştirmeni Jacques Derrida’nın etkisi büyük. Derrida’nın “*Var olan her şeyi farklı kılan şey nedir?*” sorusuna yanıtı ise “*yazmak*”. Onu yazmaya iten nedeni ise 7 yaşında geçirdiği kaza ve yaşadığı ölüme yakın deneyim olarak açıklıyor. Metinlerini, hayat ile ölüm arasında duran insanların bakış açısıyla ele alıyor ve aradığı ilahi gücü orta yaşlarında Katolisizm’de buluyor. Eleştirmenler Fosse’yi minimalist, biçimini ise ‘yavaş düzyazı’ olarak tanımlıyorlar. Karakterlerini alelade kişiler arasından seçiyor. Belgisiz sıfatlarla

kurguya katılan bu herhangi kişiler, Fosse'nin neden minimalist olarak nitelendirildiğinin sebeplerinden biri. Bir diğeri ise karakterlerin olayları dramatize etmeden, küçük yaşamaları. Cümleler sükûnet içinde, noktalarda durmadan virgüllerle birbirine bağlanıyor. İtiraf etmek gerekirse Jose Saramago okumak beni bu noktada zorlamıştı fakat Fosse'nin *Üçleme*'sini okurken sayfaların şiir gibi ilerlediğini söyleyebilirim. Henrik İbsen ile tek ortak noktaları oyun yazarlığı değil elbette. Nasıl Edvard Grieg, 1876'da Henrik İbsen'in oyunu *Peer Gynt* için eserler besteledi ise Peter Eötvös de 2021'de Jon Fosse'nin *Üçlemesi*'nden *Uykusuzluk* adını verdiği bir opera besteler. Geçtiğimiz cuma akşamı *Staatsoper Berlin*'de izleme fırsatım oldu. Öncelikle eser *Trilogy*'nin (*Üçleme*'nin) ilk kısmını konu edinmiş. Bu ilk kısım '*Wakefulness (Uyanıklık)*', libretto üstünde *Sleepless*'a (*Uykusuzluk*'a) dönüşmüş. Fosse, eserinde sahneyi kurarken betimlemelerden kaçınıyor fakat *Staatsoper*'in sahnesinde bizi bu sefer büyük bir somon balığı ve bir sürü detay karşılıyor, olaylar somon balığının içinde yaşanıyor. Yönetmenin bu absürt kurgusu ile Eötvös'in atonal müziği, Fosse'nin minimalizmine ve eserlerindeki dinginliğe oldukça tezat. Tabii, kimsenin *Wakefulness*'ı olduğu gibi sahneye koymak gibi bir iddiası da yok.

Ben sevdiklerini sürekli arayıp soran biri değilim. Sesini duymaktan imtina ettiğim telefonum hep sessizedir, öyle uzun uzadıya görüşmeleri de sevmem. Zaman en büyük ta-kıntım, ajandalarım yıllardır sığınağım. Yazmak hep daha

kolay gelmiştir. Üzerine düşünölmüş her cümleyi daha değerli bulurum. Berlin'e taşındığımdan beri adımın yazılı olduğu, devletle aramdaki köprü; bir posta kutum ve birkaç kurumun herhangi kişilerinden gelen mektuplarım var. Gönderen özneler Fosse'nin 'bir kadın'ı ya da 'bir adamı' ve içerikleri resmî de olsa gelen her mektubu akşam eve döndüğümde heyecanla açıyorum. Bürokrasi şöleni. Cevaplar genelde üzerine düşünölmeyi gerektiren derin cümleler olmuyor. Zamanımı bu kısa ve zorunlu yanıtlara ayırmak da Almanya'nın paradoksu olsun. Dussmann'ın renkli mektup zarfları ile bu resmiyeti biraz olsun renklendireceğime inanıyorum. Son olarak, Jacques Derrida "*Söyleyemediğini yazmalısınız*" der. Sanırım ben de Jon Fosse gibi söyleyemediklerini yazanlardanım.

Melissa Aykul¹

¹ Freie Universitat Berlin, Fizik Bölümü araştırmacısıdır. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 5 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

BAKÜ MEKTUPLARI – 1

11 Kasım 2023, Irvine

Bu tefrikayı fikir dünyaları kadar gönülleri de zengin olan Firdovsiyyə Əhmədova, Jalə Qəribova ve Solmaz Rüstəmovə-Təhidi'ye ithaf ediyorum.

Aziz okur,

İnsanın çocukluk yıllarından beri arzu ettiğini, o arzu ettiği şey(lerden biri) ne kadar *fantastique* olursa olsun, gerçek kılması nedir, bilir misin? Ben bu hissi bir kez 2023 yılının cehennem sıcaklarında, Hazar'ın kıyısındaki güzel Bakü'de yaşadım. Yaşadıklarımı anbean, yaşarken bir deftere kaydetmek de bir başka arzumdur. Heyhat! *Zoomer*'lik ile *boomer*'lik arasında gide gele yazmayı, anı kaydetmeyi de unuttum. Fakat “yiyip içtiğin sana kalsın, bana gezip gördüklerini anlat” diyecek olursan, okumaya ara verme de seni alıp götürüyüm.

5 Ağustos günü Hazar kıyısına ilk inişimde, memlekettekilere çoktan “Bakü'ye gidiyorum ay balam!” demenin rahatlığı ve aslında memleketten hiç uzaklaşmadığımı fark etmemin sevinci vardı. Eşimle, katlı pasta gibi gittikçe yükselen Bayıl'daki otelimizden çıkıp on dakikadan az bir yürüyüşle deniz kıyısına ulaştığımızda ise Azerbaycan beni tuhaf bir şekilde karşıladı.

– *Yaman esiyor be karayel yaman!*

Sakin özünü Hazer'in hilesinden aman!

Aman oyun oynamasın sana rüzgâr!

diyen şairi belli ki dikkate almamışım. Rüzgâr yürümeye el vermezken bir yandan da hayatımda ilk defa duyduğum bir baş ağrısının şiddeti altında ilk bulduğumuz kapalı mekâna koşturuyordum. Aman bu ağrıyı rüzgârdan sanma! Muh-temelen 45 ila 50 derece arasında seyreden hava sıcaklığı, yine hayatımda ilk defa olmak üzere, tepemden şırıl şırıl ter akıtıyordu. Sahi, Bakü'nün isminin de Bâdkube'den, yani rüzgârlar şehrinden geldiğini, yani Bakü'nün *külâklar şəhəri* olduğunu okumuştum ya! Bu çifte şiddet ben şehre veda edene dek sürecek, Azerbaycanlı dostlarımın ifadesine göre de sıcaklığın rüzgârı yalnız başına bıraktığı Eylül-Ekim'e dek devam edecekti.

Bu koşturmaca içerisinde gözüme ilk çarpan yapılar Sidney'deki opera binasını nilüfer şekline sokan Deniz Mall ve ardından da katlanmış bir halı şeklindeki Azerbaycan Millî Halı Müzesi oldu. İtiraf etmeliyim ki aklıma Türkiye'den alışık olduğumuz grotesk ve *kitsch* mimari geldi. Seyahatimin devamında zihnim bu benzerliklerden çok uzak kaldı, neyse ki. Zaten bu iki binayı geçer geçmez önce Denizkenarı Millî Parkı'nı gördük ve ardından Neftçiler Bulvarı'na çıktık. Buradan anlatmak istediğim, aziz okur, kısa sürede Türk ve İslam dünyasının en güzel ve şık mekânlarından birine, belki de en güzel ve şık olanına vardık.

Sahil boyunca uzanan Neftçiler Bulvarı, Bakü'nün kalbi olan ve bir nevi *old town, vieille ville* ya da Suriçi konumundaki İçeri Şehir'in güney sınırını belirler. İçeri Şehir'in sağında neredeyse iki asırlık Tarqovı ya da Nizami ile Zarife Aliyeva Caddeleri uzanır ve bütün bu bölgenin kuzey sınırında da görkemli bir tarih tanığı olan İstiklaliyet Caddesi bulunur. İşte, yüzyıllar boyunca Kafkasların Tiflis'le beraber iki kalbinden birini teşkil eden Bakü şehrinin merkezi burasıdır ve mektuplarımın geri kalanında merkez dediğimde bu konuma atıfta bulunduğum anlaşılmalıdır, hürmetli okur.

Bakü'yü bir cumartesi günü keşfe çıktığımız için elbette yoğun bir kalabalıkla karşılaştık. Patlamış mısır kokuları et kokusuna, parktaki megafondan yükselen Reşid Behbudov şarkıları alt geçitteki keman virtüözünün *Feridem* ezgisine karışıyordu. Karnımızın açlığının yankısı Bakü sokaklarını inletirken memleketten uzaklaşmadığımı bir kez daha fark ettim: Bağdat Caddesi'nin, Akaretler'in, Zorlu'nun Türk işi restoranlarıyla Avrupalı kahvecileri bölgeyi doldürmüştü. Öte yandan Moskova doğumlu eşim de kendini evde hissediyordu: Merkezin en cıvıl cıvıl ve haliyle en pahalı restoranları Rusya'dan buraya şube açanlardı. Bir yandan sokaktakilerin yarısı, büyük kısmını rahatlıkla anladığım Azerbaycan Türkçesi, diğer yarısı da Rusça konuşuyordu ki bu da bizim gibi çok dilli bir çift için bir başka ev hissi yaratıyordu. Bakü'nün, özellikle merkezde, bu kadar çok Rusça konuşan Azerbaycanlı nüfusa sahip olması itiraf etmeliyim ki beni çok şaşırttı. Genç

Azerbaycanlıların sosyal medyada bu duruma karşı tepkili olduklarını ve kampanya yürüttüklerini biliyordum ama bu kadarını da beklememiştim.

Kısa süre sonra “otantik” ya da “turistik” bir Azerbaycan restoranına girdik ve baş ağrılarım çabucak son buldu. İnsanın bilgisizliğini dürüstçe dile getirmesi ve bilmediği konularda ısrar etmeyip öğrendiklerini ifade etmesi sanırım önemli bir erdemdir. Yine itiraf etmekten gurur duyuyorum: Azerbaycan mutfağının bu kadar lezzetli olabileceğini hayal etmemiştim! Cenap okur, sanmayasın ki sadece bir turistik restoranla bu gerçeği idrak ettim. Ben ki Adanalı genlerimle iftihar eder, Gaziantep’imizin et konusunda dünyanın en ileri noktasında bulunduğunu düşünür, havadakinden denizdekine *taqribən* her çeşit eti tüketir ve her yaz İstanbul seyahatlerimi mutfağımızın envaiçeşit ürününü tekrar tadabileceğimi hayal ederek iple çekerim. Fakat şu noktada Azerbaycan’daki kadar lezzetli eti hiçbir yerde yemediğimi söylemeliyim. Sadece et mi? Hayır! Yağıyla, hamurlusuyla, asma yaprağıyla, meyvesiyle sebzesiyle, baharatıyla, çayıyla, çakırıyla Azerbaycan bana gayet cömert davrandı ve tattıklarımın lezzetinin aylar sonra dahi ağızımı sulandırmasına sebep oldu. Lüle kebabın, qutabın, fisincanın, dolmaların için ayrı ayrı teşekkür ederim Bakü; pive yanında kızartılmış düşbere yemeği düşündüğün için de tebrik ederim.

“... hayal etmemiştim” demiştim. Bunda galiba İran mutfağını, Türkiye’ye kıyasla, ağır ve kuru bulmam ve tabii, Rusya’da mutfak namına bir şey bulamamam etkili oldu.

Öte yandan Gürcü mutfağının harikulade örneklerini tatmışlığım çıtayı yükseklerle taşımama neden olmuş olabilir. Nitekim Bakü seyahatimin gastronomik açıdan bir başka mutluluk veren kısmı da Kafkaslardan gelen ürünlere ve Rus mutfağının en güzel, evet, en güzel, tabaklarını hazırlayan bir restorana erişebilmem oldu.

Büyük Sabir bu mektubumun şuraya kadarki kısmında sadece yemek konuştuğumu görse herhalde çokça gülerdi! Nitekim okur, sana da başta dediğim gibi yiyip içtiğim benimle kalmadı, o sahaya düştüm mü çıkamadım. Beni olur da bağışlarsan ben de “*Yalan ile dünyayı gezmek olur ama geri dönmek olmaz*” minvalindeki Azerbaycan atalar sözü uyarınca mektubuma devam ederim.

Nizami ve Zarife Aliyeva Caddeleri, güzellikleriyle göz kamaştıran mücevherat dükkânları gibi yan yana dizilmiş restoran ve mağazalarla dolu. Bunların içinde zengin Azerbaycanlıları ve turistleri memnun edecek, aynı zamanda kızdıracak lüks mağazalar, turistik hediye dükkânları da yer alıyor. Fakat merkezdeki kitapçı sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor ki bu da kitapseverler için üzücü bir durum. Öte yandan bunlar arasında Akademi'nin kitapçısı yer almakta. Kiril ve Latin harfli pek çok tarih ve edebiyat kitabı ziyaretçileri memnun edecektir. Ancak buraya yazın gitmemek ve klimasız kitapçıdan daha fazla dayanamayarak ayrılmamak kaydıyla!

Sabık Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in eşi ve şimdiki devlet başkanı İlham Aliyev'in annesi olan Zarife

Aliyeva aynı zamanda bir tıp doktoru ve bilim insanı. İsmi nin verildiği cadde ise şimdiki Bağdat ile Vali Konağı Caddelerinin yanına yaklaşamayacağı bir güzellikte. Nizami Caddesi'ne illa benzer ararsak, İstiklaliyet'le birleştirip ikisini bir Divan Yolu ve İstiklâl Caddesi alışımına benze tebiliriz. Ancak bu benzeştirme sadece, ey okur, senin gözünde canlanması için. Çünkü bu bölge, Azerbaycanlıların kalbinde tarihin attığı, yaşandığı ve yaşamakta olduğu yer.

Çünkü Azerbaycanlılar, bugün, Yahya Kemal'in Türkiye için sarf ettiği "*Biz ölülerimizle yaşıyoruz*" sözünü asıl hak eden halk konumunda. Merkezden başlayarak şehrin neredeyse her bir köşesinde o sokakta, o apartmanda, o binada geçmişte kim oturmuş ise onun ismini taşıyan ve tercüme yi halini kısaca anlatan plakalar (Azerbaycan Türkçesinde "*barelyef*") mevcut. İmparatorluk ve Sovyetler yadigarı olan bu gelenek tarih ve edebiyatseverlerin başını döndürecek cinsten. Döndüğünüz her sokakta tanıdık bir isim görmek; Samed Vurgun'un, Tağıyev'in vs. adına müzeleştirilmiş evleri ziyaret etmek; Bakü'yü inşa eden Polonyalı mimarların anısına dikilmiş plakaları okuyup Lev Tolstoy Caddesi'ne yürümek; Nizami'nin görkemli heykelini selamlayıp yeşilliklerin arasında kaybolmak büyük nimet.

Merkezden çevre bölgelere gittikçe Karabağ Savaşları'nda hayatını kaybeden şehitlere dair anıt ve plakalara rastlıyorsunuz ki Yahya Kemal'in sözünü çok daha derinden teyit eden bir gerçeklik bu. Tahran'da her adımda İran-Irak Savaşında hayatını kaybedenlere dair tabela ve işaretlere denk

gelirken bu konuları daha derinlemesine düşünürdüm. Fakat şimdi Bakü'deki bu renkli resimlerde yer alan genç yüzlere baktıkça insan derinliğin içinde boğulur gibi hissediyor.

Ne demiştim, yeşillik mi? Biz yine oradan devam edelim. Sanat ve tarihe verdiği yerin yanı sıra Bakü veya en azından Bakü'nün merkezi yeşil ve güvenli. Hele İstanbul'a kıyasla insan kendini inanılmaz seviyede özgür ve rahat hissediyor. Elbette bu bir turistin kısa süreli tecrübesi. Ancak bir Azerbaycanlı dostum da "Buraya gelenler hep aynı şeyi söylüyor" diyerek beni teyit etti. Öte yandan Bakü'nün İstanbul'a üstünlüklerini Bakülülere söyleyince genellikle pek memnuniyetle karşılanmıyorsunuz. Bu bütün şehir meskunlarının turistlerden duyduklarına verdiği ortak tepki tabii. Moskovalı da Pekinli de Parisli de benzer şekilde davranacaktır. Ama Bakülüler asayiş ve sağlık tehdidi olmadan sokaklarda yürümenin ne demek olduğunun farkında değiller ve umarım hiçbir zaman da olmazlar.

Göz alıcı Azerbaycan kadınlarının özgürlüğü, içkili mekânların doldurduğu sokakların canlılığı, *Küçələrə su səpmişəm*'in Rusça ve İngilizce *rap* ve *beat* sedalarına karıştığı atmosferi tamamlıyor. Adım başı Hintli, Pakistanlı, Arap turistler geçiyor. Tek Türk turist yok ve bu can sıkıyor: Bütün pahalılığına rağmen İstanbul seviyesine yaklaşamayan, ulaşımı ucuz, dopdolu sanat ve kültür hayatıyla göz dolduran Bakü yerine beyaz yakalımızın "ucuz destinasyonları" Beyrut, Tiflis ve Üsküp'ü düşünüp "İyi, bilmelerine gerek yok" diyorum. Yine de her köşede bir

Türk bayrağı var; ondan biraz daha seyrek de olsa Pakistan bayrağı tabloyu bilindik hale getiriyor. “İsrail ürünleri” yazılı mağazaların önünden yürüyüp geçenler *McDonald’s* lara, dönercilere, barlara giriyor. Bakü’de yaz aylarının böyle geçtiğini duyuyorum, bir başka dostumdan, تنها (tenha hali buysa!) ve canlı. Hem de kaynar sığağa rağmen.

Dostlar... Azerbaycan halkının size gülümsemek ve yardımcı olmak için tek ihtiyaç duyduğu şey Türkiye Türkçesini işitmek. İran’da ve İran Azerbaycanı’nda sık rastladığım “*taruf*”tan eser yok burada: Herkes bir şey için söz veriyor ve o sözü yerine getiriyor. Hiçbir şey için para ödemek mümkün değil çünkü konuksunuz. Akşam saat 10’da hava 30 dereceyken canından bezmiş bir işçi Türk olduğunuzu anlayınca gülümsemeden edemiyor. 45 derecede asfalt döken işçi şüphelenmeden telefonunu veriyor arayacağınız kişiyi aramanız için.

Neden sonra kitapçıya tekrar dönüyorsunuz. Ah, bir de her şeyi *hardcover* basmasalar! Rusça kitapların yanında Türkçelere bakıyor; Azerbaycan dilinde olanların fiyatını kafanızdan hesaplamaya ve kafanızda *Tetris* oynar gibi bavulunuzda yer düşlemeye çalışıyorsunuz. Terlemeye hazır dışarı çıkıp yandaki kahveye atlıyorsunuz, çünkü klima var. Evet, diyorum işte o an kendime, ey okur, Bakü’ye bir daha yazın gelmeyeceksin! Terimi silip soğuk suyum yudumlar-ken anıtından çevreyi seyreden Büyük Sabir’le göz göze geliyorum.

Hansı bir müşküldi kim, səbr ilə asan olmasın?!

mısrasını dilime doladıktan sonra aklıma düşüyor: Sahi ben Bakü'ye hangi müşkül için gelmişim?! Aziz okur, onu da bir sonraki mektuba bırakalım.

Oğul Tuna¹

¹ Kaliforniya Üniversitesi Irvine Kampüsü Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

BAKÜ MEKTUPLARI – 2

15 Aralık 2023, Irvine

Aziz okur,

Gerçi o da olmasa ne zaman Bakü'ye yolum düşerdi, bilmiyorum ya! Fakat bu doktora dedikleri ve benim gibi nice gencin kanına giren bela, beni Azerbaycan'a sürükleyen asıl sebep oldu. Ne diyor (bir asrı aşkın süre önce çocuklarının okumasına engel olan ebeveynleri hicveden) Büyük Sabir:

Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,

Bu kardan əl çək!

Yazmaq, oxumaq başına əngəl- kələf oldu,

Əşardan əl çək!

Vallahi el çekmenin vakti geldi ama önce bırak da Bakü seyahatimin değinmediğim noktalarına değinip bazı kısımları detaylandırayım.

Azerbaycan'da sohbet ettiğim okuryazar takımının, yani Azerbaycan *intelligentsia*'sının ortak şikâyeti insan kaynaklarının, okuyan, yazan, düşünen ve üreten kişi sayısının Türkiye'deki seviyelere ulaşamaması. Hoş, Türkiye'de böyle bir "seviye" var mı bundan emin değilim ama Azerbaycanlıların derdini anlıyorum. Öte yandan Türkiye eğer kardeş ülkesinin maddi ve manevi kaynaklarının bir kısmına sahip olabilseydi, şu an çok çok farklı yerlerde bulunabilirdi. Geçelim.

On milyonu aşkın nüfusa sahip ülkenin *intelligentsia*'sı çok kalabalık olmasa bile çok iyi bir eğitimden geçmiş ve birbirine sıkı sıkıya bağlı. Yazdıkları kitaplar, makaleler, sosyal medya paylaşımları yankı odalarında kalmıyor; çok hızlı bir şekilde farklı ideolojilere mensup, yurt içinde veya diasporadaki bütün kişiler arasında yayılıyor. Bu yüzden de zaman zaman kavgalar eksik olmuyor.

Öte yandan bundan yüz-yüz elli yıl önce Kafkas Müslümanları veya Kafkas Türklerinin çok daha etkin ve renkli bir kültür hayatı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Osmanlı padişahına da Rusya çarına da ulaşabilen Ahundov'ların, 20. yüzyılda Batı Asya'nın muhtemelen en etkili neşriyatı olan *Molla Nasreddin*'in doğduğu ve hüküm sürdüğü topraklar burası sonuçta. Bugünse pek çok neden sonucunda biraz hamasete dalmış, Batı dillerindeki yayınlardan ziyade ana dilinde ve Rusça yayınlarla meşgul bir *intelligentsia* söz konusu. Ancak *panta rhei* ilkesi gereğince bu değişiyor. Yeni nesillerle birlikte daha katılımcı ve enternasyonel bir Azerbaycan *intelligentsia*'sı yükseliyor.

Sovyet devrinde yetişmiş akademisyenler, gazeteciler, âlimler hâlâ faal ve ana akım tartışmalara yön veriyorlar ki ben bunu olumsuz değil, aksine çok olumlu bir gerçeklik olarak görüyorum. Çünkü her yeni nesilde olduğu gibi buradaki yeni neslin de üretim ve tartışma süreçlerine büyük bir reaksiyon, hem de en şiddetlisinden, getirmekte olduğu açık. Bizdeki akademisyen ve okumuş takımın aksine, üretkenliğinden bir şey kaybetmeyen daha büyük nesiller bu şekilde gelenek ile gelecek arasında bir köprü görevi görüyor. Hem

de öyle bir gelenek ki Sovyet devrine ve öncesine uzanıp güncel tartışmalara damgasını vuruyor.

Sıkıldın mı benim sevgili okurum?

Hayır, dediğini duyar gibiyim. Devam edelim.

Hükûmetin ağırlığı bir yokluk biçiminde tartışmalara (siz fark etmeden) etki etse bile özellikle son birkaç yılda atılan adımların altını çizmek gerek. Azerbaycan devleti, Tanzimat dönemi Osmanlı'sını ve Kemalist Cumhuriyeti hatırlatacak biçimde güçlü bir eğitim hamlesiyle meşgul çünkü. Başarılı öğrenciler birbiri ardınca Avrupa, ABD, Rusya ve Çin'in en iyi üniversitelerine gönderiliyor. Elbette bu imkânlardan seçkinlerin çocuklarının ne kadar yararlandığı, seçkin olmayan kesimlerin ne kadar faydalanabildiğini araştırmak gerek. Fakat memleket dahilinde eğitimde eşitliğin olduğunu, hatta Bakü'dekinden daha başarılı ilkokul ve liselerin Sumgayıt vb. farklı vilayetlerde bulunduğunu eklemek gerekir. Türkiye'deki seviye diyorduk değil mi?..

Bütün bu gelişmeler *intelligentsia*'yı ve hatta halkın diğer kesimlerini dünyaya daha fazla maruz bırakıyor. Sadece eğitim mi? İnternet, (bir önceki mektubumda çok sınırlı olduğundan söz ettiğim) turizm, ticaret, kültürel faaliyetler Azerbaycan'ı bir zamanlar olduğu gibi tekrar Kafkasların kültür merkezi yapmaya aday.

Bana “Bunları bırak, kendine bak” diyecek olursan, azizim, hadi gel, bana dönelim.

Ülkede çok sayıda ve yine eski neslin koruduğu müze var. Bunlardan en beğendiğim elbette Azerbaycan İncenanat Müzesi. Sovyet sanatı üzerine yazmaya yetkinliğim yok fakat toplumcu gerçekçi temanın en görkemli ürünlerinin özellikle Stalinist devirde verildiği benim olduğu gibi senin de malumundur. Çağdaş Azerbaycan sanatı içinse böyle bir sınır çizmek mümkün değil.

İran'dan, özellikle Kaçar devri resim ve minyatür sanatının etkileri 19. yüzyıl sanatına nüfuz etmişken Sovyetlerle birlikte bambaşka bir devir açılıyor. İncenanat Müzesi'nde olduğu gibi Edebiyat Müzesi'nde de Arif Hüseynov, Vəcihə Səmədova, Səttar Bəhlulzadə, Əzim Əzimzadə, Bö-yükağa Mirzəzadə və Toğrul Nərimanbəyov'un "Türkiye seviyesini" çoktan ışık yılları geride bırakmış eserleriniتماşa etmek mümkün.

Ayvazovski dahil Batı ve Rus resminin zirve isimlerini, İranlı ve Osmanlı üstatlarının kaleminden dökülmüş harikaları, Kuba'dan Tebriz'e uzanan geniş coğrafyadan farklı halı ve kilim örneklerini Hazar kıyısında görmek ne büyük zevk! Ayrıca yukarıda zikrettiğim Azerbaycanlı dehalardan kimisinin müzeye çevrilmiş atölye ve evlerini de ziyaret etmek imkân dahilinde. Ah, bir de katalog basılsa, kartpostal ve reproduksiyon satılsa!

Göster bana biraz bunlardan örnek, diyeceksin. Ne mümkün! Azerbaycan müzeciliğini anlayabilene aşk olsun! Kimi müzelerde fotoğraf çekmek yasak olduğu gibi bazılarında

ek olarak ödeyeceğin beş manat eşliğinde bunun iznini alabiliyorsun. Beni bütün seyahatim boyunca en çok öfkeliendiren mevzulardan biri bu oldu, aziz okur. Rusya’da ve Avrupa’daki koleksiyonlarla kıyaslanacak ve hatta çoğunu gölgede bırakacak eserlerin bırak fotoğrafını çekmeyi; bunları içeren katalog veya kartpostal dahi bulamıyorsun. Peki neden? Müze, kendi *Facebook* sayfasında paylaşıyor diye yetinmek mi gerekiyor? Bu konuda hakikaten aşılması gereken seviyeler var gibi duruyor.

“Əziz dostum məndən kəsüb incidi” diye başladın, sanki okur. Asıl incindiğim kısma geçelim.

Ermenistan akademisiyle 1960’lı yıllarda girişilmiş çetin mücadele bugün hâlâ akademiye kasıp kavuruyor. Tarih ve diğer sosyal bilimlerdeki pek çok yayın, doğal olarak, bu çerçeveye sıkışmış durumda. Belki de yine bu sebepten Azerbaycan tarihçiliği henüz dünyaya yeterince açılabilmiş değil. Oysa 20. yüzyıla dek dünya iktisat, kültür, göç yollarının kesişim noktasında olmuş bir bölgeden söz ediyoruz. Aynı bölgeden doğan Sovyet cumhuriyeti (“İkinci Cumhuriyet?”) neredeyse “Doğu devrimi”nin merkezi olacaktı. Bugün ise başta sözünü ettiğim dil bariyeri veya farklı sosyal-siyasal sebeplerle daha enternasyonel bir bakış, metot benimsenemiyor. Fakat *panta rhei*...

“Yahu neye incindin!” diye bağırıp çağırma. Müzelerden sonraki durak tabii ki arşivler. Pek çok dili, alfabeyi, dönemi, kişiyi nezdinde toplayan o abidevi kurumlar.

Seyahatimin büyük kısmını kendisine vakfettiğim arşivlerin önemli bir bölümünde güler yüz ve olabildiğince özgürlükle karşılaştım. Mayısə Hanım gibi Sovyet devrinde yetişmiş ve arşivciliğin anahtarlarını elleriyle üretmiş emekçiler evvela korku yaratsalar da büyük bir yardım ve ilham kaynağı oldular. Hem 1980'lerin sonunda Litvanya'da araştırma yapmış üniversitemdeki geç dönem Sovyet tarihçisi beni bu gibi *Soviet ladies*'e karşı uyarmamış mıydı? Sovyet cumhuriyetlerinde kimsenin randevulaşma, saat/tarih verme huyunun olmadığını söylememiş miydi?

Mayısə Hanım gibi yardımsever ve yüreklendirici *intelligentsia* üyelerine her yerde rastlamak mümkün değil. Yeni nesiller yetiştikçe ve alana farklı yerlerden insanlar geldikçe başınızda bekçi gibi dikilen, hatta bekçi dikilmesini tercih ettiren insanlar da mevcut. Evet, her türlü referansa rağmen kapıları “tek milletin” bir araştırmacısı olan bana ve diğer Türk vatandaşlarına açılmayan arşivleri ve fotoğraf çekmekten dosya görüntülemeye kadar çeşitli engeller çıkaran kişileri kastediyorum. Veya dijitalleştirilmelerine rağmen herkesin kullanımına sunulmayan kaynakları. Fotokopiye izin varsa niye fotoğrafa yok? Dijitali varsa niye görüntüleme olanağı bulunmuyor? Yoksa Türkiye ve diğer Kafkas ülkeleri gibi, birincil kaynak yayımlamanın hâlâ tarihçiliğin en önemli görevi addedilmesinden mi geliyor bu?

Ama, aziz okur, nankörlük ettiğim sanılmasın. Bu gibi küsüp inciten örnekler istisnai. Her çevreden tarihçi, arşiv ve müze görevlisi bürokratik engelleri aşmada elinden geleni

yaparak yardım etmeye çalışıyor. Kapıdaki polis memurundan arşiv müdürlerine ve hatta bürokrasinin zirvelerine dek pek çok yerden güler yüz ve destek gördüğümü eklemesem, hikâye eksik kalır.

Daha ne istiyorsun ki aziz okur? Sana Bakü'nün kültür hayatından enstantaneler sunmaya çalıştım. Azerbaycan *intelligentsia*'sı artık dünyaya daha da açılıyor. (Nitelik değil nicelik yönünden) Türkiye'de bulunması zor bir dergicilik var. Sokakları ressamlar, müzisyenler, yazarlar süslüyor. Elektro müzik gelişse de bütün *remix*'ler muğamın, Sovyet mugannilerinin mahnıları üzerine bina ediliyor. Şiir yazılıp okunuyor. Şairler için jübileler, anma geceleri düzenleniyor. Şairlerini unutmayan, şiir yazan bir milletin zaten (Türkiye seviyesini geçtim, başka seviyelerdeki) *intelligens*'e ne ihtiyacı olur?..

Bülbül prospektinde dilimde o güzel nağmelerle yürüyüp büyük şair Xaqani'nin isminin verildiği sokağa dönüyorum. Güzel Vurğun'un rölyefine selam verip Dövlət Akademik Rus Dram Teatırı'nın yanından geçiyorum. Akşam saati olmasına karşın hava serinlememiş. Azerbaycan, çok büyük bir potansiyele sahip ki sularının ve topraklarının altında bekleyen doğal kaynaklar bunların yanında hiç. Yeter ki bu mağrur insanlar diledikleri barışa tamamen kavuşup bütün enerjilerini büyük bir bilinçle ilerledikleri kalkınma yönüne harcayabilsin.

*Ey azad gün, azad insan,
Doyunca iç bu bahardan!
Bizim xalı-xalçalardan
Sal çinarlar kölgəsinə,
Alqış günəş ölkəsinə!*

Oğul Tuna¹

¹ Kaliforniya Üniversitesi Irvine Kampüsü Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 17 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

FİLİSTİN'İN ZEYTİN AĞAÇLARINA VEFA

18 Kasım 2023, İstanbul

Sevgili Okur,

Bu satırların Filistin topraklarındaki zeytin ağaçlarının hikâyesini ve Filistin halkının direniş ve mücadele ile dolu yaşamını biraz olsun yansıtabilmesini umuyorum. Zeytin ağacının sadece bir ağaç olmadığını, aynı zamanda bir halkın umudunun, dayanışmasının ve direnişinin sembolü olduğunu düşünerek okumanı istiyorum bu satırları.

Levant'ın sıcak Akdeniz ikliminde, zeytin ağaçları yıllardır sadece zeytin ve zeytinyağı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Filistin ekonomisinin bel kemiğini oluşturuyor. Bugün hâlâ, Filistin topraklarında yaşayan 80.000 ila 100.000 ailenin ana veya ikincil gelir kaynağı zeytin ve zeytinyağı üretimi. Bu sektör, yerel tarımsal üretiminin yüzde 70'ini oluşturuyor ve bu da ekonominin yüzde 14'ü ediyor.¹

Ancak zeytin ağaçlarına yüklenen anlam daha da derin. Bu ağaçlar, Filistin sanatında ve edebiyatında önemli bir yer buluyor. Sürgünün yaşadığı bir dönemde kök salmayı,

¹ <https://www.arabnews.com/node/1976171/middle-east> (Erişim: 17 Kasım 2023)

zorluklar karşısında kendi kendine yetmeyi ve savaş zamanlarında bile barış arayışını simgeliyorlar. Mahmoud Darwish'in "*Olive is an evergreen tree/Olive will stay evergreen/Like a shield for the universe*" dizeleriyle bu ağaçlar, Filistinlilerin kararlılığını ve direnişini temsil ediyor.

1967'den bu yana 800.000'den fazla Filistin zeytin ağacı İsrail yönetimi tarafından söküldü.² 2020'de sadece yüzde 24'lük bir kısmı onaylanan arazi erişim izinleri, Filistinli çiftçilerin yıl boyunca tarım arazisine erişimini neredeyse imkânsız hale getiriyor.³ Bu saldırılar genellikle Batı Şeria'daki yerleşim alanlarının (*settlement*) genişletilmesinden kaynaklanıyor ve Filistin ailelerinin geçim kaynaklarına zarar veriyor. Ayrıca, zeytin ağaçlarının yakılması gibi şiddet içeren saldırılar Filistin çiftçilerini fiziksel olarak etkilemenin yanı sıra, hasat sırasında izin almak gibi bir dizi zorlukla karşı karşıya bırakıyor. Zeytin hasadı başladığı andan itibaren, Batı Şeria'da İsraili yerleşimcilerin saldırıları hemen hemen günlük bir olay haline dönüyor. Çiftçilere yönelik şiddet, tarım alanlarının kimyasal maddelerle sulanması ve yüzlerce ağacın kökünden sökülmesi gibi acımasız eylemler, Filistin halkının yaşadığı zorlukları daha da arttırıyor. Bir açıdan da İsrail'in Filistinlileri yerinden etme politikasının bir uzantısı işlevi görüyor. İşgal alanını genişletirken bir yandan da İsrail'in Filistinliler üzerindeki

² <http://yris.yira.org/global-issue/6018> (Erişim: 17 Kasım 2023)

³ <https://www.middleeasteye.net/news/israel-palestine-forces-uproot-olive-trees-west-bank> (Erişim: 17 Kasım 2023)

ekonomik kontrolü genişletiliyor. Özellikle 7 Ekim'den bu yana İsrail saldırıları da artıyor ve Filistinli çiftçiler büyük zorluklar yaşıyor.⁴

Kur'an'da özel bir öneme sahip olan zeytin, bereketi ve sağlıklı özellikleri ile vurgulanıyor. Hristiyanlıkta zeytin ağacı, umudu ve barışı simgeliyor; İsa'nın dua ettiği Getsemani Bahçesi'nde zeytin ağaçlarının bulunduğundan bahsediliyor. Yahudilikte, Tanah'ta zeytin, aydınlanma ve bereketin simgesi olarak yer buluyor. Antik Yunan ve Roma mitolojisinde de zeytin, bilgelik, barış ve kutsal bir simge olarak kabul ediliyor. Zeytin, tarih boyunca kültürel ve dinî bağlamlarda bereket, sağlık ve barışın sembolü olarak öne çıkıyor. Bu açıdan baktığımızda İsrail'in saldırılarının sadece ekonomik etki yaratma amacı taşımadığı, aynı zamanda manevi bir saldırı olduğu, barış, bolluk, bereket ve umut gibi değerlere saygı duymamasının yanı sıra, Filistinlilere de aslında bu sembolik değer üzerinden bir mesaj verdiği açık: Siz bu topraklarda, bizim gözetimimizde, barış, umut ve bolluk görmeyi unutun.

Filistin topraklarındaki binlerce yıllık zeytin ağaçları, sadece ekonomik bir kaynak olmanın ötesinde, Filistin halkının direnişinin, dayanışmasının ve umudunun yaşayan sembeleri. Bu ağaçlar, tarih boyunca geçirdikleri zorluklara rağmen Filistinlilerin kararlılığını temsil ederken, bugünkü saldırılar ve kısıtlamalar, sadece ekonomik

⁴ <https://jacobin.com/2023/11/west-bank-israeli-settlers-palestinian-olive-trees-violence-occupation> (Erişim:17 Kasım 2023)

kayıplara değil, aynı zamanda manevi bir bağın kopmasına neden oluyor. Nesilden nesile aktarılan binlerce yıllık bir kültürel mirasın taşıyıcısı zeytin ağaçları, topraklarında var olan geçmişle birleşerek Filistin halkının kimliğini oluşturan önemli unsurlardan biri. Zeytin ağaçlarının yetişmesi 20 yıl kadar sürebilir, ancak tahrip edilmeleri anlık bir eylemle gerçekleşiyor. İsrail'in bu sembolik ve binlerce yıllık kültürel mirasa yönelik saldırıları, sadece ağaçlara değil, aynı zamanda Filistin halkının kimliğine yapılmış bir saldırıdır. Bu nedenle bence, zeytin ağaçlarına verilen zararlarla mücadele, sadece Filistin topraklarındaki bir ekonomik kaybın giderilmesi değil, aynı zamanda binlerce yıllık bir direnişin, kültürel bağların ve varoluş mücadelesinin bir parçasıdır. Hepimize de bu mücadelenin tarafında olmak yakışır.

Sevgilerimle,

Ekin Bayur⁵

⁵ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü Programı'ndan yüksek lisans mezunudur. Yazarın mektubu *yarinin-kulturu.org/* sitesinde 19 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

24 ARALIK 1984'ÜN
ARDINDAN: KİM BU
BULGARİSTAN TÜRKLERİ?

23 Aralık 2023, İstanbul

“Yani, yarı Fransız, yarı Lübnanlı mı? Hiç de değil! Kimlik bölmelere ayırlamaz, o ne yarımlardan oluşur, ne üçte birlerden, ne de kuşatılmış diyarlardan. Benim birçok kimliğim yok, bir kişiden diğerine asla aynı olmayan özel bir ‘dozda’ onu biçimlendiren bütün öğelerden oluşmuş tek bir kimliğim var.”

Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*.

Merhaba sevgili okur,

Bu soğuk 24 Aralık sabahında, tam da 39 yıl önce bugün başlayan bir direnişi hatırlatıp aslında pek çoğumuzun mahalledeki komşusu, okuldaki ya da işteki arkadaşı, hani şu ısrarla dilimizin sürçmesini durduramayıp “Bulgar Türkü/göçmeni” diye adlandırdığımız insanlar var ya, işte onların hikâyesini anlatmaya geldim. Gerçi birçoğunuz *Naim* filmiyle bu halkın kimlik mücadelesini çoktan öğrendiniz. Dikkatli gözlerin hemen fark edeceği gibi *Çep Herkülü: Naim Süleymanoğlu* (2019) filmi 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göçün otuzuncu yılında vizyona girdi. Bu vesileyle Bulgaristan’da Türk ve Müslüman azınlığın “*Yeniden Doğuş (Възродителен*

npouec)” olarak bilinen etnik temizlik süreci ve 1989 yılında gerçekleşen yaklaşık 350 bin kişinin kitlesel göçü Türkiye kamuoyunda yeniden gündeme geldi.

Yayımlandığı günden beri gerek dernekler gerekse Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı ilçelerde belediyeler tarafından “kültür alanında çalışmalar” kapsamında düzenlenen etkinliklerde, bir de Bulgaristan seçimleri arifesinde televizyonlarda karşımıza çıkan bu filmle bir halkın hikâyesine kısa metrajdan bakış attık. Üstelik filmin yaratmış olduğu etkinin yanında Eypio’nun kaleme aldığı *Naim* şarkısı da kafelerde, eğlence ve alışveriş merkezlerinde kitleleri eğlendiren bir hit haline geldi. Halterci Naim’in Bulgaristan’dan Türkiye’ye kaçışının, evini geride bırakmasının yaratmış olduğu acının ve aynı zamanda ana vatanı olan Türkiye’ye karşı beslediği bağlılığın vurgulandığı bu filmde en çarpıcı sahnelerden birisi de Kırcalı’de rejimin şiddetine maruz kalan halkın 26 Aralık 1984’teki protesto girişiminin kanlı bir şekilde bastırılmasıydı.

Takvim yapraklarını iki gün önceye çevirip olayların başladığı 24 Aralık 1984’e gelelim.¹ Gerçi yaşamak direnmenin

¹ Şüphesiz 24 Aralık 1984, Bulgaristan Türkleri için önemli günlerden yalnızca biridir. Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, titizlikle yürütmüş olduğu envanter çalışmasında şu tarihlerin Bulgaristan Türkleri’nin toplumsal hafızasındaki önemini vurgulamaktadır : “24 Aralık 1984 (*Sütkesiği*), 26 Aralık 1984 (*Yoğurtçular/Türkan Bebek*), 27 Aralık 1984 (*Mestanlı*), 19

ta kendisiyken belli bir tarihi dönüm noktası olarak almak ne kadar doğru bilemedim. Belli ki böyle uygun görmüş büyüklerimiz. Sonuçta tarih, toplumsal kimliğin inşa ve korunma süreçlerini sağlayan hatırlama pratiklerinde önemli bir etken değil midir? Tarihin tanıklarının zamansal ve mekânsal tezahürünü canlı tutmazsak geriye bizi biz yapan ne kalır? 24 Aralık 1984, Bulgaristan Komünist Partisi'nin (BKP) Türk ve Müslüman azınlığın zorunlu isim değişikliğine karşı Eğridere'deki (Ardino) Sütkesiği (Mleçino) köyünde gerçekleşen ilk protesto mitinginin yıl dönümüdür. Bu tarihten sonra film kopmuş, Bulgaristan'da totaliter rejime karşı gizli örgütlenme ayyuka çıkmış, Türkiye'deki "soydaşlar" on yıllardır kurmaya çalıştıkları Bulgaristan Türkü kimliğinin kıvılcığını bulup mobilize

Ocak 1985 (Alvanlar), 19 Mayıs 1989 Cebel Günü, 20 Mayıs 1989 (Yusuflhanlar-Bohçalar), 23-27 Mayıs 1989 (Ezerçe, Kalo, Şumnu, Dobriç, Sarikovanlık) gibi anma günleri Bulgaristan Türklerinin, komünist rejimin soykırım politikasına karşı direnişin anıldığı günlerdir. 24 Mayıs 1989 toplu sınır dışı edilme (Avusturya'ya), 29 Mayıs 1989 Jivkov'un "Bulgaristan'ı terk edin!" açıklaması, 30 Mayıs 1989 Özal'ın "Sınırımız açık." açıklaması." Daha detaylı bilgi edinmek için: Mehmet Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'da 1984-1989 Zorunlu Asimilasyon ve Etnik Temizlik Mağdurlarının Anma ve Yas Günleri", *Sürgün ve Hafıza 989 Göçmenlerinin Anılarına Göre Bulgaristan'daki Zorla Asimilasyon Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, der., Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Ankara: YTB Yayınları, 2023, 360-422.

olmayı başarmış, dünyada büyük yankı uyandırmış; böylece Türkiye ve Bulgaristan'ı karşı karşıya getiren komünist rejimin son çığlıkları soluksuz kalmıştır.

İşte 24 Aralık 1984, yani Bulgaristan Türklerinin “Totaliter Rejime ve Etnik Temizliğe Karşı Direnişini Anma Günü” komünist rejimin kimlik siyasetinin yaratmış olduğu travmalarla yüzleşip gelecek nesillere bu hafızayı aktarmak için önemli bir mihenk taşıdır. Biz de bu tarihi milat alalım, önce akrebi yelkovanı geriye sarıp kim bu Bulgaristan Türkleri sorusunun cevabını arayalım. Ardından gelecek nesillere aktarılan hafızanın ve aidiyetlerdeki parçalanmışlıklarla dolu tarihin hayaletlerinin bugünü nasıl inşa ettiğini sorgulayalım.

Gönül isterdi ki uzun 19. yüzyıl hiç yaşanmamış, kısa 20. yüzyılı da içine alan milliyetçilikler çağı hiçbir halkı vatan bellediği topraklardan sırf politik erk “kendinden” değil diye ana vatan aramak zorunda bırakmamış olsaydı. Lakin kalem kırıldı, hüküm verildi ve dünya böyle bir yere evrildi. Bizlere de dillere pelesenk olmuş o meşhur öğüt kaldı: Tarihten ders çıkarmak. Oysa benim amacım ne tarihten ders çıkarmanızı sağlamak ne de acıları kabuk tutmuş bir halkın çözüm sunamayacağım yaralarını kanatmak. Sadece bugün yaşananları anlamak için hatırlama pratiklerimiz vesilesiyle inşa ettiğimiz geçmişe küçük bir bakış atmak.

19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'dan Anadolu'ya başlayan göçler, 2000'lerin başında Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği'ne girmesinden göçün yönünün Batı Avrupa'ya

dönmesine dek devam etmiştir. Bugün hâlâ az sayıda da olsa Türkiye'ye devam eden bireysel göçlerin yanı sıra asıl çekim merkezi sonsuz ekonomik fırsatlar sunan Batı Avrupa ülkeleri olmuştur. Bu durum Balkan ülkeleri ve Türkiye arasında mekik dokuyan imparatorluk bakiyesi halkları diasporaya dönüştürmüştür. Türkiye-Bulgaristan sınırı arasında parçalanmış hayatlara sahip olan Bulgaristan Türkleri, artık sacayağı misali farklı yerlere dağılmış bir diaspora olarak karşımıza çıkmaktadır: Bir kısmı Bulgaristan'ın ulusal azınlığı, diğer kısmı Türkiye'nin soydaşı ve her geçen gün daha büyük bir kısmı da dünyanın farklı ülkelerinde yaşam kuran göçmenler. Bulgaristan Türkleri diasporasını oluşturan bireylerin geçmişi algılayış ve kucaklayışları, böylece kimlik tahayyülleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu şerhi düşüp yüksek siyasetin daha yavaş etkisinde kalan toplumun örgütlü kesimlerinin gözünden bir portre çizmeye çalışacağım.

MÜSLÜMAN MÜLTECİDEN SOYDAŞA TÜRKİYE'DE "BULGARİSTAN TÜRKLERİ"

"İnsanın nereye ait olduğu, kökenleri, ötekilerle ilişkileriyle, güneşte ve gölgede işgal edeceği yeri konusunda sürekli olarak kendi kendini sorgulamaya itildiği bir ülke."

Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*.

Türkiye'deki Bulgaristan Türkleri topluluğu sayısız göç dalgası sonucu oluşmuştur. Farklı dönemlerde göç etmeleri ve Bulgaristan ile kurdukları farklı bağlar sebebiyle

bambaşka kimlik tahayyüllerine sahip olduklarını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin toplumsal hayatında nasıl ortaya çıkıp dönüştüklerine bakalım.

MÜSLÜMAN MUHACİRLER

Toplumsal hafızamızda 93 Harbi olarak bilinen 1876-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından gelen Balkan Savaşları'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları, Bulgaristan'da yaşayan Müslüman ve Türk nüfusun bir kısmının başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur.

Yıl	Göçmen Sayısı
1893	11460
1894	8837
1895	5095
1896	1946
1897	2801
1898	6640
1899	7354
1900	7417
1901	9339
1903	9714
Toplam	70603

Tablo I – 1893-1902 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısı (Kaynak: Şimşir, 1985.)

1912-1913 Balkan Savaşı sırasında 200 bin Müslüman ölmüş ve 1923 yılında kurulacak Cumhuriyet’e kadar takriben 440 bin kişi Anadolu’ya göç etmiştir. İkinci Balkan Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte İttihat ve Terakki hükûmetiyle Bulgaristan Krallığı arasında 1913 yılında imzalanan Konstantinopolis Antlaşması’nda karşılıklı isteğe bağlı nüfus mübadelesini kolaylaştırmak için ek mukavele-name imzalanmıştır. Bu antlaşmada, iki devlet arasındaki azınlık sorunlarından kaynaklanan gerilimi azaltmak için Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında “...*ortak sınır boyundaki 15 kilometrelik bir bölge içinde yaşayan topluluğun kendi istekleriyle karşılıklı değiştirilmesi...*”² kararına varılmıştır. Antlaşmanın sonunda, Osmanlı Trakyası’nda yaşayan yaklaşık 50 bin Bulgar Bulgaristan’a giderken 50 bin kadar Türk de Türkiye’ye gelmiştir.³ 1920’lerden 1930’lara kadar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman Türklerin Türkiye’ye göçü konusunda başta Bulgaristan olmak üzere Balkan ülkeleriyle anlaşmalar imzalamıştır.⁴

² Ahmet İçduygu, Sema Erder, ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları*, İstanbul: MireKoç, 2014, 101.

³ Ebru Boyar, *Ottomans, Turks, and the Balkans Empire Lost, Relations Altered*, Londra: Tauris Academic Studies, 2007, 13.

⁴ Soner Çağaptay, “Reconfiguring the Turkish Nation in the 1930s,” *Nationalism and Ethnic Politics*, 8, no. 2 (2002), 71.

Bu göçlerin arifesinde, 1926 yılında çıkarılan 885 sayılı kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iskân kanunudur. İçerik itibarıyla incelendiğinde, Yunanistan ile imzalanan mübadele antlaşmasıyla gelecek mübadillerin yerleştirilmesini düzenleyen bu kanun, yenilenmiş ve o çokça tartışılan 1934 İskân Kanunu'na evrilmiştir. Yeni kanun, gelecek göçmenleri tasnif etmiş ve “Türk kültürünü (hars) paylaşmayanlar, çingeneler, anarşistler, casuslar ve devletten ihraç edilenlerin” göçmen olarak iskân edilemeyeceğini belirtmiştir. Ramazan Hakkı Öztan, 1932 yılında TBMM'nin gündeminde olan İskân Kanunu'nun 14 Haziran 1934'te yürürlüğe girmesine dikkat çekerek 1930'ların yükselen revizyonist konjonktürünün bu kanunun zamanlaması ve içeriğinin belirlenmesinde etkili olduğunu söylüyor. Revizyonistlere yakınlaşan Bulgaristan ve Romanya gibi yoğun Müslüman nüfusuna sahip Balkan ülkelerinin azınlıklara uyguladığı politikaların sertleşmesi 1930'ların ortasına damgasını vurmuştur. Balkanlar'daki Türk ve Müslüman azınlığın Türkiye'nin akraba devleti statüsüne sahip olmasını göz önünde bulundurduğumuzda bu kanunla olası göç dalgalarında kabul edilecek göçmenin tanımlanması kaçınılmazdır.⁵ Sema Erder tarafından “İskân Kanunu'nun

⁵ Ramazan Hakkı Öztan, “Settlement Law of 1934: Turkish Nationalism in the Age of Revisionism,” *Journal of Migration History* 6, no. 1 (2020), s. 83.

Kadim Dostları” olarak tanımlanan Balkan göçmenleri⁶, 1950’lerden itibaren Türkiye’nin değişen ekonomi-politik iklimine bağlı olarak iskânlı göçmen yerine serbest göçmen olarak kabul edilmişlerdir.

Yıl	Göçmen Sayısı
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
Toplam	79.412

Tablo II – Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen Müslüman ve Türk göçmen sayısı (Kaynak: Öksüz, 2000.)

İSKÂNLI GÖÇMENDEN SERBEST GÖÇMENE

Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya üye olması ve Soğuk Savaş sürecinde Batı Blok’unda kendini konumlandırması kapitalist dünya sistemine farklı şekillerde eklenme çabasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Demokrat Parti yılları olarak tanımlayacağımız 1950’li yıllarda, Türkiye tarımsal artığın ihracatına dayalı ekonomik

⁶ Sema Erder, *Zorla Yer Değiştirmeden Yerinden Etmeye Türkiye’de Değişen İskân Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 143-144.

büyüme hedeflemiş, bu doğrultuda politikalar hayata geçirmiştir. Nüfus artışının hızlanması ve tarımda makineleşmeye geçilmesi Türkiye'nin tarımsal araziyi işlemek için göçmene ihtiyaç duymamasına yol açmıştır.

Yıl	Göçmen Sayısı
1949	1.500
1950	45.346
1951	101.719
Toplam	148.565

Tablo III - 1949-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısı (Kaynak: Sarıkoyuncu Değerli & Karakuzu, 2016.)

Türkiye'nin ekonomik koşullarının yeni bir dış göç dalgasına hazır olmayışı, muhalefetin mecliste temsiliyet kazandığı 1945 sonrası dönemde, dış göç olgusunu ilk kez hükümetle muhalefet arasında oy devşirilebilecek bir siyaset alanına dönüştürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sürecinde yavaşlayan insan mobilizasyonu, Türkiye'nin göçmen kaynağı olan Balkanlar'dan göçü azaltmıştır. Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesini takip eden süreçte Bulgaristan, 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar İkamet Mukavelenamesi gereği ülkesindeki 250 bin Türk ve Müslüman azınlığı sınır dışı edeceğine dair bir notayı Türkiye'ye iletmiştir. İki ülke arasında ilişkiler "göç" teması etrafında çikmaza sürüklenmiştir. Türkiye ekonomisinin

kaldıramayacağı bu göçü halkına kabul ettirebilmesi için yürütmüş olduğu iktidar teknolojilerinde bir dizi yenilikler yapması gerekmiştir. Bunun yanı sıra, göç sürecinin masrafları ve göç sonrası ekonomik yükün tazmininin devletin elinden çıkmasını sağlayan iskânlı göçün bitip serbest göçün başlamasıyla Türkiye'nin kamusal alanında Balkan ve Rumeli göçmen dernekleri peyda olmaya başlamıştır.

BİRLEŞEN YAKIN AKRABALARDAN KOMÜNİST REJİM KISKACINDAKİ SOYDAŞA

Soğuk Savaş'ın dünyayı iki kutba ayırdığı o dönemde, Doğu Bloku ülkesi Bulgaristan'dan gelen Türk ve Müslüman azınlığın göçünü anti-komünizm ve mezalime uğrayan soydaşın kurtuluş/kaçışı retoriği etrafında öreerek göçün Türkiye toplumu tarafından kabul edilebilir olmasını sağlamıştır. Bu söylem Bulgaristan Türklerinin 1951-1952 yılları arasındaki göçü ile sınırlı kalmamıştır. 1963 yılında Bulgaristan'daki elçilik ve konsolosluklara 300 bine yakın göç başvurusunun ardından Türkiye Bulgaristan ile 1968 yılında "Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması" nı imzalamıştır. 1968 yılında imzalanan bu anlaşmaya göre her yıl 1 Nisan-30 Kasım arasında göç gerçekleşecek ve sayı haftalık 300 kişiyi aşmayacaktır. Göç İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre, 1968-1979 yılları arasında "Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşma-

si” çerçevesinde 116.521 kişi Türkiye’ye göç etmiştir.⁷ Kamuoyunun göçmenlere karşı artan öfke ve ötekileştirme hareketleriyle mücadele edebilmek ve gelen göçmenlerin halk tarafından kabulünü sağlamak için anti-komünist ve pan-Türkist söylem bu dönemin iktidarları tarafından sıklıkla kullanmıştır.⁸ Bu söylem asıl zirveye ise 1989 yılında, dünyanın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gördüğü en büyük kitlesel göç esnasında ulaşmıştır. Tüm bu bahsi geçen göç dalgaları içerisinde hem Türkiye’nin toplumsal hafızasındaki yeri hem de Bulgaristan Türkleri için en travmatik olanı, BKP’nin 1984 yılından itibaren sıklaşan etnik temizlik politikaları sonucu Mayıs 1989 tarihinde başlayan kitlesel zorunlu göçtü.

Bir adım geriden: Klasik anlatıyı geri çağırılım ve bir kez daha 1980’lerde Bulgaristan’da neler olduğunu hatırlayalım. 1989’daki parti darbesiyle devriline dek hem BKP’nin hem devletin başkanı olan Todor Zhivkov, Bulgaristan’ı geleneksel çok etnikli tarım toplumundan arındırarak daha modern, sanayileşmiş ve etnik olarak homojen bir sosyalist

⁷ “Kitlesel Akınlar”,

<https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akin-lar#:~:text=1968%202D%201979%20yılları%20arasında%20a,ye%20göç%20zorlanmaları%20ile%20başlatılmıştır> Erişim: 18 Aralık 2023.

⁸ Kemal Kirişçi, “Migration and Turkey: The Dynamics of State, Society and Politics,” *The Cambridge History of Turkey* ‘, der., Reşat Kasaba, Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 175-198.

devlet haline getirmeyi planlamış ve ülkedeki azınlıklar üzerinde “Soya Dönüş Süreci” olarak bilinen yoğun bir asimilasyon programı başlatmıştır. Bulgaristan’ın toplam nüfusunun yüzde 8,8’ini (588.318) oluşturan ikinci en büyük etnik grup olan Türkler, etnik ve dinî kimlikleri nedeniyle özellikle 1984-1989 yılları arasında Bulgar hükûmetinin yoğun kimlik politikalarına maruz kalmıştır.⁹ Özellikle 1984-1985 arasında Bulgaristan Türklerinin kültürel ve dinî kimliklerini ifade etmelerine yönelik kısıtlamalar en üst seviyeye ulaşmıştır. Bulgar hükûmetinin meşhur asimilasyon programıyla, Aralık 1984 ve Ocak 1985’te Türk azınlığın Türkçe isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeye zorlanmasının yanı sıra kamusal alanda Türkçe konuşulması yasaklandı. Camilerin ibadete kapatılmasının akabinde sünnet ve geleneksel İslami kıyafetler giymek gibi kültürel ve dinî uygulamalar da yasaklandı. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman azınlığın maruz kaldığı bu politikalara tepki Türkiye’deki hemşehrilerinden geldi. Türkiye’nin 1980’lerde kamusal mobilizasyonun oldukça kısıtlı olduğu darbe sonrası ikliminde aktif olarak faaliyet gösterip “Kamu Yararına Çalışan Dernek” sıfatı alan Balkan ve Rumeli göçmenleri dernekleri arasında Bulgaristan

⁹ Evgenia Ivanova, “Islam, State and Society in Bulgaria: New Freedoms, Old Attitudes,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*,19:1, (2017), 37.

Türkleri kendi hemşehrileri için Türkiye’de verdikleri kimlik mücadelesiyle ayrı bir kol olarak gelişmeye başlamıştır.¹⁰

SOYDAŞLIĞIN LİMİTLERİ VEYAHUT *EVLAD-I FATİHÂN*’IN YENİDEN DİRİLİŞİ

“Aynı insana yirmi yıl sonra aynı yerde rastlasak, acaba kendini nasıl tanımlardı? Aidiyetlerinden hangisini en başa koyardı? Avrupalı mı? Müslüman mı? Boşnak mı? Başka bir şey mi? Belki de Balkan mı?”

Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*.

“Ana vatan” olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin Bulgaristan’dan gelen soydaşlarına kucak açması 1990’ların ilk yıllarında sona ermiştir. 1989 yılındaki kitlesel göçün ardından, gelen göçmenlerin bir kısmı Bulgaristan’daki rejim değişikliği üzerine geri dönmüştür. Fakat komünizmin çöküşünün yaratmış olduğu ekonomik kriz, Bulgaristan vatandaşı Türk ve Müslümanların seyahat vizesi alarak Türkiye’ye gelip, kaçak olarak ikamet edip çalışmaya başlamalarına sebep olmuştur. 1990’larda gerçekleşen bu göç dalgalarıyla mücadelede Türkiye’deki siyasi iktidarın stratejisi göçü durdurmak ve “Türk ve Müslüman varlığını Balkanlar’da korumak” söylemi etrafında şekillenmiştir. Osmanlı döneminde Balkanlar’ı Türkleştirme görevi verilen *Evlad-ı Fatihân*’a bu kez de Türk varlığını koruma

¹⁰ Dernekler hakkında daha detaylı bilgi almak için: Sinem Arslan, “Migration, Identity and Politics: The Case of Bulgaristanlı Turks”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021.

misyonu yüklenmiştir. Böylelikle Balkanlar'dan Türkiye'ye gerçekleşecek olası göçler durdurulmaya çalışılmıştır. Balkanlar'da görünürde liberal demokratik devletlerin kurulmaya başlanması Türk ve Müslüman azınlığın parlamentoda temsiliyet kazanmasını beraberinde getirmiştir.¹¹

Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi (DPS)'nin siyasi partiye dönüşmesiyle Türk ve Müslüman azınlık siyasi temsil kazanmış ve hükümetlerce Türkiye'ye göç etmelerine sebep olacak hiçbir "kimlik" sorunu kalmamıştır. Peki ya gerçekten de sorunun çözümü bir siyasi partinin kurulmasından mı ibaretti? O halde kadrağı çok ufak da olsa Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne çekelim ve birkaç aydır kamusal alanda oldukça tartışılan parti içindeki değişim rüzgârına bakalım.

BULGARİSTAN TÜRK MİLLÎ KURTULUŞ HAREKETİ'NDEN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE

İktidar sizi nerenizden yaralarsa orası kimliğiniz olur.

Milan Kundera

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden itibaren süregelen, Türk ve Müslüman halkın maruz kaldığı, 1984 yılında başlayan isim değişikliğiyle ayyuka çıkan

¹¹ Sinem Arslan, "Migration, Identity and Politics: The Case of Bulgaristanlı Turks", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021, 71-73.

azınlık haklarının ihlalleri, halkın çeşitli şekilde örgütlenmesini de beraberinde getirmiştir. Nurcan Özgür Baklacioğlu, Hak ve Özgürlükler Hareketi üzerine yapmış olduğu çalışmasında bu örgütlenme pratiklerini şu şekilde tasnif etmektedir: “...Azınlıklar arasında ülkeden kaçma, isim değiştirme olayları hakkında uluslararası örgütlere ve Türkiye’ye bilgi sızdırarak uluslararası kamuoyunun tepkisini çekme, bireysel ve bölgesel protestolarla süreci durdurma, azınlıkların birleşip ayaklanmalarını sağlayarak uygulamalara son verme...” Bu girişimlerin arasında öne çıkan da Hak ve Özgürlükler’in selevi olan “Bulgaristan Türk Millî Kurtuluş Hareketi (BTMKH)’dir.¹²

1985 yılında kurulup üç bölgeye (Rumeli, Deliorman, Dobruca) bölünerek “silahsız mücadele” gösteren BTMKH örgütünün başkanlığına bugün HÖH’ün onursal başkanı olan Ahmet Doğan seçilmiştir.¹³ 1986 yılında aralarında Doğan’ın da bulunduğu 28 üye tutuklanıp hapis cezasına çarptırılmıştır. Kısa süreli fetret devrinin ardından 1989 yılında örgüt İnsan Hakları Demokratik Birliği (Ligi) olarak yeniden kurulmuştur. Örgüt halkı açlık grevine ve sivil itaatsizliğe teşvik ederek protesto ve mitinglerle direniş atmosferinin oluşmasını sağlamıştır. Bu azınlık örgütüne, dönemin illegal birçok örgütü de eşlik etmiş ve 30 Mayıs

¹² Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Etnik Sorunların Çözümünde Etnik Parti Hak ve Özgürlükler Hareketi 1989-1995*, İstanbul: Der Yayınları, 1999, 75.

¹³ a.g.e., 75-79.

1989 tarihinde Todor Zhivkov'un televizyona çıkıp o meşhur konuşmayı yapmasıyla dönüm noktası başlamıştır: *"Kendini Bulgar hissetmeyen ülkeyi terk etsin..."* Bu tarihten Türkiye'nin sınırı kapattığı 20 Ağustos'a kadar takriben 350 bin kişi Türkiye'ye göç etmiş, 120 bin kişi de evini ve işini bırakıp geldiği sınırda kalmıştır.

10 Kasım 1989'da BKP içerisinde gerçekleşen darbeyle yönetim istifa etmiş, böylece demokratikleşme dönemine ilk adım atılmıştır. Aralık 1989 affından yararlanarak hapisten çıkan BTMKH önde gelenleri, hareketi bugünkü ismi olan Hak ve Özgürlük Hareketi'ne dönüştürmüştür.¹⁴ Tabii bu sırada bazı güzel gelişmeler de olmuş, 15 Ocak 1990 tarihinde BKP, isimlerin geri verilmesi deklarasyonunu yayımlayarak görece rahatlama dönemini başlatmıştır. 26-27 Mart 1990 tarihinde Sofya'da düzenlenen kuruluş konferansı ile siyasi partiye dönüşüp parlamenter siyasete girmek için ilk adımlarını atmıştır. Azınlık hakları temsilcisi olarak 1990 yılında parlamento'ya giriş yapan HÖH, Bulgaristan Türklerinin partisi olarak bilinip bugün hâlâ bata çıka siyasal hayatına devam etmektedir.

İyisi mi bu bahsi burada kapatarak işin inceliklerini ehline bırakıp bunca kelamı neden ettiğime geçeyim. Türkiye'deki Bulgaristan Türkleri, sivil toplum örgütleri çatısı altında mobilize olarak maruz kaldıkları asimilasyona karşı kamuoyu oluşturup sınırın öteki tarafından mücadele ettikleri hemşehrilerinin Bulgaristan'daki siyasi mücadelesini

¹⁴ *a.g.e.*, 84-93.

1980'lerden beri yakından takip etmektedir. Zaman zaman güç savaşlarına sahne olan Bulgaristan parlamenter seçim kampanyalarını Türkiye'nin muhtelif yerlerinde sıkça görmüşsünüzdür. (Bulgaristan'da hükûmet kurmak da kurulan koalisyon hükûmetlerini yaşatmak da oldukça zor olduğundan sık sık seçim yapılmakta.) Türkiye'deki toplumun örgütlü kesimiyle kâh aşk kâh nefret ilişkisi yaşayan HÖH'ün 2016 yılından beri genel başkanlığını yapan Mustafa Karadayı'nın istifası kamusal alanda bir dizi tartışmayı beraberinde getirdi. Şubat ayında kongreye gidecek olan partinin genel başkanlığına adaylığını açıklayan Delyan Peevski'nin gelme ihtimali topluluğun Türkiye'deki ayağını oldukça rahatsız etmiş görünüyor. "Türk partisine Bulgar lider" etrafında dönen tartışmanın Bulgaristan'daki halkı Türkiye'dekiler kadar rahatsız edip etmediğinden emin değilim; fakat günün sonunda filler tepişir çimenler ezilir. Siyasetin dinamiklerine de kolay kolay akıl sır ermez. O halde son söz olarak sizleri Benjamin'in *Pasajlar*'ında tarih kavramı üzerine ortaya koyduğu tezlerin altıncısında söyledikleriyle bu olayları düşünmeye davet edeyim.

"Geçmiş tarihsel olarak dile getirmek, o geçmiş'i 'gerçekte nasıl olduysa, öyle' bilmek değildir. Buna karşılık, bir tehlike anında parlayıverdiği konumuyla, bir anıyı ele geçirmek demektir. Tarihsel maddecilik için önemli olan, geçmişe ilişkin bir görüntüyü, tehlike anında tarihsel özneye ansızın gözüktüğü biçimiyle korumaktır."

Son not: 11 Ocak 2012 tarihinde Bulgaristan Parlamentosu, 115 milletvekilinden 112'sinin evet oyuyla

asimilasyonu tanıyıp geçmişte yapılanları “Türlere karşı etnik temizlik” olarak tanımladığı özür deklarasyonunu yayımladı. Ancak 1990’ların başından beri Belene Kampı’nda maruz kaldıkları şiddete karşı hukuksal mücadele veren Belene’nin failleri hâlâ hesap vermeyi bekliyor.

Sinem Arslan¹⁵

¹⁵ Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü doktora adayıdır. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Aralık 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

III. BÖLÜM
RÖPORTAJLAR

FOTOĞRAFÇI SENA NUR ALTAY İLE FOTOĞRAF ÜZERİNE

Röportajcı: Muratcan Zorcu¹

Yarının Kültürü olarak İstanbul’u ve İstanbul’un dinî yapılarını ölümsüz karelere kavuşturan *Sena Nur Altay* ile fotoğrafçılığı üzerine bir röportaj gerçekleştirdik. Sizleri 23 Ocak 2023 Pazartesi günü Üsküdar’da gerçekleşen röportajımızla baş başa bırakıyor ve size Altay’ın fotoğraflarından bir seçki de sunuyoruz.

Yarının Kültürü (YK): 23 Ocak 2023 Pazartesi günü Üsküdar’da Sena Nur Altay ile birlikteyiz. Fotoğraf sanatı üzerine güzel bir sohbet gerçekleştireceğiz. Öncelikle kısaca kendinizden bahsetmek ister misiniz?

Sena Nur Altay (SA): Merhabalar, Sena ben. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nde Tarih bölümü son sınıf öğrencisiyim. Şehir, mimari ve kültür tarihi ile yakından ilgileniyorum. Ayrıca yoğun okul hayatımın yanı sıra bol bol gezen biri olduğumdan ötürü yaklaşık 9-10 yıldır alanımı ve hobilerimi birleştirerek mimari fotoğrafçılığa yöneldim.

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın “Fotoğrafçı Sena Nur Altay ile Fotoğraf Üzerine” başlıklı röportajı yarininkulturu.org/ sitesinde 31 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

YK: Fotoğrafçılığa ilginiz nasıl başladı?

SA: Net bir tarih veremiyorum çünkü fotoğraf kendimi bildim bileli çok hoşuma giden bir alan. Tabii, çocukluktan gelen resme yatkınlığımdan dolayı olsa gerek, ailem bu alanda beni fazlaca desteklemişti. Fotoğrafta da benzer bir durum yaşadım. Lise dönemlerimde İstanbul'a gelmem ve sürekli şehri keşfe çıkıyor olmam beni mekânları ve ruhlarını kaydetmeye itti. İlk yıllarda telefon ile çekmeye başlamıştım fakat hem çok fazla mesai harcadığımdan dolayı hem de motivasyon için ailem bana sürpriz yapıp makine almıştı. Böylece uzun mesailer harcamamın karşılığını daha kaliteli bir şekilde alıyor ve fazlasıyla motive oluyordum. Kısacası lisede yöneldiğim bu yolculuk, fotoğraf makinemin de olması ile tam zamanlı bir hobi haline geldi ve hâlâ en büyük deşarj yöntemim olarak devam ediyor.

YK: Bu konuda hiç eğitim aldınız mı? Almayı düşünüyor musunuz?

SA: Maalesef. Ben direkt alaylı olarak görüyorum kendimi bu alanda. Yıllardır uyguladığım metodum; alırım elime makinemi, o gün hangi şehirdeysen saatlerce gezerim, dolayırım sokaklarında ve başta tarihî dokusu olmak üzere gözüme hoş gelen ne varsa çekmeye çalışırım. Pratikteki eğitimim bu yöntem vesilesiyle süreç içinde oturdu ve teorinin çoğuna da böylece kendi uğraşlarımla hâkim oldum fakat hala eksiklerim var. Bunu da fotoğrafçı arkadaşlarımla yardımı ile halletmeye çalışıyorum. Onlarla çekimlere

çıkıp eksiklerimi daha net bir şekilde görüyorum ve her biri farklı bir bakış açısı kazandırıyor bana. Açıkçası fotoğraf çekmenin tekniğinden ziyade sonrasındaki *edit* kısmı daha önemli bence ve ne yazık ki hiçbir adımım da olmadı bunun için. Kısa vadeli hedeflerim arasında *photoshop* eğitimi var, buraya ağırlık verirsem bu alandaki en büyük eksikliğimi tamamlamış olacağım.

YK: Peki Sena Hanım, sizin fotoğraflarınıza baktığımızda genellikle mimari detayları, şehir peyzajını görüyoruz. Mimari fotoğraf hayranlığınızın ve tercihinizin özel bir sebebi var mı?

SA: Hem ilahiyat hem de tarih eğitimimden kaynaklı olarak çoğunlukla ibadethane çekimleri yapardım. Hatta bir ara sokakta durdurulup “*Siz o cami fotoğrafçısı değil misiniz?*” sorusuyla bile karşılaşmıştım. Bu ilgim de beni doğrudan mimari çekime yöneltti. Dönemsel olarak sadece bir temaya odaklandığım olsa da genel olarak hem cami hem kilise hem de sinagog çekmekten çok hoşlanırım. İbadethanelerin mistik yapısı da beni kendine çekiyor olabilir ki zaten inançlara karşı reddedemeyeceğim bir zaafım var. Bazen istemsizce kendimi bir caminin avlusunda ya da bir kilisenin zilini çalarken bulabiliyorum. Bu ziyaretlerimi de elbette fotoğraflar ile kalıcılaştırıyorum. Ayrıca geçen yıl, tarih ve fotoğrafçılığı birleştirerek arşiv oluşturmaya başladım. İstanbul başta olmak üzere hemen hemen her şehrimizin ruhunu kaybettiğini görüp hızla betonlaştığına şahit olmak beni çok üzüyor. Bazen öyle durumlarla karşılaşıyorum ki bir yıl gibi kısa sürede bile yapılar bambaşka

bir hale bürünüyor ve “*Keşke elimde önceki haline ait bir kare olsaymış*” diyebiliyorum. Ben de canımı sıkan bu değişimleri kayıt altına almayı kendime görev edindim. Özellikle İstanbul benim için her şeyden kıymetli olduğu için en büyük emeği ona veriyorum. Bir aksilik olmazsa 35 yaşıma kadar İstanbul’daki tüm tarihî yapıları arşivleme projem var. Bizans ile başlayıp Osmanlı ile bitireceğim; lakin Cumhuriyet’in erken dönemlerini de dâhil edip etmeme konusunda hâlâ kararsızım sanırım. On yıl sonraki durumuma bağlı olarak netleşecek. Şu an dönemleri artırıp gözümü de korkutmak istemiyorum doğrusu. Şehrin bu katmanlı hali oldukça büyük bir zenginlik sunsa da her detayı arşivleme çılgınlığı haliyle yorucu oluyor.

YK: Mimari detaylara bakarken siz bizden daha fazlasını görüyorsunuz. Fotoğraf çekimi yaptığınız mekânlar için özel izniniz var. Cami ve kiliselerde bizim göremediğimiz neler var? Veya sizi şaşırtan bir detay oldu mu?

SA: İzin işi çok önemli. Ticari bir amaçla çekmediğim halde bazı kimseler makineyi görür görmez çok büyük tepkiler veriyor. Hatta çok kaba imamlara denk gelip camilerden kovulduğum bile oldu. Geçen yıl bir daha hiçbir camiye girmeyeceğime dair kendime söz bile vermiştim fakat kendimi tutamıyorum bu konuda. Şu an müftülük iznim olduğu için cami çekimlerinde bir sorun yaşamıyorum. Kiliseler için de aynı şekilde izin işini halletmeye çalışıyorum ama kiliselere ulaşım camiler kadar kolay olmuyor. Önceden haber verip açık olduğu zamanlara denk getirmek gerekiyor. Hanlar için ise görevlilerinden müsaade istemek lazım

ki bazı tarihî hanlar otele çevrildiği için önceden arayıp izin almak gerekiyor. Her ne kadar çok önemli olsa da bazen bazı önlemlerin sadece kasıtlılık maksatlı olduğunu düşünüyorum; ama bunlara girmek istemiyorum... Beni şaşırtan kısımlar ise çoğunlukla Bizans eserlerinde oluyor. Gerçekten de Bizans'tan kalan yapılara karşı ayrı bir hayranlığım var. Birçoğu camiye dönüştürülmüş olsa da bazı kısımları muhafaza edilebilmiş. Mesela, İmrahor Camii... O kadar muazzam bir eserin hem halka kapalı olması hem de hiçbir işlevinin olmaması üzücü bir durum. Şahsen o dokunun ve o ruhun halka kazandırılmasını isterim. Keşke güzel bir restorasyon geçirse de müzeleştirilse. Kalenderhane için de aynısını temenni ediyorum. Şu an cami olarak işlevini sürdürüyor fakat caminin üst kısımlarından düşen taşlardan dolayı ön taraflarına geçilemiyor bile. Kaldı ki yapının içi oldukça zengin taşlarla süslendiği için zaten bir cennet gibi. Üstelik diakonikon kısmında bulunan mozaik ve freskler beni kendilerine hayran bırakmıştı; lakin orası da şu an halka kapalı. Her ne kadar ütopyik gelse de hem Kalenderhane'nin hem de İmrahor'un güzel bir restorasyon geçirip ziyaretlere açılmasını isterim. Her ikisi de ölü bir halde şu an. Bu temennimi Ayasofya ve Kariye için de yineleyip tekrar müzeleştirmelerini dileyerek bu soruyu sonlandırayım.

YK: Fotoğraflarınızı incelediğimizde kendinize has bir stiliniz olduğu görülüyor. Sarı ve turuncu gibi daha sıcak renkler göze çarpıyor. Bunun özel bir sebebi var mı? Teknolojiden yardım alıyor musunuz? Yoksa tesadüf eseri mi?

SA: Sizin de dediğiniz gibi kendime has olan o üslup benim için çok önemli ve buna daha çok dikkat etmeye başladım ki benim fotoğrafımı gören biri rahatça “*Bunu Sena çekmiş!*” diyebilsin. Özellikle sosyal medyadaki takipçilerimden böyle dönüşler çok geliyor ve ne kadar mutlu olduğumu tarif bile edemem. Sıcak renkleri tercih etmemin sebebi ise o renk aralığının fotoğrafları biraz daha nostaljik kılması. Fakat ben kendi üslubumu perspektif ve konsept açısından oluşturmayı tercih ediyorum. Yani orada kullandığım çizgilerin, doğruların ya da mekânların oluşturduğu bütünlük daha mühim geliyor. Bir de geniş açılı lens aldım, birkaç aydır fotoğraflarımdaki derinliğin bile geliştiğini hissediyorum. Sorunuza gelecek olursak, tabii ki çekim esnasında istediğim fotoğrafa en yakın ayarları yapıyor ve çekim sonrasında da renkleri ile ufak oynamalar yapıyorum ama tesadüfen değil hiçbiri.

YK: Değerli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ediyoruz. Arşivinizin tamamlanmasını dört gözle bekliyoruz.

SA: Ben de bu fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim.

FOTOĞRAFLAR²

Fotoğraf I – Ayasofya.

² Fotoğraflar telif hakkına sahip olup yazarın kendisi Sena Nur Altay'dan temin edilmiştir.

Fotoğraf II – Kalenderhane.

Fotoğraf III – Çemberlitaş Sütunu ve Nuruosmaniye Cami.

Fotoğraf IV – Sirkeci Büyük Postane ve Erzurum Hanı.

RAHMETLİ TARİHÇİMİZ
TAYYİB GÖKBİLGİN'İ
OĞLU ALTAY BEY'DEN
DİNLİYORUZ!

Röportajcı: Emir Gürsu¹

Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin, Türkiye'nin önde gelen tarihçilerinden biridir. Yayımladığı tezler ve çalışmalar hâlâ birçok tarihçinin başucu kitapları arasındadır. *Yarının Kültürü* olarak Tayyib Bey'in yaşamını, ailesini ve bilimsel çalışmalarını 21 Haziran 2023 Çarşamba günü oğlu Altay Gökbilgin'e sorduk. Bu güzel sohbeti sizlerle paylaşmaktan onur duyarken Altay Bey'e misafirperverliği için minnettarlığımızı sunuyoruz.

Emir Gürsu (EG): Bizleri evinize kabul ettiğiniz için öncelikle teşekkürlerimizi sunuyoruz. Röportajımıza başlarken aile tarihinizi dinleyebiliriz.

Altay Gökbilgin (AG): Şimdi, şöyle başlayalım: Soyadı Kanunu 1934'te çıktığı zaman "Gökbilgin" kelimesini düşünüyor babam. Çünkü benim dedelerimin lakapları

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın "Rahmetli Tarihçimiz Tayyib Gökbilgin'i Oğlu Altay Bey'den Dinliyoruz!" başlıklı röportajı *yarininkulturu.org/* sitesinde 14 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

“Çakırzade” ve “Hocazade”. Bunları düşünerek Çakır’ı “Gök” olarak tercüme ediyor, Hoca’yı da “Bilgin” olarak. Onun için Gökbilgin oluyor.

EG: Peki, masanın üzerindeki fermanların mahiyetini öğrenebilir miyiz?

AG: Burada şecere de var ama... Abdülhamid’in ve diğer padişahların fermanları. Bunlar rahmetli babamın dedelerinden bahseden fermanlar. Orduda ulema oldukları için IV. Mustafa, II. Mahmud, Sultan Abdülhamid tarafından verilen tevcihatlar. Kısacası bunlar aile evrakı. Mesela, burada kimin ismi geçiyor? Oğlunuz Abdullah Rüştü. Bu mesela babamın tek abisi, Yunan Savaşı’nda ölüyor. Bu adam ayrıca çok büyük hukukçu. Zamanının Adalet Bakanı olacak seviyede, çok büyük rüştiyelerden rütbeleri var.

EG: Burada da Deniz Hastanesi’nden Dr. Mustafa Rahmi diyor.

AG: Babamın amcasının torunu. Bu beyefendi askerî doktor Kasımpaşa’da. Kulak Burun Boğaz mütehassısı. Ve babamın da abisi pozisyonunda. Evlendiğinde onun şahidi oluyor. Nişanlıyken Macaristan’a gittiğinde, babamın ilk eşiyle evlenmesinden önce tabii, babama “Bu kız burada bekliyor, ağlıyor, gel!” diye yazıyor. Kulağını çekiyor.

EG: Şimdi rahmetli babanızın akademik kariyerini dinleyelim. Arkanızdaki fotoğrafı çekildiğinde İstanbul Üniversitesi’nde mi?

AG: Evet. Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kürsüsü. Ama Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kürsüsünün tesisi daha geç olmuş olabilir, çünkü babam 1955 yılında profesör oldu. Bu kürsünün tesisi 1960 küsurlarda.

EG: İlk talebeleri de Mübahat (Kütükoğlu) Hoca vesaire.

AG: Hayır, ilk talebesi Nejat Göyünç. Ondan sonra Mübahat Hanım. Salih Özbaran onun asistanı. Mehmet İpşirli yine onun öğrencisi. Ama babam orada bir süre yalnızlık çekiyor. Çünkü talebeleri dağılıyor. Nejat Bey, Konya'ya gidiyor. Sonra biri Ankara Hacettepe'ye gitti. Ben bunu şu yüzden biliyorum, babamdan yazı istiyorlar. Hocam ne oldu, yazınız gelmedi, gecikti gibi.

EG: İstanbul Üniversitesi'nden teşekkür belgesi de var burada.

AG: Tabii.

EG: Tayyib Bey'in Osmanlı kayıtları hakkında İtalyanca kayıtlara da nüfuzu vardı değil mi?

AG: 1958 yılında Türk Tarih Kurumu ile Giorgio Cini Vakfı arasında imzalanan bilim adamı değişimi antlaşmasına dayanarak ilk Türk namzedi babam olmuştur. Ve 1958 yılında Venedik arşivlerinden ilk defa Osmanlı yazmalarını çıkartıyor. Bu vesileyle, 1958 yılında Venedik ve İtalyan arşivlerinde yaptığı çalışmalarla Kanuni Sultan Süleyman dönemi belgelerini hukuk, ekonomi, diplomasi alanlarında

da önemli yer tutan *abitname* metinlerini yeryüzüne çıkarmıştır. O sıralarda Papa'yla da görüşüyor. O sırada Mollazade var, o Mollazade meselesi çok enteresan. Eski bir Türk profesör. Fakat Hristiyan oluyor. Ve ondan sonra kardinal oluyor, Papa'nın yanında. O zaman da Türkiye ile İtalya arasında kültür antlaşması yapılıyor. Sonra devam ediyor. Ama şu anda ne durumdadır, bilmiyorum.

Ayrıca, babam DTCTF'ye, üniversiteye girdiği zaman zaten biraz Fransızcası vardı. Macarcayı öğrendi. Almancayı da orada tahsil etti. Latinceye hakim oldu. Yani oradan Fransızca, Almanca, Latince ve Macarcaya hakim olarak çıktı. Babamın fırlayıp ilerlemesinin sebebi bütün kaynaklara sahip olmasıdır. *İslâm Ansiklopedisi*'nde babamın maddelerine bakın, ondan sonra yeni maddelere bakın. Yeni maddelerde sadece bir Türkçe bibliyografya var. Bizimkisinde, yani babamınkisinde ne kadar var, kıyası siz yapın!

Muratcan Zorcu (MZ): Altay Bey, mesela masanın üzerinde güzel bir eski yazıyla fotokopi var, bunun ne olduğunu öğrenebilir miyiz?

AG: Tabii. Bu da babamın jurnalinden bir sayfa. Evet, mesela Ekim 1928. Arkasında yeni harfli hali var. Biraz yalnızlık çekiyor olmalı, okuyayım sizlere. *“Ruhumun elem ve zevk dakikalarından hatıramla baş başa kalamıyorum. Ancak benliğimde, maneviyatımda bir sarsıntı ve melal hissettiğim zaman ihtiras ve arzularımı haremimde bulunacak olan hatıra defterime dökabiliyorum. Nedense bu*

akşam çok meyasum. Evvelce çok nadir... Arkadaşların çokluğu beni ruh yalnızlığından kurtaramıyor. Bilmem nasıl olacak? Bir haftadan beri çok şayan-ı dikkat bir hadise olmadı...”

EG: Buradan evrakın kapsamını da görüyoruz. Hoca neleri araştırmış, neleri araştırma aşamasındaymış.

AG: Bunlar da kitapların arasından çıkan kâğıtlar, notlar... Ne olduğunu bilmediğim şeyler. Mesela burada fişler var, babamın sigara içtiği kâğıtlar. Eskiden *Yenice* içerdi. Onun iki kat arasında şu kâğıtlar olurdu. Bunlar kartoteks.

EG: Onları kullanacak. Hemen fiş.

AG: Bu sigara kâğıdında ne yazıyor? Tacizade Cafer Çelebi'nin *İstanbul Fetihnamesi* isimli makalesi...

EG: Sohbetimizin sonuna yaklaşırken refikaları hanımefendiyi dinleyelim sizden.

AG: Annem akademisyen değildi. Annem, Sivas Gürün'den varlıklı bir ailenin kızıydı. Esasında babamın ikinci evliliği idi. Annemin de ikinci evliliği oldu. Babamın ilk eşi, evlendikten sekiz ay sonra doğum sırasında çocukla beraber vefat ediyor. Babam ondan sonra bir iki sene bekâr kalıyor. Daha sonra annemle karşılaşıyorlar. 1943'te annemle evleniyor, 1945'te kız kardeşim doğuyor. 1947'de de ben doğuyorum. Çok mutlu bir yaşayışları oldu. Daima sevgi ve saygı içerisinde, birbirlerine bağlılıkla yaşadılar. Babam bir şey sorduğumuz zaman “Git annene sor” derdi. Anneme giderdik, “Git babana sor” derdi. Ona “Tamam dedi” derdik,

ona da “Tamam dedi” derdik. Biz Nişantaşı’nda oturuyorduk, Topağacı’na doğru. 1960 yılına kadar orada yaşadık

Bizim birkaç ev aşağımızda Romen tarihçi Deçei Aurel oturuyordu. Babamın çok yakın dostuydu. Orada büyük bir kütüphanesi vardı. Günün birinde bu adam yok oluyor. Arıyorlar tarıyorlar, yok. Polis arıyor, yok. Öldü mü, ne oldu? Sonunda adamcağızın o büyük kütüphanesi sahalarda satılıyor. Polisler arıyor, gazeteler yazıyor, yok. Bundan on beş sene kadar sonra babam Romanya’daki kongreye gittiği zaman kongreden sonraki resepsiyonda birdenbire karşısına Deçei çıkıyor. Meğer, bunu Romen gizli polisi yakalamış, hapse atmış. Bu kadar sene hapiste kalmış. Çünkü bu adam bağımsız Romanya grubundandı. Sonra babamla sarılıyorlar, sevişiyorlar, öpüşüyorlar. Yani böyle enteresan bir vaka yaşandı. Ayrıca eklemek isterim ki, aralarındaki çok yakın ilişkiyi bilhassa detaylı olarak Mihail Guboğlu’nun 1982 yılında *Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*’nda basılan *Tarih Enstitüsü Dergisi*’ndeki *Prof. Tayyib Gökbilgin Hakkında Anılarım ve Onun Eserlerinde Romen Ülkeleri* adlı makalesinden öğrenmekteyiz.

EG: Bizi evinizde ağırladığınız ve rahmetli babanızdan kalan eşyaları gösterdiğiniz için çok teşekkür ederiz.

MZ: Evet, ben de *Yarının Kültürü*’nün temsilcisi olarak bu sohbe eşlik ettiğim için size teşekkürlerimi iletiyorum. Umuyorum yayımladığımızda sizinle de bir kopyasını paylaşırız.

AG: Asıl ben teşekkür ederim. Eylül’de Türkiye’ye geri geleğim, yine görüşürüz.

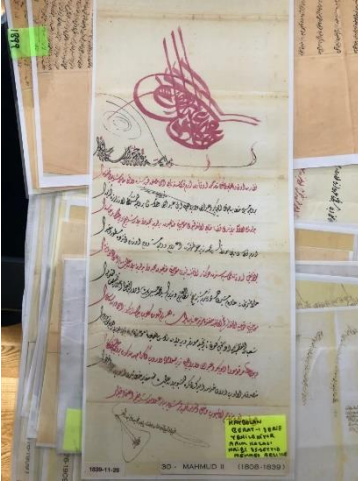
M. Tayyib Gökbilgin Kimdir?

Ordu’da doğdu. Dedeleri, Samsun’un Çarşamba kazasında kadılık ve müderrislik yaptıklarından yörede Hocazâdeler diye anılan bir aileye mensuptur. Babası Hacı Mehmed Emin Efendi’dir. İlk öğrenimini Çarşamba’da yaptı. İstiklal Savaşı sırasında ara verdiği tahsilini Samsun, Erzurum ve Trabzon muallim mekteplerinde tamamlayarak 1929’da Aşkale köy okulunda meslek hayatına başladı. 1936’ya kadar öğretmenlik yaptıktan sonra aynı yıl açılan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü’ne girdi. Yan disiplin olarak da Tarih Bölümü’nün Yeni ve Yakınçağlar dersleriyle Latince, Fransızca ve Almanca derslerini takip etti. 1936-1939 yıllarında hocası László Rásonyi’nin teşvikiyle yaz aylarında Macaristan’da Keszthely ve Debrecen yaz üniversitelerine devam etti; Macar Millî Arşivi’nde staj yaptı. 1940’ta “Osmanlı Tarihi’nin Macarca Kaynakları” adlı teziyle fakülteden mezun oldu. 1 Mart 1943’te Yeni ve Yakınçağlar Kürsüsü’nde doçent olarak göreve başladı. 1955’te profesör oldu. 1961’de yeni kurulan Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kürsüsünün başına getirildi. 13 Temmuz 1977’de emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. Ayrıca Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İslam Tetkikleri Enstitüsü müdürü oldu ve kürsü başkanlığının yanı sıra bu vazifeyi de yürüttü. 2 Haziran 1981’de vefatına kadar ilmî çalışmalarına devam etti.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Muratcan Zorcu, Emir Gürsu ve Altay Gökbilgin, 21 Haziran 2023 tarihindeki röportaj sonrası.

Fotoğraf II – Osmanlı padişahları tarafından Gökbilgin Hoca'nın dedelerine verilen tevcihatlar. (Kaynak. Gökbilgin Kişisel Arşivi).

SİNEMA OYUNCUSU ESİN EDEN'LE RÖPORTAJ

Röportajcı: Burak Süme¹

Yarının Kültürü, Eylül ayı boyunca birbirinden değerli birçok yazarı bir araya getirerek uzun zamandır hayata geçirmek istediği sinema dosyasını hazırladı. Sinema araştırmacısı Burak Süme'nin Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, çevirmen ve yemek kitabı yazarı Esin Eden'le gerçekleştirdiği röportajı sizlerle paylaşıyoruz. Keyifli okumalar.

Çoğumuz Esin Eden'i *Deliba* filminden, *Evdeki Yabancı* dizisinden tanıyoruz. Ancak kendisi Münih'ten Brüksel'e, Selanik'ten İstanbul'a uzanan bir yaşama sahip, ulu bir çınar. Yaşayan kültür hazinesi deyiminin tam karşılığı... Öyle esprili bir sohbeti var ki, bu röportajı çok gülerek yaptığımızı itiraf etmeliyim. Esin Hanım röportajımıza, "*Sahneye ilk kez sekiz dokuz yaşlarımda çıktım ve yalnızca seyretmeye mahkûm olduğum yıllar dışında, Erol Keskin'in deyimiyile sahne tozunu yutmak mutluluğuna*

¹ Sinema araştırmacısıdır. Yazarın "Sinema Oyuncusu Esin Eden'le Röportaj: 'Ailem Yemek Kültürlerini Gittikleri Her Ülkeye Taşımıştı!'" başlıklı röportajı yarininkulturu.org/ sitesinde 29 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

eriştim. Gerek yurt içi gerek yurt dışı gezilerimde olabildiğince müze ve sergi gezdim, tiyatro izledim, konser dinledim. Palermo Operası'nda bizim değerini bilemediğimiz Leyla Gencer'in kocaman portresinin önünde gururla resim çektirdim” sözleriyle başladı.

Burak Süme (BS): Esin Hanım, Türkiye, Brüksel, Selanik gibi birçok kültürü beraber yaşayan köklü bir aileniz var. Yemek ve sofranın kültürünüzle ilgili neler söylemek istersiniz?

Esin Eden (EE): 7 Ağustos 1935 Çarşamba günü saat 03.50'de Brüksel'de dünyaya gelmişim. Annem hep, anneannem Emine Hanım'ın doğumdan bir gün önce akşam saat 9'da vefat ettiğinden bahsedirdi. İki tane ağabeyim olmasına rağmen, anneannem “*Nuriye, bir de kızın olsa!*” diye iç geçirirmiş. Bana babaannem Fatma ile Kamer yengemin Moda Palas'ta tanışıp sevdiği Esin Talu'nun adını vermişler.

Yemek ve sofranın kültürü ile ilgili ilk anım, pembe badem ezmesinden yapılan domuzcuklardı. Brüksel denince aklıma hep o yemekler geliyor. Dört yaşımda ayrılışımdan sonra ilk kez 1958'de gittiğim bu şehirde bu domuzcukları bulana kadar çok uğraştım. Expo'58 Cep Tiyatrosu'na temsilen gitmiştim. Kısıtlı bir bütçem vardı ve parama kıyıp aldım. Ama özlediğim tadı nedense bulamamıştım. Belki de Türkiye'de badem ezmesinin en almasını yediğimden, belki de çoğunlukla, insanın çocukluk anıları kendisini yanılttığından olacak. Yalnız itiraf etmeliyim ki onların *pommes*

frites, bizimse kızarmış patates dediğimiz bu çifte kavrulmuş yiyeceğe olan zaafım, çocukluğumda sokaklardaki gezici arabalarda külah içinde sıcak satılmasından kaynaklanıyor olsa gerek.

BS: Büyük dedeniz dönemin tütün kralı Hasan Âkif'ti. Mesleğinin öncüsü, çok sevilen ve saygı duyulan bir isimdi. Dedenizin tüccarlık ve tütün işlerine ilgisi nasıl başlıyor?

EE: Annem Nuriye Hanım'ı 1985 yılında kaybetmiştim. 1900 yılında Selanik'te, Fuat Efendi ile Emine Akif Hanım'ın üç çocuğunun sonuncusu ve tek kızı olarak dünyaya gelmiş. Üç yaşlarındaiken babasını kaybetmiş ve annesi ile ağabeyleri Abdi ve Âkif'le birlikte annesinin tütün tüccarı olan babası Duhanî Hasan Âkif'in evine yerleşmişler. Hasan Âkif İzmir'de doğmuş, annesi ölünce babası onu Selanik'e göndermiş, o da orada çalışmış ve tütüncü olmuş, sonraları da uluslararası bir tütün krallığı kurmuş. Viyana, Münih, Brüksel ve İstanbul'da şubeler açmış. 1912 yılında büyük kızı Fatma Âkif'ten olan ilk torunu babam Ali Rıza'yı Münih'teki *Grathwohl Zigarettfabrik*'e müdür olarak göndermiş, 1917 yılında vefat etmiş.

BS: "*Annemin Yemek Defteri Selanik*" kitabınızda annenizin sanatınızda yol gösterici olduğundan bahsediyorsunuz. Biraz o günlere uzanalım mı?

EE: Annem, Selanik'te yaşamaya devam etseydi, belki de annesi gibi o da öğretmen olurdu. Terakki Mektebi'ni birincilikle bitirmiş, Atatürk'ün de öğretmeni olan Şemsi Efendi'nin elinden icazet almıştı. Lise eğitimini de *Alliance*

Française'de tamamlamış, Fransızca öğrenmişti. Dadısı Eleni'den öğrendiği Rumca ile Almanya'da öğrendiği Almancaya, benim Amerikan Kız Koleji'ne başlamam üzerine 45 yaşından sonra bir de İngilizce eklenmişti. Annem, edebiyat meraklısıydı. Hastalandığımda bana masal yerine Tevfik Fikret, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamit ve Yahya Kemal'in şiirlerinden okurdu.

BS: Zor günleriniz elbette olmuştur...

EE: Savaş yıllarıydı, ekmeği nüfus cüzdanı denilen kimliklerimizdeki karnelerle alırdık. Yeni kimlik cüzdanı almak için üzerinde ilkokul numaram olan "145" yazan gri kaplı cüzdanı devlete iade ettim ama hep gözümün önündedir. Tereyağı zor bulunduğu ve pahalı olduğu için hep azar azar kullanırdık, belki de bu yüzden şimdi bile tereyağısız yapamıyorum. Ama ilk çocukluk anılarım arasında Harbiye'deki leblebici dükkânı vardır. Harbiye-Fatih tramvaylarının kalktığı durağın karşısında leblebi satan ufak bir dükkân vardı. Leblebi tozunun üstüne şeker ektiğiniz zaman tadı damağınızda kalan bir lezzet harikası ortaya çıkardı. Keten helvası desem hatırlayanınız olur mu? Akşam saati oldu mu Amerikan Hastanesi'nin karşısında oturduğumuz Çamlıbel Apartmanı'nın sesini duyardım. Halen o keten helvacısının sesi aklımdadır, kolunda camlı kutusuyla "*Beyaz kurdeleli sarışın kız*" diye mâni düzerdi.

BS: Anılarınızı okuyunca seyahate olan düşkünlüğünüzü görebiliyoruz.

EE: Yurt dışına ilk kez 1950 yılında çıktım, babamın böbrek rahatsızlığı dolayısıyla Montecatini Terme’de küre gittik. Uçaklar aktarmalı olduğu için önce Atina’ya uğradık. Bir akşam Âkif Dayı’mle buluşup Kifisia’da bir bahçe restoranında kızarmış minik ahtapotlar yedik. İlk kez yiyordum bunları ama aradan yarım asır geçtiği halde hem gözümün önünde hem de tatları damağımdadır. Dönüşte Milano’ya uğradık. Duomo Katedrali beni ne kadar etkilediyse hayvanat bahçesi de o kadar etkiledi, bir de kapısında satılan taze Hindistan cevizleri. Roma’ya gittiğimizde beni iki sürpriz bekliyordu. Babam antik Caracalla Hamamları’nda sergilenen *Aida operasına* bilet almıştı. Bir de Abdi Dayım’ın Excelcior Oteli’nde olduğunun ve bizi yemeğe çağırdığının haberini aldık. Lobide bir de ne göreyim, Linda Darnell, diğer tarafta Orson Welles ahbablarıyla konuşmuyorlar mı? Keşke yanlarına gidip konuşacak cesaretim olsaydı.

BS: 1997 yılında Girit’te Nicholas Stravroulakis’le birlikte “*Salonika A Family Cookbook*” adını verdiğiniz İngilizce bir yemek kitabı kaleme alıyorsunuz.

EE: Girit’e olan ilgim Nicholas’ı Hanya’daki evinde ziyaret ettikten sonra başlamıştı. Girit’te beni en çok şaşırtan, zeytinyağlıların yeşil renkte olmasıydı. Bir de orada *horta* diye bir ot yedim. *Ruves* adında bir otları daha var, o da *horta* gibi haşlanıp yeniliyor. Yumurtalı ıspanak yapar gibi *ruves*’i de haşlayıp zeytinyağında çeviriyorsunuz, aralarına yumurta kırıp yiyorsunuz. Girit’te rezene de çok tüketiliyor. Girit’te Niko’nun evi, Hanya’nın aynı bizim

Tarabya koyumuzu anımsatan koyunda, ailesine ait bir Türk konağıydı. Niko, evini Venedik tarzında değil de Türk kökenine uygun bir biçimde restore etmişti. İçini de Türk bakır ve kilimleriyle döşemişti. Evinin bir katını bana ayırdı ve bir de bana bisiklet verdi. Her sabah denize bisikletle gittim, aynı Büyükkada'da yaptığım gibi. Benim birçok Giritli arkadaşım var. Ayla Algan, Tilbe Saran, Tanju Tuncel ve Bennu Yıldırımlar gibi...

BS: Yıllardır Adalısınız, biraz da Büyükkada'daki yaşantınızdan bahsetmek istiyorum. Geçmişle bugün arasında sizde değişen ne oldu?

EE: İlk kez 1940'lı yılların ortasında Büyükkada'ya gelmeye başladık. Şimdiki evimi 1956 yılında Yunanistan'a göç eden bir Rum ailesinden satın almıştık. Eskiden adada amber ağaçları vardı. Şimdi yalnızca Hacı Bekir'in yalısının bahçesinde rastladım bir amber ağacına. Artık afyonlu olduğu söylenen şakayık gülleri de yok. Melisa ve mimozaları da gelen geçen hoyratça yoluyor. Ada sahillerinde karides ve yengeç bulurduk. O kadar boldu ki karidesleri ellerimizle avlar çiğ çiğ yerdik. Şimdi bulmak ne mümkün!

Büyükkada deyince aklıma Âkif dayımla Nuriye yengemin yazlarını geçirdikleri, 1978 yılında yanışını vapurdan acıyla seyrettiğimiz *Akasya Oteli* geliyor. Restore edilse de ruhunu kaybetti artık. Kömür ateşinde pişmiş ızgara köftesi, özel bir sosla sunulan pilavı ve hünkârbeğendisi de halen aklımda.

BS: 2000’li yılların başında *Annemin Yemek Defteri Selanik* (2001) ve *Neler Yedim Neler, Maydanozlu Köfteler* (2005) adını taşıyan iki ayrı yemek kitabı çıkartmıştınız.

EE: Kendimi çok mu seviyorum, yoksa yaşamaktan çok mu zevk alıyorum, bilmiyorum ama yıllar önce doğum günümü çok şenlikli bir biçimde kutlamaya başladım. Hazırlığım bir hafta sürüyor. İnce ince planlayıp hangi yiyeceğin hangi tabağa konulacağını kroki olarak çiziyorum. Buzdolabım küçük, antika bir *Westinghouse* olduğu için yeterince buz bulduramıyorum, buzunu da bir arkadaşım getiriyor. Yemek yapmaya düşkünlüğümü annemden aldıysam, yeme zevkimi de babamdan almış olmalıyım. Ailem uzun süre yaşamını değişik ülkelerde sürdürmekle birlikte geleneksel değerlerine bağlı kalmış, yemek kültürlerini gittikleri her ülkeye taşımış kişilerden oluşuyordu. Belki de birbirimize duyduğumuz sevgi ve bağlılığın kökeninde bu saygı yatıyor. Ne de olsa yemek, insanın en çok ihtiyaç duyduğu değerlerden biri değil mi? Kitaba yemek resimleri koymaktansa ailemizin, özellikle güzel yemek yapan kadınlarının ve de yemeği şölen haline getiren bazı erkeklerinin resimlerini koymak istedim. Bu kitapların yalnızca bir yemek tarifi olmayıp aynı zamanda kaybolmuş bir kültürün belgesi olmasını da istedim.

BS: Bu keyifli sohbet için teşekkür ederiz Esin Hanım.

EE: Asıl ben teşekkür ederim.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Burak Süme, Esin Eden’le birlikte.

Fotoğraf II – Esin Eden’in babası Ali Rıza Hüsnü Efendi. (Selanik, 1910’lar)

Fotoğraf III – Solda Kazım Emin Turmak, sağda Hasan Âkif, arkada Alman iş arkadaşları ve ailesi. (1904, Münih)

Fotoğraf IV – Fotoğraf: Şemsi Efendi ve öğrencisi, Esin Eden'in annesi Nuriye Fuat Akev. (Selanik)

Fotoğraf V – Esin Eden'in anne ve babasının düğün fotoğrafı.

BİR GÜNLÜK
CUMHURBAŞKANI
ABDÜLHALİK RENDA'YI
GÜNSEL RENDA ANLATIYOR!

Röportajcı: Muratcan Zorcu¹

Bugün 10 Kasım. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün aramızdan ayrılışının seksen beşinci yıl dönümü. Kendisini özlemle anıyoruz!

Atatürk'ün vefatından (10 Kasım 1938) İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesine kadar (11 Kasım 1938) geçen bir günlük sürede cumhurbaşkanlığına vekâlet eden, Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından Abdülhalik Renda'yı, eşi üzerinden Renda ailesiyle yakınlığı bulunan Günsel Renda'ya sorduk.

Yarının Kültürü olarak söyleşinin sakin bir ortamda yapılabilmesine olanak sağlayan Günsel Renda'nın asistanlarına teşekkür ederiz.

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Yazarın “Bir Günlük Cumhurbaşkanı Abdülhalik Renda'yı, Günsel Renda Anlatıyor!” başlıklı röportajı yarininkulturu.org/sitesinde 10 Kasım 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

Muratcan Zorcu (MZ): Hocam merhaba, kıymetli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederiz. Sizden öncelikle Abdülhalik Renda'yı dinleyebilir miyiz?

Günsel Renda (GR): Abdülhalik Renda'nın yaşamından, idari ve siyasi tarihimizdeki yerinden kısaca söz etmek gerekir. Yaşamı boyunca kaymakamlık, valilik, müsteşarlık, Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı gibi önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1935 ile 1946 yılları arasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmış. Atatürk'ün 10 Kasım'da vefatında TBMM Başkanı olarak Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmiştir. Yani Cumhuriyetimizin temel taşlarından birisidir.

MZ: Sizinle bir görüşmemizde Abdülhalik Renda'nın Kızılay'la ilişkisini dinlemiştik. Bunu tekrar edebilir misiniz?

GR: Abdülhalik Renda daha önce bahsettiğim bu önemli görevlerde bulunurken farklı evlerde oturmuştur. Abdülhalik Renda 1922'de Ankara'ya geldiğinde oturduğu Sarı Köşk diye anılan evi bugünlerde Renda Köşkü olarak da bilinir. Burası istimlak edilince kendisine verilen köşk hakkında hatıratında şöyle diyor: *“Oturduğum bu köşkü sağ iken intifa hakkı bana ait olmak üzere şimdiden Kızılay'a veriyorum.”*

MZ: Abdülhalik Renda'yla yalnızca eşiniz üzerinden değil, dedeniz Orgeneral İzzettin Çalışlar üzerinden de bir aile bağınız var. İzzettin Çalışlar ile Abdülhalik Renda'nın dostluğu hakkında neler söyleyebilirsiniz?

GR: Konu aile bilgilerine gelince, Şunu belirtmeden geemem. Benim dedem, annemin babası, Kurtuluş Savaşı komutanlarından Orgeneral İzzettin alıŐlar. alıŐlar'ın Abdülhalik Renda ile 2-3 kuşak önceden aile baŐları var. Her ikisinin de günlükleri bugün elimizde. Yayımlanan bu günlükler, yalnızca aile bilgilerini deŐil, o günlerin sosyal yapısını ve günlük yaşam detaylarını da sergiliyor. Okunması gerekir.

alıŐlar ile Renda, Yanya doŐumlular. Aynı yaşta oldukları için aile baŐının yanı sıra mahalle ve okul arkadaŐlıŐı da var. EŐitimlerini İstanbul'da sürdürüyorlar, Renda Mülkiye Mektebi'nden, alıŐlar da Harp Akademisi'nden mezun oluyor. Hatta alıŐlar, sınıf arkadaşı olan İsmet İnönü ile aynı yıl mezun oluyor. Ardından çeşitli görevler, zorlu yıllar... Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı. İlginç olan, aile beraberlikleri bu zorlu yıllarda çeşitli yerlerde de olsa devam ediyor. Yani ailelerin beraberliŐi devam ediyor. Benim için en ilgini ise, 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluŐunda; Renda İzmir'in sivil valisi, alıŐlar ise askerî valisi olarak atanıyor. Atatürk iki yakın insana emanet ediyor İzmir'i. Özetle, her iki aile de resmî görevlerden sonra Ankara ve İstanbul'da hep beraber oluyorlar. Her nesil kendi arasında tanıŐıyor.

MZ: Hocam, Renda ailesiyle baŐınız nasıl oldu? Bu süreç nasıl geliŐti?

GR: Eşim Dr. Yavuz Renda ile evlenmem de Renda ailesiyle bağı güçlendirdi. Eşim de amcamın eşi de Abdülhalik Renda'nın yeğenleriydi.

MZ: Sizinle bir görüşmemizde bahsetmiştiniz, kurucu kadronun kadınların okumasıyla ilgili düşünceleri çok güçlü. Kişisel meraklarıyla birlikte biraz anlatabilir misiniz?

GR: Entelektüel faaliyetlerde bulunuyorlar. Her türlü müziğe ilgililer. İnönü'nün de katıldığı kimi buluşmalarda sohbetlerin yanında briç oynuyorlar. Günlüklerine baktığımızda kültür ve sanatın yanında büyük bir okuma merakı var. Çeşitli konuları tartışıyorlar, günlüklerine de bunları yazmışlar. Ama bir noktayı burada özellikle belirtmek isterim, kadına saygı ve kadınların okuması. Diyarbakır'da daha 1916 yılında, Atatürk ve İnönü, İzzetin Çalışlar'ın da bulunduğu bir toplantıda kadınların okumasıyla ilgili konuşuyorlar. Çalışlar o gün günlüğüne şunları yazmış: "*Kadınları evden çıkarıp okula göndermeliyiz!*" Bu görüşmelerde Descartes okuyorlar. Kadının toplumda yer alması sürekli tartıştıkları konular.

Burada kadınların okumasıyla ilgili Abdülhalik Renda ile kişisel bir anımı anlatmalıyım: Benim Robert Koleji'yi bitirip Amerika'ya gideceğim zamanlar. Abdülhalik Renda bir gün anneannemi ziyaret etmek için Bostancı'daki evimizin bahçesine geldi. Hiç unutmuyorum. Yaşlıydı tabii. "*Aileden yurt dışında okuyan ilk kız çocuk sen olacaksın!*"

deymişti. Bu değerli insanların, kadınların toplumdaki yerini önemsediğini hatırlamalıyız. Cumhuriyetimizin 100. yılında da bu konuyu hâlâ önemsemeliyiz.

MZ: Cumhuriyetimizin 100. yılındayız. Sizinle güzel bir söyleşi gerçekleştirdik. İlginize teşekkür ederiz.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Muratcan Zorcu, Prof. Dr. Günsel Renda ile Yarının Kültürü adına röportajı gerçekleştirdikten sonra.

Fotoğraf II – Atatürk, Fevzi Çakmak ve Abdülhalik Renda.

IV. BÖLÜM

METİN NEŞRİ

Yüksek Ziraat Mühendisi Ali Şefik Bakay'ın aile arşivinde muhafaza edilen yazısını ilk kez *Yarının Kültürü* farkıyla paylaşıyoruz. Bu süreçte, aile arşivinde evrakın yayımlanması sürecinde yardımları için ekibimizden Mustafa Türkan'a ve Gönül Bakay'a teşekkür ederiz.

7
+ Rije'de payın nasıl bağladı?

Şefik Bahay
Şik. Şik. Nuh.
eski kirklandı Millî Arkivi

34
Cay kiralama, Padişahın Jermeni ile Türkiyede 1892 de
kalkınması, Japonyadan tahum getirilerek çiftliklere
dağılıp ekilmesidir.

Takat o zaman Türkiyede, cayın iklim ve toprak şartları
ve teknik bir şekilde yetiştirilmesi hakkında bilgi bulunmadığından
muvaffak olunamamıştı.

Cumhuriyet hükümetinin kuruluşunda, aynı zaman Halkın
Şifak Ziraaat Meclisi hocaların Japonya ve o vazifesinden
önce Ziraaat Umum Müdürlüğüne, gelmişler meslektaşım
eski Hürdün Millî Arkivi Şik. Şik. Nuh. Rüyaya geçtiği bir
tebrik seyahati sonunda, vekâleti bir rapor vererek, Batumda
olduğu gibi Karadeniz sahillerimizde caylıklar tesis edilme-
sinin bu belge hakkında kalkınmasına yardım edeceğini
bildirmişti.

Şik. Şik. Nuh. Vekâleti mühterem meslektaşım Şik. Şik. Nuh.
Ziraaat Umum Müdürlüğü bulduğuna 1922 yılında bir me-
muru Batum'a göndererek oradan bir miktar cay tahumu
getirtmişti. Bu tahumlar Ryeğin Muşki Mahallesinde
kiralanan sekiz dönümlük bahçeye ekilmiştir. Bu ekim
işi netice vermiştir. Katen halkın, nakliyle Batumdan
getirip yerlerinin önüne dikdikleri cay fidanları bugün
ve iklimi iktisat ettikleri görülmüştür.

Bunun üzerine (Rije ve Boreka haraahisinde 3 yıl içinde

Evrakın orijinal görüntüsünün ilk sayfası.

ŞEFİK BAKAY'IN
“RİZE'DE ÇAY İŞİ
NASIL BAŞLADI?”
BAŞLIKLİ YAZISI

“Rize’de Çay İşi Nasıl Başladı?

[Ali] Şefik Bakay

Yük[sek]. Zir[aat]. Müh[endisi].

eski Kırklareli Milletvekili

Çay ziraatına, Padişahın fermanı ile Türkiye’de 1892’de kalkışılmış, Japonyadan tohum getirilerek çiftliklere dağıtılıp ekilmişdi.

Fakad o zaman Türkiyede çayın iklim ve toprak şartları ve teknik bir şekilde yetiştirilmesi hakkında bilgi olmadığından muvaffak olunamamışdı.

Cumhuriyet hükûmetlerinin kuruluşunda uzun zaman Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi hocalığı yapan ve o vazifesinden ayrılıp Ziraat Umum müdürlüğüne meslekdaşım eski Mardin Milletvekili Ali Rıza Erden Rusyaya yaptığı bir tedkik seyahati sonunda Vekâlete bir rapor vererek Batumda olduğu gibi Karadeniz sahillerimizde çaylıklar tesis edilmesinin bu bölge halkının kalkınmasına yardım edeceğini bildirmişti.

İktisad Vekâleti[nde] muhterem meslekdaşım Zihni Derinin Ziraat Umum müdürü bulunduğu 1922 yılında bir memurunu Batuma göndererek oradan bir mikdar çay tohumu getirtmişti. Bu tohumlar Rizenin Müftü mahallesinde kiralanan sekiz dönümlük bahçeye ektirilmişdi. Bu ekim iyi netice vermiştir. Zaten halkın vaktiyle Batumdan getirip evlerinin önüne dikdikleri çay fidanları büyümüş ve iklime intibak ettikleri görülmüştü.

Bunun üzerine Rize ve Borçka havalisinde 3 yıl içinde [2] çalılıkların sökülüp yerlerine çay ve narenciye ve fındık yetiştirilmesi ve Rize’de Bakanlıkca fidanlık kurulması için 1924 yılında 407 numaralı Kanun çıkarılmış ve bu işe o zaman Ziraat Umum Müfettişi olan Zihni Derin atanmışdı.

Zihni Derin bugünkü fidanlığı kurmuş fakat işe merkezden önem verilmediği için bir dekar bile çay bahçesi yapılmamışdı. Bu kanun 1927 yılında 1029 numaralı zeyil ile 3 yıl daha uzatıldığı halde bir sonuç vermemiştir.

Ziraat Vekili Faik Kurdoğlu, 1938 yılında Zihni Derin’i tam selahiyetle Rize’ye göndermiş ve Umum müdürü bulunduğu Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna da bu işin angaryasını vermiştir. Bu suretle çay ziraatinde ikinci bir hamle yapılmıştır. Zihni Derin ile birlikde Rizeye gittim ve derhal halk ile temasa geçdim. İlk çay bahçeleri mukavelelerini halkla yaptım ve şeker şirketinde çalıştığım zamanlar pancar ziraatinde tatbik ettirdiğim mukavele ve cüzdan usulünü Rizede de aynen tatbik ettirmeye başladım ve bu

iŒe uzun yıllar Œeker Œirketinde alıŒmıŒ bir ziraatçı arkadaŒı Cemil Pasimeri (?) memur ettim.

Mevcut fidanlıktan ve Rusyadan ayrıca getirtilen tohumlar fidanlık memurlarının nezareti altında ... Œeker Œirketinde olduğu gibi mukavele yapan Rizelilerin bahçe­lerine dikilmeye baŒlandı ve kendilerine mukavele mucibince avans para da verildi.

Bu hizmetlerin ifası esnasında o zaman Rize ay fidanlık müdürü kıymetli meslekdaŒım Asım Zihnioğlu [3] ’nun gstermiŒ olduğu mesayii de Œkranla anarım. Bir misyoner aŒkı ile bu arkadaŒı ayda ihtisas yapmak üzere Hindistana gönderdim. İhtisasını yaptı, geldi ve çay ziraatına ve imalatına büyük hizmetleri dokundu. Halen kendisi Tekel idaresinin çay mŒavirliđini yapmaktadır.

Sene 1939 kıymetli dostum ve meslekdaŒım Zihni Derin ile yeni ... göre bir çay kanunu projesi hazırladık.

Ziraat Vekili muhterem meslekdaŒım Muhlis Erkmn idi. Erkmn hazırladığımız bu kanunu Meclise sevk etti ve taserarı 27.3.1940 tarihinde kanunlaŒdı.

Bu kanun 10 uncu maddesi ile “YetiŒtirilen yaŒ çay yaprağını satın almak çay kurutma fabrikası kurmak, çay yaprağını iŒlemek ve harman yapıp paketlemek ve satmak ve sattırmak iŒleri Devlet Ziraat iŒletmeleri Kurumuna verilmiŒ idi. Bu kanun 1 yıl Meclis den ıkamamıŒ büyük bir ogunlugun muhalefeti ile karŒılaŒmıŒdı. Ziraat Vekili Muhlis Erkmn’in Manisa milletvekili Fatih Kurtoğlunun

ve Sıhhiye Vekili Hulusi Alataşın kanunun çıkmasında büyük yardımları olmuştur. Ayrıca Meclis azalarına, iptidai yerli imalathanelerde elde edilen çaylar da hediye olarak dağıtılmışdır. Bu dağıtılan paketlerin de matbuatda ve meclisde kanunun çıkmasında etkisi inkar edilemez.

Kanun çıkdıktan sonra Rize çayına karşı muhalefet bir hayli devam etmiştir. Bu hakiki ve menşei Darjeling olan bu çaya Rize otu adını takmışlardı.

[4] Rahmetli Başvekil Hasan Saka bir gün bana Rize otunu başımıza bela ettin demişti. Kısa bir süre Ziraat Vekili olan Tahsin Coşkanın Karadeniz halkını memnun etmek için bu Rize otunun propagandasını yapıyorsunuz. Bu hareketiniz ile zavallı Anadolu halkının sırdına bir yük daha yüklediniz. sözleri Devlet Ziraat işletmeleri Kurumundan istifa etmem ve sebeplerin başında gelmekdedir. Bu dedikodular devam ederken büyük yardımlar yapılmadan Dünyanın en büyük çay otoritesi olan ve Rusya tarafında[n] da davet edilerek Batum havalisinde ektirilen çayın etüdünü yaptırdım. Dr. Man verdiği raporda bu teşebbüsü alkışlamakdan da ve olumlu sonuçlar alınacağına inanmakda idi. Rapor ve alıp Londraya götürdüğü çayların expertiz raporları Ziraat Vekaleti arşivlerindedir. Tetkikatını müteakip kendisi ile Rize de görüşdüm. Raporunda da yazdığı gibi çinden işçi getirmemizi tavsiye etti. Ruslara da aynı tavsiyede bulunmuş Ruslar bu sayede çay ziraatind[a] muvaffak oldular dedi ve tavsiyesinde ısrar etti. Bu işi Rize halkının ve bilhassa kadınlarının Çinlilerden çok daha iyi

yapacaklarını inandığımızı kendisine söyledim ve bu görüşümde haklı çıktım. Umduğum gibi Rizeliler çay bakım ve toplama işini çok kısa bir zamanda [5] başardılar ve bu beni mahcup etmediler. Ruslar Dr. Man ın tavsiyesi üzerine Çinden işçi getirmişlerdir.

Adına Porof dedikleri çayı Ruslar Darjeling'den getirmişlerdir. Bizde Rusyadan getirdiğimiz için çay Darjeling menşelidir ve analiz raporlarında da bu kayıt vardır.

Rizelilere kurdurduğumuz çaylıkların yapraklarını mukavele gereginde satın alma mecburiyetinde idik. Bunları işlemek için atelyelere ihtiyaç vardı. Üretim bir büyük çay fabrikasını besliyecek duruma henüz ulaşmamıştı. Küçük Kurutma ve kavurma tesisleri kurmak mecburiyeti karşısında kaldık. bu tesis ve makineleri iptidai bir şekilde Ankarada Gaz maske fabrikasında ve Devlet Ziraat işletmeleri Kurumu ziraat aletleri fabrikasında imal ettirerek Rizeye yolladık. ve çay istihsal bölgesinin ve muhtelif mıntıklarında köylere kurduk küçük çay kurutma ve kavurma imalathanesi kurduk. Bu imalathanelerde soldurma, kavurma, fermentasyon ve kurutma ameliyeleri yapılıyordu.

Hatırımında kaldığına göre beş imalathane kurulmuştu. Bu imalathanelerde

1942 senesinde	7001
1943 “	16672
1944 “	38849
1945 “	53945 kilo çay imal edilmiştir.

1943 yılında da mukaveleye bağlanan mikdar 30.638 dekara ulaşmışdı.

İstihsalin her yıl artışı karşısında büyük bir Fabrika [6] yaptırmak zorunda kaldık. Fabrika 27 Mayıs 1938 tarihli Türk İngiliz Garanti anlaşması ile İngiltereden sağlanmış bulunan 10 Milyon sterlinglik krediden 30/4/1944 tarihli ve 2 19836 sayılı Bakanlar kurulu kararı ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna ayrılan 150.000 sterlinlik krediden ödenmek üzere 11/1/1943 tarihli mukavele ile Brassert & Co. şirketine sipariş edilmiştir.

Mukavele başlangıçda 61.000 sterlinglik bir siparişe konu iken sonra ~~vektüsü~~ 94.342 Sterlingi bulmuştur.

Fabrika makinelerinin mühim kısmı İngilterenin çay makineleri fabrikasyonunda en mütehassis bir firma olan Marchall [Marshall] fabrikasında imal edilmiştir.

İkinci dünya harbi bütün şiddetile devam ediyordu. Günün birinde siparişi verdiğimiz Fabrikadan aldığımız bir yazıda harp dolayısıyla fabrikaya Devletçe el konulduğunu ve harp malzemesi imalatına başladığını ve bu yüzden siparişimizi yerine getiremeyeceklerini bildiriyorlardı.

Bu kara haber beni son derece ~~üzü~~ üzüntüye düşürdü. İstihsal günden güne artıyordu ve mukavele ile mubayaa etmeye mecbur olduğumuz çay yapraklarını kurmuş olduğumuz iptidai imalathanelerde işlemeye imkan yokdu. Bu yaprakları halkdan mubayaa edip denize dökmekten başka çaremiz kalmamışdı.

Bu üzüntülü anımda Londra sefirimiz rahmetli Rauf bey [Orbay] verdiği mühim raporlar okunmadığı için istifa etmek niyet ve kararı ile Ankaraya gelmişti. Vekiller heyetince kendinden özür dilendi ve istifayı geri alması reca edildi. Rauf bey [Orbay] istifadan vazgeçti ve vazifesi başına dönme kararı verdi.

Bunu öğrenir öğrenmez aklıma derhal yardımını reca etmek geldi. Çünkü Reuf bey [Orbay] Londrada en itibar gören ve sevilen elçimizdi. Çörçil [Churchill] ile şahsi dostluğu vardı. Merhum, Merkez bankasının üzerindeki Anadolu kulübündeki merhum müdür Şevket beyin odasında ziyaret ettim. Müşkül durumumuzu anlattım ve İngiltere Devlet adamları ile dostluğu bize bu fabrikayı kazandıracığına inandığımı söyledim. Karadeniz halkının bu hayati işini halletmesini onlar namına kendilerinden reca ettim.

Rauf bey [Orbay] bir bahriyeli olarak Karadenizlileri çok sevdiği ve onlar için çalışacağını ve bu işi dostu Çörçilden [Churchill'den] yüzde doksan koparabileceğini vaat etti. Benden ayrıca bir recada bulundu ve dedi ki Bahriye mektebinde sınıf arkadaşını Ali Rıza Seyfi beyi türk bahriye tarihi üzerinde İngiliz kulüp havalelerinde tetkikat yapmak üzere Londraya götürmek istediğini fakat Hariciyeden harcırahının temin edemediğini eğer Devlet Ziraat İşletmeleri bunu temin eder ise makinelerin Türkiyeye sevklerinde de çok faydeli hizmetler göreceğimi ilave etti. Ben de bu emirlerini

derhal yerine getireceğimi kendilerine bildirerek vaat ederek ayrıldım. İstanbulda Ali Rıza Seyfi beyi bulup Rauf bey [Orbay] ile birlikte yola çıkardık.

[8] Rauf bey [Orbay] hakikaten Londraya gider gitmez vakit [kaybetmeden] Çörçilden [Churchill'den] bu musadeyi aldı. Fa[kat] harp imalatını durdurup çay fabrikası [...] makinelerini imal etti.

Bu makineler konvoylarla memlekete sevk edildi. Almanların Giridi işgal ettikleri bir sırada yola çıkan konvoy Alman tayyareleri tarafından darma dağın edildi. Makinaların bir kısmı İskenderun bir kısmı İzmir bir kısmı da Antalyaya çıkarıldı. Bunları bu limanlardan toplayarak bin bir güçlükde Rizeye sevk ettik. Boşaltma için de Rizede yepyeni bir iskele kurdurdum. Alman tayyarelerinin delik deşik ettiği bir çok kazan ve makine aksamını tamir ederek ilk büyük Çay fabrikasını bu suretle kurduk.

Bugün çaycılığımızla iftihar edebiliriz. Memleketimizin ihtiyacını karşıladıktan sonra ihracata da başlamıştır. Bu büyük işin gerçekleşmesinde hizmetleri geçen ve bir çokları Hakkın rahmetine kavuşmuş olan meslekdaşlarımın ve mesai arkadaşlarımın saygı ile anarım.

[Ali] Şefik Bakar

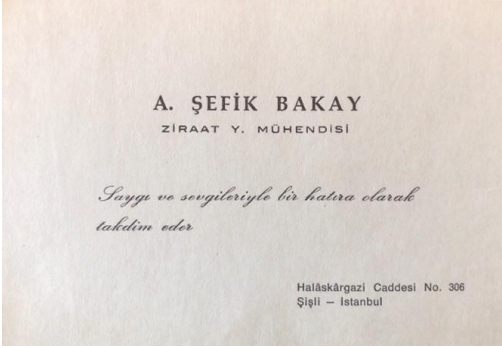
Ali Şefik Bakay Kimdir?

1900 yılında Üsküdar'da doğdu. Lise tahsiline Galatasaray'da başladı ve Breslau lisesinde bitirdi. Jena Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin 1924 yılı mezunudur. Tahsili için gerekli stajı Almanya'nın ünlü çiftliklerinden birinde yaptı. Bu çiftlik, büyük ölçüde pancar yetiştiriyordu. Şefik Bakay böylece pancar konusunda geniş bilgiler edindi. Türkiye'ye döndüğü zaman biri Alpullu'da, biri Uşak'da iki şeker fabrikası teşebbüsü vardı. Alpullu Şeker Fabrikası kurucusu Şakir Kesebir'e başvurdu ve bu fabrikanın Ziraat Müdürü olarak işe başladı. Şefik Bakay 1938 yılında Atatürk'ün memlekete hediye ettiği zirai işletmeleri idare etmek üzere kurulan "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu"nun başına Genel Müdür olarak getirildi. Şefik Bakay bu vazifede bulunduğu on yıl içinde bu zirai işletmelerin hem sayılarını arttırmış ve hem de buralarda yeni ziraat sanayii dallarını kurmuş ve geliştirmiştir. 1948 yılında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'nun lağvı üzerine Bakay, T.C. Ziraat Bankası Ziraat Müşavirliğine tayin edildi. 1950 yılında da Kırklareli'nden Milletvekili seçilerek parlamentoya katılmak suretiyle 1960'a kadar faaliyetlerini siyasi alanda devam ettirdi. 1983 yılında vefat etmiştir.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Almanya tarafından Bakay’a verilen liyakat maddesi.

Fotoğraf II – A. Şefik Bakay’ın kartviziti.

Fotoğraf III – Ali Şefik Bakay (Kaynak: TBMM Albümü).

VEFAT

Harbiye Nezareti Muhasebat-ı Umumiye Müdürü merhum İsmail Tevfik Bey'in ve merhume Maide Hanım'ın oğlu, merhum Mustafa Mazhar Bey'in damadı, İlhan Yücel, Bilsel Bakay, Nur, Fahıman, Can Bartu, Necla Uzgiden, Semra Tümay'ın amcaları, Arno ve Tizer ailelerinin dayıları, Nasuhioğlu, Fetvacı, Çarıklı ailelerinin eniştereli, Güzin ve Tarık Koyutürk'ün dönürü, Gönül Bakay'ın kayınpederi, Aylin ve Engin Bakay'ın büyükbabaları, Altan Bakay'ın babası, Emine Düriye Bakay'ın eşi, Alpullu Şeker Fabrikası, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu eski genel müdürü, 9, 10, 11 dönem Kırklareli eski milletvekili, Galatasaray Kulübü Divân Üyesi, Türkiye Jockey Kulübü kurucularından

Ziraat Y. Mühendisi

A. ŞEFİK BAKAY

Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 28 Ocak 1983 (Bugün) Cuma namazından sonra Şişli Camii'nden kaldırılacaktır.
Çelenk gönderilmemesi rica olunur.

AİLESİ

Milliyet: 446

Fotoğraf IV – Ali Şefik Bakay'ın vefat ilanı. (Kaynak: Milliyet Gazetesi, 28 Ocak 1983.)

KATKISAĞLAYANLARIN LİSTESİ

Kurucu ve Yazı İşleri Koordinatörü: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Yalın Akçevin	Tamer Çerçi
Tutku Akın	Hakan Dumlu
Hilâl Ahenk Aki	Hamza Dülger
Batuhan Aksu	Ayşe Özge Erceiş
Nazlı Esen Albayrak	Yıldız Tuğçe Erduran
Eylül Arslan	İrem Ertürk
Sinem Arslan	Turan Farajova
Emrah Aslan	Enes Gündoğdu
Melissa Aykul	Mehmet Gönültaş
Ekin Bayur	Emir Gürsu
Dr. Erdal Bilgiç	Ece Özen İldem
Funda Helin Coşkun	Zeynep Ezgi Kaya

Mustafa Koç	Beril Şen
Beste İrem Köse	Oğul Tuna
Hilal Önal	Selin Topkaya
Alkan Özdemir	Bahaddin Tuncer
Hazal Papuççular	Mustafa Türkan
Z. Engin Pekel	Margaret Tuna
Halil Suat Saraç	Ece Uğuz
Işıl Sevimli	Kutay Yavuz
Zeynep Hazal Sevinç	Kadir Yozkalach
Burak Süme	Muratcan Zorcu
Bekir Caner Şafak	Asu Ege Zorlu

100★

100. YILA ÖZEL
ATATÜRK ALBÜMÜ

[1914-1917]

Kaynak: Bayerisches Hauptstaatsarchiv,
BS N 23 23/1-027.

1926

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı
(Anadolu Ajansı aracılığıyla)

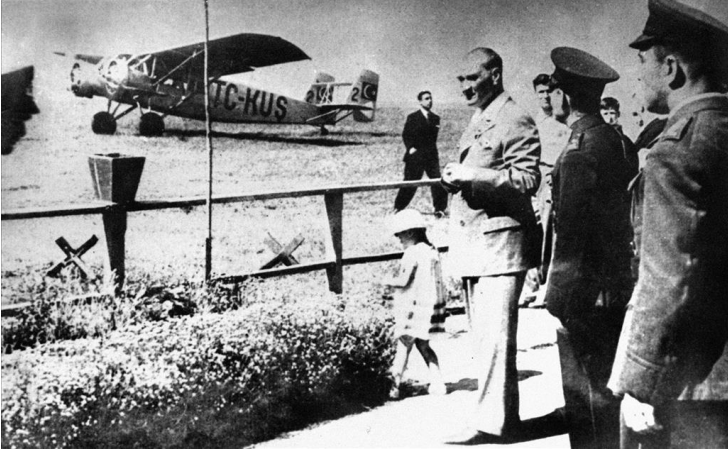
1928

Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi.¹

¹ Afgan Kralı Emanullah Han ve Afgan Kraliçesi Süreyya ile.

1935

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı
(Anadolu Ajansı aracılığıyla)

1936

Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi.²

² TTK_291. Fotoğrafın arkasında “22 Ağustos 1936 [-] Atatürk Türk Dil Kurumu Kurultay’ında Bilim İnsanları ile konuşuyor” notuyla beraber “Soldan sağa: ATATÜRK, Halil Ethem ELDEM, Prof. Afet İNAN, İng[iliz] Prof. Denison Rosse, Rus Prof. Samoi Rovis, İbrahim Necmi DİLMEN – Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri” fotoğraftakiler tanıtılmaktadır.